

ҲУҚУҚҲОИ

ИНСОН

11

**Маҳмудов М.А, Менглиев Ш.М., Холиқов А.Г., Сотиволдиев
Р.Ш., Искандаров З., Зиёев Т.Н., Муродова Н., Салихова Р.Ф.,
Лутфонов Ғ.**

ҲУҚУҚҲОИ ИНСОН

Китоби дарсӣ барои синфи 11

Зери таҳрири умумии С.Солеҳова ва С.Сайфуллоев

**Мушовараи Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон
тавсия кардааст**

Душанбе – 2007

**Маҳмудов М.А, Менглиев Ш.М., Холиқов А.Г., Сотиволдиев
Р.Ш., Искандаров З., Зиёев Т.Н., Муродова Н., Салихова Р.Ф.,
Лутфонов Ғ.**

Ҳуқуқҳои инсон. Китоби дарсӣ барои синфи 11, Душанбе, 2007

Бо дастгирии Идораи Комиссариати Олии СММ оид ба ҳуқуқҳои инсон, лоиҳаи минтақавӣ дар Осиёи Марказӣ (Тоҷикистон), Дафтари СММ оид ба мусоидат ба бунёди ҳаёти ошошта дар Тоҷикистон, Маркази Созмони амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо (САҲА) дар шаҳри Душанбе таҳия шудааст.

ПЕШГУФТОР

Хонандагони гиромӣ!

Шумо дар синфи 10 аллакай бо фанни ҳуқуқҳои инсон шинос шудед ва дар бораи пайдоиши ғояҳои ҳуқуқҳои инсон, мафҳум ва моҳияти ҳуқуқҳои инсон, таснифи ҳуқуқҳо ва озодиҳои асосӣ, ҳуҷҷатҳои миллӣ ва байналмилалӣ, ки дар онҳо ин ҳуқуқу озодиҳо таҳким ёфтаанд ва боз бисёр чизҳои дигар маълумот доред.

Дар синфи 11 Шумо омӯзиши ин фанро давом дода, оид ба ҷаҳони имрӯза, инчунин он ки мо, одамон – сокинони сайёра баҳри беҳтаршавии он чӣ ҷаҳду талошҳои мекунем, бисёр донишҳои муҳиму муфид мегиред. Ба таври дигар гӯем, мо кӯшиш дорем ҷаҳоне барпо кунем, ки асос бар эҳтироми ҳуқуқҳо ва озодиҳои инсон дошта бошад ва дар ин ҷаҳони бе шиканҷаву ғулومӣ, бе наҷодпарастию ксенофобия, бе низобҳои мусаллаҳонаи қурбонкунандаи ҳаёти ҳазорҳо одамон, дар ин ҷаҳони муҳиташ ҳамеша покизаву беолоиш ҳуқуқҳову озодиҳои занон ва кӯдакон, ашхоси имкониятҳои маҳдуд, кулли аҳли башар ҳамеша эътирофу эҳтиром ва риоя карда шаванд.

Ҳуқуқҳои инсон соҳаи басо пурвусъату ҳамеша рушдкунандаи донишхост, ки ба бисёр падидаҳои дигари ҷамъиятӣ ва фанҳо дахл мекунад. Бинобар ин мо дар китоби дарсӣ мавзӯҳои «Ҷаҳонишавӣ ва ҳуқуқҳои инсон», «Ҳуқуқи байналмилалӣ башардӯстона ва ҳуқуқҳои инсон» ва ғайра шомил сохтем.

Гурӯҳҳои алоҳидаи одамон бо сабабҳои гуногун – синну сол, ҷинс, вазъи саломатӣ ва хусусиятҳои дигар - дар ҷомеа дар вазъи басо нозук қарор доранд ва ба ҳифзи ҳуқуқҳои онон дар ҳуқуқи байналмилалӣ ҳуқуқҳои инсон самтҳои алоҳида нигаронида шудаанд. Ҳуқуқҳои ин гурӯҳҳои одамон низ дар китоби дарсӣ мо инъикос ёфтаанд: инҳо ҳуқуқҳои кӯдакон, занон, ашхоси имкониятҳои маҳдуд, муҳоҷирин, гурезаҳо ва ғайра мебошанд.

Шумо дар китоби дарсӣ ҳамчунин бисёр мавзӯҳои дигари муҳиме пайдо мекунад, ки ба чунин мсъалаҳои бунёдии ҳуқуқҳои инсон чун ҳаёту мамот, озодӣ аз шиканҷа ва муносибатҳои ғайриинсондӯстона ва ғайра дахл мекунанд.

Шумо, ҷавонони имрӯза, дар татбиқи минбаъдаи ғояҳои ҳуқуқҳои инсон дар ҳаёт нақши муҳиме бар ўҳда доред. Аз он ки Шумо ба иҷрои ин вазифаи душвор то чӣ андоза омода ҳастед, оянда дар чӣ гуна ҷаҳоне умр ба сар бурдани ҷамаи мову Шумо вобаста аст.

Мо умедворем, ки Шумо донишҳои аз ин китоби дарсӣ андӯхтаатонро дар ҳаёт татбиқ намуда, аз ўҳдаи ҳифзи ҳуқуқҳои худ ва ҳуқуқҳои одамони дигар ба манфиати тамоми башарият муваффақона баромада метавонед.

Фасли 1

ЧАҲОНИ ҲОЗИРА ВА ҲУҚУҚҲОИ ИНСОН

Боби 1

ЧАҲОНИШАВӢ ВА ҲУҚУҚҲОИ ИНСОН

§1. ЧАҲОНИШАВӢ ВА ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

1. Мафҳуми чаҳонишавӣ

Солҳои охир мафҳуми *чаҳонишавӣ* (*глобализатсия*) дар таомули муносибатҳои байналмилалӣ мавқеи мустаҳкам ишғол карда, аз тарафи журналистон, иқтисоддонон, сиёсатмадорон, муҳофизони ҳуқуқҳо, ки бо проблемаҳои байналмилалӣ сару кор доранд, зуд-зуд истифода мешавад. Чаҳон торафт тангтар мешавад, дар он сарфи назар аз фарқиятҳои байни мамлакатҳо, қитъаҳо ва миллатҳо беш аз пеш ҷиҳатҳои умумӣ пайдо мегарданд. Фосилаи байни одамон дар тамоми чаҳон торафт камтар мешавад ва акнун масофаҳои калонро ба зудӣ убур карда, мубодилаи иттилоот намудан мумкин аст.

Раванди тадриҷан наздикшавии давлатҳо тӯли тамоми таърихи инсоният ба амал омадааст. Ҳанӯз дар асри XIX муҳақиққон дар бораи фазои ягонаи чаҳонӣ навишта буданд. Дар сарҳади байни асрҳои XIX ва XX чаҳон дар натиҷаи вусъати савдо ва маблағгузориҳо дар миқёси глобалӣ ба туфайли телефон, дигар васоити алоқа ба марҳилаи наздикшавии байниҳамдигарӣ ворид гардид. Анҷом ёфтани ҷанги дуҷониби чаҳонӣ ба рушди ҳуқуқи байналмилалӣ ва таъсиси созмонҳои бонуфузи байналмилалӣ мусоидат кард. Дастовардҳои охири солҳои 70-уми асри XX дар соҳаи технологияҳои иттилоотӣ ва телекоммуникатсия ба рушди чаҳонишавӣ такони нава доданд. Феълан тавассути телефон, кабелҳои оптикӣ ё сигналҳои радио ҳаҷми басо калони иттилоотро амалан дар як лаҳза ва фаврӣ ба ҳар як нуқтаи кураи Замин интиқол додан мумкин аст, ки ба таври инқилобӣ ба болоравии иқтисодиёт кӯмак мекунад. Бинобар ин чаҳонишавӣ дар худ дар як вақт бисёр равандҳои ҷараёndoшта, аз ҷумла

интернатсионаликунонии сармоя, савдои байналхалқӣ, инкишофи институтҳои пуриқтидори байналмилалӣ (чун СММ, Шӯрои Аврупо, Ташкилоти умумичаҳонии савдо) ва технологияҳои нави алоқаро фаро мегирад, ки одамонро ба ҳам наздик месозанд. Аммо муносибатҳо ҷиҳати муайянсозии ҷаҳонишавӣ басо зиёданд. Масалан, ба андешаи баъзе мумайзсон, аз нигоҳи прогресси техникӣ ҷаҳонишавӣ як навъ марҳилаи сифатан нави рушди тамаддуни ҳозираро мемонад ва характери нисбатан ниҳонӣ дорад, зеро муттамарказонии захираҳои зеҳнӣ ва технологияҳои навтарин танҳо дар якҷанд мамлакат – пешоҳангони раванди ҷаҳонишавӣ ба амал меояд.

Навлибералҳо бошанд, ҷаҳонишавиро ҳамчун раванди аз ҷониби давлатҳо бартарафсозии манфиатҳои маҳдуди худҳоҳонаи миллӣ ва барқарории «ҷомеаи мамлакатҳои мутамаддин»-е баррасӣ мекунанд, ки натиҷаи ба ҳам воридшавии иқтисодиётҳои миллӣ, интернатсионалишавии молия, пурзӯршавии корпоратсияҳои трансмиллӣ дар иқтисодиёти ҷаҳонӣ ва ғайра мебошанд. Ва метавон мафҳуми мобайниро истифода кард, ки хосиятҳои гуногуни ин зухуротро ба назар мегирад:

Ҷаҳонишавӣ бадалшавии тадриҷии фазои ҷаҳонӣ ба минтақаи ягонаест, ки дар он бе ягон мамониат сармояҳо, молҳо, ҳадамот ҳаракат мекунанд, ғояҳо озодона паҳн гашта, барандагони онҳо бо ҳавасмандсозии рушди институтҳои ҳозираи байналмилалӣ ва трансмиллӣ ва мукамалгардонии механизмҳои амалиёти байниҳамдигарии онҳо озодона ҷой иваз мекунанд. Ба ин тариқ, ҷаҳонишавӣ маънии ба вучуд омадани майдони байналмилалии ҳуқуқӣ ва фарҳангӣ-иттилоотӣ, инфраструктураи ба худ хоси байниминтақавӣ, аз ҷумла иттилоотию табдилотро дорад.

Ҷаҳонишавӣ на танҳо раванди қонунии таърихӣ, инчунин дар асоси худ раванди мусбатест, ки ба пешрафт ва шукуфоии инсоният мусоидат мекунад. Аз як ҷониб, вай бояд сулҳу амнияти умумиро таъмин кунад, паҳншавии силоҳи ҳастай, биологӣ ва химиявиро барҳам диҳад, истифодаи оқилонаи сарватҳои табиӣ, муҳити зистро ҳамчун шартӣ зарурии зинда мондани инсон таъмин созад. Аз ҷониби дигар, вай сабаби бекорӣ, муфлисӣ, афзудани ҷудоии технологияи байни дороёну нодорон, ҳукмфармоии корпоратсияҳои трансмиллӣ, «бесимо»

гаштани инсон (мо ҳамон як ғизоро меҳӯрем, ҳамон як либосро мепӯшем, ҳамон як музиқиро гӯш мекунем, ҳамон як филмро мебинем) ва бисёр оқибатҳои дигар мегардад, ки воқеан ҳам боиси нигаронианд. Бинобар ин дар айни замон ҷомеаи ҷаҳонӣ кӯшиш менамояд ба бисёр ҷиҳатҳои ҷаҳонишавӣ назорат барад, то инсоният бо як навъ ҳаракати ба ном зиддиҷаҳонишавӣ, албатта, бо дарки раванди таърихӣ будани ҷаҳонишавӣ, рӯирифт бар зидди он намебарояд, вале кӯшиш мекунад, ки ҷаҳонишавӣ «симои инсонӣ» дошта бошад. Ҳаракати зиддиҷаҳонишавӣҳо торафт муташаккилтар гардида, онҳо мувозӣ бо кунгураҳои (форумҳои) умумиҷаҳонии иқтисодӣ кунгураҳои умумиҷаҳонии иҷтимоии худро мегузаронанд. Дар ин кунгураҳо зери шиори «Ҷаҳоне тавонад дигаргун шавад» онҳо масалан, проблемаҳои ҳифзи ҳуқуқҳои инсон дар шароити ҷаҳонишавӣ, зарурати риояи принципҳои ошкорой ва масъулиятмандӣ дар фаъолияти институтҳои байналмиллии молиявӣ ва корпоратсияҳои трансмиллӣ, кам кардани бори гарони қарздорӣ мамлакатҳои «ҷаҳони сеюм» ва ғайраро муҳокима мекунанд.

2. Проблемаҳои глобалии ҷаҳони имрӯза

Имрӯз инсоният дар рӯ ба рӯи як қатор проблемаҳои ҷаҳонӣ қарор дорад, ки ҳалли онҳо кори ҳамаи давлатҳои ҷаҳон аст. Инҳо проблемаҳои амнияти аҳолии кураи Замин, болоравии экстремизм ва терроризм, ҷинойткориҳои трансмиллӣ, афзудани таъсири давлатҳои абарқудрат ба мамлакатҳои хурду вобаста, таъмини аҳоли бо оби тозаи нӯшиданӣ ва ғизо, ҳифзи саломатии аҳоли аз ҳар гуна бемориҳои сирояткунанда, танзими проблемаҳои демографии аҳоли, ҳифзи ҳуқуқҳои инсон ва ғайра мебошанд.

Ҷаҳон ва амният. Яке аз проблемаҳои муҳимтарин, ки дар доираи механизмҳои Созмони Миллалӣ Муттаҳид ба таври анъанавӣ аз ҳама асосӣ ва ҳалкунанда доништа мешавад, проблемаи ниғаҳдорӣ сулҳ ва амният дар сайёра аст. Яроқнокшавии дар тӯли тамоми нимаи дуюми асри XX ба амалномада, ба вучуд овардани силоҳҳои қатли ом ҷаҳонро басо нозуку ғайриэътимод гардонд. Ҷавобан ба ин таҳдиди ба амалномада иттиҳодҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ ҳарбӣ - сиёсӣ оид ба амнияти дастаҷамъона таъсис ёфтанд, қарордодҳо дар бораи маҳдудсозии яроқнокшавӣ, манъи истеҳсол ва паҳн

кардани минбаъдаи яроқи ҳастай таҳия гардида ва қабул карда шуданд. Мамлакатҳои дорои технологияҳои истеҳсоли яроқи қатли ом дар бораи тартиби назорат ва истифодаи онҳо, аз ҷумла тафтишҳои давра ба давра аз ҷониби мумайзони СММ, ба ифоқаҳо расиданд. Тавре ҳоло мо мебинем, аксари ин қарордодҳо, ҳарчанд ба таври кофӣ набошад ҳам, амал мекунанд. Дар бисёр ғушаву канори Замин миллионҳо одамон, ҳатто бе истифодаи яроқи қатли ом, ба низоъҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ кашида мешаванд, ки оқибатҳои басо ногувор ба бор меоранд. Руанда, Сомали, Судон фақат баъзе мисолҳои онҳо мебошанд. Байни қарорҳои мусбати ҷомеаи ҷаҳонӣ, ки бешак, таъсири худро ба таҳкими сулҳу амният дар сайёра мерасонанд, таъсиси Суди байналмилалӣ чиноятиро қайд кардан ҷоиз аст. Ба салоҳияти ин суд таъқибу ҷазодиҳӣ барои содир кардани ҷиноятҳои вазнини байналхалқӣ чун геносид, ҷиноятҳои ҳарбӣ ва ҷиноятҳои зидди инсоният содиркардаи пеш аз ҳама сарони давлатҳо ё армияҳои ҷангкунандаи исёнгар дохил мешавад. Ин имконият медиҳад, ҷинояткорони байналхалқии гунаҳкори барангехтани ҷангҳо дар сайёра, ки қаблан аз нуфузи байналмилалӣ истифода карда, бечазо мемонданд, ҷазо дода шаванд. То соли 2007 ба Статути Римии Суди байналмилалӣ чиноятӣ 104 давлат ҳамроҳ шуда, бо ҳамин юрисдиксияи (доираи ҳуқуқи) онро эътироф намуданд. Тоҷикистон низ аз ҷумлаи чунин давлатҳост.

Ниғаҳдории муҳити зист. Проблемаи дигари глобалӣ ниғаҳдории муҳити зист дар шакли беҳавфи экологӣ мебошад. Инсоният асрҳои зиёдест, ки табиатро барои эҳтиёҷоти технологию истеҳсолии худ истифода мекунад, вале мутаассифона, на ҳамеша бо он муносибати дуруст менамояд.

Табиат ба мо ҳама чиз – муҳити зист, ғизо, оби нӯшиданиро медиҳад. Баҳрҳо ва дарёҳо, марғзорон ва ҷангалҳо бо олами гуногуни ҳайвоноту наботот дар ихтиёри мо мебошанд. Мо қувваи барқ, нафт, газ, канданиҳо ва металлҳои рангаи гуногунро низ аз табиат мегирем. Ва ҳоло моро лозим меояд иқроӣ шавем, ки дар натиҷаи муносибати нодуруст ва беэҳтиётнаи инсон нисбат ба табиат ба муҳити зист хисороти басо зиёде расонида шудааст. Акнун баҳри наҷот ёфтани аз фалокатҳои глобалии экологӣ ин хисоротро барқарор кардан лозим аст. Проблемаҳои глобалии экологиро, ки аллакай инсоният бо онҳо рӯ ба рӯ шудааст, чун дигаргуншавии иқлим,

вайроншавии қабати озонӣ, ифлосшавии химиявии муҳити зист якҷоя бо боронҳои кислотагӣ, биёбоншавии заминҳо, камшавии неруи захираҳои табиӣ ва ғайра танҳо ба таври глобалӣ, яъне бо кӯшишҳои якҷояи ҳамаи давлатҳо пурсамар ва муваффақона ҳал кардан мумкин аст. Воқеан, шиддати ин проблемаҳо ба андозае баланд шудааст, ки олимони бисёр мамлакатҳо барои зинда мондани инсоният ҳалли ҳар чи фаврӣ ва таъхирнопазири онҳоро боисророна талаб менамоянд.

Тавсифи дигари муҳимтарини ҷаҳонишавӣ дар соҳаи экология зарурати ҳифзи неруи захираҳои табиӣ давлатҳо, дар навбати аввал давлатҳои рӯ ба инкишоф, ҷиҳати соҳаҳои истихроҷии истеҳсолот махсусан бо истифода ва иштироки сармояи хориҷӣ мебошад. Ин масъала, аз ҷумла, дар мавриди маблағгузориҳо ба иқтисодиёти мамлакатҳои «сеюм» аз ҷониби корпоратсияҳои трансиллӣ ва бизнеси бузурги хориҷӣ ба миён омада, ҳадафаш роҳ надодан ба истифодаи ғоратгаронаи захираҳои табиӣ мамлакатҳои сусти аз тарафи шарикони нисбатан пуркуввати иқтисодии хориҷӣ мебошад.

Асри ХХI - асри технологияҳои иттилоотӣ. Дар даҳсолаҳои охир ихтирои радио ва телевизион ва истифодаи онҳо барои паҳши васеъмӯқеи барномаҳо ба суръати пешрафти техникӣ тақони наве бахшид. Имрӯз ғояи «ҷаҳони ягона» ва алоқаҳои маснӯӣ асоси ҷавҳари муносибатро ба проблемаҳои асосии ҷи глобалӣ ва ҷи маҳаллӣ ташкил медиҳанд. Аввалин системаи байналхалқии алоқаи маснӯӣ Интелсат ҳанӯз соли 1965 ба кор дароварда шуд. Аз он вақт то ба имрӯз воситаҳои навтарини алоқа, аз ҷумла васоити телекоммуникатсия, технологияҳои иттилоотӣ ва электроникаи оптикӣ ба воситаҳои анъанавии ахбори омма (ВАО) ҳамроҳ шуда, ба одамон воситаҳои зиёди алоқаро (аз телефонҳои мобилӣ то Интернет) тӯҳфа карданд. Ин ҳама ба одамон имконият медиҳанд, ки табодули иттилоот намуда, афкори хешро баён кунанд, бо ҳамдигар фаъолона мубодила намоянд, аз дигаргуниҳои ба амалномада сари вақт огоҳ шуда, нуктаи назари хешро нисбат ба онҳо баён созанд.

Комиссияи ЮНЕСКО оид ба фарҳанг ва рушд қайд менамояд, ки технологияҳои нав ба ВАО имкониятҳои беҳудуд медиҳанд. Ба сабаби осонии нусхабардорӣ ва таҳвили иттилоот ба ҳар як ҳукумат назорати он ҷи ки одамон ба якдигар мефиристанд ё аз ҳамдигар мегиранд (дар бораи сензураи онҳо ҳоҷати суҳан гуфтан ҳам нест), ба маротиб душвор шудааст.

ВАО ҳозира низ дар мавриди пахши ахбори навтарин дар бораи фалокатҳои экологӣ ё техногенӣ, таҳмили низоъҳо ва намоиш додани азиятҳои одамии дар гӯшаҳои гуногуни ҷаҳон баамалоянда рӯҳи ҳамраъии умумибашариро пурзӯр мекунад.

Дар айни замон на ҳамаи сокинони сайёра ба воситаҳои алоқа ва иттилоот дастрасии баробар доранд. Масалан, дар мамлакатҳои Африка ба ҳар 1000 нафар одам камтар аз як хатти телефонӣ рост меояд. Танҳо дар як ҳуди Токио бошад, телефонҳо назар ба тамоми Африка хеле зиёд аст. Ва ин фарқияти байни мамлакатҳои аз ҷиҳати технологӣ пешрафта ва давлатҳои рӯ ба инкишоф рӯз аз рӯз зиёдтар мешавад, ки тарафи дигари раванди ҷаҳонишавӣ дар соҳаи технологияҳои иттилоотӣ мебошад.

Проблемаи дигари аз нигоҳи ҷаҳонишавӣ боиси нигаронишаванда истифодаи технологияҳои иттилоотӣ аз ҷониби мамлакатҳои аз ҷиҳати индустриалӣ рушдкарда баҳри фароҳам овардани шароитҳои мусоид дар бозори байналхалқӣ барои хеш дар вазъиятест, ки мамлакатҳои ҷаҳони сеюм кудрати бо онҳо рақобат кардан надоранд. Бинобар ин сиёсати иттилоотии ҷаҳон дар доираи муносибатҳои байнидавлатӣ бояд барои ҳифзи адолат хизмат кунад.

Ниғаҳдории тандурустӣ ва демография – проблемаҳои глобалии ҷаҳон. Аз солҳои 70-уми асри гузашта сар карда, иқтисодиёти ҷаҳонӣ ба сабаби ҷаҳонишавӣ, ки бевосита ё бавосита ба вазъи саломатии одамон таъсир мерасонад, хеле дигаргун шудааст. Баъзе натиҷаҳо боиси дигаргуниҳои мусбат шудаанд, масалан, чун паҳн гардидани донишҳои илмӣ, афзоиши неруҳо бобати муваффақшавӣ ба сатҳи баланди саломатӣ дар тамоми ҷаҳон бо роҳи ҳамкориҳои давлатҳо, ҷомеаи шаҳрвандӣ ва корпоратсияҳо. Вале ин раванд оқибатҳои манфӣ низ дорад, масалан, либералишавии савдои ҷаҳонӣ ба паҳншавии чунин молу ҳадамоте оварда расонидааст, ки бе танзими кофии давлатӣ, алалхусус дар мамлакатҳои ҷаҳони сеюм, ба саломатии аҳоли таҳдид мекунад. Чунончи, мувофиқи маълумоти Созмони умумиҷаҳонии ниғаҳдории тандурустӣ маводи зараррасоне чун тамоку бе ҳифзи зарурии саломатии аҳоли озодона фурӯхта мешавад.

Аммо имкониятҳои ҷаҳон дар вазъи ҷаҳонишавӣ ва аз ҷумла рушди ҳуқуқҳо ва ҳамкориҳои байналмилалӣ шароит фароҳам меоранд бисёр проблемаҳо ва хатарҳои глобалии ба

сари инсоният омада, ки байни онҳо ҳифзи саломатӣ ва сиёсати демографӣ афзалияти аз ҳама бештар доранд, пурсамар ҳал карда шаванд.

Мувофиқи маълумоти БРСММ ҳар рӯз дар ҷаҳон аз бемориҳое, ки пешгирӣ ва табобат карданашон мумкин аст, 30 ҳазор кӯдак, яъне соли 10 млн. кӯдак нобуд мешаванд. Дар айни замон 2, 5 млрд. одам ба воситаҳои муосири санитария дастрасӣ надоранд. Ҳар сол беш аз 500 ҳазор нафар занҳо вақти ҳомиладорӣ ё таваллуд кардан ба ҳалокат мерасанд. Дар тамоми ҷаҳон беш аз 42 млн. одам аз ВИЧ\СПИД сироят дидаанд. Бинобар ин масъалаи ниғаҳдории тандурустии аҳолии сайёра дар қисмати баланд бардоштани стандартҳои хизматрасонии тиббӣ, баргарафсозии ғавти кӯдакону модарон, мубориза бар зидди паҳншавии эпидемияҳо, аз ҷумла зукоми паррандаҳо, табларза, вабо ва ғайра глобалӣ гардида, ҳалли «глобалии» худро тақозо мекунад.

Бо саломатии аҳоли дигар проблемаи муҳими глобалӣ – проблемаи демографӣ алоқаманд аст. Дар шароити ҳозира афзоиши аҳоли ва оқибатҳои он омилҳои ҳалкунандае мегарданд, ки симои ҷаҳонро дар даҳсолаҳои наздик муайян месозанд. Тавре маълум аст, дар сайёра афзоиши босуръати шумораи аҳоли мушоҳида мешавад. Дар 100 соли охир ин нишондиҳанда қариб 4 маротиба афзуда, аз 1,65 то 6,06 млрд. одам расидааст. Афзоиши босуръати шумораи инсоният бо шиддат гирифтани проблемаҳои дигаре чун тамомшавии имконпазири захираҳои барқарорнашавандаи маъданиву ашёи хом, нарасидани хӯрокворӣ, фишори беш аз пеш афзоиандаи аҳоли ба муҳити зист, нобаробарӣ дар рушди иқтисодӣ ва тақсимооти захираҳо ва ғайра мувозӣ ба амал меояд. Дар натиҷаи нобаробарии глобалӣ чоряки инсоният маҷбур аст, ки бо 1\5 ҳиссаи маҳсулоти миллии истеҳсолшаванда қаноат кунад. Ба ин илова кардан зарур аст, ки шумораи умумии инсоният ба туфайли афзоиши аҳолии минтақаҳои (миллатҳои) ҷудоғона, масалан, дар мамлакатҳои Осиё ва Африка ба амал омада, ҳамзамон дар мамлакатҳои дигар (асосан дар мамлакатҳои аврупоӣ) шумораи аҳоли торафт камтар мешавад.

Ин проблема ба Тоҷикистон низ, ки 93 фоизи ҳудудаш кӯҳсор аст, афзоиши босуръати аҳоли ба амал омада, ҳамзамон имкониятҳои ба онҳо кафолат додани неъматҳои иҷтимоӣ, сатҳи баланди зиндагӣ ва хизматрасонии тиббӣ вучуд надоранд, то

андозае таҳдид мекунад. Дар ин самт тарбияи кӯдакони солиме, ки барои инкишофёбӣ ва худтатбиқкунӣ тамоми имкониятҳоро дошта бошанд, басо муҳим аст. Бинобар ин сиёсати оқилонаи демографӣ мутавозӣ бо хабардорсозии аҳоли бо усулҳои муосири контрасепсия ва банақшагирии оила баробари андешидани тадбирҳо оид ба таъмини шахрвандон бо ҳуқуқҳои иҷтимоию иқтисодӣ роҳи ягонаи ҳалосӣ аз вазъияти ба амаломада мебошад.

Қарорро дар хусуси миқдори кӯдакон дар оила ҳамеша ҳуди волидайн қабул мекунанд, вале давлат ба онҳо бо пешниҳоди иттилоот ва хадамоти маслиҳатӣ (консултативӣ) чунин кӯмаке расонида метавонад, ки банақшагирии оила ба манфиати ҳама – чи некӯаҳволии иҷтимоии оила, чи кӯдакии хушбахтона ва чи инкишофи ҷамъиятӣ ҷавобгӯ бошад. Охир, эҳтимоле ҳаст, ки волидон 7-8 тифлро ба дунё оварда, баъд маҷбуранд онҳоро ба дасти тақдир супоранд. Вале агар волидон 2-3 кӯдак дошта бошанд, қодиранд, ки онҳоро тарбияи солим кунанд ва ҳамаи чизҳои барояшон заруриро дода тавонанд. Бинобар ин кӯшиши Тоҷикистон бобати ҷорисозии барномаи банақшагирии оила басо саривақтӣ буда, барои тарбияи насли нави солим хеле муҳим аст. Ин масъала ҳалли ҳудро ҳамчунин дар мамлакатҳои камбағали Африка, Осиёи ҷанубӣ – шарқӣ ва Шарқи наздик тақозо дорад.

Дар айни замон, баръакс, баъзе мамлакатҳо дар чунин марҳилаи рушди демографӣ қарор доранд, ки онро чун бӯҳрони демографӣ тавсия бахшидан мумкин аст. Мисоли равшани он Федератсияи Россия шуда метавонад. Ин ҷо муқоисаи барӯйхатгирии аҳолии соли 2002 бо барӯйхатгирии қаблии аҳоли дар соли 1989 муайян сохт, ки шумораи аҳоли дар ин муддат 1,8 млн. нафар кам гашта, тамоюлҳои манфие чун сатҳи пасти таваллуд ва ғавти зиёди аҳоли барқароранд. Барои чунин мамлакатҳо сиёсати оқилонаи демографии ба афзунсозии таваллуд ва кам кардани ғавти одамон нигаронидашуда бояд яққоя бо тадбирҳои ислоҳсозии сиёсати муҳоҷират татбиқ гарданд, ки имконият медиҳанд, ба мамлакат қувваи кории барои он зарурӣ бо шартҳои барои ҳама манфиатовар ҷалб карда шавад. Ба ин тариқ, алоқамандии демография ва равандҳои муҳоҷират дигар ҷиҳати характерноки ҷаҳон дар давраи ҷаҳонишавӣ мебошад.

Коррупсия ва ҳуқуқҳои инсон дар шароити ҷаҳонишавӣ.

Таҳқиқоти гузаронидаи СММ нишон дод, ки озодгардонии савдо ва ҷараёнҳои молиявӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ бо пастшавии музди меҳнат, афзудани бекорӣ, пайдоиши таъбиз нисбат ба занон якҷоя ба амал омаданд. Ҷаҳонишавӣ савдои байналхалқии силохро осон гардонд, миқёси интиқоли партовҳои ифлоскунандаи муҳитро дар мамлакатҳои рӯ ба инкишоф зиёд кард. Вай ба гардиши байналхалқии маводи муҳаддир, хариду фурӯши одамон, минҷумла кӯдакон, рушди индустрияи шаҳватпарастӣ сабаб шуд. Ва ҳамаи ин оқибатҳои ногувори ҷаҳонишавӣ дар заминаи коррупсия ба амал меоянд.

Ба коррупсия сатҳи пасти риояи ҳуқуқҳо ва озодиҳои инсон чи дар мамлакати ҷудогона ва чи дар сатҳи байналхалқӣ мусоидат мекунад. Беҳуда нест, ки коррупсия аз ҳама бештар дар мамлакатҳои камбағал ривож ёфтааст. Ин мамлакатҳо қудрат надоранд, ки ҳуқуқҳои иҷтимоӣ – иқтисодии шаҳрвандони худро таъмин намоянд, дар онҳо институтҳои демократии ҳокимият ва унсурҳои давлати ҳуқуқбунёд, ки имконият медиҳанд, тавассути низомҳои интиҳоботӣ ва ҳисоботдиҳӣ идоракунии пурсамари давлат амалӣ гардад, ё вучуд надоранд ва ё рушд накардаанд. Аммо таъсири мамлакатҳои тараққикардаи индустриявӣ ба раванди коррупсия дар мамлакатҳои рӯ ба инкишоф низ метавонад басо пурзӯр бошад. Масалан, дар низомҳои иқтисодӣ ва молиявии мамолики мутараққии ҷаҳон чунин корхонаҳои байналхалқии пуртаъсир ва азим чун корпоратсияҳои трансмиллӣ мавқеи устувор доранд. Корпоратсияҳои трансмиллӣ, ки ҳамеша баҳри ба мамлакатҳои ҷаҳони сеюм гузаронидани истехсолоти худ ба сабаби мавҷудияти қувваи арзони корӣ дар ин кишварҳо ва ҳамчунин мавҷудияти имкониятҳои ба кор бурдани ҳилаву найранг бо мақомоти ҳокимияти ин давлатҳо бо мақсади рӯёндани даромадҳои бештаре мекӯшанд, низ метавонанд ба иқтисодиёти ин мамлакатҳо таҳдиди ҷиддӣ кунанд. Онҳо ҳаракат мекунанд, ки мамлакатҳои ҷаҳони сеюмро зерӣ таъсири худ гиранд. Азбаски бучети чунин корпоратсияҳо назар ба бучети бисёр мамлакатҳои хурду вобаста якҷанд маротиба зиёд аст, сиёсати «инвеститсионии» онҳо баъзан барои равандҳои коррупсия омили ҳавасмандкунанда мегарданд.

Бинобар ин дар шароити ҷаҳонишавӣ нақши ҳуқуқҳои инсон ғайриҷузур аст. Маҳз ченакҳо дар ҳуқуқҳои инсон

имконият медиҳанд, ки ба равандҳои ҷаҳонишавӣ характери «инсондӯстона» бахшида шавад. Ба ин тариқ, ҳуқуқҳои инсон бо равандҳои барқарории давлатҳои демократӣ, ҳуқуқбунёд ва иҷтимоӣ, пастшавии шиддати иҷтимоӣ ва миллӣ, паҳншавии ғояҳои маънавият, тоқатпазирӣ (толерантӣ) ва ҳамраъӣ, ба вучуд овардани амнияти ғизоӣ ва муҳити зисти мусоид, ҳимоя дар давраҳои низоъҳои мусаллаҳона аз тааррузҳои ҷинояткорона ва ғайра тавъаманд. Ба эътирофи арзишмандии ҳуқуқҳои инсон ҳамчунин равандҳои ҷаҳонишавӣ, «универсалишавӣ», ки аз қабули Эъломияи умумии ҳуқуқи башар (10 декабри соли 1948) шурӯъ шудаанд, хос мебошанд. Ҳоло ҳуқуқҳои инсон яке аз соҳаҳои аз ҳама бештар рушдкардаи ҳуқуқҳои байналмилалӣ мебошад, ки дар худ ҷи ҷанбаҳои умумии ҳифзи ҳуқуқҳои инсон ва ҷи низономаҳои махсусгардонидаи марбут ба категорияҳои махсусан нозуки аҳолиро (занон, кӯдакон, гурезаҳо, ашхоси имкониятҳояшон маҳдуд ва ғайра) фаро мегирад.

Тоҷикистон дар оғози ҳазорсолаи сеюм дар роҳи муҳими гардиши куллии пешрафти таърихии худ қарор дошта, барпо кардани давлати ҳуқуқбунёдро, ки дар он ҳуқуқҳо ва озодиҳои инсон риоя мешаванд, мақсади волои хеш донистааст. Эътирофи характери универсалии ҳуқуқҳои инсонро дар мисоли Тоҷикистон барало мушоҳида кардан мумкин аст. Мамлакати мо ба ҳамаи қарордодҳои асосии байналмилалӣ дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон ҳамроҳ шуда, бо мақсади мутобиқсозии қонунгузории миллии худ бо санадҳои байналмилалӣ тасдиқкардааш онҳоро таҷдиди назар менамояд. Солҳои охир Тоҷикистон дар бисёр ҳаракатҳо ва амалиётҳои барномавии байналмилалӣ, ки як навъ кӯшиши ҷомеаи ҷаҳонӣ баҳри ҳалли таҳдидҳои глобалӣ ба инсоният мебошанд, аз ҷумла мубориза бар зидди терроризм, паҳншавии ВИЧ/СПИД, ҳифзи муҳити зист, ҳалли проблемаҳои муҳочират ғаъолона иштирок менамояд.

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: *ҷаҳонишавӣ, проблемаҳои глобалӣ, сулҳ ва амният, корпоратсияҳои трансмиллӣ, демография.*

Саволҳо ва супоришҳо:

1. *Фаҳмонед, ки Шумо мафҳуми ҷаҳонишавиро чӣ тавр мефаҳмед? Шумо дар бораи таъсири ҷаҳонишавӣ ба Тоҷикистон чӣ андеша доред?*
2. *Ба андешаи Шумо, дар ҷаҳони имрӯза кадом проблемаҳои глобалӣ ҳастанд?*
3. *Ҷаҳонишавӣ дар соҳаи воситаҳои алоқа ва иттилоот дар чӣ зӯҳур мекунад?*
4. *Оё ниғаҳдори тандурустӣ ва танзими афзоиши аҳоли проблемаҳои глобалӣ ҳастанд?*
5. *Марҳамат карда, концепсияи ҳуқуқҳои инсонро дар шароити ҷаҳонишавӣ фаҳмонед.*

§ 2. ЭКСТРЕМИЗМ (ИФРОТГАРОӢ) ВА ПРОБЛЕМАҲОИ ҲИФЗИ ҲУҚУҚИ ИНСОН

? Қабл аз шурӯъ кардан ба омӯзиши маводи мазкур лутфан ба хотир оред, ки мафҳумҳои «ҷаҳонишавӣ» ва «проблемаҳои ҷаҳонишавӣ» чӣ маънӣ доранд?

1. Мафҳуми «экстремизм», ҷиҳатҳои хос ва навъҳои он

Равандҳои ҷаҳонишавии дар дунё баамалоянда, чуноне мо аллакай қайд кардем, оқибатҳои манфии низ доранд, ки онҳоро альон чи ҳуқуқи байналмилалӣ ва чи сиёсат пурсамар ҳал карда наметавонанд. Байни чунин оқибатҳо инҳо ҳастанд: бӯҳрони экологӣ, шиддат гирифтани низоъҳои этникӣ, проблемаҳои терроризм ва ғайра.

? Фикр кунед, Шумо боз кадом оқибатҳои манфии ҷаҳонишавиро номбар карда метавонед?

Зӯроварӣ, фишор, таҳқир ва паст задани шаъну эътибори инсон ё гурӯҳи этникӣ ё ҳама гуна гурӯҳҳои дигари ҷамъиятӣ аз ҷониби давлат боиси эътирозҳои мегардад, ки баъдан ба экстремизм табдил меёбад.

Экстремизм (ифротгароӣ) ба сурати умум, чун ҷонибдорӣ ақидаҳо ва амалҳои қатъие тавсиф мешавад, ки меъёрҳо ва

қоидаҳои дар ҷомеа мавҷударо билкулл рад мекунад. Вобаста ба соҳаҳои ба ҷомеа дахлқунанда экстремизмҳои сиёсӣ ва диниро ҷудо кардан мумкин аст.

Экстремизм-ин изҳори ғаъолияти ифротии шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ ба даъвати нооромӣ, дигаргунии сохти конституционӣ дар давлат, гасби ҳокимият ва тасарруфи салоҳияти он, ангезонидани наҷодпарастӣ, миллатгарой, бадбинии иҷтимоӣ, мазҳабӣ.

(Моддаи 3-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мубориза бо экстремизм (ифротгарой)»)

Экстремизми ҳозира бо дарназардошти дигаргуниҳои баамалояндаи глобалӣ ва минтақавӣ зухуроти қатъии сиёсат ва идеология дар ҷомеа ва давлат мебошад. Он дар сатҳи шахсият зухури ғояҳо, дар сатҳи ҳокимияти давлатӣ зухури сиёсат ва дар сатҳи ҷомеа зухури идеология аст. Бар ҳамин асос таърифи зеро пешниҳод кардан мумкин аст:

Экстремизми сиёсӣ зухуроти қатъии ғояҳо, идеологияҳо ё сиёсат дар миқёси ҷомеа ва ҳокимияти давлатӣ аст, ки усули муваффақшавӣ ба онҳо дар шароитҳо ва вазъиятҳои муайян амалиёти зӯрварона ва терроризм мебошад.

Ба ин тарик, терроризм як шакли экстремизм аст, ки дар он муваффақшавӣ ба ақидаҳои оштинопазир бо усулҳои қатъии ғайридемократӣ ва зӯрварона ба амал меояд ва аз ин рӯ, он махсусан хавфнок аст.

Терроризм иҷрои амалҳои, ки бо мақсади қисман нобуд сохтани ҳарифи сиёсӣ, ба амал овардани хавфу хатар барои одамони бегуноҳ ва ё бевосита нобуд сохтани онҳо, ҳалалдор сохтани амнияти ҷамъият, таъсиррасонӣ ба қабули қарордод аз ҷониби мақомоти ҳокимият ва бо мақсади ба амал овардани вазъияти биму ҳарос ва тарсондани аҳолӣ истифода мешавад.

Тавре раванди таърихӣ нишон медиҳад, экстремизм ҳамчун зухуроти сиёсӣ дар ду ҳолат ба амал меояд:

- Вақте дар ҷомеа беадолатӣ мавҷуд аст ва қисми муайяни ҷомеа мубориза алайҳи беадолатиро (ё он чи ки вай зери мафҳуми беадолатӣ мефаҳмад) бо роҳу воситаҳои идеологияи ғайридемократӣ мақсади худ қарор додааст;

- Вақте ҷомеа дар бӯҳрони сиёсӣ, иқтисодӣ ё фарҳангӣ қарор дорад.

Дар ҳолати аввал экстремизм дар сатҳи ғоя ва идеология зухур мекунад. Дар ин марҳила экстремизм дар доираи қонунҳо ва тартиботи ҳуқуқии мавҷуда, вақте муваффақшавӣ ба созишу мусолиҳа бо роҳи гузаронидани гуфтушунидҳо ва бастанӣ созишномаҳо имконпазир аст, ҷараён мегирад. Дар ҳолати дуюм экстремизм аллакай ба корнома – ба шакли муборизаи сиёсӣ табдил меёбад, ки усулҳои ба даст овардани ҳадафҳоаш зӯрварӣ ва терроризм мешаванд **ва маҳз чунин навъи экстремизм ҷорҷӯбаи қонунро вайрон мекунад.** Ин раванд метавонад бозгарданда низ бошад. Ба сифати мисол имзои Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва созгорӣ миллӣ дар Тоҷикистонро, вақте дар натиҷаи гуфтушунидҳо муҳолифини исломӣ қарор қабул кард, ки дар низоми сиёсӣ дар доираи давлати дунявӣ иштирок менамояд, овардан мумкин аст. Экстремизми исломӣ ва дигар шаклҳои экстремизми дар солҳои ҷанг мавҷуда муҳимияти худро гум карданд, зеро имконияти ҳалли проблемаҳо бо роҳҳои осоишта пайдо шуданд.

Бо дарназардошти он ки экстремизм дар сатҳи шахсият – субъекти сиёсат ва ҳуқуқ чи дар гурӯҳҳои ҷамъиятӣ ва чи дар фаъолияти намояндагони ҳокимияти давлатӣ зухур мекунад, ду навъи экстремизми сиёсиро ҷудо кардан мувофиқи мақсад аст:

- Экстремизми сиёсии ҷазоӣ (давлатӣ);
- Экстремизми сиёсии идеологӣ.

Экстремизми сиёсии ҷазоӣ ҳамчун навъи зухуроти сиёсӣ аз ҷониби намояндагони ҳокимият барои паҳн кардани ҳуқуқҳо ва озодиҳои қонунӣ шахсият, поймол намудани ҳуқуқҳо ва манфиатҳои ҷомеа ва дигар халқҳо; паҳн кардани идеологияи бадбинии наҷодӣ ва миллӣ, дастгирии қувваҳои иртиҷоӣ ва режимҳои диктаторӣ нигаронида шудааст. Ин навъи экстремизм дар давраи мавҷудияти ду низоми ҷаҳонӣ, дар давраи «ҷанги сард» фаъолона зухур мекард. Усулҳои ҳалли проблемаҳо дар он замон таҷовуз, табаддулоти ҳарбӣ, балвоҳо, муҳосираҳои ҳарбӣ – иқтисодӣ ва терроризм буданд.

Экстремизми сиёсии идеологӣ як навъ шакли зуҳуроти қатъии характери миллӣ – этникӣ, динӣ ё криминалӣ-иктисодидоштаро мемонад.

Экстремизми миллӣ-этникӣ зери идеологияи миллатгарой баромад мекунад ва аз мавқеи ҳифзи манфиатҳо ва ҳуқуқҳои ақаллиятҳои миллию этникӣ ё бар зидди сиёсати миллии ҳокимияти давлатӣ метавонад то ба шаклҳои натсизм, фашизм, сионизм ва ғайра рафта бирасад.

Ба ин тариқ, экстремизм метавонад аз идеологияҳои қатъии ақаллиятҳои сиёсӣ ва сиёсати ҷазодиҳии аксари сиёсӣ иборат бошад.

Афзудани эътимод ба низоми ҳуқуқӣ ва адолатнокии ҳокимият яке аз усулҳои беҳтарини ҳимоя аз бозгашт ба зӯрварӣ мебошад.

Аз суҳанрони Кофи Аннан дар мулоқот бо аъзои Парлумони Ҷумҳурии Тоҷикистон, 21 октябри соли 2002

? 1. Лutfан бо мисолҳо фаҳмонед, ки кадом амалҳо зери мафҳуми «экстремизм» қарор гирифта метавонанд?

2. Оё экстремизм бо ягон идеология алоқаманд аст?

2. Экстремизми динӣ ва гурӯҳҳои радикалӣ

Тӯли даҳсолаҳои охир чунин чараёнҳои экстремистӣ, ки бо равияҳои динӣ алоқаманданд, беш аз пеш паҳн мегарданд. Экстремизм дар асоси динӣ ҷонибдорӣ дар дин ба ақидаҳо ва амалҳои қатъӣ мебошад. Воқеаҳои ҷаҳон нишон медиҳанд, ки дар марҳалаи ҳозира хавфи бештареро на экстремизми оддӣ, балки экстремизми динӣ ба бор меорад. Вай аз дигар шаклҳои экстремизм бо он фарқ мекунад, ки ба дигаргунсозии зӯрваронаи соҳти давлатӣ ва ғасби ҳокимият, ҳалалдор сохтани соҳибхитиёрӣ ва тамомияти арзии давлат нигаронида шуда, дар ин маврид таълимот ва рамзҳои диниро чун омили муҳими ҷалбсозии одамон истифода мекунад ва онҳоро ба муборизаи оштинопазир сафарбар менамояд.

Экстремизми динӣ фаъолияти аз нигоҳи динӣ далеловарӣ ва ниқобпӯшонаест, ки ба зӯран дигаргун сохтани соҳти давлатӣ ё

ғасби зӯроваронаи ҳокимият, халалдор сохтани соҳибихтиёрӣ ва тамомияти арзии давлат ва ба ин мақсадҳо барангехтани душманию бадбинӣ нигаронида шудааст.

Дар айни замон ин истилоҳ аҳамияти боз ҳам васеътар касб кардааст: зеро мафҳуми экстремизми динӣ муқаррароти устувори динӣ ё яке аз навъҳои шуури муосири динӣ фаҳмида мешавад, ки пеш аз ҳама хоси динҳое чун иудаизм, насронӣ ва ислом буда, аммо ҳамчунин мувозӣ бо ҳиндуизм, сикхизм, буддизм ва конфусионӣ аст.

Сарфи назар аз он ки дар қаринаҳои гуногуни динӣ зуҳури тамоюлҳои экстремистӣ сабабҳои гуногун доранд, дар бораи экстремизми динии глобалӣ чун хориқии махсусе, ки пайдоишаш ба миёнаи солҳои ҳафтодуми асри гузашта рост меояд, сухан рондан мумкин аст. Ин бо чунин зуҳуроте, чун болоравии экстремизми насронӣ дар калисоҳои протестантии ИМА ва Америкаи Лотинӣ, бо ҳаракатҳои ба ҳам монанди типологии католикӣ, бунёдгарии исломӣ ва ғайра алоқаманд мебошад.

Экстремизми динӣ, чун қоида, ба эътибори мутлақи мӯъҷизоти илоҳӣ, ки дар асарҳои муқаддас (Тора, Библияи насронӣ, Қуръон) ё дигар мутуни қонунии динӣ (Талмуд, навиштаҷоти муқаддаси пешвоён, мурочиатномаҳои расмии (энцикликаи) Папа, қонунҳои шариат) таҷассум ёфтаанд, мурочиат мекунад. Ба таври дигар гӯем, экстремизми динӣ «эътиқодно ба ҷуз шарҳу тафсир» пешниҳод мекунад, ки дар амал ба талаби шахсан қабул кардани шарҳу тафсири пешвоёни он ба сифати раҳнамои дурусти ягона оварда мерасонад. Мутаносибан экстремизми динӣ бар зидди гуногунандешӣ (плюрализм), ки аз нигоҳи он ногузир ба имконпазирии баробарҳуқуқии ҳақиқатҳои бисёр ҳатто дар доираи анъаноти як дин оварда мерасонад, баромад мекунад. Оқибати чунин муқаррароти динӣ, чун қоида, мавқеи сиёсӣ аст, ки бо дастгирии қувваҳои куллан рости сиёсӣ тавсиф меёбад.

Таърихи ҷаҳонии садсолаҳои охир ба назари ҷонибдорони экстремизми динӣ чун ғалабаи қувваҳои бадӣ ва «фаноӣ дунё» аст, ки зеро ин мафҳумҳо безътиқодӣ ва ахлоқан вайроншавии ҷомеа (барои насронӣҳои ғарбӣ), ғалабаи идеологияи зиддисемитӣ (барои яҳудиён), ғасби сиёсӣ – иқтисодии Ғарб (барои мусулмонон) фаҳмида мешавад. Сабаб дар он дида

мешавад, ки дин таъсиррасонии муайяни худро ба ҷомеа аз даст дода, ба фишори гуманизми ғайридинӣ ҷой холи кардааст. Дар ин ҳолат экстремистҳои динӣ худро ашхоси аз ҷониби халқ интихобшудае меҳисобанд, ки даъват шудаанд, ғалабаи Худовандро дар таърих таъмин намоянд (милленаризми насронӣ, мессианизми иудейӣ, даъвоҳои мусулмонон ба моҳияти универсалии дин ва тарзи ҳаёти худ). Махсусияти экстремизми динӣ аз он иборат аст, ки вай аз бозгашт ба анъанот дар шакли пешина ва усули таърихан пасисаргаштаи ҳукмронии дин дар ҳаёти ҷомеа даъват ба амал оварда, ҳамзамон лоиҳаи муосири бунёди «тартиботи нави ҷаҳонист», ки ба рад кардани принципҳои инсондӯстӣ ва демократия ва барқарор сохтани идеологияи тоталитарии динӣ бо истифодаи васоити техникаи тамаддуни имрӯза асос ёфтааст.

Экстремизми динӣ комилан эътироф нагардидани баҳамбинии дунявӣю динии хоси замони ҳозира ва кӯшиши шарҳу тафсирбахшии дин танҳо дар истилоҳоти ҳокимият бар одам чи аз нигоҳи маънавӣ ва чи аз нигоҳи сиёсӣ мебошад. Экстремизми динӣ ҳам чун экстремизми миллӣ –этникӣ гуногуннавьии экстремизми сиёсӣ аст.

Сабабҳои чунин навъҳои экстремизм дар ҷомеа инҳоянд:

- бӯҳронҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ;
- дигаргуншавии сохторҳои сиёсӣ;
- пастравии сатҳи зиндагии қисми зиёди аҳоли;
- аз ҷониби ҳокимият паҳш гардидани дигарандешӣ ва муҳолифин;
- зулми миллӣ, такаббуру ғурури пешвоёни ҳизбҳои сиёсӣ ва гурӯҳҳои динӣ, ки баҳри ҳар чӣ зудтар амалишавии вазифаҳои ба миёнгузошташон мекӯшанд ва ғайра.

Баъзан озодии виҷдонро, ки бар асари дигаргуниҳои демократӣ эълон мегарданд, сабаби паҳншавии экстремизм бар асосҳои динӣ медонанд. Аммо озодии виҷдон озодии муҳим ва арзишманди инсон дар давлати муосири ҳуқуқбунёд мебошад. Тафсири он чун озодии комили иттиҳодияҳои динӣ баҳри пайдоиши идеологияи экстремистӣ дар ҷомеа шароит фароҳам овардааст.

? Лутфан ба хотир оред, ки мафҳуми «озодии виҷдон ва эътиқод» чӣ маънӣ дорад?

Дар ҳар як дин (на танҳо дар ислом) муқаррарот дар бораи фавқуллода ва дуруст будани он мавҷуданд, ки амалан ба мақсадҳои экстремизм истифода кардан мумкин аст. Аммо ҳамаи динҳои асосӣ инчунин талаб мекунанд, ки накуш, дуздӣ наkun ва ғайра. Парастии дин рафтори муайян, эҳсоси вобастагӣ, дарки вазифадориро чун таълимот муқаррар менамояд. Дин барои баёни эътироз ва муқовимат кардан ба ҳама гуна беадолатӣ асос медиҳад. Ба сабаби ин муқаррарот одамони алоҳида ё гурӯҳи одамон барои ҳадафҳои сиёсӣ аз дин бо шарҳу тафсири якҷонибаи аҳкоми он, тарғибу талқини эҳсоси оштинопазирӣ ва одамбадбинӣ сӯиистифода мекунанд. Бинобар ин экстремизми динӣ дар марҳилаҳои гуногуни инкишофи инсоният дар мамлакатҳои гуногун дар заминаи эътиқодмандиҳои гуногун аланга мезад.

Аммо дар ҷаҳони имрӯзаи глобалишаванда чунин равандро махсусан хавфноканд, зеро экстремизми динӣ ба раванди табиӣ муошират, муносибати байниҳамдигарӣ ва ғановатмандии одамони фарҳангро ва эътиқодмандиҳои гуногун назарияи канораҷӯӣ ва одамбадбиниро муқобил мегузорад. Экстремизми ҳозираи исломӣ (масалан, дар шакли ваҳҳобизм) ҳадафи бунёди давлатеро пеш гузоштааст, ки байни мамлакатҳои мусулмонӣ сарҳадро намепазирад. Дар мамлакатҳои мусулмонӣ ваҳҳобизм дар айни замон хеле паҳн гаштааст. Ин ҳаракати ҳарбикунонидашудаи динӣ-сиёсӣ дар Арабистон дар миёнаи асри ХУІІІ дар асоси таълимоти Муҳаммад ибни Абдулваҳҳоб пайдо шуда, баъдан идеологияи аввалин давлати Саудиҳо гардидааст.

Истилоҳи «ваҳҳобиҳо», ки аз номи асосгузори ҳаракат бармеояд, аз ҷониби худӣ пайравони он ҳаргиз истифода намешавад. Зияда аз ин, онҳо дурустии истифодаи онро қатъиян рад карда, худро «**муваҳҳиддин**» - эътиқодманд ба Худои ягона ё **салафийун** – «мӯътақидони исломи ибтидоӣ» меноманд. Истилоҳоти «ваҳҳобизм» ва «ваҳҳобиён» бори аввал дар асарҳои онҳое дучор меоянд, ки бо Ибни Абдулваҳҳоб бахшо ороштаанд. Исломшиносони ғарб онро маҳз аз ҳамин ҷо гирифтаанд.

Махсусияти шарҳу тафсири сарчашмаҳои аввалини исломӣ аз ҷониби Ибни Абдулваҳҳоб ва фаҳмиши ӯ бобати худӣ пок сохтани эътиқод боиси таваҷҷӯҳ аст. Дар мулоҳизоти фақеҳии ӯ кӯшиши фаҳмиши содаву ҳарф ба ҳарфи Қуръон ва суннатҳо,

ки бисёр вақт ба хулосаҳои тамоюлӣ меоранд, бартарӣ доранд. Дар навбати худ, дар амалияи иҷтимоӣ он бисёр вақт ба фанатизм (таассуб) ва экстремизм чи дар қорҳои динӣ ва чи дар масъалаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ ва мубориза бо муҳолифин оварда мерасонд ва мерасонад.

Фанатизм -таассуб (аз калимаи латинии fanaticus – беҳудӣ, ҷунунӣ) ҷонибдорӣ то ҳадди охирин расонидашуда ба ягон эътиқод ё ҷаҳонбинӣ, оштинопазирӣ ба ҳар гуна ақидаи дигар аст (масалан, таассуби динӣ).

Нуқтаи муҳимтарини таълимоти ваҳҳобӣ тасаввуроти махсус дар бораи **ҷиҳод** ҳамчун муборизаи оштинопазир на танҳо бар зидди бутпарастон, инчунин мусулмононест, ки ҷаҳонбинии ваҳҳобиро қабул намеkunанд.

Дар марҳилаи муайян дар амалияи ваҳҳобӣ саросар нобуд сохтани лавҳаҳои болои марқадаҳои ашхоси мӯътабар, пешвоёни дин, сӯхтани китобҳои фақеҳон, ки таълимоти онҳо қабул надоштанд, мавқеи муҳимро ишғол мекард. Эътиқодмандии ваҳҳобӣ ба он ки муҳолифини онҳо, ҳарчанд расман мусулмон бошанд ҳам, кофиранд, оштинопазирӣ ва золимиро нисбат ба онҳо ҳақ мебаровард. Ҳамзамон чунин таассуб ваҳҳобӣро муттаҳид сохта ва боинтизом гардонда, ба амалҳои аз нигоҳи рӯҳонияту ҳаққонияти динию идеологӣ мебахшид. Ба тӯфайли ин ваҳҳобизм аз ҳуди ибтидои идеологияи ғасби ҳарбӣ, тохтутозҳои ғоратгарона гардид. Баъдан чунин мантиқи сарманшаи исломӣ надошта, ки куштани одами соҳиби эътиқоди дигар ва умуман, муҳолифинро ҳақ мебаровард, бар асоси фаъолияти террористии ба ном «бунёдгароӣ (фундаменталистони) мусулмонӣ» ҷой гирифт.

Фундаментализм (бунёдгароӣ) ҳаракати ҷамъиятӣ, идеологӣ, динист, ки ҷонибдориро ба ғояҳо, принсипҳо, арзишҳои ибтидоии таълимоту ақидаи муайян эълон дошта, талаби паси сар кардани таҳрифҳо, қачравихо, бидъатҳои дар рафти инкишофи онҳо пайдошуда ва барқарорсозии покии ибтидоӣ, яъне «бозгашт ба сарғаҳ» -ро пеш мегузорад.

Бунёдгароӣ дар шароити бӯҳрони ягон ҳаракат пайдо шуда, чун қоида, ба раванди дигаргуншавӣ ва навсозиҳо, аз ҷумла бо васоити зӯроварӣ муқобил меистад.

Ҳаракати ваҳобия баъди ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ бо болоравии нерӯи иқтисодии Арабистони Саудӣ, Амрат ва Қувайт васеъ паҳн шуд. Барои паҳн кардани ғояҳои ин таълимот масҷидҳо, марказҳои ВАО бунёд гардида, ба онҳое, ки шомили ин ҳаракат мегарданд, кӯмакҳои моддӣ расонида мешавад, дастаҳои махсуси ҳарбӣ, шабакаи агентурӣ (ҷосусӣ) ташкил меёбанд. Ҷонибдорони ваҳобизм барои расидан ба ҳадафҳои худ кӯшиш мекунанд, ки бо роҳи авомфиребӣ, ташкили бетартибҳо, амалҳои итоат накардани шаҳрвандон сохторҳои мавҷудаи ҷамъиятиро ноором созанд ва вайрон кунанд. Дар ин маврид усулҳои зӯроварӣ- амалҳои террористӣ, ҷанги партизанӣ ва ғайра истифода гардида, амалан ҳама гуна гуфтушунидҳо, созишномаҳо, мусолиҳаҳои ба гузашти тарафайн асосёбанда рад карда мешавад.

Экстремизм дар асоси динӣ бо сиёсат ва миллатгароӣ зич алоқаманд буда, яққоя бо онҳо як чизи томо менамояд, бинобар ин, бисёр вақт дар адабиёти илмӣ истилоҳи «экстремизми динӣ – сиёсӣ» истифода мешавад. Масалан, ҷангиёни Ҳаракати исломии Ёзбекистон (ҲИЎ) бо мақсади ғасби ҳокимият солҳои 1999-2000 яроқ ба даст гирифта, аз сарҳади Қирғизистон убур карданд, борҳо ниятҳои худро бобати бо қувваи зӯрӣ сарнагун сохтани режимҳои сиёсӣ дар ҷумҳуриҳои ҷавони собиқ шӯравии Осиёи Марказӣ ва бунёд кардани давлати исломӣ иброз намуданд.

Дар даҳсолаҳои охир ҳамчунин даҳҳо ҳаракатҳои ҷангҷӯёнаи таҷовузқоронаи дорои воситаҳои басо зиёди молиявӣ, ки навъҳои гуногуни миллатгароӣ, бунёдгароии динӣ, фашизм ва ғояҳои фанои дунёро тарғибу талқин ва парастӣш мекунанд - аз миллатгароёни ҳиндуия сар карда, то нафашистон дар Аврупо (масалан, ҳаракате бо номи «Скинхэдҳо» ва ғайра) ва ҳаракатҳои нави динӣ («Шоҳаҳои Довуд», «Аум-Сенрикё» ва ғайра) пайдо шуданд. Тарғибгарони ин ғояҳо ба амалҳои зӯроварона даъват карда, худро қосидани эҳё ё тавлиди одами нав меҳисобанд. Баъзе ҷонибдорони ҷунин ҳаракатҳо ҷангу гуруснагӣ ва эпидемияҳоро барангехта, кӯшиш мекунанд, ки ҷарҳи таърихро такон бахшанд. Гуруҳҳои

экстремистии динӣ моддаҳои кимиёвӣ, биологӣ ва ҷангии захролудкунандаро истифода мекунад, масалан, истифодаи гази заран аз ҷониби «Аум-Сенрике» дар метрои Токио, ҳамчунин бактерияҳои тоуни сибирӣ аз пешайвони бино дар Токио.

Ба ин тариқ, экстремизми динӣ дар ҳамбастагӣ бо терроризм чун далели садоқатмандӣ ба ғоя омодагиро ба ҷоннисорӣ дар ин роҳ дар назар дорад, вале куштори одамони комилан бегуноҳро бо роҳи паҳн кардани бактерияҳои ботулизм ё тоуни сибирӣ, ба амал овардани тарқишҳо дар нақлиёти ҷамъиятӣ ва ғайра амали қаҳрамонӣ номидан басо душвор аст.

Сарфи назар кардан нашояд, ки дар давраи ҷаҳонишавӣ экстремизми асоси динӣ дошта метавонад аз тактикаи терроризми иттилоотӣ ва ҷангҳои кибернетикӣ низ истифода намояд.

Бо экстремизми динӣ бояд ҳам ҷомеа ва ҳам давлат мубориза баранд. Усулҳои мубориза метавонанд гуногун бошанд. Давлат, пеш аз ҳама, бояд шароитҳои иҷтимоӣ – иқтисодӣ ва сиёсии ба пайдошавии экстремизм мусоидаткунандаро барҳам дода, фаъолияти зиддиқонунии экстремистонро ҷилавгирӣ намояд, ҷомеа бошад, бо ёрии иттиҳодияҳои ҷамъиятию динӣ, ВАО ва ғайра ба ғояҳои экстремистӣ ғояҳои инсондӯстӣ ва принсипҳои толерантӣ, сулҳу ризоияти шаҳрвандиро муқобил гузошта, зидди экстремизми динӣ амал кунад.

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: экстремизм, экстремизми сиёсӣ, экстремизми динӣ, терроризм, экстремизми сиёсии ҷазодихӣ, экстремизми сиёсии идеологӣ, экстремизми миллӣ – этникӣ, ваҳҳобизм, ҷиҳод, бунёдгароӣ, таассуб, гурӯҳҳои иртиҷоӣ.

Саволҳо ва супоришҳо:

1. Мафҳуми «экстремизм»-ро шарҳ диҳед. Шумо кадом намудҳои экстремизмро медонед?
2. Экстремизми динӣ бо чӣ тавсиф бахшида мешавад?
3. Шумо кадом ташилотҳои экстремистиро медонед?
4. Дар бораи ҳаракати ваҳҳобӣҳо чӣҳо медонед?
5. Ташилотҳои экстремистӣ ва террористӣ беш аз ҳама кадом ҳуқуқҳои инсонро вайрон (рад) мекунад?

Мисолҳо оред.

§ 3. ЭКСТРЕМИЗМ ВА ПРОБЛЕМАҲОИ ҲИФЗИ ҲУҚУҚҲОИ ИНСОН ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

1. Фаъолияти ташкилотҳои рӯҳияи экстремистӣ дошта дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар айни замон дар мамлаки Осиёи Марказӣ миллатгароии ашаддӣ (пантуркизм) ва экстремизми динӣ (панисломизм) – идеологияи ташкил кардани халифат аввал дар водии Фарғона бо минбаъд васеъ кардани ҳудуди он аз Туркия то Қошғар (Хитой) фаъол мегардад.

Панисломизм идеологияи динӣ-сиёсӣ аст, ки асоси онро тасаввурот дар бораи ягонагии мусулмонони тамоми дунё ва зарурати муттаҳидсозии онҳо дар давлати ягонаи мусулмонӣ ташкил медиҳад.

Чунин идеологияро ҷонибдорони ҳизби экстремистӣ, радикалии «Ҳизб-ут-таҳрир» талқин мекунанд. Ҳизб-ут-таҳрир соли 1952 аз тарафи Тақиюддин Набихони Фаластинӣ (1909-1979) дар шаҳри Қуддус ташкил гардида буд.

Ҳизби мазкур дар ягон мамлакати ҷаҳони мусулмонӣ ба таъсири намоёни сиёсӣ муваффақ шуда натавонист. Зидда аз ин, ҷонибдорон ва пайравони ин ҳизб чи дар мамлаки араб ва чи дар дар минтақаҳои дигар ба фишори сиёсӣ ва таъқибот дучор омаданд. Сабаби чунин муносибат ин аст, ки гояҳо ва вазифаҳои сиёсии ҳизб характери яктарафаи радикалӣ доранд, ҳизб ҳама гуна созишҳо ва гуфтушунидҳоро бо дигар ҳизбҳову ҳаракатҳо рад мекунанд. Асоси идеологии Ҳизб-ут-таҳрир панисломизм мебошад. Ҷонибдорони Ҳизб-ут-таҳрир барои барқарорсозии чунин «ҷамъияти эътиқодманд» (таъмири гузашта ва ҳатто бозгашт ба халифат дар назар аст) ва эҳёи чунин диндорие мекӯшанд, ки дар он ба озодии виҷдон, яъне дастовардҳои муҳими тамаддун ва демократияи ҷаҳонӣ, меъёрҳои Эъломияи умумии ҳуқуқи башар роҳ нест. Зимнан, ҷонибдорони ҳизб аз чунин қафравӣ, яъне бозгашт ба гузашта шарм ҳам намедоранд.

Халиф (арабӣ, шакли кӯхнааш калиф) дар як қатор мамолики Шарқи мусулмонӣ мақоми ҳокими олиест, ки ҳокимияти маънавӣ ва дунявиро ба ҳам пайваст сохтааст.

Халифат – давлати асримиёнагии исломӣ бо сарвари халиф (халифати Аббосиҳо, Фотимидҳо, халифат дар империяи Усмонӣ ва ғайра)... Аз асри X сар карда, дар Аврупои Ғарбӣ ҳамчунин давлатҳои дар натиҷаи истилои арабҳо дар асрҳои VII-IX таъкилшударо халифат меномиданд, яъне Халифати араб.

Халифати усмонӣ дар Туркия то моҳи март соли 1924, вақте халифи охири Абдулмачиди II аз тахт маҳрум карда шуд, вучуд дошт.

Аз нигоҳи таърихӣ даъват бо бунёди Халифати исломӣ дар асри XXI характери иғвогарона дошта, амалисозии он бо роҳи ҷиҳод ба хунрезии миқёсан гӯшношунид оварда расонида метавонад. Таъсиси давлати исломии Халифат дар шароити ҳозира боз аз он ҷиҳат имконнопазир аст, ки дар Исломи беш аз 72 чараёну тариқатҳои нисбат ба якдигар душманона вучуд доранд.

2. Қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи экстремизм

Мутобиқи моддаи 8-и Конституцияи (Сарқонуни) мамлакат дар Тоҷикистон ҳаёти ҷамъиятӣ дар асоси чараёнҳои гуногуни сиёсӣ ва идеологӣ инкишоф меёбад. Ягон идеология, аз ҷумла динӣ, наметавонад идеологияи давлатӣ бошад. Ташкилотҳои динӣ, ки аз давлат ҷудоанд, ба қарорҳои давлатӣ дахлат карда наметавонанд. Ин чунин маъно дорад, ки дар давлати дунявие чун Тоҷикистон муассисаҳои динӣ аз давлат ҷудо карда шудаанд ва онҳо имконият надоранд, ки ба фаъолияти мақомоти давлатӣ таъсир расонанд. Шаҳрвандон дар интихоби дин озоданд ва давлат наметавонад ҳуқуқҳои шаҳрвандонро баҳри риояи анъаноту нишондодҳои динӣ маҳдуд созад. Ба таври дигар гӯем, одам аз озодии эътиқод, озодии вичдон ва озодии шахсият бархурдор аст.

? Оё ба Шумо истилоҳи «давлати дунявӣ» шинос аст?

Ба хотир оред, ки ин мафҳум чӣ маънӣ дорад?

Халқи Тоҷикистон экстремизми диниро қабул карда наметавонад ва ин фикри халқ ба таври қонунӣ дар Конститутсия таҳким баҳшида шудааст. Ин чунин маъно дорад, ки Тоҷикистон аз чунин шакли радикализми давлатӣ чун атеизм ҳалос хӯрда, шакли дигари радикализм - режими сиёсии диниро қабул карданӣ нест. Фикри халқ дар моддаи 100-и Конститутсия низ, ки ин ҷо сухан дар бораи имконнопазирии дигаргунсозии шакли сохти давлатии мамлакат меравад, таҳким баҳшида шудааст.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон асоси ҳуқуқии мубориза бар зидди экстремизмро Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон, қонун «Дар бораи мубориза бар зидди экстремизм (ифротгароӣ)», Кодекси ҷиноятӣ, дигар санадҳои қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ва санадҳои байналмилалӣ – ҳуқуқии аз ҷониби Ҷумҳурии Тоҷикистон эътирофшуда ташкил медиҳанд. Моҳи декабри соли 2003 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мубориза бар зидди экстремизм (ифротгароӣ)» қабул карда шуд, ки мақсади он пеш аз ҳама риоя ва ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон, асосҳои сохти конституционӣ, таъмини тамомияти арзӣ ва амнияти Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Бо мақсади пешгирии фаъолияти экстремистӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсису бақайдгирӣ ва амал кардани ташкилотҳои экстремистӣ ё созмонҳои, ки ба экстремизм мусоидат мекунанд, тарғиби экстремизм ва паҳн кардани маводи экстремистӣ манъ аст.

Амали экстремистӣ – фаъолияти шахсони ҳуқуқӣ ва ё воқеӣ вобаста ба банақшагирӣ, ташкилкунӣ, тайёр кардан ва иҷрои амалҳои (қирдорҳои) мебошанд, ки барои ба тарзи мачбурӣ тағйир додани сохти конституционӣ, ангезонидани муноқишаҳои наҷодӣ, миллӣ ё динӣ, ғасб ё тасарруфи ваколатҳои ҳокимият равона карда шудаанд.

*Моддаи 3-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон
«Дар бораи мубориза бар зидди экстремизм (ифротгароӣ)»*

Агар шахрвандони Тоҷикистон хоҳанд дар давлати ҳуқуқбунёде зиндагӣ кунанд, ки ин ҷо ҳуқуқу озодиҳои инсон риоя шуда, толерантнокии на идеали мучаррад, балки меъёри

ҳаррӯзаи ҳаёт бошад, аз нигоҳи эҳтироми ҳуқуқҳои инсон зарурати бо усулҳои ҳуқуқӣ ва осоишта ҳал кардани ихтилофоту низоъҳо, баланд бардоштани сатҳи фарҳанги ҳуқуқии шаҳрвандон басо муҳим аст.

Анъанаҳои халқи тоҷик, фарҳангу адабиёти ҳазорсолаи он дар алоқамандии зич бо анъанаҳои исломӣ инкишоф ёфтаанд. Ҷумҳурии Тоҷикистон чун мамлакате, ки беш аз 90% аҳолиаш мусулмон аст, ҳаргиз ба асосҳо ва анъанаҳои ислом беҳурматӣ зоҳир намекунад. Аммо маърифати исломии шаҳрвандон бояд пеш аз ҳама ба рушди худшиносӣ, эҳсоси ватанпарастӣ, ифтихори миллӣ ва эҳтиром ба ҳуқуқҳои инсон нигаронида шавад.

Ба ман иҷозат диҳед, ба дину фарҳанги бузурги исломӣ эҳтироми бепоёни худро баён намоям. Вай дар тамоми таърихи мавҷудияти худ инсониятро хушахлоқу ғанӣ гардондааст. Дар айни замон он қариб ба миллиард нафар мардону занон эътиқодмандӣ бахшида, барои инсоният қувваи универсиалии маънавӣ гаштааст. Мо бо ошуфтагии зиёде мебинем, ки чӣ навъ гурӯҳҳои экстремистӣ беш аз пеш бо номи ислом ба зӯрварии террор даст мезананд. Онҳо ба нуфузу эътибори ин дин, ки худӣ номаш маънои осоишро дораду дар он Оллоҳ бахшояндаю меҳрубон аст, доғ меоранд.

Кофи Аннан

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: экстремизм, экстремизми сиёсӣ, экстремизми динӣ, терроризм, экстремизми сиёсии ҷазоӣ, экстремизми сиёсии идеологӣ, экстремизми миллӣ – этникӣ, ваҳҳобизм, ҷиҳод, бунёдгароӣ (фундаментализм), таассуб (фанатизм), гурӯҳҳои иртиҷоӣ, пантуркизм, панисломизм, халифат, фаъолияти экстремистӣ.

Саволҳо ва супоришҳо:

- 1. Ба фикри Шумо, чаро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсису бақайдгирӣ ва амал кардани ташилотҳои экстремистӣ манъ аст?*
- 2. Шумо дар партави ҷаҳонишавӣ барои тамоми инсоният кадом хатарҳои имконпазирро мебинед?*

3. *Ба андешаи Шумо, кор нафармудани зӯрӣ бо мубориза барои адолат то чӣ андоза алоқаманд аст?*
4. *Ба фикри Шумо, аксуламали одамон ба зӯроварӣ дар чӣ гуна шаклҳо зоҳир мешавад?*
5. *Мағозаи ғайримуқаррариеро тасаввур кунед, ки дар он басо «молҳо»-и ғайримуқаррарӣ ҳастанд: таҳаммул, нармдилӣ, меҳрубонӣ ба дигарон, боварӣ, тундзабонӣ, кӯшиши ғайбат накардани дигарон, инсондӯстӣ, ҳамдардӣ, маҳорати гӯш карда тавонистани дигарон, ҳасад, низоъхоҳӣ ва ғайра. Шумо кадоме аз ин «молҳо»-ро харидорӣ мекунед?*
6. *Оё ба Шумо иттифоқ афтодааст, ки дар мактаб мушоҳид ва ё иштирокдори муносибати оштинопазирона нисбат ба намояндагони дигар гурӯҳҳои этникӣ, динӣ, забонӣ шуда бошед? Дар ин лаҳзаҳо Шумо чиро эҳсос кардед ва ё амали Шумо чӣ гуна буд? Оё байни Шумо проблемаи нофаҳмӣ ба миён меояд? Ин ба чӣ вобаста аст?*

§ 4. ПРОБЛЕМАҲОИ ЭКОЛОГИЯ ВА ҲУКУҚҲОИ ИНСОН

1. Моҳият ва предмети экология

Ҳанӯз дар миёнаи асри XIX дар натиҷаи тараққиёти саноат дар баъзе давлатҳои Аврупо чун Англия, Германия, Франция, Италия, Белгия, Австрия, Швейсария ва ғайра вазъи экологии барои ҳаёти одам номатлуб ба миён омад. Проблемаи мазкур гурӯҳҳои ҷамъиятӣ ва олимони ин мамлакатҳоро ба изтироб овард ва зарурати андешидани тадбирҳо баҳри пешгирии фалокати экологӣ ба миён омад. Аммо на ҳамаи давлатҳои аврупоӣ ба ин проблема тавачҷӯхи ҷиддӣ зоҳир намуданд, зеро онҳо байни проблемаҳои экология ва одам алоқамандиеро намедиданд.

Соли 1966 олими немис Э.Геккел барои муайян кардани самти илмӣ марбут ба ҳифзи муҳити зист калимаи юнонии «экос» (хона)-ро мавриди истифода қарор дода, истилоҳи илмӣ «экология» -ро асоснок намуд. Аз ҳамин давра сар карда, то ба имрӯз зери мафҳуми экология илме фаҳмида мешавад, ки предмети тадқиқоташ муҳити биологӣ, ҷаҳони моро фарогирифта мебошад.

Экология илм дар бораи муносибатҳои организмҳои растани ва ҳайвонот ва оилаҳоест, ки онҳо байни худ ва бо муҳити зист таъкил мекунад.

Дар асри ХХ назар ба асри ХІХ таъсири инсон ба табиат боз ҳам пурзӯртар шуд. Дар натиҷаи тараққиёти босуръати саноат, нақлиёт, истеҳсолот, мавриди истифода қарор гирифтани навъҳои гуногуни маводи сӯзишворӣ, қувваи барқ, дастовардҳои илми кимиё дар хоҷагии халқ хатари экологӣ ба ҷомеа боз ҳам пурзӯртар гашт.

Агар дар ибтидои ташаккули экология ҳамчун илм вай бо ҳифзи муҳити зист, яъне ҳифзи биосфера машғул шуда бошад, дар нимаҳои асри ХХ маълум гашт, ки аз ифлосшавии муҳити зист одамон ҳам на камтар, балки бештар аз ҳуди табиат зарар мебинанд ва онҳо низ ниёзманди ҳифозатанд. Маҳз ба ҳамин сабаб экология ҳамчун танзимкунандаи асосҳои илми истифодаи оқилонаи табиат баромад мекунад. Ҳамин тавр, экологияи иҷтимоӣ пайдо шуд, ки предмети тадқиқоташ муносибати байниҳамдигарии ҷомеа, муҳити зист ва ҳифзи табиат мебошад.

? 1. Мафҳуми «экология»-ро шарҳ диҳед.

2. Проблемаҳои экологӣ ба ҳуқуқҳои инсон чӣ иртиботе доранд?

2. Проблемаҳои глобалии экологӣ ва ҳуқуқҳои инсон

Ҷомеаи ҷаҳонӣ на танҳо барои рушди саноат, нақлиёт, алоқа, илм, техника, технологияи иттилооотӣ, инчунин барои ҳифзи муҳити зист (экология) бо мақсади нигоҳдории он баҳри наслҳои оянда мекушад. Тадбирҳои меандешандаи давлат ва ҷомеа барои ҳифзи муҳити зист ва натиҷаҳои ин кӯшишҳо пеш аз ҳама бо сатҳи фарҳанги ҳуқуқии ҷомеа арзёбӣ кардан мумкин аст.

Шаъну эътибори инсон аз имконияти амалисозии ҳуқуқҳои ӯ ба оби тоза, сихатмандӣ ва хӯрокворӣ чудонашаванда аст.

Ҳуқуқҳои экологии инсон маҷмӯи ҳуқуқҳои конституционии инсон аст, ки инҳоро фарогир мебошад: ҳуқуқ ба муҳити мусоиди зист; ҳуқуқ ба таллофӣ шудани зарарҳое, ки дар натиҷаи ҳуқуқвайронкунии экологӣ ба саломатӣ ва амволи одам расонида шудаанд; ҳуқуқ ба

гирифтани иттилооти боэътимод дар бораи муҳити табиии одамро ихотакарда.

Қомаи ҷаҳонӣ дарк кард, ки ҳуқуқи мавҷудият дар муҳити солими экологӣ ҳуқуқи то ҷӣ андоза муҳими инсон аст. Барои таъмини ин ҳуқуқ дар бисёр мамлакатҳои ҷаҳон ташкилоту муассисаҳо ва ҳаракатҳои махсуси давлатӣ, минҷумла ғайридавлатӣ ҳастанд. Дар ин самт СММ ва муассисаҳои он, ҳаракатҳои ҷамъиятии «Сабзҳо» ва «Гринпис» нақши калон мебозанд.

Дар ҷаҳон мисли ифлосшавии муҳити зист, аз ҷумла бо партовҳои истехсолӣ (ба онҳо ҳамчунин партовҳои ҳастай (ядрой) дахл доранд), вусъати истехсоли яроқи ҳастай, оби нӯшидани бисёр проблемаҳои экологӣ мавҷуданд. Гармшавии иқлими кураи замин ба нобудшавӣ ва тамоман аз байн рафтани баъзе навъҳои ҳайвонот, ифлосшавии атмосфера дар шаҳрҳо, афзуншавии техника ва технологияи аз нигоҳи экологӣ хавфнок оварда мерасонад.

? Шумо боз кадом проблемаҳои экологиро медонед?

Оқибатҳои ифлосшавии муҳити зистро пеш аз ҳама, сокинони Аврупо дар худ эҳсос карданд, зеро маҳз дар ҳамин минтақа тараққиёти саноат ва партовҳои истехсолӣ ба муҳити зист таъсири махсусан манфӣ расонданд. Ва ин боиси пайдошавии ҳаракати ҷамъиятии «Сабзҳо» шуд. Дар баъзе мамлакатҳо «Сабзҳо» ба ташкилотҳои пурқуввати ҷамъиятӣ табдил ёфта, ҳатто хизмҳои сиёсӣ таъсис додаанд. Чунин хизмҳо дар Германия, Австрия, Белгия, Дания ва як қатор давлатҳои дигар мавҷуд буда, байни интиҳобкунандагон ҷонибдорони диёде доранд.

Дигар ҳаракати машҳури умумиҷаҳонии экологӣ «Гринпис» низ даҳсолаҳои зиёд амал мекунад. Вай барои санҷиши вазъи экологӣ дар ихтиёри худ киштӣ ва дигар таҷҳизоти зарурӣ дорад. «Гринпис» ба қитъаҳои гуногуни баҳрҳо, уқёнусҳо ва қисми хушкии замин назорат мебарад. Чанд сол пеш, вақте Россия партовҳои ҳастаии худро ба Уқёнуси Ором партофт ва Франция дар ҷазираҳои Уқёнуси Ором санҷиши бомбаи ҳастаиро гузоранд, ҷаҳон маҳз ба туфайли фаъолияти «Гринпис» аз ин рӯйдодҳо бохабар гашт. Ба «Гринпис» муяссар шуд, ки ифлоссозии минбаъдаи қитъаи

Уқёнуси Ором ва санчишҳои яроқи ҳастаиро дар он минтақа боздорад. Ҳаракати «Гринпис» дар ҷаҳон шумораи зиёди ҷонибдорон ва пайравон дорад.

Чуноне қайд шуд, навъҳои гуногуни партовҳои истеҳсолӣ, аз ҷумла нерӯи ҳастаӣ ва яроқи ҳастаӣ муҳити зист ва табиатро ифлос мегардонанд. Дар даҳсолаҳои охири асри XX ва ибтидои асри XXI нерӯи ҳастаӣ ба хавфи нисбатан ҷиддие ба сари инсоният табдил ёфт. Фоҷеаи Чернобил, оқибатҳои санчишҳои ҳастаӣ дар майдонҳои озмоишии Семипалатинск, Зеландияи Нав, Невада ва ҷазираҳои Уқёнуси Ором далели ин гуфтаҳо мебошанд.

Бо мақсади ҳифзи инсоният ва муҳити экологӣ аз оқибатҳои ногувори истифодаи қувваи ҳастаӣ Оҷонсии байналмилалии оид ба нерӯи атом (ОБНА) – ташкилоти байналмилалии байниҳукуматӣ барои инкишоф додани ҳамкориҳои байналмилалӣ дар соҳаи истифодаи нерӯи атом бо мақсади осоишта таъсис дода шудааст. Вай истеҳсол, истифодаи беҳавфи нерӯи ҳастаӣ ва паҳн накардани силоҳи ҳастаиро назорат мекунад. ОБНА кори мазкурро дар асоси қонунгузориҳои байналмилалӣ, аз ҷумла дар асоси Созишнома дар бораи паҳн накардани силоҳи ҳастаӣ амалӣ мегардонад.

Дастрасии инсоният ба оби тозаи нӯшиданӣ яке аз проблемаҳои муҳимтарини ҷаҳони имрӯза ба шумор меравад. Маълум аст, ки беш аз 2 миллиард аҳолии кураи замин ниёзманди оби нӯшиданӣ мебошад. Дар баъзе давлатҳои ҷаҳон аҳолии маҷбур аст, ки аз оби аз нигоҳи экологӣ ифлос истифода барад, зеро ҳукуматҳои ин мамлакатҳо онҳоро бо оби тозаи нӯшиданӣ таъмин карда наметавонанд. Таъмини аҳолии бо оби тозаи нӯшиданӣ бо ҳуқуқ ба ҳаёт ва саломатӣ алоқаманд буда, иҷро накардани ин ўҳдадорӣ метавонад худӣ мавҷудияти инсониятро зерӣ хавф гузорад. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар Ассамблеяи Генералии СММ пешниҳод кард, ки солҳои 2003-2005 солҳои «Оби тоза» эълон карда шаванд. Ин пешниҳоди ӯ аз ҷониби давлатҳои иштирокдор дастгирӣ ёфт. Ҳамин тавр, бо ташаббуси Ҷумҳурии Тоҷикистон СММ солҳои 2005-2015 –ро Даҳсолаи байналмилалии амалиёти «Об – барои ҳаёт» эълон кард.

Дар натиҷаи ифлосшавии муҳити зист бо айби одам баъзе навъҳои набототу ҳайвонот аз байн мераванд, миқдори онҳо

сол то сол кам мешавад. Дар баъзе мамлакатҳо барои барқарорсозии муҳити биологӣ чораҳои пурсамар меандешанд, масалан, мамнӯъгоҳҳои миллӣ бунёд мекунад. Дар онҳо рустаниҳои нодирро парвариш карда, барои ҳайвонот, алаҳхусус, ҳайвоноте, ки ба онҳо хавфи нобудшавӣ таҳдид мекунад, муҳити мусоиди зист фароҳам меоранд. Чунин боғҳои миллӣ дар Ҷимояи давлат мебошанд.

Бо мақсади наҷотбахшии навъҳои нобудшавандаи ҳайвонот ва рустаниҳо номи онҳо ба «Китоби сурх» дохил карда мешавад. Аз Китоби сурх фаҳмидан мумкин аст, ки дар сатҳи байналмилалӣ ва миллӣ кадом навъҳои ҳайвонот дар марҳалаи нобудшавӣ қарор доранду эҳтиҷманди ҳифзи махсус мебошанд. Онҳоро кӯшиш мекунад, ки дар боғҳои миллӣ ва мамнӯъгоҳҳо нигоҳ доранд. Баъди барқарорӣ теъдоди муайян як қисми ин ҳайвонот ба муҳити табиӣ зист сар дода мешаванд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон «Китоби сурх»-и миллӣ мавҷуд аст.

Боз дигар усулҳои нигоҳдории муҳити биологӣ мавҷуданд. Масалан, дар баъзе мамлакатҳо бонки тухмии рустаниҳо ташкил мегарданд, ки дар ҳолатҳои камшавӣ ё нобудшавии ин ё он рустани барои аз нав барқарор соختани онҳо ёрӣ мерасонанд.

? Шумо кадом рустани ва ҳайвоноти ба «Китоби сурх»-и Тоҷикистон дохилшударо медонед?

Дигар проблемаи ҷиддии ҷаҳонӣ экологӣ гармшавии иқлим мебошад, ки дар натиҷаи ҷудо гардидани миқдори зиёди гармӣ аз истеҳсолоти саноатӣ, истифодаи нақлиёт ва ғайра ба амал меояд. Олимон ба хулосае омадаанд, ки ҳарорати кураи замин ду маротиба баланд шудааст. Обшавии пиряхҳои калони садсолаҳо мавҷуда шурӯъ гардидааст. Ҳатто дар Антарктида обшавии пиряхҳои умрашон беш аз ҳазорсола ба амал меояд. Гармшавии иқлим ба қабатҳои атмосфераи қитъаи яхӣ таъсири манфӣ расонидааст, ин ҷо роғҳои озоние пайдо шудаанд, ки барои мавҷудияти худӣ замин хавфноканд.

Бо мақсади ташкили фаъолияти байналмилалӣ оид ба пешгирии дигаргуншавии иқлим моҳи июни соли 1992 дар Рио-де-Жанейро дар Конфронси СММ оид ба муҳити зист ва

рушд Конвенсияи доиравии СММ оид ба дигаргуншавии иқлим қабул шуд. Протоколи Киото ба Конвенсия дар сессияи сеюми конгресси иштирокдорони Конвенсия (COP-3) дар шаҳри Киотои Япония 10 декабри соли 1997 қабул гардид. Мақсади асосии ин Протокол муайян кардани принципҳои сиёсати байналмилалӣ ва кишварӣ дар соҳаи пешгирии гармшавии глобалии иқлим тавассути кам кардани партовҳои антропогенӣ ва газҳои бугӣ аз ҷониби мамлакатҳои мутараққию саноатӣ ва муқаррар сохтани маҳдудиятҳои доиравӣ ба ин партовҳо мебошад. Мутобиқи ин протокол 38 давлати аз ҷиҳати саноатӣ тараққикарда (рӯйхати №1), ки ба онҳо собиқ мамлакатҳои сотсиалистии Аврупо низ шомиланд, дар солҳои 2008-2012 партови газҳои захрнокро назар ба дараҷаи соли 1990 маҷмӯан бояд 5,2 фоиз кам кунанд. Бар асоси ин сатҳи заминавӣ барои ҳар мамлакат ӯҳдадорӣҳои фардӣ муайян гардида, мутобиқан квотаҳо барои партовҳои имконпазир ҷудо карда шудаанд. Аз ҷумла Иттиҳоди Аврупо бояд партовҳоро 8 фоиз кам кунад, барои Федератсияи Русия бошад, квота аз сатҳи соли 1990 100 фоиз гузошта шудааст, ки ин 17,4 фоизи партовҳои ҷаҳониро ташкил медиҳад. Созишномаи Киото дар ҷаҳон дастгирии калон пайдо кард, аммо баъзе мамлакатҳо ҳамроҳшавиро ба он рад карданд. Масалан, ИМА аз ҷумлаи ҷунин мамлакатҳост.

Бисёр ғояҳои олимон ва ҳуқуқшиносон, ки марбут ба маҳдудсозии таъсири зараровари инсон ба табиат мебошанд, масалан, рӯйхати маводи кимиёвии барои саломатии одамон ва олами ҳайвонот зараровар ва манъи истифодаи онҳо дар соҳаи кишоварзӣ ва ғайра дар санадҳои гуногуни байналмилалӣ-ҳуқуқӣ таҳким бахшида шудаанд. Вале бо вучуди ин баъзе мамлакатҳо қонунҳои байналмилалиро сарфи назар карда, амал менамоянд, ки дар натиҷа саломатии инсон низ чун нигоҳдории муҳити зист зери хавфу хатар аст.

Дар мамлакатҳои гуногуни ҷаҳон мақомоти роҳ ва ҳадамоти санитарӣ эпидемиологӣ бо истифода аз таҷҳизоти муосир вазъи экологии шаҳрҳо, воситаҳои нақлиёт, сеҳҳои истеҳсолӣ, муассисаҳо ва нуқтаҳои хӯроки умумиро месанҷанд, гунаҳкорони ифлосшавии муҳити зист ва вазъи санитарии корхонаҳоро ба ҷавобгарии маъмурӣ мекашанд. Дар ҳолатҳои ҷудогона бар зидди гунаҳгорон дар асоси

қонунҳои муқарраршуда парвандаҳои ҷиноятӣ кушода мешаванд.

Ба ин тариқ, дар роҳи амалисозии ҳуқуқҳои инсон ба муҳити тозаи экологӣ душвориҳои зиёде мавҷуданд. Ҷомеаи ҷаҳонӣ кӯшиш мекунад, ки баҳри бартарафсозии ин душвориҳо механизмҳои пурсамар ба вуҷуд орад. Вале барои ҳалли чунин проблемаи глобалӣ кӯшиш кардани ҳар давлат ва ҳар сокини сайёра зарур аст.

? 1. Шумо экологияро ҳамчун проблемаи глобалӣ чӣ гуна мефаҳмед?

2. Ба андешаи Шумо, аҳамияти фаъолияти «Гринпис» ва «Сабзҳо» аз чӣ иборат аст?

3. Манбаъҳои ифлосшавии муҳити зистро номбар кунед.

3. Вазъи экологӣ дар Тоҷикистон

Тоҷикистон кишвари кӯҳсор буда, шароитҳои мӯътадили экологӣ дорад. Вале дар мамлакати мо низ бисёр проблемаҳои глобалӣ мавҷуданд.

Дар Тоҷикистон дар замони шӯравӣ ҳангоми сохтмони иншоотҳои азими истеҳсолӣ ва объектҳои дигар ба проблемаҳои муҳити зист чандон эътибори зарурӣ намедоданд. Масалан, дар қисмати шимолии шаҳри Душанбе заводи семент сохта шуд, ки ҳар рӯз ба атмосфера миқдори зиёди чанги (партови) семент хориҷ карда, ба муҳити биологӣ ва аҳолии минтақа зарар меоварад. Вале мисолҳои мусбат низ ҳастанд. Қормандони комбинати маъдани Тақоб, ки дар километри 45-уми қисмати шимолии шаҳри Душанбе ҷойгир аст, партовҳои истифодашудаи обро бо ингредиентҳои маҳсус тоза карда, ба дарёи Варзоб равона месозанд. Ба ин васила оби ифлосшуда амалан ба ҳолати табиӣ аввалааш баргардонда мешавад.

Дар қисмати сарҳадии водии Вахш мавзее бо номи «Бешаи палангон» ҳаст, ки дар замони шӯравӣ мамнӯъгоҳи миллии ҶШС Тоҷикистон эълон шуда буд. Замоне ин ҷо ба сабаби мавҷудияти шароитҳои мусоиди табиӣ навъҳои гуногуни ҳайвоноту паррандагон, аз ҷумла палангҳо, товусҳо, мурғобҳои ваҳшӣ ва ғайра мезистанд. Вале дар зарфи 30-40 соли охир биосфераи ин мамнӯъгоҳ то андозае коҳид, ки аз

«Бешаи палангон» фақат ном монду бас. Палангҳо, мурғобиҳои ваҳшӣ ва дигар ҳайвоноту паррандагон тамоман нобуд шуданд, зеро муҳити ҳаёти зисти онҳо комилан аз байн рафт.

Ҳукумат ва шахрвандони мамлакат барои нигоҳдорию тозагии муҳити зист тадбирҳои муайян меандешанд. Ҳамасола дар шахру деҳот садҳо ҳазор бех ниҳолу буттаҳо шинонда мешаванд, дар кӯчаҳо ва хиёбонҳои шаҳрҳо ва мавзёҳои аҳолинишин гулгашту боғҳо бунёд мегарданд. Кормандони корхонаҳо ва муассисаҳо ба шанбегии умумихалқӣ баромада, ҳудуди корхонаҳо ва ҷойҳои кори худро аз ифлосиву партовҳо тоза мекунанд. Дар Душанбе қисми нақлиёти мусофиркаш ба гази моеъ гузаронида шудааст, ки пайдошавии гази захролудро кам мекунад. Вале бисёр ронандаҳо бензини сифаташ пастро истифода мекунанд, ё ба сабаби вайрон будани баъзе қисмҳои воситаҳои нақлиёт газ аз меёр зиёд ҷудо мешавад, ки боиси вайроншавии атмосфераи Душанбе ва дигар шаҳрҳои мамлакат мегардад. Аз баландии тепаҳои шарқии канори пойтахт ё кӯҳҳои водии Ҳисор ҳавои вайроне, ки шаҳри Душанберо ихота кардааст, равшан намудор аст.

Назорати давлатӣ ба соҳаи ҳифзи табиат дар Тоҷикистон аз ҷониби мақомоти махсус амалӣ мегардад. Барои назорати вазъи санитарии ҳамаи объектҳои муассисаҳо ва корхонаҳо дар назди Вазорати нигоҳдории тандурустӣ Стансияи ҷумҳуриявии санитарӣ – эпидемиологӣ бо намояндагӣ дар минтақаи маҳалҳо амал мекунад, ки дар соҳаи ҳифзи ҳуқуқҳои экологии шахрвандон аҳамияти калон дорад. Дар сохтори Ҳукумат Вазорати кишоварзӣ ва ҳифзи табиат мавҷуд аст. Дар соҳаи ҳифзи муҳити экологӣ ҳамчунин Кумитаи ҳолатҳои фавқулодда ва мудофияи граждании назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши калон мебозад.

Вазифаи мо ҳамчун шахрвандон ва сокинони Тоҷикистон аз он иборат аст, ки тозагии максималии экологиро лар маҳалҳои зисти худ ва умуман, дар тамоми мамлакат таъмин намоем. Ба ин васила мо ҳуқуқҳои дастаҷамъии худ ва ҳуқуқҳои ҳар касро ба муҳити тозаии экологӣ таъмин менамоем.

2.1. Бо истифодаи мисолҳои дигар вазъи экологии Тоҷикистонро муайян кунед.

2. Дар бораи вазъи экологии шахр (деҳа), маҳалла ва биноятон нақл кунед.

3. Шахсан Шумо барои ҳифзи муҳити зист чӣ корҳо кардаед?

4. Қонунгузори Қумҳурии Тоҷикистон дар бораи ҳифзи муҳити зист

Дар қонунгузори Қумҳурии Тоҷикистон ба проблемаҳои экология ва ҳифзи муҳити экологӣ аҳамияти калон дода мешавад.

«Ҳар кас ҳуқуқи ҳифзи саломатӣ дорад... Давлат барои солимгардонии муҳити зист, инкишофи оммавии варзиш, тарбияи ҷисмонӣ ва туризм тадбирҳо меандешад».

*Моддаи 38-и Конститутсияи (Сарқонуни)
Қумҳурии Тоҷикистон*

Дар соҳаи истиқлолият дар Қумҳурии Тоҷикистон оид ба ҳифзи муҳити зист ва экология якчанд санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ қабул карда шуданд. Ғайр аз ин дар санадҳои қонунгузори гуногун, ки муносибатҳои иқтисодӣ ва иҷтимоиро танзим мекунанд, баробари меъёрҳои дигар меъёрҳои экологӣ-санитарӣ низ таҳким баҳшида шудаанд. Қонунҳои Қумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муҳофизат ва истифодаи олами ҳайвонот» (соли 2004), «Дар бораи ҳифзи саломатии аҳоли» (соли 1999), «Дар бораи экспертизаи экологӣ» (соли 2003), «Дар бораи амнияти радиатсионӣ» (соли 2003), «Дар бораи истеҳсол ва муносибати беҳавфона бо пеститсидҳо ва агрохимикатҳо» (соли 2003), «Дар бораи сифат ва беҳатарии маҳсулоти ғизоӣ» (соли 2002), «Дар бораи партовҳои истеҳсолот ва истеъмол» (соли 2002) ва ғайра қонунгузориро дар соҳаи экология ташкил медиҳанд.

Қонун «Дар бораи ҳифзи табиат» 27 декабри соли 1993 қабул шуда, ҳадафи он ба танзим даровардани муносибатҳо дар соҳаи амали байниҳамдигарии ҷомеа ва табиат бо мақсади ниғаҳдории сарватҳои табиӣ ва муҳити табиӣ зисти инсон, истифодаи оқилона ва такрористеҳсолкунии захираҳои табиӣ, пешгирии таъсири зараровари экологии фаъолияти хоҷагӣ ва

фаъолиятҳои дигар, солимгардонӣ ва тартиботи ҳуқуқӣ дар соҳаи муносибатҳо ба манфиати наслҳои имрӯза ва баъдинаи одамон мебошад.

«Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳифзи табиат, истифодаи оқилона ва такрористехсолкунии захираҳои он, солимгардонии муҳити табиӣ зист вазифаи умумидавлатӣ, кори тамоми халқ, қарзи маънавии ҳар як шаҳрванд мебошад».

*(Дебочаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон
«Дар бораи ҳифзи табиат»)»*

Қонун ҳуқуқҳо ва вазифаҳои шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистонро бобати иштирок дар ҳифзи табиат, аз ҷумла дар самтҳои зерин таҳким мебахшад:

- таъсис додани иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ оид ба ҳифзи табиат, фондҳо ва дигар иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ дар соҳаи ҳифзи муҳити табиӣ зист, узви ҷунин ташкилотҳо ва фондҳо будан;
- иштирок дар муҳокимаи лоиҳаҳои санадҳои қонунгузорӣ ва санадҳои дигар, ки ба муҳокимаи умумихалқӣ (раёӣ-пурсӣ) бароварда мешаванд, муроҷиат кардан бо номаҳо, арзу шикоятҳо оид ба масъалаҳои ҳифзи муҳити табиӣ зист;
- аз мақомоти дахлдор талаб кардани пешниҳоди иттилооти саривақтӣ, пурра ва боэътимод дар бораи вазъи муҳити табиӣ зист ва тадбирҳо оид ба ҳифзи он;
- манзур сохтани пешниҳодот дар бораи дигар кардани қарорҳо оид ба ҷойгирсозӣ, лоиҳакашӣ, сохтмон, азнавсозӣ, истифодаи объектҳои зараровари экологӣ, маҳдудсозӣ, боздорӣ, қатъ кардани фаъолияти корхонаҳо ва объектҳои дигар, сарфи назар аз шакли моликият ва тобеият, ки ба муҳити табиӣ зист ва саломатии инсон таъсири манфӣ мерасонанд;
- ба суд пешниҳод кардани даъвоҳо нисбат ба корхонаҳо, муассисаҳо, ташкилотҳо ва шаҳрвандон дар бораи таллофӣ кардани зарари расонидашуда ба саломатӣ ва амвол дар натиҷаи таъсиррасониҳои номатлуб ба муҳити табиӣ зист.

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: экология, ҳуқуқҳои экологии инсон, амнияти экологӣ, «Гринпис», «Сабзҳо», протоколи Киото.

Саволҳо ва супоришҳо:

1. Шумо дар бораи таърихи пайдоиши илми экология чӣҳо медонед?
2. Ба фикри Шумо, чаро имрӯз ба проблемаҳои экологӣ диққати калон дода мешавад?
3. Шумо кадом усулҳои ифлоссозии муҳити зистро медонед? Дар муҳити Шумо кадоме аз ин усулҳо ҳастанд?
4. Дар соҳаи экология кадом ҳуқуқҳои инсон мавҷуданд?
5. Санадҳои меъёрӣ – ҳуқуқҳои Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар соҳаи проблемаҳои экологӣ номбар кунед.
6. Дар мавзӯи «Амнияти экологии минтақаи мо» мувоҳида гузаронед.

§ 5. ДЕМОГРАФИЯ ВА ҲУҚУҚҲОИ ИНСОН

1. Мафҳуми «демография»

Демография ҳамчун илми мустақил қонунмандӣ ва омилҳои чунин зуҳуроти ҳаёти инсониро чун тавлид, фавт, никоҳ ва бекор кардани ақди никоҳ (талок), аз нав бавучудоии ҷуфтҳои ҳамсарон ва оилаҳо, аз нав бавучудоии аҳоли чун умуман, ягонагии ин равандҳо муайянкунанда ва ба онҳо таъсиррасонанда меомӯзад; вай тағйироти сохторҳои синнусолию ҷинсӣ, никоҳӣ ва оилавии аҳоли, алоқамандии байниҳамдигарии равандҳо ва сохторҳои демографӣ, ҳамчунин қонунмандии тағйироти шумораи умумии аҳоли ва оилаҳоро чун натиҷаи амали байниҳамдигарии ин зуҳурот таҳқиқ мекунад.

Демография (аз юнонии *demos* – халқ, *grapho* – менависам) илм дар бораи қонунмандии аз нав бавучудоии аҳоли, вобастагии он аз характери шароитҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ, табиӣ, муҳочират мебошад, ки шумора, ҷойгиршавии ҳудудӣ ва ҳайати аҳоли, тағйироти он ва сабабу оқибатҳои ин тағйиротро меомӯзад.

Тавре мебинем, ҳуқуқҳои инсон бо проблемаҳои демографӣ, бо фарогирии масъалаҳои тавлид, муҳочират, фавт зич алоқаманданд. Риояи чунин ҳуқуқҳои инсон чун ҳуқуқ ба ҳаёт, ҳуқуқ ба ташкили оила, ҳуқуқ ба саломатӣ, ҳуқуқ ба ҳаёти шоиста, ҳуқуқи ҷойивазкунии озодона ва

бисёр ҳуқуқҳои дигар бевосита ё бавосита ба проблемаҳои демографӣ таъсир мерасонанд.

Проблемаи асосии демографӣ проблемаи глобалии инсоният вобаста ба афзоиши бардавоми аҳолии рӯи Замин аст, ки назар ба болоравии некӯаҳволии иқтисодӣ босуръаттар буда, дар натиҷаи он проблемаҳои таъминот бо хӯрокворӣ ва дигар проблемаҳои ба ҳаёти аҳолии ин мамлакатҳо таҳдидкунанда беш аз пеш шиддат мегиранд. Мамлакатҳои гуногуни дунё бо мақсади сабуксозии ин проблема бо дар назардошти вазъи дохилии демографӣ кӯшиш мекунанд, ки сиёсати миллии демографиро амалӣ гардонанд.

Сиёсати демографӣ маҷмӯи чорабиниҳои давлатиест, ки ҳадаф аз онҳо муваффақшавӣ ба натиҷаҳои дилхоҳ дар дурнамои дарозмӯҳлати аз нав бавучудоии аҳоли мебошад.

Ҳангоми амалисозии сиёсати демографӣ диққати асосӣ ба проблемаҳои тавлид, фавт, фавти атфол, муҳоҷирату кӯчбандӣ ва шаҳришавии аҳоли нигаронида мешавад.

Сиёсати давлатии демографӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қисми таркибии сиёсати иҷтимоӣ буда, давлат бо амалисозии он проблемаи ба эътидол овардани равандҳои демократиро бо дар назардошти шароитҳои тағйирёбандаи иқтисодӣ, сиёсӣ ва иҷтимоӣ-фарҳангии мамлакат ҳал мекунад.

Принсипҳои, ки сиёсати демографӣ дар Тоҷикистон бояд дар асоси онҳо амалӣ гардад, ба таври қонунӣ таҳким бахшида шудааст. Ин принсипҳо чунинанд: эҳтиром ва ҳифзи ҳуқуқҳои инсон ва озодиҳои асосии ӯ; норавоии ҳама гуна шаклҳои табъиз; асоснокии илмӣ, томият; инсондӯстӣ; ба назар гирифтани манфиатҳои умумидавлатӣ ва коллективӣ, ҳамчунин манфиатҳои оила дар доираи хусусиятҳои иҷтимоӣ – иқтисодӣ, таърихӣ ва маънавии онҳо; ва дигар принсипҳои, ки ба эҳтироми ҳуқуқҳои инсон асос ёфтаанд.

2. Хусусиятҳои вазъи демографӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Хусусиятҳои рушди вазъи демографӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба дигаргуниҳои глобалии сиёсӣ ва иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар фазои баъдишӯравӣ асос ёфта, ҳамчунин бо ҷанги

шаҳрвандӣ, бадшавии шароити зиндагонии аҳоли, ба амал омадани муносибатҳои бозорӣ, қисман вайрон шудани сохтори ҷинсию синнусолии аҳоли, коҳидани ҳифзи иҷтимоии оилаҳои серфарзанд, дигаргуншавии сохтори миллии аҳоли ва кам шудани ҳиссаи он қисми аҳоли, ки майл ба сӯи камфарзандӣ дошт, вобаста аст.

Вазъи умумии демографӣ бо дараҷаи баланди тавлид ва фавти нисбатан ками аҳоли, аммо фавти зиёди атфолу модарон, сатҳи пасти шаҳришавӣ ва дараҷаи баланди муҳоҷирати меҳнати берунӣ характернок аст.

***Тавлид, давомнокии ҳаёт ва фавт.** Агар то соли 1990 шумораи аҳолии мамлакат соле ба ҳисоби миёна 3-4 фоиз афзуда бошад, он дар солҳои 1990-2000 ба ҳисоби миёна 1,5 – 1, 8 фоизро ташиқ дод. Умуман, дар мамлакат дар солҳои 1990-2000, мувофиқи маълумоти мақомоти оморӣ, камшавии мутлақи шумораи аҳолии фавтида ва пастишавии фавти аҳоли ба мушоҳида расид. Чунончи, соли 1990 коэффисиенти умумии фавти аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба 6,2 ва соли 2000-ум бошад, ба 4,7 баробар буд. Дар солҳои 1990-1998 коэффисиенти фавти атфол (фавти кӯдакон дар соли авали ҳаёт) аз 40,7 то 23,4 кам шуд.*

Дар айни замон маҳз дар зарфи даҳ соли охир пастравии сатҳи зиндагӣ, камшавии дастрасии аҳоли ба хадамоти ниғаҳдори тандурустӣ, гирифтори аҳоли ба бемориҳои сирояткунандаву туфайлӣ ба мушоҳида мерасад. Ҳамаи ин метавонад ба афзоиши фавти аҳоли, маҳсулан фавти атфол, мусоидат кунад.

Дар мамлакат ҳамчунин тамоюли пастравии нишондиҳандаҳои давомнокии ҳаёт мушоҳида мешавад. Чунончи, соли 1989 ин нишондиҳанда 69, 4, аз ҷумла дар байни мардон 66,8 ва дар байни занҳо 71,7 сол буд. Соли 1997 ин рақамҳо мутаносибан то 68,4 сол, яъне байни мардон то 65,6 ва байни занҳо то 71,3 сол кам шуд.

Дар деҳот низ шумораи тавлид кам шуд. Вале он дар муқоиса бо шаҳрҳо зиёд аст. Инро сабаб ба андозаи муайян нақши баланди иқтисодии кӯдакон дар оила, пурзӯршавии функцияҳои истеҳсолию хоҷагии оила, қолабҳои ташаккулёфтаи тафаккур, шароитҳои меҳнат ва маишат аст.

Шумораи аҳоли. Афзоиши нисбатан баланди шумораи аҳоли ва суръати пасти рушди иқтисодӣ нишондиҳандаҳои сарбории демографиро зиёд мекунад. Чунончи, соли 1989 ба 100 нафар одами синну солаш қобили меҳнат 175 нафар одами синну солаш ғайри қобили меҳнат рост меомад. Соли 1998 ин нишондиҳанда 184 нафарро ташкил дод. Мувофиқи ҳисобҳои тахминии пешакӣ дар солҳои наздик афзоиши солонаи аҳоли ба ҳисоби миёна 1,9 – 2,1 фоизро ташкил хоҳад дод.

Дар вазъи камбизоатӣ умр ба сар бурдани қисми асосии аҳоли имкон намедиҳад, ки одамон ғизои пурқувват, либосу пойафзол, манзилу маишати хуб дошта бошанд. Бо вучуди андешидани тадбирҳои зиёди ҷиддӣ бобати банақшагирии аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сатҳи баланди тавлид солҳои минбаъда низ боқӣ хоҳад монд.

Муҳоҷирати аҳоли ҷойивазкунии одамон (муҳоҷират) тавассути сарҳадҳои маъмури ва давлатии ин ё он иттиҳодияҳои ҳудудӣ бо мақсади ба таври доимӣ ё муваққатӣ иваз кардани ҷои зист аст.

Кӯчбандӣ (эмигрантсия) рафтани одамон берун аз марзи давлати мансубияти шаҳрвандии худ барои иқомати доимӣ ё муваққатӣ мебошад.

Шаҳришавӣ пеширафти шаҳрҳо, баланд гардидани вазни қиёсии аҳолии шаҳрҳо дар мамлакат аст.

Солҳои 1990-2000 бо муҳоҷирати басо калони аҳоли аз ҷумҳурӣ характернок аст ва дар назар аст, ки ин тамоюл бо камшавии то 10-14 ҳазор нафар муҳоҷир дар як сол минбаъд низ боқӣ мемонад. Ғайр аз ин ба муҳоҷирати берунӣ шумораи басо зиёди муҳоҷирини ғайрирасмӣ ҳамроҳ мешаванд, ки ҳисобу китоби аниқи онҳо басо душвор аст.

Сабаби асосии муҳоҷирати берунии аҳоли душвориҳои иқтисодист. Қисми асосии муҳоҷирини берунӣ ҷавононанд, ки оиладоранд ё ҳанӯз оиладор нашудаанд. Аз ҷумҳурӣ рафтани ҷавонони ҳанӯз оиладорнашуда проблемаи норасоии домодхоро ба миён меорад, ки ин дар навбати худ боиси вусъати бисёрзани мешавад.

Таъсири муҳоҷирати берунӣ ба сохтори ҷинсию синнусолии аҳоли (таносуби занҳо ва мардҳо) ва умуман, ба манзараи демографӣ басо бузург аст. Ба муҳоҷират асосан ҷавонмардон

қобили меҳнат мераванд. Онҳо аз муҳочират бисёр вақт арзишҳои нави ҳаёти меоранд, ба ташкили оила бо теъдоди ками фарзандон майл доранд. Қисми зиёди муҳочирин афзалтар медонанд, ки вақти бештарашонро дар хориҷа гузаронанд.

Ҷиҳати дигар давом доштани раванди ғайришаҳришавии ҷомеа мебошад. Дар солҳои 1991-2000 ҳиссаи аҳолии шаҳрӣ аз 31,0 то 26,4 фоиз кам шудааст. Ҳамзамон эътироф шудааст, ки дараҷаи шаҳришавии аҳолии мамлакат нишондиҳандаи рушди неқӯаҳволии он мебошад, ин нишондиҳанда ҳар қадар баланд бошад, болоравии иқтисодӣ дар мамлакат ҳамон қадар устувортар аст.

Тавлиди зиёд дар деҳот, муҳочирати нисбатан ками аҳолии деҳот сабабҳои давом доштани ҷамъшавии қисми асосии аҳолии Тоҷикистон дар деҳот аст. Ҳамзамон дар деҳот бекории чи ошкоро ва чи ниҳони аҳоли зиёд мешавад, теъдоди оилаҳои мураккаб (сернасл) меафзояд.

Маориф ва проблемаҳои шугли занон. Мутахассисон қайд мекунанд, ки занҳои дорои таҳсилоти миёна ва олии касбӣ одатан 2-3 фарзанд таваллуд карда, ба сифати тарбияи онҳо диққати зиёд медиҳанд, онҳо бештар ҷаққону кордонанд.

Вале ҳадди ақали синну соли бастанӣ акди никоҳ дар Тоҷикистон (17-солагӣ) ба пастравии сатҳи таҳсилоти занон мусоидат мекунад. Душвории иқтисодӣ, равонӣ, ташкилии оилаҳо низ омилҳои мебошанд, ки монеи таҳсилро давом додани духтарон мешаванд. Ба проблема ҳамчунин норасоии ҷои кор, истифодаи нопурраи ҷойҳои мавҷудаи корӣ, музди пасти меҳнат, шароитҳои начандон қаноатбахши меҳнатӣ, камшавии ҳиссаи занони коркунанда, андозаи ками кӯмакпулиҳо ба сабаби кор накардан, неруи пастравандаи таҳсилотӣ ва касбӣ-таҳассусии аҳоли, аз ҷумла занҳо, рушди сусти соҳибкории хурд таъсир мерасонад.

Ниғаҳдорӣ тандурустӣ ва зиёдашавии давомнокии умр. Шубҳае нест, ки аҳолии саломатиаш суст насли сусту носолим ба дунё меорад ва ин ба наслҳои оянда бетаъсир намеронад. Дар айни замон гирифтورشавии аҳоли ба шаклҳои фаъоли бемориҳои сил, кубоди С афзуда, фавти модару кӯдак ҳанӯз зиёд аст ва давомнокии миёнаи умри одамон паст меравад. Байни занҳо сатҳи бемориҳои, ки ба сабаби истеъмоли ғизои

камқувват, дараҷаи паст ва дастрасии ками хадамоти тиббию санитарӣ ба амал меояд, инчунин таваллуди паиҳам, ки ба заифшавии организми зан ва зиёдшавии хатари фавти вай сабаб мегардад, хеле афзоиш ёфтааст. Ҳамчунин дараҷаи паҳншавии бемориҳои бо роҳи алоқаи чинсӣ гузаранда баланд мебошад.

Анъанаҳо ва расму оинҳои миллӣ. Маводи таҳқиқот ва пурсишҳо нишон доданд, ки дар шароити ҳозира анъанаҳои миллие чун кӯшиши волидон баҳри ҳар чи зудтар оиладор кардани писар ё ҳар чи барвақттар ба шавҳар додани духтар, афзалтар дониستاني тавлиди писар, муносибати манфӣ ба ҷудошавии зану шавҳар, зиндагонии якҷояи фарзандони оиладор бо волидон ба ташаккули оилаҳои серфарзанд таъсири муайяне доранд.

Аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон асосан пайравони исломанд, ки дар ташаккули шуур, психология ва анъанаҳои халқ нақши калон мебозад. Дар шуури ҷамъиятӣ ислом ва банақшагирии оила гӯё мафҳумҳои ба ҳам номувофиқанд, ки иштибоҳи маҳз аст. Дар айни замон бисёр мамлакатҳои ҷаҳони мусулмони араб ғояҳои банақшагирии оиларо дастгирӣ карда, дар ин самт барномаҳои миллӣ қабул менамоянд.

Никоҳ ва оила. Ба амал омадани муносибатҳои бозорӣ дар шароити сатҳи пасти рушди қувваҳои истеҳсолкунанда, камбизоатии қисми зиёди аҳоли, заминаи сусти моддӣ-техникӣ ва молиявӣ хоҷагиҳои коллективӣ, давлатӣ ва оилавӣ, гаронии нархҳои хадамоти маишӣ ба фаъолмандии пурхурӯши функцияҳои иқтисодии оила мусоидат карданд. Дар оилаҳо бо қувваи худ ба тайёр кардани асбобҳои майда-чуйдаи рӯзгор, сохтани хонаҳои истиқоматӣ, шудгори замин, кишту парвариши зироат ва ҷамъоварии ҳосил пардохтанд. Ҳамаи ин корҳо, ки дастӣ иҷро мешаванд, никоҳҳои барвақтӣ ва сарфарзандиро бо мақсади ба меҳнати оилавӣ ҷалб кардани кӯдакон талаб менамоянд.

Вале, мутаассифона, серфарзандӣ дар шароити сатҳи пасти зиндагии оилаҳо ба тарбияи ҳамаҷонибаи кӯдакон мусоидат намекунад. Як қисми кӯдакон бо мақсади кӯмак кардан ба волидони худ ба мактаб намеравад, ё ба ном ба мактаб рафта, бо хизматрасонӣ ба мардум машғул мешаванд.

Байни ин кӯдакон гоҳо ҳодисаҳои ба серӣ хӯрок нахӯрдан ба мушоҳида мерасад, ки боиси бадшавии саломатиашон мегардад. Ба ин тариқ, ба андозаи муайян насли ҷисман носолим, рӯҳан инкишофнаёфта, камсавод, камихтисос ва ғайриқобили кор дар истехсолоти технологияш баланди замони ҳозира ташаккул меёбад.

Ҳифзи иҷтимоии аҳоли. Мутобиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи суғуртаи иҷтимоии давлатӣ» (1997) ба муносибати тавлиди фарзанди якум ба андозаи чор маоши ҳадди ақал, фарзанди дуюм ду маоши ҳадди ақал ва фарзанди сеюму фарзандони минбаъда ба андозаи як маоши ҳадди ақал кӯмакпулии якдафъаина дода мешавад. Кӯмакпулӣ барои нигоҳубини кӯдакон то расидан ба синни якунимсолагӣ ҳар моҳе ба андозаи 100 фоиз аз маоши ҳадди ақал аст. Таҳқиқот ва пурсишҳои байни аҳоли гузаронидашуда нишон доданд, ки ин пардохтҳо ба сабаби ночиз буданашон амалан чи барои ҳавасмандсозӣ ва чи барои маҳдудсозии тавлид нақше намебозанд. Оилаҳо барои тавлиди кӯдакон бар асоси шароитҳои мушаххаси зиндагии худ, нақши иқтисодии кӯдакон дар оила ва ғайра азм мекунанд.

Рушди индустриали. Вазъияти саноат чун нишондиҳандаи сатҳи рушди индустриалии мамлакат баъди ҷанги шаҳрвандӣ бо бозистоданҳо аз кор, вайроншавию фарсуда гаштани фондҳои асосӣ характернок буд ва ба ин сабаб Ҳукуматро лозим омад, ки кӯшишҳои худро баҳри барқарорӣ ва анзавсозии саноат равона намояд.

Бо вуҷуди ин ҳиссаи шуғл дар саноат ва дар сохтмон дар зарфи солҳои 1991-2000 умуман, кам гашт. Теъдоди занон, коргарон ва хизматчиёни дар соҳаи иқтисодиёт машғули кор аз 456,2 то 248,6 ҳазор нафар кам шуд. Раванди давомёбандаи ғайрииндустриалии иқтисодиёт ба болоравии бекорӣ, ҷамъиҳои қисми асосии захираҳои меҳнатӣ дар хоҷагии деҳот, афзоиши ҳиссаи меҳнати дастӣ, пастшавии мучаҳҳазии техникӣ мусоидат мекунад. Чунин вазъият афзоиши талаботи оилаҳо ба қувваи корӣ тақозо мекунад, ки алалхусус дар бахши хусусӣ аз ҳисоби тавлид таъмин мегардад.

Ба ин тарик, барало аён мешавад, ки гузаронидани сиёсати асоси илмӣ доштаи демографӣ бояд соҳаи афзалиятноки сиёсати давлатӣ гардад ва ин масъала бояд ба таври максималӣ ҳуқуқҳои инсонро ба эътибор гирад.

3. Қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи сиёсати демографӣ

Дар Тоҷикистон ба масъалаҳои сиёсати демографӣ махсус якчанд санадҳои меъёрии зерқонунӣ бахшида шудаанд, аз ҷумла: Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Концепсияи сиёсати давлатии демографии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2003-2015» (аз 06.05.2006) ва «Барномаи татбиқи Концепсияи сиёсати давлатии демографии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2003-2015».

Гузаронидани сиёсати демографӣ бахри дар ҳаёт татбиқ намудани яке аз бандҳои тавсияномаи Конфронси байналмилалӣ оид ба аҳоли ва рушд (Коҳира, соли 1994) дар хусуси шомилсозии омили демографӣ ба ҳамаи стратегияҳои васеъмиқёси рушди ҷомеа имконият медиҳад.

Концепсияи сиёсати давлатии демографӣ барои солҳои 2003-2015 асосҳои сиёсати давлатии демографиро бо дар назардошти манфиатҳои умумидавлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси риояи ҳуқуқҳои бунёдии инсон муайян менамояд.

Мақсади сиёсати давлатии демографии Ҷумҳурии Тоҷикистон фароҳам овардани шароитҳои зарурӣ барои ҳалли пайгириҳои проблемаҳои демографӣ ва баланд бардоштани сатҳи сифати зиндагии аҳоли мебошад.

Ҳангоми омодагии Концепсия бар он асос намуданд, ки равандҳои демографӣ бо гузашти айём тағйири кам мебинанд, бинобар ин он ба дурнамои дарозмӯҳлат нигаронида шудааст.

Дар Концепсия таҷрибаи сиёсати демографии мамлакатҳои хориҷаи наздику дур ба назар гирифта шудааст. Зери мафҳуми танзими равандҳои демократӣ дар Концепсия маҷмӯи томи ҷорабиниҳои маъмурӣ, тарбиявӣ ва иҷтимоӣ-иқтисодии ба ҳавасмандӣ ё маҳдудсозии суръати афзоиши шумораи аҳоли нигаронидашудае фаҳмида мешавад, ки ба талабҳои ҷорӣ ва минбаъдаи мамлакат ҷавобгӯ буда, татбиқи ҳуқуқҳои инсонро таъмин карда метавонанд.

Концепсия бар он асос мекунад, ки истифодаи қарорҳои зӯрваронаю иродатмандона ҳамчун усули идораи равандҳои демографӣ баррасӣ шуда наметавонанд. Ин зидди инсонгарой буда, бар хилофи конвенсияҳои СММ «Дар бораи ҳуқуқҳои кӯдак», «Дар бораи барҳам додани ҳамаи шаклҳои таъбиз нисбат ба занон» мебошад ва ба принципҳои демократии ҳуқуқҳои инсон мувофиқат намекунад.

Концепсия дар назди худ доираи васеи вазифаҳоро мегузорад, ки байни онҳо зикр кардани вазифаҳои зерин ҷои аст: таҳияи маҷмӯи томи тадбирҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва иҷтимоӣ-фарҳангии танзимбахшандаи тавлиди аҳоли, таҳияи ҷорабиниҳо оид ба беҳсозии ҳифзи модария кӯдакӣ, кам сохтани ғавт ва ҷун оқибати он зиёд кардани дарозумрӣ; баланд бардоштани сатҳи маърифати демографии занон, мардон ва кӯдакон бо дар назардошти анъанаҳо ва расму оинҳои миллӣ, таҳияи ҷорабиниҳо оид ба дастгирии оилаҳо бобати паст кардани нақши иқтисодии кӯдакон дар оила ва омодагии касбии онҳо, роҳ надодан ба зӯрварӣ дар соҳаи кам кардани тавлид.

Барномаи татбиқи Концепсияи сиёсати давлатии демографӣ барои солҳои 2003-2015 муқаррароти концепсияро ташреҳи нисбатан муфассал дода, пешбинӣ менамояд, ки барои расидан ба ҳадафҳои дар Концепсия нишондодашуда қадом ҷораҳо бояд андешида шаванд. Масалан, дар соҳаи рушди индустриалӣ-ҷалби маблағгузориҳои хориҷӣ ва зиёд кардани теъдоди шуғлдоштагон; дар соҳаи таҳсилоти занон – вусъати шабакаҳо ва баланд бардоштани сифати ҳадамоти маърифатӣ; зиёд кардани синни никоҳ то 18-солагӣ. Пешбинӣ мешавад, ки ҳифзи саломатии аҳоли ва муваффақшавӣ ба дарозумрӣ бо роҳҳои рушди дастрасӣ ба маҷмӯи ҳадамоти тансиҳатии тазаккурӣ алалхусус дар деҳот ва тадбирҳои дигар амалӣ мегардад.

Дар соҳаи муҳоҷират бошад, барнома ба масъалаҳои таъминоти идорашавандагӣ, назорати давлатӣ ба муҳоҷирати аҳоли ва тайёр кардани қувваи кории рақобатпазир аз ҷумлаи муҳоҷирин диққати махсус медиҳад; бо мақсади рафъсозии таъсири манфии демографии анъанаҳо ва расму оинҳои миллӣ дар барнома тарғиби оилаи миёнафарзанд тавассути воситаҳои ахбори омма дар назар дошта мешавад; тавассути низоми маориф бошад, ташаккул додани эътиқоди оилаҳо бобати баланд бардоштани сифати тарбияи кӯдакон, афзун сохтани

огоҳии аҳолӣ дар бораи муносибати дини Ислом ба масъалаҳои банақшагирии оила, усулҳои дастрасӣ ба он, муносибатҳои никоҳиву оилавӣ, муносибати наслҳо ба ҳуқуқҳои мард, зан ва фарзандон дар оила ва ғайра пешбинӣ гардидааст.

Ба ин тариқ, вазъи демографӣ бевосита ба сатҳи риояи ҳуқуқҳои шахсият алоқаманд буда, шартҳои асосии ҳалли тамоми маҷмӯи проблемаҳо дар соҳаи демография, эътирофи аҳамиятнокии махсуси ҳуқуқҳои иҷтимоӣ-иқтисодии инсон, ҳуқуқ ба саломатӣ ва сатҳи шоистваи зиндагӣ мебошад.

? Шумо чӣхати проблемаҳои демографӣ дар Тоҷикистон ва дар сайёра боз кадом ҳуқуқҳои инсонро қайд мекунед?

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: демография, сиёсати демографӣ, муҳочират, кӯчбандӣ, шахришавӣ.

Саволҳо ва супоришҳо:

- 1. Дар Тоҷикистон дар соҳаи сиёсати демографӣ чӣ тадбирҳо андешида мешаванд?*
- 2. Шумо кадом санадҳои миллии меъёрӣ-ҳуқуқии марбут ба масъалаҳои демографиро медонед?*
- 3. Шумо байни демография ва ҳуқуқҳои инсон чӣ алоқамандие мебинед?*
- 4. Шумо дар оянда чанд нафар фарзанд доштан мехоҳед? Чаро? Ба қарори Шумо дар хусуси фарзандони зиёд ё кам доштан кадом омилҳо таъсир расонда метавонанд?*

§6- §7. ПРОБЛЕМАҲОИ НИГАҲДОРИИ ТАНДУРУСТӢ ВА ҲУҚУҚҲОИ ИНСОН

1. Ҳуқуқ ба саломатӣ

Саломатӣ, чунон ки аз масоили иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёсӣ аст, ҳамчунин масъалаи ҳуқуқҳои инсон мебошад. Решаҳои саломатии заиф ва фавти зиёди аҳолии сайёра дар нобаробарӣ ва қашшоқию камбизоатӣ ниҳон аст. Байни тансиҳатӣ ва ҳуқуқҳои инсон алоқамандии муҳиме мавҷуд аст. Нуқтаи

баҳамрасӣ ба чуз омилҳои дигар зӯроварӣ, шиканча, гуломӣ, табъиз, об, ғизо, манзил ва анъанаҳои фаро мегирад.

Ҳуқуқ ба саломатӣ дар якҷанд санади байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои инсон, масалан, дар моддаи 12-и Паймони байналхалқӣ дар бораи ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ва моддаи 24-и Конвенсия дар бораи ҳуқуқҳои кӯдак зикр шудааст.

- 1. Ҳар як инсон ба чунин сатҳи зиндагӣ, аз ҷумла хӯрок, нӯшок, манзил, нигоҳубини тиббӣ ва таъминоти зарурии иҷтимоие, ки барои сиҳатию некӯаҳволии худӣ ӯ ва оилааш зарур аст, ба таъминот дар ҳолатҳои бекорӣ, беморӣ, маъҷубӣ, бесаробон мондан, пиронсолӣ ё дигар ҳолатҳои маҳрумӣ аз воситаҳои зиндагӣ, ки бо сабабҳои новобаста аз ӯ ба вуҷуд меоянд, ҳақ дорад.*
- 2. Модарону кӯдакон ба васоят ва кӯмаки махсус ҳақ доранд. Ҳамаи кӯдаконе, ки дар ақди никоҳ ва берун аз он таваллуд шудаанд, бояд аз ҷимояи иҷтимоӣ баробар истифода намоянд.*

Моддаи 25-и Эълумияи умумии ҳуқуқи башар

Дар Паймони байналхалқӣ дар бораи ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ омадааст, ки давлат барои комилан амалӣ гардонидани ҳуқуқ ба саломатӣ баробари корҳои дигар бояд тадбирҳои зеринро низ пиёда созад:

- таъмини ҳар чи камтари мурда таваллуд шудани кӯдакон, фавти атфол ва инкишофи солими кӯдакон;
- беҳтар сохтани ҳамаи ҷанбаҳои гигиенаи муҳити зист ва гигиенаи меҳнат дар саноат;
- пешгирӣ ва табобати бемориҳои сирояткунандаи эпидемӣ, касбӣ, бемориҳои дигар ва назорат ба онҳо;
- фароҳам овардани шароитҳои, ки ба ҳама кӯмаки тиббӣ ва дар ҳолати беморӣ нигоҳубини тиббиро таъмин мекунанд.

2. Проблемаҳои ВИЧ/СПИД ва ҳуқуқҳои инсон

СПИД яке аз хатарҳои чиддӣ ба саломатии инсон дар замони ҳозира мебошад. Вай бемории марговар буда, илми тиб ҳанӯз усулҳои самарабахши табобати онро пайдо накардааст.

Аввалин гирифтори бемории СПИД ҳанӯз дар солҳои 70-80-уми асри гузашта ба қайд гирифта шуданд. Соли 1983 олими амрикоӣ Роберт Талло ва олими фаронсавӣ Люк Монтане барангезандаи бемории СПИД-ро аниқ карда, онро ВИЧ номиданд.

Бояд дар назар дошт, ки ВИЧ ва СПИД мафҳумҳои гуногунанд. ВИЧ вируси норасоии масунияти бадан, барандаи (барангезандаи) бемории СПИД аст. Ҳангоми аз ин вирус сироят дидани организми одам аломатҳои берунии беморӣ одатан зуҳур намекунанд. СПИД ҷе аломати баамаломадаи норасоии масунияти бадан марҳилаи охирини беморӣ буда, дар ин ҳолат функцияҳои масунии организм қудрати худмуҳофизатро гум мекунанд.

Шумораи беморони ВИЧ/СПИД дар ҷаҳон рӯз аз рӯз меафзояд. Мувофиқи маълумоти маҷаллаи англисии «Ланцет» алҳол дар ҷаҳон беш аз 40 миллион нафар одами гирифтори ВИЧ ҳастанд. Тахминан 20 миллион нафар одам аллакай аз бемории СПИД ғавтидаанд ва ҳар сол беш аз 50 ҳазор нафар кӯдак бо инфекцияи ВИЧ таваллуд мешаванд. Танҳо соли 2001-ум 5 миллион ҳодисаи гирифтори ва ғавти 3 миллион одам аз бемории СПИД ба қайд гирифта шудааст. Аз ин беморӣ махсусан қитъаи Африка, ки қариб 30-50 фоизи аҳолии баъзе шаҳрҳои гирифтори ВИЧ мебошанд, саҳт азият мекашад. Эпидемияи паҳншавии СПИД ҳамчунин дар мамлакатҳои Шарқ ва ҷануби Аврупои Шарқӣ, соҳили Балтика ва ИДМ ба назар мерасад. Дар Федератсияи Россия, Украина ва Эстония садяки одамон барандагони ВИЧ мебошанд.

Мутаассифона, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ҳодисаҳои гирифтори ба бемории СПИД ба қайд гирифта шуда, шумораи онҳо сол аз сол ба таври прогрессияи геометрӣ меафзояд. Агар соли 2004 дар муассисаҳои тиббӣ расман 317 нафар одами мубталои ВИЧ ба қайд гирифта шуда бошанд, дар соли 2005 шумораи онҳо ба 506 нафар расид. Мумайзона сабабҳои гуногуни паҳншавии ин бемориро дар Тоҷикистон ном мегиранд, ки байни онҳо болоравии шумораи истеъмолкунандагони маводи муҳаддир, омили муҳоҷирати меҳнатӣ, сатҳи пасти дониши алалхусус ҷавонон бобати

хавфнок будани гирифтори ба ин бемори бо роҳи алоқаи чинсӣ, методҳои контрацепсия ва усулҳои пешгирӣ аз СПИД ҳастанд.

Давлатҳо вазифадоранд қонунҳои дахлдоре қабул намоянд, ки гурӯҳҳои заифи иҷтимоӣ ва ашхоси маъюби гирифтори ВИЧ/СПИД-ро дар бахшҳои давлатию хусусӣ ҳимоя намоянд.

*Аз Тавсияҳои Комиссари Олии СММ
oid ба ҳуқуқҳои инсон*

Ахлоқ дар ҷомеаи мо имрӯз, чуноне ки қаблан буд, ба тартибу низом таъсири қатъӣ надорад. Махсусан дар шаҳрҳои калон ҷавонон хеле бармаҳал, ҳанӯз характерашон ташаккул наёфта, ба алоқаҳои чинсӣ шурӯъ мекунанд. Онҳо дар бораи оқибатҳои алоқаи бармаҳали чинсӣ дониши казоӣ ва иттилооти зарурӣ надоранд. Ин ҳама оқибат ба паҳншавии бемориҳои бо роҳи алоқаи чинсӣ сирояткунанда, аз ҷумла инфекцияи ВИЧ оварда мерасонад. Мувофиқи маълумотҳои омӯри дар ҷаҳон 45 фоизи гирифтори бемории СПИД ҷавонони синнашон аз 19 то 40 сола мебошанд.

Чанд қоидаи оддии марбут ба пешгирӣ аз бемории ВИЧ/СПИД-ро доништан лозим аст.

ВИЧ/СПИД танҳо аз одам ба одам бо се усул мегузарад:

1. Сирояти хун тавассути истифодаи асбобҳои тиббии тамъизнашуда, масалан, сӯзандоруҳо, ё ҳангоми ваши кардан, сӯроҳ намудани гӯш, бинӣ ва ғайра.
2. Тавассути алоқаи чинсии ҳифзкарданашуда.
3. Аз модари гирифтори ин бемори ба кӯдак.

ВИЧ/СПИД, масалан, ҳангоми дастфишорӣ, баоғӯшгирӣ, бӯсидан, атса задану сулфа кардан, тавассути истифодаи асбобҳои рӯзгор, ҳини нигоҳубин ба бемори СПИД намегузарад.

Дар ҷомеа бар зидди одамони гирифтори бемории СПИД ё нашъамандон ақидаҳои муайяни нодурусте ҳастанд. Ҳуқуқи инсон талқин менамояд, ки ҳар як одам ба муносибати сазовор ҳуқуқ дорад ва чунин беморон ба ҳимояи махсус ниёзманданд. Давлат ва ҷомеа ҳуқуқҳои одамони гирифтори бемориҳои СПИД ё нашъамандиро набояд поймол кунанд.

Комиссияи СММ оид ба ҳуқуқҳои инсон дар маърузаи худ дар бораи проблемаи СПИД ҳуқуқҳои зерини инсонро муайян намуд, ки баробари ҳуқуқҳои дигар ба проблемаи паҳншавии СПИД дар тамоми ҷаҳон бевосита алоқаманданд:

- Ҳуқуқҳои кӯдакон ва ҷавонон

«Бисёре аз ин ҳуқуқҳо чун ҳуқуқ ба озодӣ аз хариду фурӯш ба ғуломӣ, аз фоҳишагарӣ, истисмори шахвонӣ ва зӯроварии шахвонӣ барои пешгирии гирифтӣ ба ВИЧ ва СПИД, барои ғамхорӣ кардан ба кӯдакон ва дастгирии онҳо басо муҳиманд, зеро зӯроварии шахвонӣ бар зидди кӯдакон ба ҷуз ҳама хавфи гирифтӣ бемории СПИД шудани онҳоро афзун мекунад. Озодии ҷустуҷӯ, гирифтани таҳвил намудани иттилоот ва ҳама гуна ғояҳо, ҳамчунин ҳуқуқи таҳсил кӯдаконро соҳиби ҳуқуқи таҳвил намудан ва гирифтани тамоми иттилооти барои онҳо зарурӣ баҳри канораҷӯӣ аз вирусӣ норасоии масунияти бадан ва дар сурати гирифтӣ ба он омӯхтани роҳҳои бо чунин ҳол мубориза бурдан мегардонад».

- «**Ҳуқуқи даҳлат накардан ба ҳаёти хусусӣ** вазифадориро бобати эҳтироми сирри ҳолати ҷисмонӣ бо фарогирии вазифаи гирифтани ризоияти бемори оғоҳ барои санҷиши мавҷудияти вирусӣ ВИЧ дар организми ӯ ва бо зарурати махфӣ нигоҳ доштани ҳама гуна асрори роҷеъ ба вазъи саломатии одами барандаи ВИЧ дар назар дорад. Ҷомеа барои ниғаҳдории асрор манфиатдор аст, то ки одамон аз хизматрасонии муассасаҳои тиббӣ истифода карда, худро оромӣ дилпур эҳсос кунанд».

-**Ҳуқуқи таҳсил.** «Ин ҳуқуқ се ҷузъи асосии нисбат ба проблемаи ВИЧ ва СПИД истифодашавандаро дар бар мегирад. Аввалан, ҳам кӯдакон ва ҳам калонсолон ҳуқуқи гирифтани донишҳо дар бораи инфекцияи ВИЧ, махсусан роҷеъ ба пешгирию табобати онро доранд. Дуюм, давлатҳо вазифадоранд чунин шароитҳоеро таъмин намоянд, ки дар онҳо чи кӯдакон ва чи калонсолони гирифтӣ инфекцияи ВИЧ ё СПИД дучори табъизи дар шаклҳои рад кардани таҳсил бо фарогирии дастрасӣ ба мактабҳо, таълимгоҳҳои олий, стипендияҳо ва таҳсил дар хориҷа ё ягон маҳдудиятҳои дигари ба сабаби бемории онҳо зухуркунанда нагарданд. Сеюм, давлатҳо вазифадоранд, бо ёрии маърифатноксозии аҳолий ба дарку фаҳмиш, эҳтиром, тоқатпазирӣ ва раво

надидани табъиз нисбати ашхоси барандаи инфекцияи ВИЧ ва СПИД кӯмак кунанд».

- «**Ҳуқуқ ба меҳнат** ҳуқуқи ҳар одамро ба дастрасӣ ба шуғл бе пешниҳоди ягон шарту шароитҳои пешакӣ, ба ҷуз малакаҳои зарурии касбӣ, ифода менамояд. Ин ҳуқуқ, вақте аз номзади ба кор қабулшаванда ё корманд санҷиши ҳатмии будан ё набудани инфекцияи ВИЧ талаб мегардад ва дар ҳолати маҷбурияти ҷунин инфекция ӯ ба кор қабул карда намешавад, аз кор озод мегардад ё кӯмакпулии барои ӯ пешбинигардида дода намешавад, вайрон мегардад».

? Ба андешаи Шумо, дар Тоҷикистон одамони гирифтори инфекцияи ВИЧ бо чӣ гуна ҳуқуқвайронкуниҳо дучор меоянд? Ин ҳуқуқвайронкуниҳоро чӣ тавр пешгирӣ кардан мумкин аст?

3. Проблемаи нашъамандӣ ва ҳуқуқҳои инсон

Проблемаи дигари ҷиддӣ дар соҳаи нигоҳдории тандурустӣ дар Тоҷикистон нашъамандӣ мебошад. Он алалхусус дар нимаи дуҷуми солҳои 90-уми асри гузашта авҷ гирифт. Теъдоди одамони мубталои нашъа, ки дар муассисаҳои тиббӣ ба қайд гирифта шудаанд, аз соли 1997 инҷониб дар ҷумҳурӣ 10,1 маротиба афзуда, то 01.07.2004 7045 нафарро ташкил дод. Аз онҳо 5465 нафарашон мубталои истеъмоли маводи саҳттаъсири героин мебошанд.

Дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон воридот, содирот, истеҳсол, коркард, нигоҳдорӣ ва истифодаи воситаҳои нашъадор, моддаҳои психотропӣ ва прекурсорҳо фақат бо мақсадҳои тиббӣ, байторӣ ва илмӣ иҷозат дода мешавад.

Моддаи 77-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи саломатии аҳоли» аз 22.04.2003.

Мувофиқи дарки имрӯза нашъамандӣ на беморӣ дар фаҳмиши тиббии ин мафҳум, на бадномии шармсорӣ аз нигоҳи ахлоқӣ, балки иллатест, ки дар пайдоиши он омилҳои гуногуни психоичтимоии дар сурати баҳамоии муайян бо омилҳои биологии ба беморӣ овардарасонанда нақши ҳалкунанда мебозанд.

Маводи мухаддир, чун масалан, марихуана, амфетаминҳо, кокоин, экстазҳо ва героин хотираро заиф мегардонанд, одам ғуломи чунин «кайфият» мешавад, дарди сар пайдо шуда, ҷисм хароб мегардад ва одам метавонад зуд ба ҳалокат расад. Майл ба маводи мухаддир метавонад тамоми умр боқӣ монад ва танҳо ба аҳён-аҳён одамон муяссар мешавад, ки мубталоиро ба он барҳам зананд. Усули беҳтарини канораҷӯӣ аз ин хавф умуман, даст назадан ба он аст.

Истеъмолкунандагони маводи мухаддир одамони нозуку иродашон заиф аст. Онҳо аз кӯмаки норасои тиббӣ азият мекашанд, ба худ таъбизу аз ҷониби кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ фишор, чудосозии иҷтимоӣ ва даҳлати дағалонаро ба ҳаёти шахсиашон эҳсос мекунанд.

Нашъамандон бояд аз таъбиз ва маҳдуд гардидани ҳуқуқҳояшон ба кӯмаки тиббӣ, таъминоти иҷтимоӣ, ба меҳнат, дахлнопазирии ҳаёти шахсиашон ва ғайра Ҳимоят дошта бошанд.

Табиист, ки маҳдудияти захираҳо ва дигар ҳолатҳо ба давлат имконият намедиханд, февран ва ба андозаи пурра ҳамаи ҳуқуқҳои шаҳрвандони худро дар шароити паҳншавии СПИД ва нашъамандӣ таъмин намояд. Бо вучуди ин ӯҳдадорӣ давлат оид ба таъмини ҳуқуқҳо танҳо бо қабули қонунҳои дахлдор маҳдуд намешавад. Амалӣсозии ҳуқуқҳо бояд ба захираҳои бучетии махсус ҷудошуда, кадрҳои таълимдида, таъминоти моддӣ-техникӣ ва умуман, ба инфраструктураи томе такя намояд, ки барои бунёди он вақт ва иродаи сиёсӣ лозим аст.

Аз ҷониби умум эътироф шудааст, ки вақте ҳуқуқҳои инсон ҳифз мешаванд, теъдоди камтари одамон ба нашъа майл мекунанд, ҳуди нашъамандон ва аҳли оилаи онҳо бошанд, душвориҳоеро, ки аз ин бало бармеоянд, муваффақонатар паси сар мекунанд.

? Шумо дар бораи проблемаи нашъамандӣ дар Тоҷикистон чӣ андеша доред?

4. Қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ҳуқуқҳои инсон дар соҳаи нигоҳдорию тандурустӣ

Ҳуқуқ ба ҳифзи саломатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳуҷҷатҳои зерин таҷассум ёфтааст:

1. Конституция (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи саломатии аҳоли».
3. Санадҳои байналмилалӣ меъёрӣ-ҳуқуқӣ эътирофкардаи Тоҷикистон.

Ҳар шахс ҳуқуқи ҳифзи саломатӣ дорад. Шахс дар доираи муқаррарнамудаи қонун аз ёрии тиббии роӣгон дар муассисаҳои ниғаҳдории тандурустии давлатӣ истифода менамояд. Давлат барои солимгардонии муҳити зист, инкишофи оммавии варзиш, тарбияи ҷисмонӣ ва туризм тадбирҳо меандешад.

*Моддаи 38-и Конституцияи (Сарқонуни)
Ҷумҳурии Тоҷикистон.*

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи саломатии аҳоли» санади муҳими меъёриест, ки ҳуқуқҳои инсонро дар соҳаи ниғаҳдории тандурустӣ таҷассум мекунад. Масалан, дар моддаи 22-и ин қонун чунин ҳуқуқи муҳими аз ҷониби мо аллакай зикршуда чун ҳуқуқи шахрвандон ба иттилоот дар бораи вазъи саломатиашон ва омилҳои ба он таъсиррасонанда таҳким бахшида шудааст. Ба ин тариқ, шахрвандон барои гирифтани иттилооти зарурӣ дар бораи вазъи саломатии худ ва саломатии фарзандонашон, роҳу усулҳои пешгирӣ, таҳхис ва табобат, дараҷаи бемории аҳоли, омилҳои ба саломатӣ таъсиррасонанда бо фарогирии вазъи муҳити зист, шароитҳои меҳнат, маишат ва истироҳат ҳуқуқдоранд.

Мутобиқи ин қонун ҳуқуқи беморон, аз ҷумла онҳое, ки гирифтори ВИЧ/СПИД мебошанд, аз нашъамандию майзадагӣ азият мекашанд, аз ҷониби давлат ҳимоя карда ва кафолат дода мешавад. Масалан, ҳангоми муроҷиат кардан барои ёрии тиббӣ ва гирифтани он одами мариз чунин ҳуқуқҳо дорад:

- муносибати боэҳтиромона ва инсондӯстона аз ҷониби кормандони тиб ва ҳайати хизматрасон;
- интиҳоби духтур, аз ҷумла духтури оилавӣ ва табобаткунанда бо дар назардошти ризоияти ӯ;
- дастрасӣ ба адвокат ё дигар намоёнҳои қонунӣ барои ҳимояи ҳуқуқҳои ӯ.

Байни принципҳои сиёсати давлатӣ дар самти мубориза бар зидди ВИЧ/СПИД дар қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷумла инҳо зикр шудаанд: риояи санадҳо ва созишномаҳои байналмилалӣ меъёрӣ-ҳуқуқӣ, аз ҷумла қарордодҳо, пешгирии ҳодисаҳои вайронкунии ҳуқуқҳои беморон, таъмини хизматрасонию баробари тиббӣ ва ёрии иҷтимоӣ-психологӣ.

Соли 2000 бо дар назардошти ҷунин ҳуҷҷатҳои муҳими байналмилалӣ СММ ҷун Эълумияи ҷонибдорӣ дар кори мубориза бо ВИЧ/СПИД ва Принципҳои байналмилалӣ роҳбарикунанда оид ба дастгирӣ ва ҳимояи ҳуқуқҳои инсон вобаста ба ВИЧ/СПИД Барномаи миллии пешгирӣ ва мубориза бо ВИЧ/СПИД ва бемориҳои бо роҳи алоқаи ҷинсӣ сирояткунанда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то соли 2007 қабул гардид.

? Ҳуқуқҳои инсон дар соҳаи нигоҳдорию тандурустӣ дар қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон чӣ гуна инъикос ёфтаанд?

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: ВИЧ, СПИД, бемориҳои сирояткунанда, нашъамандӣ, маводи мухаддир, ҳуқуқ ба саломатӣ, ҳуқуқҳои гирифторию ВИЧ ва нашъамандон.

Саволҳо ва супоришҳо:

1. *Шумо ин гуфтаро чӣ гуна мефаҳмед: «Саломатӣ ҳолати неқӯаҳволии комили ҷисмонӣ, рӯҳонӣ ва иҷтимоӣ аст, на ба таври оддӣ мавҷуд набудани маризӣ».*
2. *ВИЧ/СПИД чӣ маъно дорад?*
3. *Шумо дар бораи роҳҳои гузариши ВИЧ/СПИД ва усулҳои пешгирӣ аз он чӣҳо медонед?*
4. *Вобаста ба СПИД ва нашъамандӣ кадом ҳуқуқҳои инсон ҳастанд?*
5. *Шумо дар бораи вазъиятҳои зерини ҳаёли вобаста ба ҳуқуқҳои инсон чӣ андеша доред:*

- *Ашхоси дар қайди бемористони наркологӣ истода ҳуқуқи овоз додан дар интихобот, интихоб қардан ва интихоб шудан надоранд;*

- *Ба ашхоси истеъмолкунандаи маводи мухаддир ва моддаҳои психотропӣ бо фаъолияти соҳибкорӣ машғул шудан манъ аст.*

§8. ПРОБЛЕМАҲОИ РИОЯИ ҲУҚУҚҲОИ ДАСТАҶАМЪОНА ДАР ҶАҶОН ВА ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

?Ба хотир оред, ки таснифи ҳуқуқҳои инсон ба наслҳои якум, дуюм ва сеюм чӣ маънӣ дорад?

1. Моҳияти ҳуқуқҳои дастаҷамъона чун ҳуқуқҳои насли сеюм

Ҳуқуқҳои насли сеюм баъди ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ ба сабаби вусъат ёфтани мубориза баҳри додани истиқлолият ба мустамликаҳои собиқ ба ташаккули ғаёлона шурӯъ карданд. Ин ҳуқуқхоро ҳуқуқҳои насли сеюм меноманд. Онҳоро фардҳои алоҳида татбиқ карда наметавонанд. Барои татбиқи онҳо кӯшишҳои ҷамоа ё коллективи одамон лозим аст. Чунин ҷамоаҳои одамон дар асоси омилҳо ва шароитҳои миллӣ, фарҳангӣ-забонӣ, ҳудудӣ, табиӣ ва ғайра ташаккул меёбанд. Дар ҳуқуқи байналмилалӣ муосир ба сифати чунин ҷамоа халқ баромад мекунад.

Халқ низ чун фарди алоҳида ҳуқуқҳои худро дорад. Санадҳои байналмилалӣ ҳуқуқӣ ва конституцияҳои давлатҳои демократӣ ҳуқуқи халқро ба худмуайянкунӣ, рушди озодона, ифодаи мустақилият, амалисозии ҳокимият, ба Ватан, истифодаи озодонаи захираҳои табиӣ эълон мекунанд.

Комилан табиист, ки чунин ҳуқуқхоро фардҳои алоҳида татбиқ карда наметавонанд. Барои татбиқи ҳаётии онҳо хоҳиш, кӯшишҳои халқ, ифодаи озодона, иродаи ягонаи коллективӣ заруранд. Дар айни замон ҳуқуқҳои дастаҷамъиро озодона татбиқ кардан мумкин нест, онҳо дар асоси қонун, эҳтироми ҳуқуқҳои дигарон, риояи меъёрҳо ва принципҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ва конституцияҳои демократӣ амалӣ мешаванд.

Мусаллам аст, ки татбиқи ҳуқуқҳои дастаҷамъона тавассути иштироки бевоситаи фардҳои алоҳида ба амал меояд. Аммо агар фард хини истифодаи ҳуқуқу озодиҳо манфиатҳои шахсии худро бо дар назардошти манфиатҳои ҷомеа ва давлат амалӣ гардонад, ҳуқуқҳои дастаҷамъона на ба сифати ҳуқуқҳои инфиродӣ, балки чун ҳуқуқҳои ҷомеа, коллектив, тамоми афрод татбиқ мешаванд. Ҳангоми татбиқи ҳуқуқҳои дастаҷамъона

фарди алоҳида манфиатҳои шахсии худро тобеи манфиатҳои умум мегардонад. Агар фард дар раванди истифодаи ҳуқуқҳои инфиродӣ ба сифати инсон ва шахрванд баромад кунад, ҳангоми татбиқи ҳуқуқҳои дастаҷамъона ӯ чун узви ҷамъаи одамон баромад менамояд. Ин чунин маънӣ дорад, ки ҳуқуқҳо на танҳо мансубияти инфиродӣ (шахсӣ ва шахрвандӣ), балки мансубияти дастаҷамъона (дар навбати аввал халқӣ) низ доранд. Ҳуқуқҳо ва озодиҳои инфиродӣ бо мақсади таъмини озодӣ ва мустақилияти ҳар як инсон ва шахрванд ба ҳуқуқҳо ва озодиҳои шахсӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангӣ ҷудо мешаванд. Барои ҳуқуқҳои дастаҷамъона бошад, чунин таснифот хос нест.

Бо вучуди ин, ҳуқуқҳои инфиродӣ ва дастаҷамъона байни ҳамдигар алоқаманданд, ҳуқуқҳои дастаҷамъона бар зарари ҳуқуқҳои инфиродӣ татбиқ шуда наметавонанд. Масалан, ҳангоми татбиқи ҳуқуқи халқ ба худмуайянкунӣ бояд манфиатҳои миллии ҳар як фард ба инобат гирифта шавад. Истифода аз ҳуқуқҳои инфиродӣ низ бояд дар асоси эҳтироми ҳуқуқҳои умум сурат гирад.

?Шумо байни ҳуқуқҳои инфиродӣ ва дастаҷамъона боз чӣ гуна алоқамандиро мебинед? Оё дар ин хусус бо мисолҳо нақл карда метавонед?

2. Ҳуқуқи халқ ба худмуайянкунӣ

Ҳуқуқ ба худмуайянкунӣ яке аз ҳуқуқҳои муҳимтарин ва бунёдӣ мебошад. Ин ҳуқуқи муҳимтарини дастаҷамъонаи халқ аст, зеро дар сурати амалӣ гаштани он дигар ҳуқуқҳои дастаҷамъонаи халқ – ҳуқуқи халқ ба рушд, ба ифодаи мустақилият ва ғайра татбиқ мегарданд. Ҳуқуқи халқ ба худмуайянкунӣ ҳуқуқи **бунёдӣ** аст, зеро дар асоси он давлати мустақили милли бунёд мегардад, халқ бошад, соҳиби давлат ва истиқлолият мегардад.

Қайд кардан ҷои аз аст: «давлати милли» чунин маънӣ надорад, ки дар чунин давлат танҳо намояндагони як миллат зиндагӣ мекарда бошанд. Дар ҳуқуқи байналмилалӣ бисёр вақт истилоҳҳои «миллат», «халқ» ва «давлат» чун калимаҳои баробармаъно истифода мешаванд. Созмони Милали Муттаҳид дар асл ҷомеаи муташаккили давлатхост, ҳуқуқи байналмилалӣ ҳуқуқи байнидавлатист. Дар ҳуқуқи байналмилалӣ калимаҳои

«миллат» ё «халқ» мансубияти шахс ба давлат, шахрвандии ўроифода мекунанд.

Халқи Тоҷикистонро сарфи назар аз миллаташон шахрвандони Тоҷикистон ташкил менамоянд.

*Қисми 3-и моддаи 6-и Конститутсияи
(Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон*

Ҳуқуқи халқ ба худмуайянкунӣ ба сарғаҳи ғояҳои давраи Маърифат, равандҳои ҳаракатҳои инқилобӣ-озодихоҳӣ ва ғайримустамликунӣ, ки дар асрҳои ХУ11-ХУ111 дар қитъаҳои Аврупо ва Амрико оғоз шуданд, рафта мерасад.

Принсипи халқ ба худмуайянкунӣ дар Оинномаи СММ низ, ки баробарии миллатҳои калону хурдро эълон доштааст, асосӣ мебошад. Он ба «инкишоф додани муносибатҳои дӯстонаи байни халқҳо дар асоси риояи принсипи баробарҳуқуқӣ ва худмуайянкунии халқҳо» (моддаи 1, банди 2) ва қор қардан баҳри «фароҳам овардани шароитҳои мӯътадил ва мусоид, муносибатҳои осоишта ва дӯстонаи ба эҳтироми принсипи баробарҳуқуқӣ ва худмуайянкунии халқҳо асосёфта» (моддаи 55) даъват мекунад. Аммо ҳангоми таҳияи лоиҳаи Оинномаи СММ дар мавриди чӣ гуна маънидод қардани масалан, мафҳуми халқ бар истифода ба худмуайянкунӣ – нисбат ба гурӯҳҳои миллӣ ё гурӯҳҳои мусовӣ ба аҳолии давлат гуногунфикрӣ ба амал омад. Ба ҳамин сабаб ғояи худмуайянкунӣ дар Оинномаи СММ на «ҳуқуқ», балки танҳо «принсип» гардид, ки албатта, ғайримустақим ҳам барои ҳудудҳои зери васоят қарордошта ва ҳам барои ҳудудҳои худидоранашаванда мавриди истифодаанд.

Ғояи худмуайянкунӣ дар дигар ҳуҷҷатҳои СММ низ ифода гардидааст. Дар резолютсияи соли 1952 қабулқардаи Ассамблеяи Генералӣ «Ҳуқуқи халқҳо ва миллатҳо ба худмуайянкунӣ» қайд шудааст, ки ҳуқуқи халқҳо ба худмуайянкунӣ барои истифода қардан ба андозаи пурра аз ҳуқуқҳои инсон замина мебошад: ҳар як давлати узви СММ бояд ин ҳуқуқро мутобиқи Оинномаи СММ эҳтиром ва дастгирӣ намояд, аҳолии ҳудудҳои худидоранашаванда ва зери васоят қарордошта ба худмуайянкунӣ ҳақ доранд, давлатҳои мутасаддии идоракунии ин ҳудудҳо бояд барои татбиқи ин ҳуқуқ тадбирҳои амалӣ андешанд. Ба ин тариқ, мақоми ғояи

худидоракуни аз «принсип» то «хуқуқ» боло шуд. Соли 1960 Ассамблеяи Генералии СММ Эълomiaи «Дар бораи ба мамлакатҳо ва халқҳои мустамликавӣ додани истиқлолият»-ро қабул кард. Дар ин ҳуҷат қонунмандии кӯшишҳои ҳамаи халқҳои мутеъ ба озодӣ ва нақши халқунандаи онҳо баҳри дастбӣ ба ниғаҳдории истиқлолияти худ эътироф карда шуд.

Назди ҷомеаи ҷаҳонӣ ноғузир масъалаи ҷӣ навъ мувофиқ сохтани эълони расмӣ ғояи худмуайянкунии халқ бо пешгирии сепаратизм пеш омад. Кӯшиши ҷавоб додан ба он ҳангоми таҳияи «Эълomia дар бораи принсипҳои ҳуқуқи байналмилалии марбут ба муносибатҳои дӯстона ва ҳамкориҳои байни давлатҳо мутобиқи Оинномаи СММ», ки Ассамблеяи Генералӣ ба сифати резолютсияи 2625 (XXV) қабул кард, ба амал омад. Эълomia ҳамаи муқаррароти асосии дар дигар ҳуҷатҳои СММ баёншударо оид ба худмуайянкуни ҷамъбаст карда, ғайримустақим нишон медиҳад, ки «хуқуқ ба худмуайянкуни» асосан нисбат ба вазъиятҳои мустамликавӣ истифода мешавад. Вай ҳама гуна амалҳоеро, ки метавонанд ба вайрон гардидани тамомияти арзӣ ё ягонагии сиёсии давлатҳои соҳибхитиёр ва мустақили дар амалҳои худ риоякунандаи принсипи баробархуқуқӣ ва худмуайянкунии халқҳо оварда мерасонанд ва дар натиҷаи он соҳиби ҳуқумате мешаванд, ки бе фарқ гузоштан миёни наҷодҳо, эътиқотмандиҳо ва ранги пӯст халқи умумии дар ин ҳудуд зиндагикунанда доранд, манъ мекунад. Мавқеи дар Эълomia баёнгардида дар ҳуҷати хотимавии Конфронси умумиҷаҳонии соли 1993 таҳти васояти СММ оид ба ҳуқуқҳои инсон гузаронидашуда – Эълomiaи Вена ва барномаи амалиёт тасдиқ карда шуд. Дар ин ҳуҷат норавоии вайрон кардан ё заиф сохтани тамомияти арзии давлатҳо таъкид гардида, вале ҳуқуқи муваффақшавӣ ба истиқлолият барои халқҳои, ки зери бори мустамлика ва дигар шаклҳои тобей қарор доранд, қайд карда мешавад.

Ҳамаи халқҳо ба худмуайянкуни ҳақ доранд. Дар асоси ин ҳақ онҳо мақоми сиёсии худро озодона муайян мекунанд ва рушди иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии худро озодона пеш мебаранд.

Моддаи 1, банди 1-и Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ ва сиёсӣ.

Худмуайянкунӣ шаклҳои гуногун дорад. Худмуайянкуниҳои сиёсӣ, фарҳангӣ, иҷтимоӣ-иқтисодиро чудо мекунад. **Ҳуқуқи халқ ба худмуайянкунии иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ** ҳуқуқи халқ ба рушди озодонаи иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангӣ дар асоси худмуайянкунии сиёсӣ аст. Ин ҳуқуқ бо дигар ҳуқуқи муҳими дастаҷамъона – ҳуқуқи халқ ба озодона ихтиёрдорӣ кардани сарватҳо ва захираҳои табиӣ худ алоқаманд аст. Масалан, дар Эъломияи СММ «Дар бораи додани истиқлолият ба мамлакатҳо ва халқҳои мустамликавӣ» (1960) қайд гардидааст, ки рад кардани ҳуқуқи баъзе халқҳо ба худмуайянкунӣ ва мустамликадорӣ ба он асосноккардашуда ба рушди иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии на танҳо халқҳои мутеъ, балки озод низ халал мерасонад, зеро ба ҳамкорӣ иқтисодии байналхалқӣ монетарӣ мекунад. Халқҳо метавонанд ва бояд ба сарватҳо ва захираҳои табиӣ худ барои мақсадҳои хеш ихтиёрдорӣ намоянд.

Ҳуқуқи халқ ба худмуайянкунии сиёсӣ ҳуқуқи халқ ба озодона, бе даҳолати берунӣ муайян кардани мақоми сиёсии худ аст. Усулҳои татбиқи ҳуқуқи халқ ба худмуайянкунии сиёсӣ бунёди давлати соҳибихтиёру мустақил, ҳамроҳшавии озодона ба давлати соҳибистиклол ё муттаҳидшавӣ бо он ва ё барқарорсозии ҳама гуна мақоми дигари сиёсии озодона муайянкардаи халқ мебошанд. Ба таври дигар гӯем, ҳуқуқ ба худмуайянкунии сиёсӣ дар ду шакл татбиқ гардида метавонад: 1) худмуайянкунии дохилӣ ва 2) худмуайянкунии берунӣ.

Худмуайянкунии дохилӣ ба ақаллиятҳои миллии дар доираи давлатҳои алоҳидаи соҳибистиклол зиндагикунанда мансуб аст. Худмуайянкунии дохилӣ ба **худидоракунии минтақавӣ** дар доҳили давлат ҳуқуқ медиҳад. Чунин худмуайянкунии минтақавӣ дар ду шакл амалӣ шуда метавонад: яқум, бо роҳи додани **мухторият (автономия) ба воҳиди маъмурӣ-ҳудудӣ** (вилоят, кишвар ва ғайра) ва дуюм, дар шакли **соҳиби мақоми ҳуқуқии узви федератсия** шудани ақаллиятҳои миллии дар доираи давлати федеративӣ.

Худмуайянкунии берунӣ маънои имконияти бунёди давлати соҳибистиклолро дорад. Аз ин ҳуқуқ бисёр мамлакатҳои собиқ мустамлика истифода карданд, масалан, дар асри XIX шумораи зиёди мамлакатҳои Америкаи Лотинӣ истиқлолият ба даст оварданд (Бразилия, Венесуэла, Аргентина, Чили ва ғайра); дар асри XX бошад, қариб ҳамаи мамлакатҳои Африқо (Конго,

Алчазоир, Хабашистон, Танзания, Судон, Ангола, Нигерия ва ғайра) ва собиқ мустамликаҳои аврупоӣ дар Осиё (Ҳиндустон, Покистон, Бангладеш, Ветнам, Индонезия ва ғайра) мустақил гаштанд. Ин ҳуқуқ муҳимияти худро имрӯз ҳам гум накардааст, зеро баъзе халқҳои ҷаҳон ҳанӯз ҳам, ҳарчанд ки заминаҳои зарурӣ мавҷуданд, давлати мустақили худро бунёд карда наметавонанд.

Ҳуқуқи худмуайянкуниро санадҳои байналмилалӣ ҳуқуқӣ қафолат медиҳанд. Мутобиқи банди 3-и моддаи 1-и Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ «**ҳамаи давлатҳои узви ҳамин муоҳида... бояд мутобиқи муқаррароти Оинномаи Созмони Милали Муттаҳид ба амалӣ гардидани ҳуқуқи худмуайянкуни мусоидат кунанд ва ин ҳуқуқро эътиром намоянд**».

? Хартияи Африқоии ҳуқуқҳои инсон ва халқҳо ҳуқуқи худмуайянкуниро бо ҳуқуқ ба баробарӣ, ҳуқуқ ба мавҷудият ва ҳуқуқ ба озодшавӣ пурра мегардонад. Чаро? Шумо байни ин ҳуқуқҳо чӣ алоқамандие мебинед?

3. Ҳуқуқи халқҳо ба истиқлолият ва татбиқи ҳокимият

Дигар ҳуқуқи муҳими дастаҷамъонаи халқ **ҳуқуқи барандаи истиқлолият будани** он аст. Ҳуқуқи мазкур чунин маънӣ дорад, ки халқ чун манбаи ягонаи ҳокимияти давлатӣ ҳуқуқ дорад онро бевосита ё тавассути намояндагони худ амалӣ гардонад. Халқ ҳокимиятро одатан дар интихобот ва раёйпурсиҳо татбиқ мекунад. Чунин шакли татбиқи ҳокимиятро демократияи бевосита меноманд. Ҳокимият ҳамчунин тавассути мақомоти намояндагӣ, дар навбати аввал Парлумони мамлакат, татбиқ мегардад. Чунин шакли ҳокимиятдориро демократияи намояндагӣ мегӯянд.

Дар Тоҷикистон халқ баёнғари соҳибхитиёрӣ ва сарчашмаи ягонаи ҳокимияти давлатӣ буда, онро бевосита ва ё ба воситаи вакилони худ амалӣ мегардонад.

Ифодаи олии бевоситаи ҳокимияти халқ раёйпурсии умумихалқӣ ва интихобот аст.

Қисмҳои 1 ва 2-и моддаи 6-и Конституцияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон

Ба ин тарик, дар Конституцияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқи халқи Тоҷикистон ба истиқлолият, ҳуқуқи вай ба мустақилона муайян намудани самтҳои сиёсати дохилӣ ва берунӣ, ҳуқуқи баёни озодонаи ирода дар раёпурсиҳо ва интиҳобот, иштироки озодона дар интиҳоби мақомоти намояндагӣ, ҳокимияти қонунбарор эълон дошта шудааст. Байни ин ҳуқуқҳо ҳуқуқи халқ баҳри қабул кардан ва тағйир додани Конституция ҷои муҳимро ишғол менамояд. Халқи Тоҷикистон аз ин ҳуқуқ ҳангоми қабули Конституцияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон 6 ноябри соли 1994, ҳамчунин ҳангоми даровардани тағйиру иловаҳо ба Конституция 26 сентябри соли 1999 ва 22 июни соли 2003 истифода кардааст.

Кафолати муҳими ҳуқуқи халқ ба истиқлолият манъ будани ғасби ҳокимият аз ҷониби ҳар кадом ташкилот ё ҳизб мебошад. Ҳокимият ба халқ мансуб аст. Худи халқ шакли давлат ва тартиби ҳокимиятдориро муайян менамояд. Ягон шахс ё ташкилот ҳақ надорад, ки халқро аз ин ҳуқуқ маҳрум созад.

Чунин кафолатро қисми 4-и моддаи 6-и Конституцияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ кардааст: **«Ҳеч як иттиҳодияи ҷамъиятӣ, хизбҳои сиёсӣ, гурӯҳи одамон ва ё фарде ҳақ надорад, ки ҳокимияти давлатиро ғасб намояд».**

Бо Конституцияи мо на танҳо ғасби ҳокимият, балки тасарруфи салоҳиятҳои ҳокимият низ манъ карда шудааст. Тибқи қисми 5-и моддаи мазкур **«ғасби ҳокимият ва ё тасарруфи салоҳияти он манъ аст».**

Ҳуқуқи халқ ба истиқлолият бо ҳуқуқи халқ ба татбиқи ҳокимият, ифодаи истиқлолият зич алоқаманд аст. Халқ сарчашмаи ҳокимияти давлатӣ эътироф шудааст. Ин чунин манъӣ дорад, ки **халқ таъиноти моҳиятии ҳокимият, усулҳо ва воситаҳои татбиқи онро муайян менамояд.** Масалан, халқ Конституцияро қабул карда, бо ҳамин шакли идоракунии давлат, тартиби ташкили мақомоти давлатӣ, салоҳиятҳои онҳо, ташкил ва тартиби фаъолияти ҳокимияти қонунбарор, иҷроқунанда ва судӣ, муносибати байниҳамдигарии давлат ва фардиятҳо, ҳуқуқронии танҳо як идеологияи ягона ё плюрализми (гуногунии) андешаҳо, низоми якҳизбӣ ё бисёрҳизбиро муайян мекунад. Халқ бевосита вакилони халқ ва Президентро интиҳоб карда, бо ҳамин ҳокимияти қонунбарор ва иҷроқунандаро

таъсис медиҳад. Минбаъд парлумон ва Презиент ташаккули ҳокимияти иҷроияро анҷом медиҳанд.

Ба ин тариқ, **халқ аз ҳуқуқи татбиқи ҳокимият** истифода карда, як қисми салоҳиятҳои худро ба дӯши давлат вомегузорад, давлат бошад, бар ивази ин вазифадор мешавад, ки ҳуқуқҳо ва озодиҳои одамонро риоя ва ҳифз менамояд. Дар ҳама ҳолат давлат, аниқтараш дастгоҳи давлатӣ, ҳокимиятро дар доираи Конститутсияи қабулкардаи халқ татбиқ менамояд.

4. Ҳуқуқи халқ ба истифодаи озодонаи захираҳои табиӣ

Халқ ҳақ дорад, ки захираҳои табииро озодона истифода кунад ва ихтиёрдорӣ намояд. Ҳамаи захираҳои табиӣ ҳудуди давлат ба халқ тааллуқ доранд. Канданиҳои фойданок, об, фазои ҳавоӣ, олами ҳайвоноту наботот аз ҷониби давлат моликияти вай эълон гардида, бо ҳамин дахлнопазирии онҳо кафолат дода мешавад. Давлат истифодаи худсарона ва зиддихуқуқии онҳоро манъ мекунад. Онҳо аз ҷониби давлат бояд ба манфиати халқ истифода шаванд.

Замин, сарватҳои зеризаминӣ, об, фазои ҳавоӣ, олами набототу ҳайвонот ва дигар боигарии табиӣ моликияти истисноии давлат мебошанд ва давлат истифодаи самараноки онҳоро ба манфиати халқ кафолат медиҳад.

*Моддаи 13-и Конститутсияи (Сарқонуни)
Ҷумҳурии Тоҷикистон*

Дар ин маврид давлат ҳам ба маънои ҷуғрофӣ ва ҳам ба маънои сиёсӣ-юридикӣ фаҳмида мешавад. Давлат ба маънои **ҷуғрофӣ** мамлакат, пеш аз ҳама Ватан аст. **Халқ ба ватани таърихӣ ҳақ дорад. Ҳуқуқи халқ ба ватани таърихӣ** чун ҳуқуқ ба худмуайянкунӣ табиӣ аст. Ин ҳуқуқ ба иродаю хоҳиши ягон давлати дигар набояд вобаста бошад. **Ҳуқуқ ба Ватан маънии худмуайянкунӣ ҳудудиро дорад.** Ҳудуде, ки дар доираи он халқ таърихан ташаккул ёфта, рушд мекунад, **ватани таърихӣ халқ** мебошад ва ҳамаи захираҳои табиӣ он ба ҳамон халқ мансуб аст.

Давлат ба **маънии сиёсӣ-юридикӣ** иттиҳоди шахрвандон аст. Ҳамаи шахрвандони давлат якҷоя халқро ташкил медиҳанд. Ба ин маънӣ захираҳои табиӣ низ моликияти халқ мебошанд.

Ҳамаи халқҳо барои ноил шудан ба ҳадафҳои худ метавонанд сарват ва захираҳои табиӣ худро бидуни расонидани зарар ба ҳама гуна ӯҳдадорӣҳо, ки аз ҳамкориҳои байналхалқии иқтисодии ба фоидаи тарафайн асосёфта ва ҳуқуқи байналмилалӣ бармеоянд, соҳибӣ намоянд. Ҳеч як халқро ба ҳеч вачҳ аз воситаҳои зисте, ки ба вай тааллуқ доранд, маҳрум кардан мумкин нест.

Банди 2-и моддаи 1-и Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ

Соли 1962 Ассамблеяи Генералии СММ резолютсияи махсусро бо номи «Соҳибхтиёрии доимӣ ба захираҳои табиӣ» маъқул донист. Дар ин ҳуҷҷат фаҳмиши мундариҷаи ҳуқуқ ба истифодаи озодонаи захираҳои табиӣ баён гардидааст. Соҳибхтиёрӣ ба захираҳои табиӣ бояд ба манфиати рушди миллӣ ва некӯахлоқии аҳолии мамлакате, ки ин боигариҳо дар ҳудуди он ҷойгиранд, татбиқ гардад. Кушодан, рушд додан ва ҷойгиркунии ин захираҳо, ҳамчунин ба ин мақсадҳо сарф кардани маблағгузориҳои хоричӣ бояд тибқи қоидаҳо ва шартҳои озодона муқарраркардаи ҳуди халқ сурат гирад. Фоидаи ба дастамада бояд ба андозаи мувофиқакардаи давлатҳои соҳибии ин сарватҳо ва маблағгузор тақсим гардад.

Халқ татбиқи ҳокимиятро ба ихтиёри давлат дода, соҳибхтиёрии захираҳои табииро низ ба зиммаи вай волегузорад. Давлат онҳоро аз истифодаи ғайриқонунии берунию дохилӣ ҳимоя мекунад, ба манфиати халқ, рушд ва пешрати ҷомеа истифода мебарад. Дар айни замон халқ бо роҳи раъйпурсӣ тақдирӣ захираҳои табиӣ ба вай мутааллиқро ҳал карда метавонад. Аз ҷумла дар аксарияти мамлакатҳо оид ба масъалаи додани замин ба моликияти хусусӣ раъйпурсӣ гузаронида мешавад.

?Ба андешаи Шумо, чаро вайрон кардани ҳуқуқи халқҳо ба соҳибхтиёрӣ ба сарватҳои табиӣ онҳо нисбат ба рӯҳияву принципҳои СММ муҳолиф ва монетае дар роҳи рушди ҳамкориҳои байналмилалӣ ва нигоҳдории сулҳи байни халқҳо эълон карда шудааст? (Ниг. ба Резолютсияи СММ «Соҳибхтиёрии доимӣ ба захираҳои табиӣ», 1962).

5. Ҳуқуқи халқ ба рушд

Рушди озодонаи халқ дар асоси ҳуқуқҳои дастачамъонаи дар боло зикршудаи халқ (ба худмуайянкунӣ, соҳибихтиёрӣ, татбиқи ҳокимият, захираҳои табиӣ) таъмин карда мешавад. **Халқ ҳуқуқи рушд дорад.** Ин ҳуқуқ аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ эътироф гардидааст ва риоя мешавад. Принципи баробарии имкониятҳо барои рушд бар асоси Оинномаи Созмони Милали Муттаҳид ва Эъломияи умумии ҳуқуқи башар гузошта шудааст. Дар Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ омадааст, ки ҳамаи халқҳо бар асоси худмуайянкунӣ ҳақ доранд **«рушди иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии худро озодона пеш баранд»** (моддаи 1).

Соли 1986 Ассамблеяи Генералии СММ «Эъломия дар бораи ҳуқуқи рушд»-ро қабул кард. Дар ин ҳуҷҷат бори аввал ҳуқуқи рушд ба танзим дароварда, нишон дода шудааст, ки барҳам додани ҳуқуқвайронкуниҳои оммавӣ ва дағал, ки натиҷаи мустамликадорӣ ва навмустамликадорӣ, апартеид ва ҳамаи шаклҳои дигари наҷодпарастӣ ва таъбири наҷодӣ, ҳукмронии хориҷӣ ва истилоъ, таъқибот ва таҳдид ба соҳибихтиёрии миллӣ, яғонагии миллӣ, тамомияти арзӣ ва таҳдиди ҷанг мебошанд, ба фароҳам овардани шароитҳо баҳри кӯмакрасонӣ ба рушди ҳуқуқҳои ҷи инфиродӣ ва ҷи дастачамъона мусоидат мекунанд. Эъломия алоқамандии онро бо дигар ҳуқуқҳои дастачамъона таъкид менамояд:

«1. Ҳуқуқ ба рушд ҳуқуқи ҷудонопазири инсон ба шумор рафта, бар асоси он ҳар як инсон ва ҳамаи халқҳо ҳуқуқ доранд, дар ҷунин рушди иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва сиёсӣ иштирок намоянд, ки дар он ҳамаи ҳуқуқҳои инсон ва озодиҳои асосӣ амалӣ шаванд, ҳамчунин ба вай кӯмак кунанд ва аз неъматҳои баҳравар гарданд.

2. Ҳуқуқи инсон ба рушд ҳамчунин ба андозаи пурра татбиқ гардидани ҳуқуқи халқҳоро ба худмуайянкунӣ, ки тибқи муқаррароти дахлдори ҳар ду Паймони байналхалқӣ дар бораи ҳуқуқҳои инсон татбиқи ҳуқуқи ҷудонопазири онҳо ба соҳибихтиёрии пурра ба ҳамаи сарватҳо ва захираҳои табиӣ худро фаро мегирад, дар назар дорад».

Моддаи 1-и Эъломияи СММ дар бораи ҳуқуқи рушд

Ҳуқуқ ба рушд дар Эълomiaи Вена (соли 1993) мавқеи намоёнро ишғол мекунад ва дар ҳуччатҳои чамъбастии дигар мулоқотҳои калон дар сатҳи олий ва конфронсҳои СММ, аз ҷумла дар Эълomiaи Ҳазорсола нишон дода шудааст.

Дар Эълomia дар бораи ҳуқуқ ба рушд қайд гардидааст, ки давлат ҳуқуқ дорад ва вазифадор аст сиёсати миллии рушди ба муттасил баланд бардоштани неқӯаҳволии тамоми халқ ва ҳамаи одамони алоҳида нигаронидашударо дар асоси иштироки фаъолона, озодона ва қобили қабули онҳо дар инкишоф ва тақсими боадолатонаи неъматҳои дар рафти он ҳосилшуда муайян намояд. Мафҳуми «рушд» бо ғояи адолати иҷтимоӣ алоқаманд аст. Барои рушд на танҳо ва на ҳар қадар офариниши арзишҳои моддӣ ва ниғаҳдории захираҳо, балки тақсимооти беадолатона низ чи байни давлатҳо ва чи дар дохили мамлакат зарур аст. «Рушд» на танҳо маънии «болоравӣ»-ро дорад, ки бо чунин бузургиҳои начандон бечурми самаранокии иқтисодӣ чун масалан, афзоиши маҷмӯи маҳсулоти миллий (МММ) чен карда мешавад. Агар болоравӣ гирифтани чизи бештаре бошад, пас рушд гирифтани чизи бештаре барои халқ аст.

Бинобар ин ҳуқуқи рушд якҷанд ҳуқуқҳои мустақил ва принципҳои фаро мегирад, ки татбиқи ин ҳуқуқ аз онҳо вобаста аст:

- ҳуқуқи худмуайянкунӣ;
- ҳуқуқи халқ ба соҳибхитиёрии пурра ба сарватҳо ва захираҳои табиӣ;
- иштироки халқ дар рушд;
- баробарии имкониятҳо;
- фароҳам овардани шароитҳои мусоид барои татбиқи ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ;

Яқин аст, ки татбиқи ҳуқуқи рушд танҳо дар шароити набудани ҳукмфармоии берунӣ, таҳдиди ҷанг, фишори сиёсӣ, иқтисодӣ, дар вазъи ором ва эътидол дар дохили мамлакат, дар мавриди баробарии имкониятҳо барои ҳама, ки марбут ба дастрасӣ ба захираҳои асосӣ, маориф, ниғаҳдории тандурустӣ, ғизо, манзил, шуғл, тақсими боадолатонаи даромадҳо, дар мавриди зарурат гузаронидани ислоҳоти марбутатаи иқтисодӣ ва иҷтимоӣ аст, имконпазир мебошад.

Ҳамаи ҳуқуқҳои дастаҷамъонаи баррасикардаи мо бо ҳамдигар алоқаманд буда, бо ҳамин тамом намешаванд. Боз

чунин ҳуқуқҳои халқро чун масалан, ҳуқуқ ба баробарҳуқуқӣ, ба сулҳ ва худҳимоя, ба чуброн дар сурати расонидани зарар ба манфиатҳои миллӣ ва давлатӣ ва ғайра, ки мавҷудият ва шукуфоии халқҳои ҷаҳон аз онҳо вобаста мебошад, номбар кардан мумкин аст.

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: *ҳуқуқҳои дастаҷамъона, худмуайянкунӣ, соҳибхитиёрӣ, демократияи бевосита ва намояндагӣ, ҳуқуқи татбиқи ҳокимият, захираҳои табиӣ, ватани таърихӣ, ҳуқуқи рушд.*

Саволҳо ва супоришҳо:

1. *Ҳуқуқҳои дастаҷамъона чист?*
2. *Ҳуқуқи халқ ба худмуайянкунӣ, ба татбиқи ҳокимият, ба захираҳои табиӣ, ба рушд чӣ маънӣ дорад?*
3. *Ҳуқуқи халқ ба ватани таърихӣ чиро дар назар дорад?*
4. *Матнҳои санадҳои байналмилалӣ ҳуқуқӣ ва Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистонро омӯхта, ҳуқуқҳои дастаҷамъона ва кафолатҳои онҳоро муайян кунед ва шарҳ диҳед.*

Боби 2

ФАЪОЛИЯТИ СОЗМОНҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ДАР СОҲАИ ҲУҚУҚҲОИ ИНСОН

§9. ФАЪОЛИЯТИ СОЗМОНҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ДАР СОҲАИ ҲУҚУҚҲОИ ИНСОН ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

1. Мафҳум, зарурат, аҳамият ва мундариҷаи фаъолияти созмонҳои байналмилалӣ дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон

Дар ҷаҳони имрӯза фаъолияти созмонҳои байналмилалӣ дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон аҳамияти басо муҳим ва принципиалиро моликанд. Онҳо дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷомеа, масалан, дар соҳаҳои ҳифзи сулҳ, пешгирии ҷанги ядрӯӣ, мубориза бо терроризми байналхалқӣ, ҳифзи табиат, солимгардонии муҳити зисти одамон, истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ, ҳалли проблемаҳои оилавӣ, демографӣ ва ғайра амал менамоянд. Ҳуқуқҳои инсон яке аз соҳаҳои амали онҳост.

Фаъолияти созмонҳои байналмилалӣ дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон ташкил ва амали низоми созмонҳои байналмилалӣ баҳри эътироф, риоя ва ҳифзи ҳуқуқҳо ва озодиҳои асосии инсон дар ҳамаи мамлакатҳо ва минтақаҳои ҷаҳон аст.

Зарурати таърихӣ пайдоиши созмонҳои байналмилалӣ бар он асос меёбанд, ки сарфи назар аз миқёси рушди ҷомеа ҳуқуқҳои инсон арзиши беш аз пеш пайдо мекарданд, низоъҳои мусаллаҳона ва даҳшатҳои марбут ба онҳо, ҷангҳои ҷаҳонӣ асри гузашта, махсусан ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ ба сари тамоми инсоният хатарҳои марговар оварданд. Ҷомеаи ҷаҳонӣ зарурати таъсиси низоми томи созмонҳои байналмилалиро, ки баҳри сулҳу амният дар сайёра, рушди муваффақонаи он дар ҳамаи ҷанбаҳои фаъолияти инсонӣ ҷавоб гуфта тавонанд, дарк кард.

Ҷаҳони имрӯза шоҳиди бисёр мисолҳои низоъҳои мусаллаҳона, офатҳои табиӣ тақозокунандаи даҳолати муташаккилонаи ҷомеаи ҷаҳонӣ мебошад, ки танҳо тавассути созмонҳои байналмилалӣ доимоамалкунанда ба таври самарабахш амалӣ шуда метавонанд. Вазъият дар Афғонистон,

Ироқ, Фаластин, Судон аз ҷумлаи чунин мисолҳоянд. Созмонҳои байналмилалӣ чун СММ ва САҲА дар танзими низои солҳои 1992-1997-и байни тоҷикон ҳиссаи бузурги худро гузоштанд.

Дар айни замон терроризми байналхалқӣ аз ҷумлаи хатарҳои ҷиддии глобалӣ ба амнияти инсоният буда, зидди амали муташаккилонаи байналмилалӣро тақозо мекунад. Амалҳои террористӣ дар ИМА, Англия, Испания, Федератсияи Россия ва дигар минтақаҳои кураи Замин боиси ҳалокати шумораи зиёди одамони бегуноҳ гардиданд. Солҳои охир ҳодисаҳои дуздӣ ва ба қатл расонидани гаравгонон аз ҷониби гурӯҳҳои террористӣ дар Ироқ, Афғонистон ва дигар минтақаҳои ҷаҳон бисёр рух медиҳанд, ки бо ҳуқуқҳои инсон ҳаргиз мувофиқ нестанд.

Низоҳои мусаллаҳонаи марбут ба содир кардани ҷинойтҳои ҳарбӣ ва ҷинойтҳои зидди инсоният пурзӯр гардонидани фаъолияти созмонҳои байналмилалӣро дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон тақозо мекунад. Назди чунин амалҳои ғайриинсондӯстӣ аҳолии осоишта очиз асту фаъолияти давлатҳои алоҳида низ кофӣ нест.

Ба ин тарик, фаъолияти созмонҳои байналмилалӣ дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон **бар зарурати таърихӣ асос ёфта, аҳамияти умумиинсонӣ дорад.**

Мундариҷаи фаъолияти созмонҳои байналмилалӣро дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон ҷузъҳои зерин ташкил медиҳанд: таҳия ва пешбурд, кӯмак кардан дар эътирофи санадҳои байналмилалӣи ҳуқуқӣ оид ба ҳуқуқҳои инсон (эъломияҳо, паймонҳо, конвенсияҳо ва ғайра) аз ҷониби давлатҳо; назорат ба риояи санадҳои зикршудаи байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои инсон дар минтақаҳои гуногуни ҷаҳон; таъсиси созмонҳо ва институтҳои гуногуни байналмилалӣ бо мақсади таҳлил, мониторинг ва назорати риояи ҳуқуқҳои инсон дар ҷаҳони имрӯза ва пешбурди арзишҳои ҳуқуқҳои инсон; таҳия ва пешниҳоди тавсияҳои муфид дар соҳаи риоя ва ҳифзи ҳуқуқҳои инсон ба ҳукуматҳои миллӣ, ташкилотҳои дохилидавлатӣ; татбиқи пурсамари тадбирҳои ташкилӣ, иқтисодӣ, молиявӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон дар мамлакатҳои гуногун; коркарди барномаҳо ва концепсияҳои зарурӣ дар соҳаи таълими ҳуқуқҳои инсон, татбиқи риоя ва таъмини онҳо.

2. Навъҳои созмонҳои байналмилалӣ дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон

Эътироф ва таҳкими ҳуқуқҳои инсон дар ҳуҷҷатҳо ва санадҳои меъёрӣ ҳанӯз маънии таъмини онҳоро надорад. Аз ин рӯ дар фаъолияти созмонҳои байналмилалӣ маҳз функцияҳои назоратии мақомоти гуногуни СММ дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон мавқеи муҳимро ишғол менамояд. Махсусияти фаъолияти созмонҳои байналмилалӣ дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон аз он иборат аст, ки онҳо бевосита ба фаъолияти давлат даҳлат накарда, ба ҷои он фишангҳои гуногуни таъсиррасонии сиёсиро ба қор мебаранд. Ин ба сабаби зарурати эҳтироми соҳибхитиёрии давлатҳои миллист. Аммо давлатҳо ба ҳуҷҷатҳои байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои инсон (созишномаҳо, паймонҳо, конвенсияҳои байналмилалӣ ва ғайра) ҳамроҳ шуда, ҳамзамон ба зимаи худ дар назди ҷомеаи ҷаҳонӣ ӯҳдадорихои муайяне мегиранд, ки бояд онҳоро иҷро кунанд. Аз ҷониби дигар, ягон давлат вақолатдор нест, ки ба риояи ҳуқуқҳои инсон дар давлати дигар назорат барад ва зиёда аз он ба қорҳои дохилии вай даҳлат кунанд. Чунин амалҳо соҳибхитиёрии давлатро паймол сохта, муҳолифи принципҳои аз ҷониби умум эътирофшудаи ҳуқуқҳои байналмилалист.

Пас, риояшавии ҳуқуқҳои инсонро чӣ навъ назорат қардан мумкин аст? Мо вазъияти қорҳоро дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон дар ин ё он мамлақат ва ё минтақаи муайяни ҷаҳон чӣ навъ доништа метавонем?

Шакли ягона ва нисбатан пурсамари назорат ба риояи ҳуқуқҳои инсон дар ҷаҳон маҳз фаъолияти созмонҳои байналмилалист. Созмонҳои байналмилалии бо ташаббус ва иродаи ҷомеаи байналқалқӣ таъсисёбанда барои назорати риояи ҳуқуқҳои инсон дар ҳар як гӯшаи қураи Замин имқониятҳои зарурӣ доранд.

Дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон фаъолияти Созмони Милали Муттаҳид (СММ) аҳамияти маҳсус дорад. СММ созмони байналмилалии дар асоси иттиҳоди ихтиёрии давлатҳои мустақил баҳри ниғақдорӣ ва таҳкими сулҳу амнияти байналқалқӣ, рушди ҳамқорихои осоиштаи байни давлатҳо таъсисёфта мебошад.

Ассамблеяи Генералии СММ вазифаҳои ҳамқорӣ бобати эҳтиром ва риояи ҳуқуқҳои инсонро ба ҷо меорад. Ассамблеяи

Генералӣ ба ҳамкориҳои байналхалқӣ дар самтҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ, дар соҳаҳои маориф, нигахдории тандурустӣ, татбиқи ҳуқуқҳо ва озодиҳои асосии инсон сарфи назар аз фарқиятҳои наҷодӣ, ҷинсӣ, забонӣ ва динии одамон (моддаи 13-и Оинномаи СММ) кӯмак мекунад. Ассамблеяи Генералӣ бо мақсади муваффақшавӣ ба ҳадафҳои зикршуда таҳқиқоти зарурӣ мегузаронад, тавсияномаҳои муфид таҳия месозад, ки одатан дар шакли эълומияҳо ё қоидаҳои стандартӣ қабул мешаванд. Масъалаҳои марбут ба ҳуқуқҳои инсон дар кумитаҳои он, аз ҷумла дар Кумитаи сеюм муҳокима мешаванд. Ассамблеяи Генералӣ ҳуқуқ дорад, ки дар доираи Оинномаи СММ ҳама гуна масъаларо баррасӣ намояд. Вай аз рӯи масъалаҳои муҳокимашуда ба ҳамаи давлатҳои аъзо ва Шӯрои амният тавсияҳо медиҳад.

Мувофиқи Оинномаи СММ дар ҳалли вазифаҳои СММ дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон ҳамчунин **Шӯрои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ (ШИИ)** нақши муҳим мебозад. Вай зери роҳбарии Ассамблеяи Генералӣ амал менамояд. Мақомоти ҷеҳирасони вай 5 комиссияи минтақавӣ мебошанд: *Комиссияи иқтисодии Аврупоӣ, Комиссияи иқтисодӣ ва иҷтимоии СММ барои Осиё ва Уқёнуси Ором, Комиссияи иқтисодии СММ барои Африка, Комиссияи иқтисодӣ ва иҷтимоии СММ барои Осиёи Ғарбӣ, Комиссияи иқтисодии СММ барои Америкаи Лотинӣ ва Ҳавзаи Кариб*. Ба сифати мақомоти ҷеҳирасони вай боз бештар аз 20 комитету комиссияҳо (оид ба вазъияти занон, ҳуқуқҳои инсон ва ғайра) амал мекунанд. Мақомоти олии Шӯро сессия мебошад, ки соли як маротиба даъват карда мешавад. Қароргоҳи асосии мақомоти мазкур дар Нйу-Йорк ҷойгир шудааст.

Комиссияи оид ба вазъияти занон комиссияи функционалии ШИИ мебошад. Вай соли 1946 таъсис дода шудааст. Аъзои он аз ҷониби ШИИ ба мӯҳлати 4 сол интихоб мешаванд. Комиссия дар асоси принсипи баробарҳуқуқии мардон ва занон маърузаҳо ва тавсияҳои ШИИ-ро оид ба масъалаи ҳифзи ҳуқуқҳои занон дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷомеа омода месозад. Комиссия дар таҳияи Конвенсия дар бораи ҳуқуқҳои сиёсии занон, Эълумия дар бораи барҳам додани ҳамаи шаклҳои таъбиз нисбат ба занон ва дигар ҳуҷҷатҳои байналмилалӣ дар соҳаи ҳуқуқҳои занон иштирок шудааст. Вай ҳамчунин иҷрои конвенсияҳо, эълумияҳо ва тавсияҳои қабулшударо баррасӣ менамояд.

Соли 1946 **Комиссияи СММ оид ба ҳуқуқҳои инсон** ташкил гардида, аъзои он аз ҷониби ШИИ интихоб карда шуданд. Комиссия оид ба ҳуқуқҳои инсон дар соҳаи татбиқи Билли байналхалқӣ дар бораи ҳуқуқҳои инсон, эълomiaҳо ва конвенсияҳо оид ба озодиҳои шахрвандӣ, вазъияти занон, озодии иттилоот, ҳифзи ақаллиятҳо, пешгирии таъбиз аз рӯи аломатҳои наҷодӣ, ҷинсӣ, забонӣ ва динӣ, инчунин оид ба ҳамагуна масъалаҳои дигар дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон маърузаҳо ва тавсияҳо омода сохта, онҳоро ба ШИИ пешниҳод менамояд.

Соли 1947 Комиссия оид ба ҳуқуқҳои инсон Зеркомиссияи оид ба пешгирии таъбиз ва ҳифзи ақаллиятҳоро таъсис дод. Комиссия бо мақсади санҷиши риояи ҳуқуқҳои инсон гурӯҳҳои гуногуни корӣ таъсис намуд, ки дар минтақаҳои гуногуни ҷаҳон (дар Ҷумҳурии Африқои Ҷанубӣ, Чили ва ғайра) амал карданд. Намояндагони махсуси комиссия дар Ироқ, Гаити ва мамлакатҳои дигар таъин шуданд, онҳо дар мамлакатҳои муайян тадқиқот гузаронида, маърузаҳои худро ба СММ пешниҳод менамоянд. Бо иштироки Комиссия як қатор ҳуҷжатҳои байналмилалӣ, масалан, Эълomiaи умумии ҳуқуқи башар, паймонҳои байналхалқӣ доир ба ҳуқуқҳои инсон, Конвенсияи байналхалқӣ дар бораи барҳам додани ҳамаи шаклҳои таъбизи наҷодӣ, Конвенсия дар бораи пешгирии ҷиноятҳои апартеид ва дар бораи ҷазо барои онҳо қабул шудаанд. Мубориза бар зидди апартеид, наҷодпарастӣ ва таъбизи наҷодӣ, ба таври оммавӣ вайрон кардани ҳуқуқҳои инсон дар минтақаҳои гуногуни ҷаҳон (Ҷумҳурии Африқои Ҷанубӣ, Чили, Салвадор, ҳудудҳои аз ҷониби Исроил истилошудаи арабҳо) ҳамеша дар маркази диққати Комиссия қарор доштанд.

Дар айни замон ислоҳоти низоми СММ оид ба ҳуқуқҳои инсон ба амал омада, ба ҷои комиссия **Шӯрои СММ оид ба ҳуқуқҳои инсон** таъсис ёфтааст, ки на ҷузъи сохтори ШИИ, балки мақомоти ёрирасони Ассамблеяи Генералии СММ мебошад. Шӯро оид ба ҳуқуқҳои инсон, тавре умед мебарданд, дар оянда метавонад мақомоти асосии СММ гардад. Ба ҳайати он 47 давлати аъзои СММ интихоб шудаанд, ки ҳамаи онҳо бояд стандартҳои баланди риояи ҳуқуқҳои инсонро риоя намоянд. Агар дар ин давлатҳо ҳодисаҳои ба таври оммавӣ ва мунтазам вайрон кардани ҳуқуқҳои инсон ошкор гарданд, пас узвияти онҳо ба овоздиҳии 2/3 аъзои Ассамблеяи Генералии

СММ боздошта мешавад. Ба Шӯро лозим меояд механизми ҳисоботдиҳии универсалии ҳамаи давлатҳо ва таассури фавриро ба вазъиятҳои фавқулодда дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон таҳия намояд. Бар фарқият аз пешгузаштагони худ Шӯро ба андозаи бештар чамъ меояд ва вай имконият дорад, ки дар сурати зарурат сессияҳои фавқулодда даъват намояд.

Дар асоси қарори Ассамблеяи Генералии СММ аз 20 декабри соли 1993 мансаби **Комиссари Олӣ оид ба ҳуқуқҳои инсон** таъсис дода шудааст. Вай тамоми фаъолияти СММ-ро дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон ҳамоҳанг месозад.

Бо мақсади ҳифзи ҳуқуқҳои инсон шумораи зиёди мақомоти конвенсионии (қарордоии) назоратӣ амал мекунанд, ки дар асоси созишномаҳои дахлдори байналмилалӣ дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон таъсис дода шудаанд. Дар ибтидо **Кумитаи оид ба ҳуқуқҳои инсон** ташкил гардид. Баъдан мақомоти зерини конвенсионӣ таъсис ёфтанд. **Кумитаи оид ба барҳам додани табъизи наҷодӣ (1970), Кумитаи оид ба барҳам додани табъиз нисбат ба занон (1982), Кумитаи оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ (1985), Кумитаи зидди шиканҷа (1988), Кумитаи оид ба ҳуқуқҳои кӯдак (1990)**. Кумитаҳо огоҳӣ ва тавсияҳои тартиботи умумӣ ва тавсияҳои умумие манзур медоранд, ки мундариҷаи муқаррароти конвенсияҳои дахлдорро тафсир мебахшанд.

Кумитаи оид ба ҳуқуқҳои инсон дар асоси моддаи 28-и Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ ва сиёсӣ бо мақсади назорат ба рафти татбиқи Паймон аз ҷониби давлатҳои иштирокдор таъсис дода шудааст. Аъзои Кумита ба мӯҳлати чор сол интихоб мешаванд. Онҳо ба сифати на намояндагони давлатҳо, балки мумайзони кор мекунанд. Дар сессияҳои Кумита, ки соли ду маротиба даъват мегарданд, маърузаҳои давлатҳои иштирокдор дар бораи татбиқи Паймон шунида мешаванд. Кумита ҳамчунин муроҷиатҳои инфиродии шаҳрвандонро баррасӣ намуда, нисбати мамлакатҳои, ки Протоколи аввалини факултативиро ба Паймон тасдиқ кардаанд, мулоҳизаҳои худро пешниод менамояд. Кумита ба Ассамблеяи Генералии СММ дар бораи кори худ маърузаҳо манзур месозад.

Ҳамаи кумитаҳои зикршуда аз мумайзоне иборатанд, ки аз ҷониби давлатҳои иштирокдори конвенсияҳои дахлдор интихоб мешаванд. Давлатҳои иштирокдори конвенсияҳо ба

баррасии Кумита маърузаҳоро оид ба тадбирҳои андешидаашон бобати дар ҳаёт татбиқ намудани муқаррароти конвенсия пешбарӣ мекунанд. Кумитаҳо ҳамасола ба Ассамблеяи Генералӣ маърузаҳо пешниҳод менамоянд.

Мутобиқи резолютсияи 1235 ШИИ аз 6 июни соли 1997 Комиссияи оид ба ҳуқуқҳои инсон ва Зеркомиссияи оид ба пешгирии таъбиз ва ҳифзи ақаллиятҳо барои баррасии **мурочиатҳои ашхоси алоҳида** ваколатдор доништа шудаанд. Шикоятҳои инфиродиро дигар мақомоти конвенсионӣ низ баррасӣ менамоянд.

Дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон ҳамчунин **ҳамкориҳои минтақавӣ** аҳамияти калон доранд. Дар низоми аврупоии ҳифзи ҳуқуқҳои инсон **Шӯрои Аврупо** нақши ҳалқунанда мебозад. Мутобиқи Конвенсияи Аврупоии ҳуқуқҳои инсон ва озодиҳои асосӣ **Суди аврупоӣ оид ба ҳуқуқҳои инсон** шикоятҳои давлатҳои алоҳида, ашхоси хусусӣ, созмонҳои ғайриҳукуматӣ ва гурӯҳи одамонро дар бораи вайрон кардани ҳуқуқҳои инсон, ки Конвенсияи аврупоӣ пешбинӣ кардааст ва ин ҳуқуқвайронкуниҳо дар ҳудуди зери юрисдиксияи (доираи ҳуқуқии) мамлакатҳои иштирокдори Конвенсия қарордошта ба амал омадаанд, баррасӣ менамояд. Ба иҷрои қарорҳои суд, ки барои давлатҳои иштирокдори Конвенсияи аврупоӣ ҳатмианд, **Кумитаи вазирони Шӯрои Аврупо** назорат мебарад.

Дар қитъаи Америка мутобиқи Конвенсияи байниамрикоии ҳуқуқҳои инсон (соли 1969) бо мақсади назорати татбиқи Конвенсия ду ташкилот – **Комиссияи байниамрикоӣ** ва **Суди байниамрикоӣ оид ба ҳуқуқҳои инсон** таъсис дода шудаанд. Давлатҳои африкоӣ **Хартияи Африкоии ҳуқуқҳои инсон** ва **ҳуқуқҳои халқҳоро** қабул намуда, низ ташкилоти минтақавӣ худро таъсис додаанд. Чунин ташкилот **Комиссияи Африкоии ҳуқуқҳои инсон** ва **ҳуқуқҳои халқҳо** мебошад. Комиссия дар зарфи даҳ соли аввали фаъолияти худ беш аз сӣ далели мунтазам вайрон гардидани ҳуқуқҳои инсон ва ҳуқуқҳои халқҳоро баррасӣ кардааст. Дар минтақаи давлатҳои араб **Комиссияи доимоамалқунандаи арабӣ оид ба ҳуқуқҳои инсон** таъсис ёфтааст.

Дигар соҳаи фаъолияти созмонҳои байналмилалӣ бо пешгирии ҷиноятҳои байналхалқӣ алоқаманд аст. Ба ин мақсад бо қарори Шӯрои амният соли 1993 **Трибунали ҷиноятӣ муваққатӣ байналхалқӣ оид ба таъқиби ашхоси гунаҳкор** дар

вайрон кардани ҳуқуқҳои инсон дар Югославияи собиқ ва соли 1994 **Трибунали ҷиноятии байналхалқӣ оид ба Руанда** (оид ба ҷавобгарии ашхоси гунаҳкор дар геносид ва ҷиноятҳо бар зидди инсоният) таъсис ёфта буданд. Соли 1998 **Суди байналхалқии ҷиноятӣ** таъсис ёфт. Вай айбномаҳоро нисбати ашхоси гунаҳкор дар барангехтани ҷангҳои истилогарона, ҷиноятҳои ҳарбӣ ва ҷиноятҳои истилогарона, ҷиноятҳои ҳарбӣ ва ҷиноятҳо бар зидди инсоният баррасӣ менамояд.

3. Фаъолияти созмонҳои байналмилалӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Ҷумҳурии Тоҷикистон субъекти муносибатҳои байналмилалӣ, узви комилҳуқуқи СММ буда, ба теъдоди зиёди эъломияҳо, паймонҳо, конвенсияҳо ва дигар ҳуҷҷатҳои байналмилалӣ ҳамроҳ шудааст ва сиёсати ба меъёрҳои байналмилалӣ мутобиқ сохтани қонунгузориҳои худро ба амал мебарорад. Тоҷикистон узви ташкилотҳои гуногуни байналхалқӣ ва минтақавӣ, аз ҷумла САҲА, Созмони оид ба ҳамкориҳои Шанхай мебошад ва феълан масъалаи вуруди Тоҷикистон ба Ташкилоти умумиҷаҳонии савдо дар миён меистад.

Созмонҳои байналмилалӣ дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон намояндагӣҳои худро дар Тоҷикистон доранд. Аз замони соҳибистиклол гардидани Тоҷикистон то ба ин дам ба мамлақати мо сарони қароргоҳҳои бисёр созмонҳои байналмилалӣ, аз ҷумла Муншии умумии СММ, Комиссари Олии СММ оид ба ҳуқуқҳои инсон, Раисиқунандаи САҲА ва ғайра ташриф оварда, дар рафти сафарҳои онҳо масъалаҳои ҳамкориҳои байналхалқӣ ва фаъол гардонидани нақши Тоҷикистон дар таъмини ҳуқуқҳои инсон муҳокима шудаанд.

Хизмати созмонҳои байналмилалӣ дар қатъшавии ҷанги шаҳрвандӣ ва таъмини сулҳ дар Тоҷикистон беназир аст. Воқеаҳои фоҷеабори он замон ҳамеша дар маркази диққати СММ ва шахсан Муншии умумии он буданд. Гуфтушунидҳои байни ҷонибҳои низоъқунанда зери назорати СММ мегузаштанд. Дар танзими низоъ ва барқарорсозии баъдичангӣ дар Тоҷикистон дигар созмонҳои байналмилалӣ низ, аз ҷумла Созмони амниятӣ ҳамкорӣ дар Аврупо (САҲА), Идораи Комиссари Олии СММ оид ба корҳои гурезаҳо (ИКОГ

СММ), Кумитаи байналхалқии Салиби Сурх (КБСС) ва ғайра нақши калон бозиданд.

Мақомоти ҳокимияти давлатии ҷумҳурӣ ба ҳамкориҳо бо созмонҳои байналмилалӣ аҳамияти калон дода, якҷоя бо онҳо аз ҷумла дар соҳаи ҳифзи ҳуқуқҳои инсон бо татбиқи барномаҳо ва лоиҳаҳо машғул мешаванд.

Дар таъмини сулҳ ва ҳуқуқҳои инсон дар Тоҷикистон Дафтари СММ оид ба мусоидат дар бунёди сулҳ дар Тоҷикистон (ДСММБСТ) нақши муҳим бозид. Мутобиқи истилоҳоти СММ мафҳуми бунёди сулҳ ҳамаи кӯшишҳои берунии ба расонидани ёрӣ ба мамлакатҳо ва минтақаҳо нигаронидашударо бобати гузаштан аз ҷанг ба сулҳ дар асоси истифодаи ҳама гуна фаъолиятҳо ва барномаҳо оид ба таъмини ин давраи гузариш фаро мегирад. ДСММБСТ кӯшишҳои қаблии сиёсии СММ дар Тоҷикистон ва ҳамаи он чиро, ки Намояндагии мушоҳидони СММ дар Тоҷикистон (НМСММТ) муваффақ гардида буд, инкишоф дод. Намояндагии мушоҳидони СММ дар Тоҷикистон бо резолютсияи Шӯрои амният аз 6 декабри соли 1994 таъсис ёфта буд. Баъди имзои Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва созгории миллӣ (соли 1997) ва гузаронидани интиҳоботи парлумонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (соли 2000) амали ваколати НМСММТ боздошта шуд. Баъди аз нав ташкилдиҳии НМСММТ бо дастгирии Шӯрои амнияти СММ 1 юни соли 2000 Дафтари СММ оид ба мусоидат ба бунёди сулҳ дар Тоҷикистон ташкил гардид.

ДСММБСТ ба Тоҷикистон дар таъминоти техникаи тайёр кардани маърузаҳо оид ба татбиқи ҳуҷҷатҳои байналмилалӣ ва таъмини омӯзиши ҳуқуқҳои инсон ёрии басо муҳиму зарурӣ расонд. Лоиҳаи ДСММБСТ бо дастгирии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар тайёр кардани маърузаҳои миллӣ дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон ба кӯмакрасонӣ бобати омӯзиши талаботи СММ ба мундариҷаи маърузаҳо оид ба риояи ҳуқуқҳои инсон дар Тоҷикистон аз ҷониби намояндагони ҳукумат, созмонҳои ғайриҳукуматӣ ва доираҳои академикӣ нигаронида шуд. Лоиҳаи ДСММБСТ оид ба омӯзиш дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон бо кӯмакрасонӣ бобати иҷрои Барномаи «Системаи давлатии омӯзиш дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» равона гардидааст. ДСММБСТ дар доираи ин лоиҳа ба тайёр кардани неруи миллии муаллимон, тренерҳо, маъмурони мактабҳо, кормандони ташкилотҳои давлатӣ ва созмонҳои

ғайриҳукуматӣ кӯшида, оид ба масъалаҳои методикаи таълими ҳуқуқҳои инсон як силсила вохӯриҳо, семинарҳо, мизҳои мудаввар ва конфронсҳо гузаронид; тавассути Маркази иттилоот ва ҳуҷҷатгузорӣ оид ба ҳуқуқҳои инсон аҳолиро ба иттилоот ва адабиёти таълимию методӣ оид ба омӯзиши ҳуқуқҳои инсон таъмин намуд; моҳе ду маротиба нашрияти «Ҳуқуқи инсон» ба таъби мерасад, ки дар ҳамаи мактабҳои таҳсилоти умумӣ ва таълимгоҳҳои олии паҳн карда мешавад; дар васоити ахбори омма маводи иттилоотӣ паҳн намуд. ДСММБСТ ҳамчунин лоиҳаҳоро барои ҷавонон дастгирӣ кард, то ки хатари ҷалби онҳо ба интиқоли маводи муҳаддир ва экстремизми сиёсӣ камтар гардад. ДСММБСТ дар ҳамкорӣ бо созмонҳои ғайриҳукуматӣ дар шаҳри Душанбе Маркази захиравии ҷавонон ва дар минтақаҳои аз амалиётҳои ҷангӣ зарардида оид ба масъалаҳои ҳалли низоъҳо ва ҳуқуқҳои инсон чор маркази омӯзишӣ ташкил намуд.

31 июли соли 2007 бо дар назардошти анҷом ёфтани раванди бунёди сулҳ дар ҷумҳурӣ амали ваколати ДСММБСТ дар Тоҷикистон хотима ёфт.

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: *фаъолияти созмонҳои байналмилалӣ дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон. мақомоти конвенсионии СММ оид ба ҳуқуқҳои инсон, бунёди сулҳ.*

Саволҳо ва супоришҳо:

- 1. Мундариҷаи фаъолияти созмонҳои байналмилалӣ дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон аз чӣ иборат аст?*
- 2. Шумо кадом созмонҳои байналмилалӣ дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон фаъолиятдоштаро медонед?*
- 3. Нақши Дафтари СММ оид ба мусоидат дар бунёди сулҳ дар Тоҷикистон дар ҷумҳурӣ чӣ гуна буд?*

§ 10. ХАЗИНАИ КҶДАКОНАИ СММ-ЮНИСЕФ (UNICEF)

? Ба хотир оред, ки Шумо кадом ҳуҷҷатҳои байналхалқиро оид ба ҳифзи ҳуқуқҳои кӯдакон медонед?

1. Таърихи таъсисёбии ЮНИСЕФ ва самтҳои асосии фаъолияти он

Кӯдакон дар ҳамаи даври замонҳо ниёзманди ҳифзи махсус буданд. Онҳо дучори зӯроварӣ ва истисмор аз ҷониби калонсолон мешуданд (мутаассифона, то ҳол мешаванд). Дар бисёр мамлакатҳои ҷаҳон то ҳуди нимаи дуюми асри ХХ меҳнати кӯдакон бисёр вақт дар иҷрои корҳои вазнин ва зарарнок, дар шароити рӯзи кори бардавоми бисёрсоата истифода мешуд. Меҳнати ваҳшиёна музди ночиз дошт ва кӯдакон чи аз ҷониби давлат ва чи аз ҷониби кордиҳандагон ҳифз намегардиданд. Дар муассисаҳои таълимӣ тартиботи қатъӣ ҷорӣ буданд, ки кӯдакон бояд ба онҳо риоя мекарданд ва дар сурати вайрон карда шудани онҳо кӯдаконро ҷазои саҳт медоданд.

Дар натиҷаи ҳаракатҳои демократӣ дар асри ХІХ дар мамлакатҳои пешқадам давлатҳо ба проблемаҳои кӯдакон таваҷҷӯҳ зоҳир карданд, вале танҳо соли 1924 Лигаи миллатҳо Эъломияи Женевагии ҳуқуқҳои кӯдакро қабул кард. Эъломия моҳиятан давлатҳоро аз ҳуқуқи кӯдакон ва аҳамияти онҳо танҳо огоҳ сохт, вале манфиатҳои онҳоро пурра ғимоя накард. То таъсисёбии СММ ягон ташкилоти байналмилалӣ ё байнидавлатӣ набуд, ки бо проблемаҳои кӯдакон машғул шавад.

Созмони Милали Муттаҳид аз рӯзҳои аввали таъсисёбии худ ба вазъияти кӯдакон таваҷҷӯҳи зиёд зоҳир намуд. ЮНИСЕФ дар сессияи аввалини Ассамблеяи Генералӣ дар соли 1946 ҳамчун Ҳазинаи байналмилалии фавқулоддаи кӯмак ба кӯдакон таъсис ёфт. Дар он замон вазифаи асосии ЮНИСЕФ аз қонёсозии талаботи аз ҳама рӯзмарраи кӯдакон ба ғизо, доруворӣ, либос иборат буд, зеро дар кӯчаҳои дар натиҷаи ҷанги дуюми ҷаҳон вайрону валангораштаи шаҳрҳои Аврупо, Хитой ва Япония ҳазорҳо кӯдакони ятим монданд.

Соли 1950 Ассамблеяи Генералии СММ қарор кард, ки самти асосии фаъолияти ҳазина на танҳо офиятбахшии иҷтимоии кӯдакони аз ҷанг ҷабрдида, балки инчунин татбиқи барномаҳо ба манфиати кӯдакони мамлакатҳои рӯ ба инкишоф мегардад.

ЮНИСЕФ – Ҳазинаи кӯдакони СММ даъват шудааст, ки ба ғимоя ва дастгирии ҳуқуқҳои кӯдакон ба кӯдакии беҳавфу

хатар, солим ва хушбахтона мусоидат кунад, ба қонёсозии ниёзҳои асосии онҳо ёрӣ расонад, имкониятҳои кӯдаконро бобати татбиқи неруи худ вусъат бахшад. ЮНИСЕФ ба он мекӯшад, ки садои кӯдакон шунида шавад, манфиатҳои онҳо бо сиёсат ва маблағгузори мувофиқ таъмин гардад.

ЮНИСЕФ ёриҳои башардӯстона расонида истода, бо мақсади ҳифзи кӯдакон ва инкишоф додани лаёқатмандии онҳо ҳамкориро бо мамлакатҳои рӯ ба рушд оғоз намуд. Ин ҳамкорӣ имрӯз дар доираи барномаҳои миллӣ дар соҳаи рушд амалӣ мегардад ва даъват шудааст ба ҳар як кӯдак дар соҳаи татбиқи ҳуқуқҳо, озодиҳо ва имтиёзҳои, ки дар Конвенсия дар бораи ҳуқуқҳои кӯдак эълон гаштаанд, имкониятҳо фароҳам оварад. Вазифаҳои афзалиятноки ЮНИСЕФ аз тарғиби ҳифзи ҳуқуқҳои кӯдак, кӯмак кардан ба ҳавасмандии сиёсӣ ба манфиатҳои кӯдакон ва сафарбар намудани захираҳои моддӣ бо мақсади ёрирасонӣ ба гурӯҳи кӯдакони нисбатан нозук чун чабрдидагони ҷанг ё офатҳои табиӣ, кӯдакони ниёзманд ва кӯдакони ниёзмандии махсус иборат мебошад.

ЮНИСЕФ, масалан, дар соҳаи маориф бо проблемаҳои сифати таҳсилот, тайёр кардани муаллимон, қобили қабул будани шароитҳои таълим, беҳсозии дастрасӣ ба низоми таҳсилот, баробарҳуқуқии ҷинсҳо ҳангоми гирифтани таҳсилот машғул аст.

ЮНИСЕФ бо Кумитаи СММ оид ба ҳуқуқҳои кӯдак, ки бо масъалаҳои дастгирии ҳуқуқҳои кӯдак машғул буда, ба татбиқи Конвенсия дар бораи ҳуқуқҳои кӯдак назорат мебарад ва ба давлатҳои конвенсияро тасдиқкарда ё ба он ҳамроҳшуда бобати аз ҷониби онҳо иҷро шудани ӯҳдадориҳои ба зимма гирифташон ёрӣ мерасонад, ҳамкориҳои зич дорад.

ЮНИСЕФ ба он мекӯшад, ки ҳуқуқҳои кӯдаконро ба сифати принципҳои устувори одоб (этика) ва стандартҳои байналмилалӣ муносибат бо кӯдакон таҳким бахшад.

2. Фаъолияти ЮНИСЕФ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Намояндагии ЮНИСЕФ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1993 кушода шудааст.

Вазифаи асосии ЮНИСЕФ дар Тоҷикистон аз дастгирии иҷроии Конвенсия дар бораи ҳуқуқҳои кӯдак, ки мамлақати мо

онро соли 1993 тасдиқ кардааст, иборат мебошад. Аз ин рӯ Хази́на дар ҳамбастагии зичу қавӣ бо Комиссияи назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ҳуқуқҳои кӯдак фаъолият мебарад.

Бо дар назардошти он ки дар Тоҷикистон проблемаҳои ғавти атфол ва саломатии кӯдакон, дастрасӣ ба таҳсилоти босифат, вазъи кӯдакони ятим, кӯдакони бо қонун дар ихтилоф ва кӯдакони имкониятҳояшон маҳдуд бо қатъияти тамом дар миён меистанд, фаъолияти ЮНИСЕФ дар Тоҷикистон аз рӯи барномаҳо – самтҳои афзалиятнок чун «Саломатии модар ва кӯдак», «Таҳсилоти босифати заминавӣ барои ҳама», «Саломатии ҷавонон ва иштироки онҳо», «Ислоҳоти ёри иҷтимоӣ ва ҳифзи ҳуқуқҳои кӯдакон» сурат мегирад.

Қоҳиш ёфтани талабот ба таҳсилот дар Тоҷикистон, алалхусус байни духтарон, ЮНИСЕФ-ро ба амалӣ сохтани лоиҳаи «Таҳсилоти босифати заминавӣ барои ҳама» водор сохт. Ҳадафи он кӯмак кардан ба вусъати лаёқатмандӣҳо, тақмили низоми маориф, таҳсилоти босифат бо фарогирии беҳтарин муҳитҳои омӯзишӣ, методикаҳои таълим, мундариҷа ва натиҷаҳои таълим мебошад.

ЮНИСЕФ дар доираи вазифаи кам кардани ғавти атфол ва таъмини оғози беҳтарини ҳаёти кӯдак низ лоиҳаҳои махсусро амалӣ мегардонад. Дар ин лоиҳаҳо ба он диққати калон дода мешавад, ки кӯдакон ғамхориҳои махсус, ҳамаи унсурҳои муфиди барои организм заруриро аз лаҳзаи пайдошавӣ дар батни модар сар карда, алалхусус дар се соли аввали ҳаёт бо фарогирии доруву дармони таркибашон иборат аз оҳану йод, вакцинагузаронӣ аз гулӯзиндонак ва ғайра соҳибӣ кунанд.

Яке аз барномаҳои аз ҳама афзалиятманди ЮНИСЕФ ислоҳоти ёри иҷтимоӣ ва ҳифзи ҳуқуқҳои кӯдакон мебошад. Ин барнома марбут ба проблемаҳои кӯдакони ятим, кӯдакони партов, яъне ба ҳоли худ гузошташуда, кӯдакони имкониятҳояшон маҳдуд, кӯдакони бо қонун дар ихтилоф, кӯдакони дар оилаҳои камбизоат зиндагикунанда ва дигар категорияҳои кӯдакони нозук мебошад. ЮНИСЕФ дар доираи ин барнома бо ҷустуҷӯи роҳҳои алтернативии ҳалли масъалаҳои ҳифз ва нигоҳубини чунин кӯдакон дар шароити хона, ислоҳоти адлияи ювеналӣ, ҳифзи занон ва кӯдакон аз зӯрварӣ машғул аст.

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: Ҳазинаи кӯдакони СММ – ЮНИСЕФ, гурӯҳи кӯдакони нозук.

Саволҳо:

1. *Ҳазинаи кӯдакони СММ – ЮНИСЕФ бо кадом мақсад таъсис дода шуд?*
2. *Шумо дар бораи фаъолияти ЮНИСЕФ дар Тоҷикистон чӣҳо медонед?*

§ 11. ХАЗИНАИ СММ БАРОИ РУШД БА МАНФИАТҲОИ ЗАНОН (ЮНИФЕМ)

? Ба хотир оред, ки баробарии гендерӣ чист? Шумо кадом ҳуҷҷатҳои байналмилалӣ ба ҳуқуқҳои занон бахшидашударо медонед?

1. Таърихи таъсисёбӣ ва самтҳои асосии фаъолияти ЮНИФЕМ

Дар тамоми ҷаҳон занон ва духтарон аз навъҳои гуногуни таъбиз танҳо ба он сабаб, ки ба чинси зан тааллуқ доранд, азият мекашанд. Инҳо метавонанд зӯроварӣ, вобастагии иқтисодӣ, имконнопазирии манзур сохтани манфиатҳои худ дар арсаи сиёсӣ ва ғайра бошанд. Таъбиз нисбат ба занон дар ҳамаи табақаҳои ҷамъият, сарфи назар аз мақоми иҷтимоӣ, миллат, синну сол, фарҳанг ва дар ҳамаи мамлакатҳо ба амал меояд. Ба ЮНИФЕМ - Ҳазинаи СММ барои рушд ба манфиатҳои занон маҳз бо мақсади тағйир додани вазъияти мавҷуда таъсис ёфт.

Ҳазина бо резолютсияи Ассамблеяи Генералии СММ соли 1976 ташкил шудааст. Бо ташаббуси таъсиси он ташкилотҳои занон ва иштирокдорони нахустин Конфронси умумиҷаҳонии СММ оид ба вазъияти занон (соли 1975) баромад карданд. Дар зарфи 30 соли охир фаҳмиши он ки решакан кардани таъбиз нисбат ба занон ба тадбирҳои нисбатан қатъие ниёз дорад, ба маротиб боло рафт, зеро масалан, истисмори шахвонии занон ва хариду фурӯши онҳо аллақай миқёси эпидемияро гирифтааст. Ҷомеаи ҷаҳонӣ дар силсилаи конфронсҳои СММ, ки дар солҳои навадуми асри гузашта барпо гардиданд, ӯҳдадорихои худро оид ба қабули тадбирҳои ҷиддӣ бо мақсади барҳам додани таъбиз ва зӯроварӣ нисбат ба занон зиёд кард.

Дар айни замон Хази́на дастгирии молиявӣ ва техникий барномаҳои навоаронаи ба беҳтар кардани вазъияти занон ва баробарии гендерӣ (баробархукукии мардон ва занон) равонагардидаро ба амал мебарорад. Фаъолияти ЮНИФЕМ ҳаёти занон ва духтаронро дар беш аз 100 мамлакати ҷаҳон фаро мегирад. ЮНИФЕМ 14 намояндагии минтақавӣ ва дар Африка, давлатҳои араб, Осиё, мамлакатҳои минтақои Уқёнуси Ором, Аврупои марказӣ ва шарқӣ, дар Иттиҳоди давлатҳои мустақил, Америкаи лотинӣ ва мамлакатҳои минтақои Қариб шабакаҳои мушовирон ва мутахассисон дар соҳаи гендер дорад.

ЮНИФЕМ тамоми корҳои имконпазирро ба ҷо меорад, то садои занон дар СММ шунида шавад. Вай ба рӯзнома проблемаҳои аз ҳама шадидро бароварда, ба ҷонибдории ӯҳдадорихои қабулшуда баҳри беҳтар кардани вазъияти занон дар сатҳҳои миллӣ, минтақавӣ ва ҷаҳонӣ баромад мекунад, ҳамкориҳо ва таъминоти мумайизӣ - техникий стратегияҳои ҷорӣ намудани муносибатҳои гендерӣ дар сиёсат ва вусъатбахшии имкониятҳои занонро дастгирӣ менамояд.

ЮНИФЕМ барои худ татбиқи ҳуқуқҳои занон ва таъмини амнияти онҳоро чун вазифаи муҳим муайян намуда, фаъолияташро баҳри иҷрои се ҳадафи стратегӣ муттаҳид месозад:

- Вусъатбахшии ҳуқуқҳои иқтисодӣ ва имкониятҳои занон;
- Қатъ кардани зӯрварӣ нисбат ба занон;
- Таъмини баробарии гендерӣ дар шароитҳои идоракунии демократӣ дар замони осоишта ва дар давраи барқарорсозии баъдичангӣ.

ЮНИФЕМ Хази́наи занонаи Созмони Милали Муттаҳид мебошад, ки ба татбиқи барномаҳои навоаронаи ба ҳифзи ҳуқуқҳои занон, фаъолгардонии иштироки занон дар ҳаёти сиёсӣ ва мустақилияти иқтисодӣ нигаронидашуда кӯмакҳои молиявӣ ва техникий мерасонад.

ЮНИФЕМ барои муваффақшавӣ ба ҳадафҳои худ фаъолиятшаро дар ҳамаи минтақаҳои ҷаҳон дар ҳамкорӣ бо ошонҳои СММ, ҳукуматҳо, созмонҳои ғайриҳукуматӣ оид ба масъалаҳои гуногун – аз бунёди сулҳ сар карда, то вусъат додани имкониятҳои иқтисодӣ – бо мақсади муваффақшавӣ ба

баробарии гендерӣ амалӣ мегардонад. Хазина бо мақсади таҳия ва таъмини иҷрои қонунҳо ва гузаронидани сиёсати ба решакан кардани таъбири гендерӣ нигаронидашуда дар масъалаҳои чун ҳуқуқ ба замин ва мерос, ҳуқуқ ба кори сазовор ва решакан кардани ҳамаи шаклҳои зӯроварӣ нисбат ба занон бо мамлакатҳо ҳамкориҳо мекунад. Фаъолияти ЮНИФЕМ ҳамчунин ба тағйир додани муносибат ба баробарии гендерӣ ва ҳуқуқҳои занон дар сохторҳои давлатӣ, васеъ кардани ҳуқуқҳо ва имкониятҳои муҳофизони ҳуқуқҳои занон ва решакан сохтани ҳамаи шаклҳои зуҳури таъбир дар ҷомеа нигаронида шудааст.

Дар айни замон кори ЮНИФЕМ-ро ду ҳуҷҷати асосии байналмилалӣ- Платформаи Пекинии амалиёт, ки дар Конфронси чоруми умумиҷаҳонӣ оид ба вазъи занон (соли 1995) қабул карда шудааст ва Конвенсия дар бораи барҳам додани ҳамаи шаклҳои таъбир нисбат ба занон, ки ҳамчунин бо номи «Билл дар бораи ҳуқуқҳои занон» машҳур аст, муайян мекунанд. Рӯҳияи ин ҳуҷҷатҳо дар Эълумияи Ҳазорсола ва ҳашт ҳадаф дар соҳаи рушд, ки ба даст овардани нишондиҳандаҳои гуногун – аз ҷумла то соли 2015 ду маротиба кам кардани миқёси қашшоқӣ, кам кардани гуруснагӣ, бемориҳо, бесаводӣ, нобаробарии гендерӣ ва қатъ гардондани тамоюли паҳншавии ВИЧ/СПИД-ро дар назар дорад, тасдиқ карда шудаанд. Ғайр аз ин резолютсияи Шӯрои амният 1325 (соли 2000) марбут ба занон, сулҳ ва амният ба дастгирии кӯшишҳои ЮНИФЕМ ҷиҳати расонидани кӯмак ба занон дар вазъиятҳои ҷанг ва баъдиҷангӣ даъват мекунад.

Зӯроварӣ нисбат ба занон, сарфи назар аз он ки суҳан дар бораи истифодаи зӯроварӣ дар мамлақати худ, ғуломӣ дар хориҷа, ё амалҳои доимии зӯроварӣ дар минтақаҳои низоъ меравад, шакли аз ҳама зиёдтар паҳншудаи вайрон кардани ҳуқуқҳои инсон аст. Натиҷаи тадқиқот нишон медиҳад, ки дар ҷаҳон дар тӯли ҳаёт ҳар як зани сеюм мавриди лату кӯб қарор мегирад ё ба алоқаи ҷинсӣ маҷбур карда мешавад ва ё ба таҳқирҳои дигар дучор мегардад. Барои ислоҳи вазъият соли 1996 бо қарори Ассамблеяи Генералии СММ дар заминаи ЮНИФЕМ баҳри дастгирии амалиёт ҷиҳати решакан сохтани зӯроварӣ нисбат ба занон, кӯмакрасонӣ бобати таҳияи стратегияҳои наватарини решакан кардани таъбир нисбат ба занон ҳамзамон дар ҳамаи шаклҳо ва дараҷаҳо, ки ба таҳкими

чамоаҳои маҳаллӣ, ҳамчунин ба ҳамкорӣ чалб намудани мардон мусоидат мекунад, Хазиная трастӣ таъсис дода шуд.

ЮНИФЕМ тавассути дастгирии ҳуқуқҳои занон ба замин ва мерос, вусъати дастрасии онҳо ба қори сазовор ва кӯмакрасонӣ баҳри қонунӣ гардонидани муҳочирини машғули қор чи дар мамлакатҳои таҳвилкунанда ва чи дар мамлакатҳои қабулкунанда бо таъмини амнияти иқтисодии занон машғул мешавад.

Мувофиқи маълумоти тадқиқотҳо занҳо чун пештара ба мақомоти роҳбарикунандаи миллӣ ва маҳаллӣ кам пешбарӣ мешаванд. Ба ҳисоби миёна онҳо дар парлумонҳо фақат 15 фоизи ҷойҳоро ишғол мекунанд. Норасоии занҳо алалхусус ҳангоми бурдани гуфтушунидҳо оид ба масъалаҳои сулҳ ва барқарорсозии баъдичангӣ барало эҳсос мешавад. Ва ин дар ҳолест, ки ин проблемаҳо дар навбати аввал ба онҳо дахл доранд. Нақши занҳо махсусан дар вазъиятҳои баъдичангӣ, ҳангоми гузаронидани интиҳоботҳо, ташаккули сохторҳои қонунгузорӣ ва таҳияи конституцияҳо басо муҳим аст. ЮНИФЕМ иштироки занҳоро дар равандҳои интиҳоботӣ ва конституционӣ фаъолона дастгирӣ мекунад.

ЮНИФЕМ ҳамчунин ба проблемаи ВИЧ/СПИД диққат медиҳад. Хазиная бо мақсади таҳияи барномаҳо ва сиёсате, ки ба занҳо имконият медиҳанд, барои пешгирӣ ва табобати ин беморӣ тамоми ҳуқуқҳоро дошта бошанд, бо шӯроҳои миллии мубориза бо СПИД ва вазоратҳои ниғаҳдории тандурустӣ ҳамкорӣ мекунад. ЮНИФЕМ занҳои гирифтори инфекцияи ВИЧ-ро дар кӯшишҳои онҳо баҳри дастрасӣ ба ҳуқуқҳояшон, ба ҳаёти озод аз доғдорӣ, табъиз ва зӯрварӣ, ба дастрасии озодона ба дорувориҳо ва имконияти бурдани тарзи солим ва шоистаи ҳаёт дастгирӣ менамояд.

2. Фаъолияти ЮНИФЕМ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Соли 1998 дар қароргоҳи ЮНИФЕМ дар Нйу-Йорк баҳши мамлакатҳои ИДМ ва Аврупои марказию шарқӣ ташкил гардид. Қароргоҳи минтақавии ЮНИФЕМ дар ИДМ қори худро соли 1999 дар се мамлақати Осиёи Марказӣ – Қазоқистон, Ёзбекистон ва Қирғизистон оғоз баҳшид. Аз соли 2000 сар қарда, вай фаъолиятро дар дигар мамлакатҳои аъзои ИДМ, минҷумла Тоҷикистон, давом дод.

Соли 2005 дар Тоҷикистон Директори шӯрои минтақавӣ оид ба гендер ва идоракунии таъин карда шуд.

Тибқи ваколати худ ЮНИФЕМ фаъолияти худро дар ИДМ дар се самти асосӣ вусъат медиҳад:

- вусъатбахшии ҳуқуқҳои иқтисодӣ ва имкониятҳои занон – алалхусус дар қаринаи ҷаҳонишавӣ ва рушди технологияҳои нав;
- дохил намудани дурнамои гендерӣ дар роҳбарии сиёсӣ ва пешоҳангӣ;
- ҳифзи ҳуқуқҳои занон ва пешгирии зӯрварӣ нисбат ба занон.

ЮНИФЕМ дар фаъолияти худ дар Тоҷикистон диққатро дар навбати аввал ба масъалаҳои таъмини ҳуқуқҳои иқтисодии занон, пешгирии зӯрварии ҳонагӣ, ҷорӣ намудани муносибати гендерӣ дар стратегияи миллии рушд ва кам кардани сатҳи камбизоатӣ, мубориза ва пешгирии ВИЧ/СПИД дар муҳити занон ва ғайра равона месозад.

Аз соли 2000 дар Тоҷикистон дар ҳамкорӣ бо ЮНИФЕМ кӯшиши шомил сохтани принсипи гендерӣ ба ислоҳоти миллий ва қонунгузорӣ (масалан, қонун дар бораи зӯрварии оилавӣ, иловаҳо ба қонун дар бораи замин), таҳкими неруи ташкилот ва шабакаҳои занон (таҳияи механизмҳои ба роҳ мондани муколамаи байни ҷомеаи шаҳрвандӣ ва давлат дар соҳаи ҳуқуқҳо ба замин, инкишофи ҷанбаи гендерии ВИЧ/СПИД, сохтори ҳуқуқи бизнеси хурд ва миёна) карда шуд.

ЮНИФЕМ дар доираи барномаи дарозмӯҳлати рушди Тоҷикистон ва кам кардани сатҳи камбизоатӣ дар байни занон ба пешрафти татбиқи ҳуқуқҳои онҳо, алалхусус ҳуқуқ ба замин дар қаринаи ислоҳоти соли 1992 шурӯъшудаи замин, мекӯшад.

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: *Ҳазинаи қононаи СММ ЮНИФЕМ, баробарии гендерӣ, дурнамои гендерӣ.*

Саволҳо ва супоришҳо:

1. *Ба андешаи Шумо, чаро ЮНИФЕМ кӯшиши менамояд, ки занон аз ҳуқуқҳои худ ба замин бохабар бошанд?*

2. *Ба муқобили зӯрварӣ нисбат ба закон чӣ тавр мубориза бурдан мумкин аст?*

§ 12. ТАШКИЛОТИ БАЙНАЛҲАЛҚИИ МЕҲНАТ ВА СОЗМОНИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ОИД БА МУҲОЧИРАТ

1. Таърихи таъсисёбӣ ва самтҳои асосии фаъолияти Ташкилоти байналҳалқии меҳнат

Ташкилоти байналҳалқии меҳнат (ТБМ) таърихи беш аз 85-сола дорад. Вай дар як вақт бо Лигаи миллатҳо соли 1919 дар асоси Муоҳидаи сулҳи Версал таъсис ёфта буд. Ба таъсиси ТБМ шиддати иҷтимоии дар Аврупо баъди ҷанги якуми ҷаҳонӣ баамаломеда ба сабаби вусъати ҳаракатҳои инқилобӣ таъсир расонд. Дар Россия Инқилоби Октябр ба амал омад, дар Италия, Фаронса, ИМА, Британияи Кабир, мамлакатҳои дигар корпартоиҳои пурвусъат шуданд. Ҳизбҳои коммунистӣ ва коргарии таъсисёфта, иттифокҳои касабаи ба манфиатҳои меҳнаткшон амалкунанда аз ҳукуматҳо талаб доштанд, ки вазъияти коргаронро дигаргун сохта, шароитҳои меҳнат ва зиндагии онҳоро беҳтар гардонанд. Дар чунин шароит Конфронси сулҳ, ки соли 1919 аввал дар Париж барпо гардида, сипас қорашро дар Версал анҷом дод, бо мақсади бартарафсозии шиддати тамоюли ба вучудомадаи муҳолифати байни меҳнат ва сармоя ғояи сеҳизбиро (намояндагии сеҷониба) пешниҳод кард. Сеҳизбӣ аз шарикии иҷтимоии байни корфармо ва меҳнаткшон бо иштироки ҳукуматҳо иборат буда, ин механизм дар қори ТБМ асосӣ мебошад. Комиссияи оид ба меҳнати ташкилкардаи Конфронси сулҳи Париж иборат аз намояндагони ҳукуматҳо, корфармоён ва иттифокҳои касаба Оинномаи ТБМ-ро таҳия кард, ки ба сифати қисми Х111 Муоҳидаи сулҳи Версал дохил карда шуд.

Дар Оинномаи ТБМ омадааст, ки сулҳи умум ва устувор танҳо дар асоси адолати иҷтимоӣ барқарор мегардад.

Конфронси якуми ТБМ соли 1919 дар Вашингтон барпо гардид. Дар ин конфронс аввалин шаш конвенсияи

байналмилалӣ оид ба масъалаҳои меҳнат: дар бораи давомнокии рӯзи кор дар саноат, дар бораи бекорӣ, дар бораи ҳифзи модарӣ, дар бораи маҳдудсозии меҳнати занон дар басти шабона, дар бораи синну соли ҳадди ақали қабул ба кор ва маҳдудсозии меҳнати ҷавонон дар басти шабона дар саноат қабул карда шуданд.

Баъди парокандашавии Лигаи миллатҳо ва пайдоиши таҳдиди ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ фаъолияти ТБМ суст шуд. Дар солҳои ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ фаъолияти он амалан қатъ гардид.

Ҷоннокшавии фаъолияти ТБМ бо таъсис ва фаъолияти СММ зич алоқаманд аст. Соли 1946 ТБМ нахустин муассисаи махсусгардонидашуда дар низоми СММ гардид. Аз он замон то рӯзҳои мо ТБМ яке аз ташкилотҳои аз ҳама фаъол ва бонуфузи байналмилалӣ мебошад, ки бо проблемаҳои меҳнат машғул аст. Соли 1969 ба муносибати 50-солагии таъсисёбиаш ташкилот сазовори Ҷоизаи сулҳи Нобел гардид. Дар айни замон 175 давлат узви он мебошанд.

Ташкилоти байналхалқии меҳнат очонии махсусгардонидашудаи СММ мебошад, ки бо паҳн кардани адолати иҷтимоӣ, ҳуқуқҳои инсон ва ҳуқуқҳои меҳнатии аз ҷониби ҷомеаи байналмилалӣ эътирофшуда машғул аст. Вазифаҳои асосии ТБМ беҳтар кардани шароитҳои меҳнат, баланд бардоштани сатҳи зиндагӣ, таъмини эътидоли иқтисодӣ ва иҷтимоӣ дар тамоми ҷаҳон мебошад.

Соли 1944 дар Конфронси байналмилалӣ меҳнат дар Филадельфия (ИМА) эълонияе қабул гардид, ки принсипҳо, ҳадафҳо ва вазифаҳои ТБМ-ро муайян кард ва вусъат бахшид. Дар айни замон Эълонияи Филадельфия чун ҳуҷҷати асосии фаъолияти ТБМ хизмат карда, замима ба Оинномаи он мебошад. Дар он принсипҳои муҳими ба арзишҳои ҳуқуқҳои инсон асосёфта таҳким бахшида шудаанд, аз ҷумла:

- меҳнат мол нест;
- озодии суҳан ва озодии муттаҳидшавӣ шартҳои зарурии пешрафт мебошад;
- қашшоқӣ дар ҳама ҷо таҳдидест барои некӯаҳволии умум ва ғайра.

Тавре қайд шуд, фаъолияти ТБМ дар асоси принципи сеҳизбӣ, яъне намояндагии сечониба татбиқ мегардад. Дар кори ТБМ намояндагони корфармоён ва меҳнаткашон «ҳамкасбони иҷтимоӣ» буда, ҳангоми таҳияи тадбирҳо ва барномаҳои иқтисодӣ бо намояндагони ҳукуматҳо овози баробар доранд. Ғайр аз ин ТБМ ҳамчун сохтори сечониба ҳамкориҳои байни мамлакатҳои иштирокдорро бо роҳи кӯмакрасонӣ, «муколамаи иҷтимоӣ»-и байни иттифоқҳои касаба, корфармоён ва ҳукуматҳо барои таҳияи сиёсати миллӣ дар масъалаҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ дастгирӣ менамояд.

ТБМ чунин ҳадафҳои асосии стратегӣ дорад:

- рушд ва муқаррарсозии меъёрҳо, принципҳо ва қоидаҳо дар соҳаи меҳнат;
- фароҳам овардани имкониятҳои васеъ ва баробар барои занон ва мардон баҳри дарёфти ҷои кор;
- вусъатбахшӣ ва баланд бардоштани ҳифзи иҷтимоӣ барои ҳама;
- такмили сохтори сечониба ва дастгирии ҳамкориҳои иҷтимоӣ.

ТБМ ба ҳадафҳои зикршуда бо роҳи таҳия, қабули меъёрҳои байналхалқӣ ва татбиқи назорат ба риояи онҳо ноил мегардад. Фаъолияти меъёрофаринии ТБМ – таҳия ва қабули меъёрҳои байналхалқии меҳнат (конвенсияҳо ва тавсияҳо) функсияи муҳимтарини ташкилот мебошад.

Байни конвенсияҳои бунёдии ТБМ, масалан, аз ҷумла инҳоро номбар кардан мумкин аст: Конвенсия дар бораи озодии ассосиатсияҳо ва ҳифзи ҳуқуқ ба ташкили онҳо» (1948), Конвенсия дар бораи истифодаи принципҳои ҳуқуқ ба ташкил ва бурдани гуфтушунидҳои дастаҷамъона» (1949), Конвенсия дар бораи меҳнати маҷбурӣ ё ҳатмӣ (1930), Конвенсия дар бораи тақдирсозии баробари мардон ва занон барои меҳнати баробарарзиш» (1951) ва ғайра.

Ба ин тариқ, ТБМ бо қабули стандартҳои байналхалқии меҳнат, таҳияи сиёсат ва барномаҳои ба татбиқи ҳуқуқҳои асосии инсон нигаронидашуда, аз ҷумла фароҳам овардани шароитҳои мусоиди меҳнат ва зиндагӣ, баланд бардоштани

дараҷаи шуғли аҳоли, ҳифзи муҳоҷирини меҳнатӣ ё муқаррарсозии маоши баробар ба ҳадди ақали пардохти музди меҳнат машғул аст. ТБМ ҳамчунин барои тайёрии касбӣ ва бозомӯзии кадрҳо дар мамлакатҳои рӯ ба инкишоф, таъмини ҳамкориҳои техникӣ дар асоси барномаҳои таҳқиқотӣ, маърифатӣ ва иттилоотӣ кӯмак мерасонад.

ТБМ ҳамчунин аввалин ташкилоти байналхалқие мебошад, ки бо баррасии проблемаҳои халқҳои таҳҷой дар асосҳои ҳамаҷониба машғул шуда, чунин фаъолиятро ханӯз солҳои 20-ум оғоз карда буд. Фаъолияти ТБМ марбут ба халқҳои таҳҷой ва халқҳое, ки ба тарзи қабилавӣ ҳаёт ба сар мебаранд, ду самти асосиро фаро мегирад: тарғиб ва назорати татбиқи ду конвенсияи марбут ба халқҳои таҳҷой ва халқҳое, ки ба тарзи қабилавӣ ҳаёт ба сар мебаранд ва барномаҳои кӯмакҳои моддӣ бо мақсади беҳсозии шароитҳои иҷтимоӣ ва иқтисодии ҳаёти ин халқҳо.

Конвенсияҳои ТБМ, ки суҳан дар бораи онҳо меравад, конвенсияҳо дар бораи халқҳои таҳҷой ва халқҳое, ки ба тарзи қабилавӣ ҳаёт ба сар мебаранд (солҳои 1957 ва 1989), мебошанд. Масалан, тибқи муносибати дар конвенсияи соли 1989 омада зарурати эҳтироми фарҳанг ва институтҳои халқҳои таҳҷой ва халқҳои ба тарзи қабилавӣ зиндагикунанда дар назар дошта шуда, ҳамчунин пешбинӣ мешавад, ки онҳо ҳуқуқ доранд дар ҳудуди ҷомеаҳои миллиашон зиндагӣ кунанд, институтҳои худашонро барпо карда, роҳи худии инкишофро муайян намоянд. Дар Конвенсия ҳамчунин аз ҳукуматҳо даъват ба амал омадааст, бо халқҳои таҳҷой ҷиҳати таҳияи тадбирҳои қонунгузорӣ ва маъмурие, ки бевосита ба онҳо дахл доранд ва ҳуқуқҳои ин халқҳоро бобати иштирок дар раванди қабули қарорҳо нисбати сиёсат ва барномаҳои марбути онҳо пешбинӣ менамоянд, машваратҳо барпо кунанд.

? 1. Сабаби таъсисёбии ТБМ чӣ буд ва ин ташкилот бояд кадом проблемаҳои асосиро ҳал менамуд?

2. Ба андешаи Шумо, чаро ТБМ бо проблемаҳои ҳифзи ҳуқуқҳои халқҳои таҳҷой ва халқҳое, ки ба тарзи қабилавӣ ҳаёт ба сар мебаранд, машғул мешавад?

2. Фаъолияти ТБМ дар Тоҷикистон

Ташкилоти байналхалқии меҳнат фаъолияти пурчӯшу хурӯши худро дар Тоҷикистон соли 2002 дар асоси созишномаи бо Ҳукумати мамлакат имзокардааш оғоз намуд. Бо дар назардошти душвориҳои ба сари Тоҷикистон дар давраи барқарорсозии баъди низоъ ба амалномада ва бӯҳрони иқтисодии марбут ба он афзалиятмандиҳои кори ТБМ дар Тоҷикистон аз инҳо иборат аст:

- пешбурди стандартҳо, принципҳои бунёди ва ҳуқуқҳо дар соҳаи меҳнат;
- кӯмак дар ҳалли проблемаҳои шуғл ва зиёд кардани даромади аҳоли, имкониятҳои баробари мардон ва занон барои дарёфти ҷои кор;
- ҳифзи пурсамари иҷтимоии меҳнаткашон.

Барои муваффақшавӣ ба ин ҳадафҳо ТБМ якчанд лоихаро татбиқ менамояд. Аз ҷумла ТБМ ба сокинони минтақаҳои алоҳидаи Тоҷикистон – оилаҳои муҳочирин бо мақсади беҳгардони шароити зиндагии онҳо тавассути манзур кардани донишҳо ва малақаҳои зарурӣ, дастгирии ташкили бизнеси хурд, гирифтани қарзҳои хурд, бунёди ҷойҳои корӣ, ташкили мезанизмҳои шарикӣ иҷтимоӣ, масалан, бо мақомоти маҳаллии иҷроияи ҳокимияти давлатӣ ва ғайра ёри мерасонад.

Дигар қисми муҳими кори ТБМ дар Тоҷикистон иборат аст аз кӯмакрасонӣ ба Ҳукумат ва ҷомеаи шахрвандӣ ҷиҳати решакан кардани шаклҳои бадтарини меҳнати кӯдакона, ки ин кор тавассути баланд бардоштани лаёқатмандиҳои мақомоти давлатӣ оид ба амалисозии сиёсат, барномаҳо ва дигар ташаббусҳои ба пешгирӣ, манъсозӣ ва решакан кардани шаклҳои тоқатнопазирӣ меҳнати кӯдакон нигаронида шуда, ҳамчунин тадбирҳо оид ба ҳифз, офиятбахшӣ ва ҳамчӯри иҷтимоии кӯдакони ба чунин меҳнат ҷалбшуда сураат мегирад.

Шаклҳои тоқатнопазир ё бадтарини меҳнати кӯдакон дар навбати аввал ғуломӣ, фоҳишагарии кӯдакона ё истифодаи кӯдакон бо мақсади порнография, инчунин корҳои дигаре мебошанд, ки метавонанд барои саломатӣ, амният ва маънавиёти кӯдакон зарарнок бошанд. Бинобар ин ТБМ ҳамчунин ба беҳсозии дастрасӣ ба таҳсилот ва сифати он, аз ҷониби ҷавонон азхуд шудани касбҳои фоидаовар бо имконияти минбаъд пайдо кардани ҷои кор бо мақсади пешгирии хавфи

чалбсозии онҳо ба шаклҳои бадтарини кор диққати зиёд медиҳад.

? Ба андешаи Шумо, дар Тоҷикистон боз кадом проблемаҳои ҳастанд, ки таваҷҷӯҳи ТБМ-ро ба онҳо ҷалб кунондан мумкин аст?

3. Таърихи таъсисёбӣ ва самтҳои асосии фаъолияти Созмони байналмилалӣ оид ба муҳоҷират

Созмони байналмилалӣ оид ба муҳоҷират (СБМ) соли 1951 таъсис дода шудааст. Баъзе давлатҳо аллакай дар охири ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ зарурати таъсиси механизми байналмилалиеро бо ваколати расонидани ёрии техникӣ дар асоси ҳамкориҳои байналмилалӣ, ки битавонад ҷиҳати ба тартиб андохтани раванди муҳоҷирати аҳоли, ҳамчунин проблемаҳои гурезаҳо ва ҷойивазкуниҳои дохилии одамон дар ҳудуди Аврупо ёрӣ расонад, дарк карданд. Дар ибтидо ташкилот Кумитаи байниҳукумати муҳоҷирати Аврупо (КБМА) номида мешуд. Пайдоиши проблемаҳои нав дар соҳаи муҳоҷират ба тадриҷан васеъшавии доираи фаъолияти кумита оварда расонд, ваколат ва номи он чанд маротиба тағйир ёфт ва соли 1989 ташкилот номи Созмони байналмилалӣ оид ба муҳоҷиратро гирифт.

То соли 2007 аллакай 120 давлат узви СБМ гардида, 19 давлати дигари мақоми мушоҳидро гирифтанд. Созмони байналмилалӣ оид ба муҳоҷират дар беш аз 100 давлати дунё намояндагиҳои худро дошта, дар айни замон дар соҳаи муҳоҷират созмони байнидавлатии пешоҳанге мебошад, ки дар ҳамкориҳои зич бо оҷонсҳои байналмилалӣ, ҳукуматҳо ва созмонҳои ғайриҳукуматӣ бо мақсади танзими пурсамари муҳоҷират фаъолият мебарад.

Созмони байналмилалӣ оид ба муҳоҷират ташкилоти байналмилалиест, ки дар таъмини идоракунии пурсамар ва башардӯстонаи муҳоҷират, пешбурди ҳамкориҳои байналхалқӣ дар соҳаи муҳоҷират, ҷустуҷӯи қарорҳои амалӣ оид ба проблемаҳои муҳоҷират ва расонидани ёриҳои башардӯстона ба муҳоҷирин бо фарогирии гурезаҳо ва ашхоси ҷойивазкунандаи дохилӣ ёрӣ мерасонад.

СБМ дар чор соҳаи асосии идоракунии муҳочират кор мебарад:

- муҳочират ва рушд;
- сабуксозии равандҳои муҳочират;
- танзими равандҳои муҳочират;
- муҳочирати иҷборӣ.

Фаъолияти СБМ дар доираи ҳар кадоме аз самтҳои нишондодашуда дар худ ҳамчунин пешбурди ҳуқуқи байналмилалӣ дар соҳаи муҳочират, ҳифзи ҳуқуқҳои муҳочирин ва дурнамои гендерии муҳочиратро, ки маънии имкониятҳои баробари мардону занонро дорад, фаро мегирад.

Ба ин тариқ, СБМ лоиҳаҳои сершумори худро, масалан, дар соҳаҳои зерин татбиқ менамояд:

- муҳочирати меҳнатӣ (расонидани ёри ба муҳочирин ва давлатҳое, ки муҳочирини меҳнатиро мефиристанд ва қабул мекунанд, таҳияи барномаҳои махсус оид ба танзими ҳаракати қувваҳои корӣ ва дастгирии муҳочирати ошкорои меҳнатӣ ба давлатҳои ниёзманд);

- муқовимат ба хариду фурӯши одамон (ёрии машваратӣ – мумайизӣ, аз ҷумла оид ба таҳия ва қабули барномаҳои бозгардони муҳочирини дучори вазъиятҳои мураккаб гардида, ҳамкориҳо бо ҳукуматҳо дар соҳаи рушд, заминаҳои техникӣ ва ҳуқуқӣ дар мубориза бар зидди хариду фурӯши одамон);

- ҳифзи саломатии муҳочирин ва таъмини амнияти онҳо аз ҷониби давлати қабулкунанда (таҳқиқи саломатии муҳочирин, вакцинагузаронӣ, ташҳис ва ғайра);

- ёриҳои башардӯстона ба муҳочирин ва муҳочирини иҷборӣ ба сабаби офатҳои табиӣ ва низоъҳо,

- таҳияи барномаҳои кӯмаки техникӣ (масалан, таҳияи номгӯи чорабиниҳо барои ҳалли проблемаҳои муҳочират, таҳкими нуруи техникӣ давлатҳои ниёзманд бо роҳи ба онҳо расонидани ёрии техникӣ ва тайёр кардани кормандони хадамоти муҳочират);

- ёрии иттилоотӣ – маърифатӣ (гузаронидани семинарҳо ва конференсҳо оид ба проблемаҳои муҳоҷират, тадқиқотҳои илмӣ дар соҳаи муҳоҷират, барпо кардани базаҳои иттилоотии маълумот ва ғайра).

? Мамлакатҳои муассиси СБМ чаро ба хулосаи зарурати идоракунии муҳоҷират омаданд? Муҳоҷирати идора ва танзимнагашта ба муносибатҳои байналмилалӣ чӣ таҳдиде карда метавонад?

4. Фаъолияти СБМ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Соли 1993 Тоҷикистон дар Созмони байналмилалӣ оид ба муҳоҷират мақоми мушоҳидро гирифт ва ҳуди ҳамон сол дар мамлақати мо намояндагии СБМ кушода шуд. Соли 1994 Ҷумҳурии Тоҷикистон узви комилҳуқуқи СБМ гашт.

Дар давраи ҷанги шаҳрвандии солҳои 1992-1997 дар Тоҷикистон тахминан 700 ҳазор одам муҳоҷирини иҷборӣ ва гурезаҳое шуданд, ки маҷбур буданд, хонаҳои худро тарк кунанд. Аз ин рӯ СБМ аз рӯзҳои аввалини фаъолияти худ дар Тоҷикистон чи ба муҳоҷирини иҷборӣ ва чи ба мақомоти давлатӣ барои баргардонидани муҳоҷирини иҷборӣ ё ҷойгузинии шоистаи онҳо дар мавзӯҳои нави истиқоматӣ дар Тоҷикистон ёрмандӣ намуд.

Дар айни замон дар шароити барқарории сулҳ соҳаҳои афзалиятноки фаъолияти СБМ дар Тоҷикистон инҳо мебошанд:

- дастгирии ислоҳоти идоракунии давлатӣ дар соҳаи муҳоҷират;
- беҳсозии шароитҳои зиндагии муҳоҷирин;
- расонидани ёрӣ ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бобати тақмили қор дар идораи равандҳои муҳоҷират ва мубориза бар зидди хариду фурӯши одамон.

Ҳар сол ҳазорҳо нафар тоҷикистониён ба мамлакатҳои дигар, пеш аз ҳама ба Россия ва кишварҳои Осиёи Марказӣ, ба муҳоҷирати меҳнатӣ мераванд. Ин равандҳо ба бисёр ҷабҳаҳои идоракунии давлатӣ, аз ҷумла масоили омадан ба мамлакат ва рафтани аз он, мақоми ҳуқуқи муҳоҷирин, яъне миқёси ҳуқуқҳо ва вазифаҳо ва муносибатҳои байниҳамдигарӣ бо мамлақате, ки

муҳоҷирини моро бо фарогирии ҳифзи ҳуқуқҳои онҳо қабул менамояд, дахл мекунад. Бинобар ин СБМ дар Тоҷикистон якҷанд лоиҳаи ба бартарафсозии душворихои дар солҳои охир дучоромадаи мамлакати мо нигаронидашударо амалӣ мегардонад. Байни онҳо барномаи баланд бардоштани неруи идоракунии Хадамоти муҳоҷирати Тоҷикистон ва хадамоти назорати сарҳадӣ, бунёди Маркази иттилоотӣ-ҳуқуқӣ барои муҳоҷирини меҳнатӣ, кӯмакрасонӣ дар қабули қонунҳо ва тайёр кардани мутахассисони соҳаи мубориза бо хариду фурӯши одамон ва ғайра ҳастанд. Масалан, дар Маркази иттилоотӣ-ҳуқуқӣ одами озими муҳоҷират ба хориҷа метавонад маслиҳатҳои барои ӯ зарурии ҳуқуқшиносро гирад, фаҳмад, ки мамлакати қабулкунанда чӣ гуна қоидаҳои вуруду бақайдгирӣ дорад, чӣ гуна иҷозаи кор гирифтани мумкин аст ва ғайра.

Байни проблемаҳои, ки дар маркази диққати СБМ дар Тоҷикистон қарор доранд, ҳамчунин масъалаҳои хариду фурӯши муҳоҷирин, аз ҷумла пешгирӣ аз ВИЧ/СПИД, гузаронидани тадқиқот, семинарҳо ва мизҳои мудаввари ба омӯзиш ва муҳокимаи тамоюлҳо дар соҳаи муҳоҷират нигаронидашуда ва таҳияи сиёсати пурсамари муҳоҷират ҳастанд.

? Шумо кадом самтҳои фаъолияти СБМ-ро дар Тоҷикистон медонед?

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: *Ташкилоти байналхалқии меҳнат, сеҳизбӣ (намояндагии сечониба), иттифоқҳои касаба, корфармоён, стандартҳои байналхалқии меҳнат, шаклҳои бадтарини меҳнати кӯдакона, халқҳои таҳҷоӣ ва халқҳои, ки ба тарзи қабилавӣ ҳаёт ба сар мебаранд, Созмони байналмилалӣ оид ба муҳоҷират, муҳоҷирини меҳнатӣ, муҳоҷирини иҷборӣ.*

Саволҳо ва супоришҳо:

- 1. Дар бораи таърихи таъсисёбӣ ва самтҳои фаъолияти ТБМ нақл кунед.*
- 2. Ба ҳаёати «Хампешагони иҷтимоӣ» кадом гурӯҳҳои иҷтимоӣ дохил мешаванд?*

3. *Шумо дар бораи кори ТБМ оид ба проблемаҳои халқҳои таҷҷоӣ ва халқҳои, ки ба тарзи қабилавӣ ҳаёт ба сар мебаранд, чӣҳо медонед?*
4. *Лоиҳаҳои СБМ дар Тоҷикистон ба ҳалли кадом проблемаҳо нигаронида шудаанд?*
5. *Нуқтаи назари хешро оид ба проблемаи «муҳоҷирати меҳнатӣ аз Ҷумҳурии Тоҷикистон ба давлатҳои дигар» баён намоед.*

§13. ИДОРАИ КОМИССАРИ ОЛИИ СММ ОИД БА КОРҲОИ ГУРЕЗАҲО (ИКОГ СММ)

1. Таърихи таъсисёбӣ ва самтҳои асосии фаъолияти ИКОГ СММ

Идораи Комиссари Олии СММ оид ба корҳои гурезаҳо (ИКОГ СММ) дар тамоми ҷаҳон гурезаҳоро ҳифз мекунад ва ба онҳо ёрӣ мерасонад. Қарор дар бораи таъин кардани Комиссари Олиӣ оид ба корҳои гурезаҳо ва ташкил додани Идораи дахлдор аз ҷониби Ассамблеяи Генералии СММ соли 1949 қабул гардида, бо зарурати сабуксозии проблемаҳои ба сабаби ҷойивазкунии зиёди одамон дар натиҷаи ҷанги дуҷониби ҷаҳонӣ ба амаломеда вобаста буд. Ассамблеяи Генералии СММ принсипҳои асосии амалиётро нисбат ба гурезаҳо чунин муайян кард: проблемаи гурезаҳо аз нигоҳи аҳамият ва характери худ проблемаи байналмилалӣ; ҳама гуна гуреза ё шахси ҷойивазкардаи ихтиёран изҳоркардаи нияту хоҳиши худ бобати барнагаштан ба ватан набояд ба ин амал маҷбур карда шавад; тақдирӣ ояндаи чунин гурезаҳо ва ашхоси ҷойивазкарда бояд объекти фаъолияти мақомоти байналмилалӣ гардад, ки таъсиси он зарур аст; вазифаи асосӣ андешидани ҳамаи тадбирҳои имконпазир бобати баргардондани гурезаҳо ба мамлакатҳои худ аст.

Гуреза шахсест, ки «ба сабаби хатари комилан асоснокӣ ҷабр дидан аз таъқибот аз рӯи аломатҳои наҷодӣ, дин, шаҳрвандӣ, мансубият ба гурӯҳи муайяни иҷтимоӣ ё этникоқдмандии сиёсӣ берун аз мамлакати мансубияти шаҳрвандии худ қарор дошта, аз ҳимояи ин мамлакат истифода

карда наметавонад ва аз чунин ҳимоя ба сабаби чунин хатарҳо истифода кардан намехоҳад.

Моддаи 6-и Оинномаи ИКОГ СММ

Оинномаи ИКОГ бо резолютсияи Ассамблеяи Генералӣ соли 1950 қабул гардида, соли 1951 ҳукми амал пайдо кард. Азбаски низоъҳои баъдиҷангии дохилӣ ва байналхалқӣ амвоҷи нави гурезаҳоро ба миён оварданд, ваколати ИКОГ якҷанд маротиба дароз карда шуд (ба мӯҳлати панҷсолаҳо). Ҳуҷҷатҳое, ки асоси ҳуқуқии фаъолияти ИКОГ-ро ташкил медиҳанд, Оинномаи он, Конвенсия дар бораи мақоми гурезаҳо (соли 1951), Протоколи марбут ба мақоми гурезаҳо (соли 1967) ва ғайра мебошанд. Мутобиқи Оинномаи ИКОГ фаъолияти Комиссари Олӣ характери сиёсӣ надошта, комилан башардӯстона ва иҷтимоист.

Идораи Комиссари Олии СММ оид ба корҳои гурезаҳо (ИКОГ СММ) муассисаи махсусгардонидашудаи СММ барои амалисозии ваколати байналмилалӣ оид ба ҳифзи гурезаҳо ва ба онҳо расонидани ёриҳои гуногун мебошад.

Ба доираи фаъолияти ИКОГ СММ на танҳо гурезаҳо, балки одамони категорияҳои дигаре низ чун ашхоси ҷӯяндаи паноҳгоҳ, гурезаҳои ба хонаҳояшон баргарданда, одамони бетабаа ва ашхоси дар дохили мамлакати худ ҷойивазкарда дохил мешаванд. ИКОГ СММ тӯли тамоми солҳои мавҷудияти худ ба беш аз 50 млн. одамон баҳри муваффақона оғоз кардани ҳаёти худ ёрӣ расонда, ба ин сабаб ду қарат (солҳои 1954 ва 1981) сазовори Ҷоизаи сулҳи Нобел гардидааст.

ИКОГ дар навбати аввал функцияи ҳифзи байналмилалии гурезаҳоро ба ҷо оварда, ҳамчунин дар ҳамкориҳои зиҷ бо давлатҳои манфиатдор кӯшиш менамояд, ки ба ҳалли ниҳоии проблемаҳо муваффақ шавад. Фаъолияти ИКОГ инҳоро фарогир аст: пешниҳоди ҳифзи байналмилалӣ (инфироӣ – аз бадарғакунии ғайриқонунӣ аз мамлакати паноҳгоҳ ва коллективӣ – ҳимояи лагерҳои гурезаҳо); расонидани ёрии моддӣ ва иҷтимоӣ ба гурезаҳо; ба гурезаҳо расонидани ёрӣ бобати рафтани онҳо ба давлати сеюм аз мамлакати аввали гурезаҳо ва ихтиёрӣ баргардондани онҳо; расонидани ёрӣ дар фароҳам овардани шароитҳо барои ҳамгироии гурезаҳо дар мамлакати паноҳёфта дар сурате, ки баргардондани онҳо ба

мамлакати худашон имконнопазир аст; гузаронидани фаъолият оид ба чамъоварии маблағҳои зарурӣ барои маблағгузорию барномаҳои ИКОГ; расонидани хадамоти маслиҳатӣ (консултативӣ).

Ҳифзи байналмилалӣ санги маҳаки фаъолияти ИКОГ СММ мебошад. Дар амал он ба таъмини риояи ҳуқуқҳои асосии гурезаҳо, ҳамчунин ин ки ягон одам бар хилофи иродаи вай ба мамлакате, ки ӯ дар он ҷо ба таври асоснок аз дучори таъқибот шудан меҳаросад, набояд баргардонда шавад, нигаронида шудааст. Ташкилот ба бастани созишномаҳои марбут ба гурезаҳо кӯмак карда, ба риояи меъёрҳои байналмилалии ҳуқуқи дахлдор аз ҷониби ҳукуматҳо назорат мебарад, ҳамчунин ба аҳолии осоиштаи ҷойҳои истиқомати доимии худро тарккарда кӯмакҳои моддӣ бо фарогирии маҳсулоти хӯрока, оби нӯшиданӣ, манзили муваққатӣ ва хизмати тиббӣ мерасонад.

Навъи дигари фаъолияти бо пешниҳоди ҳифзи байналмилалӣ ба таври зич алоқаманди ИКОГ СММ ҷустуҷӯи қарорҳои дарозмуддат аз рӯи се самти асосӣ ва маҳз: репатриатсияи (бозгашти) ихтиёрӣ, ҳамгирӣ дар мамлакатҳои паноҳгоҳи аввал ё муҳоҷир қардан ба давлати сеюм мебошад. Репатриатсияи (бозгашти) ихтиёрӣ ба ҷойҳои иқомати доимии ибтидоӣ қарори нисбатан мақбулгаре барои аксари гурезаҳо дар ҷаҳон аст. Аммо ин на ҳамеша имконпазир мебошад ва дар ҷунин ҳолатҳо ИКОГ СММ кӯшиш мекунад ба гурезаҳо баҳри оғози ҳаёт дар ҷои нав – дар мамлакати паноҳгоҳдода ё мамлакати сеюме, ки розӣ шудааст, одамони бенаворо қабул намояд, кӯмак расонад.

Ашхоси дар дохили мамлакат ҷойивазкунанда сарҳадҳои байналхалқиро убур намекунад ва зери таъсири он конвенсияҳои байналмилалие, ки нисбат ба гурезаҳо истифода мешаванд, қарор намегиранд. Аммо тақдири вазнини одамон аз ҳар ду гурӯҳ бисёр вақт бо ҳам дучор меоянд ва амалҳои ягонаи ҳамоҳангқардашуда ҳалли ягонаи оқилона ва дуруст мебошанд. Ин махсусан ба амалиётҳо оид ба бозгашт, вақте ашхоси дар дохили мамлакат ҷойивазқарда бо гурезаҳои баргарданда дар ҳамон як минтақаи ҷуғрофӣ мешаванд ва бо ҳамон проблемаҳо дучор меоянд, дахл дорад. Дар охири соли 2005 ИКОГ СММ ва дигар оҷонсиҳои махсусгардонидашуда дар бораи муносибати нисбатан ҳамоҳангқардашудаю ягона ба ҳалли проблемаҳои

ашхоси шаҳрванди дар дохили мамлакат ҷойивазкарда ба мувофиқат расиданд. Мутобиқи «муносибати нави Ҳамоҳангкардашуда» ИКОГ СММ ба нақша гирифтааст, ки дар оянда бобати муайянсозии талаботи ашхоси дар дохили мамлакат ҷойивазкарда ҷиҳати Ҳимоя ва манзили муваққатӣ, Ҳамчунин идоракунии Ҳамаи лагерҳои мавҷуда нақши пешоҳангӣ бозад.

Фаъолияти ИКОГ СММ аз ҳисоби пардохтҳои ихтиёрии асосан ҳукуматҳо ва ҳамчунин созмонҳои ғайриҳукуматию ашхоси хусусӣ маблағгузорӣ мешавад. ИКОГ СММ ба андозаи мураккабшавии бӯҳронҳои башардӯстона шумора ва ҳайати ташкилотҳо – шарикони иҷрокунандаро васеъ мегардонад, ки дигар оҷонсиҳои низоми СММ ва наздики 645 созмони ғайриҳукуматӣ аз ҳамин ҷумлаанд.

2. Фаъолияти ИКОГ СММ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

ИКОГ СММ фаъолияти худро дар Тоҷикистон соли 1993 бо мақсади осон гардондани бозгашти гурезаҳои тоҷик ба ватан оғоз кард. Дар назди вай вазифаи назорат кардани риояи ҳуқуқҳои шаҳрвандии гурезаҳо, таъмини амнияти онҳо баъди бозгашт ба ватан меистод. ИКОГ СММ дар Тоҷикистон кӯшиш мекард ба ҳадафҳои худ бо роҳи фароҳам овардани шароитҳои ба ҳифзи ҳуқуқҳои инсон мусоидаткунанда ва ҳалли осоиштаи баҳсҳо ва низоъҳо, ҳамчунин то ба ҳадди охирин кам кардани ҷойивазкунии иҷбории одамон ноил гардад.

Гуфтушунидҳои ханӯз соли 1993 шурӯъшудаи байни тоҷикон 27 июни соли 1997 бо имзои Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва созгории миллӣ ба анҷом расид, ки дар он ҷои муайяноро проблемаҳои репатриатсия ва бозгашти гурезаҳои тоҷик ба ватан ишғол мекард.

ИКОГ СММ чун созмони байналмилалӣ оид ба ҳалли проблемаи мазкур соҳиби таҷрибаи фаровон ба даъвати Ҳукумати Тоҷикистон бобати кӯмакрасонӣ ҷиҳати осонсозии репатриатсияи одамоне, ки аз Афғонистон, дигар ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ, мамлакатҳои хориҷӣ баргаштан мехостанд, ҳамчунин бо мақсади ёрирасонӣ ба онҳое, ки баъди имзошавии Созишнома аз 27 июни соли 1997 ва татбиқи Протокол дар бораи гурезаҳо баргаштанд, ҳамовоз шуд. ИКОГ СММ ба ҷуз он чи ки дар боло зикр шуд, диққати асосиро ба масъалаҳои чун

таҳкими сулҳ дар Тоҷикистон, ошті додани ҷонибҳои низоъкунанда, ҳамчунин масъалаҳои пурзӯр намудани алоқамандии байниҳамдигарии миёни кӯмакҳои башардӯстона ва рушд равона намуд.

ИКОГ СММ ва дигар созмонҳои байналмилалӣ ба ҳифзи занҳо – гурезаҳо диққати махсус доданд. Дар барномаҳои таъминот бо манзил ва даромади доимӣ оилаҳои бесарабонмонда нисбат ба дигарон афзалият доранд. Барномаҳои махсус ба маърифати ҳуқуқӣ, ҳифзи ҳуқуқ ва проблемаҳои ҳифзи саломатии онҳо бахшида шуданд.

Яке аз тарафҳои муҳими фаъолияти ИКОГ СММ дар Тоҷикистон кор оид ба ҳифзи кӯдакон – гурезаҳо буд, ки нисфи аҳолии баргаштара ташкил медоданд. ИКОГ СММ дар доираи барномаҳои худ омӯзиши вазъиятро бо кӯдакон – гурезаҳо гузаронд. Маълумотҳои ба даст омада асоси барномаҳои кӯдаконаи ИКОГ СММ дар солҳои 1999 – 2002 гаштанд. ИКОГ СММ дар ин соҳа кӯмакрасонӣ ба занҳо ва кӯдакони осебдида, ҳамчунин дастгирии барномаҳоро дар соҳаи кӯмаки иҷтимоӣ вазифаҳои асосӣ донист. ИКОГ СММ ҳамчунин тавассути мактабҳои маҳаллӣ ва ТҒҲ ҷиҳати баланд бардоштани саводноқӣ байни кӯдаконе, ки дар солҳои ҷанги шаҳрвандӣ ба мактаб нарафтанд ва хондаю навишта наметавонистанд, якчанд барномаро татбиқ кард.

ИКОГ СММ дар Тоҷикистон дар доираи стратегияи дар конфронси ИДМ коркардашуда барномаҳои ба такмили низоми ҳуқуқӣ дар Тоҷикистон нигаронидашударо фаъолона дастгирӣ менамояд. Ҳадаф аз ин барномаҳо ба кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, донишҷӯёни ҳуқуқшинос, судяҳо, хизматчиёни давлатӣ омӯзонидани ҳамаи ҷанбаҳои ҳуқуқи башардӯстона, ҳамчунин масъалаҳои ҳуқуқии марбут ба ҳамаи категорияҳои бозгаштагон мебошад.

Вобаста ба бозгашти қисми асосии гурезаҳо ба Ватан кори қароргоҳи ИКОГ дар Тоҷикистон тадриҷан камтар шуд. ИКОГ СММ як қисми функцияҳои худро оид ба ҳифзи гурезаҳо ба САҲА, намояндагиҳои СММ дода, барои ҳамоҳангсозӣ ва робитаи байни гурезаҳо, Ҳукумат, СММ ва дигар ташкилотҳо дар Тоҷикистон шумораи хеле маҳдуди кормандони худро боқӣ гузошт.

Ба ин тариқ, фаъолияти ИКОГ СММ дар Тоҷикистон соҳаҳои зеринро фарогир буд: бозгашти ихтиёрӣ, кӯмаки тиббӣ,

дастгирии гурезаҳо бо асбобу ашёи маишии зарурати аввал, барқарорсозии бемористонҳо, пешниҳоди маслиҳатҳо, кӯмаки юридикӣ, тарғиби донишҳои ҳуқуқшиносӣ, расонидани ёрӣ дар омодагии заминаи қонунгузорӣ ба Ҳукумат ва ҳокимияти қонунбарор, кӯмаки моддӣ ва ғайра.

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: *гурезаҳо, шахсони дар дохили мамлакат ҷойивазкарда, Идораи Комиссари Олии СММ оид ба корҳои гурезаҳо.*

Саволҳо ва супоришҳо:

1. *Идораи Комиссари Олии СММ оид ба корҳои гурезаҳо бо чӣ корҳои машғул мешавад?*
2. *Оё дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз мамлакатҳои дигар гурезаҳо ҳастанд? Шумо дар бораи ин проблема чӣҳо медонед?*
3. *Худро мансабдоре дар сарҳад тасаввур намоед. Шумо кадоме аз гурезаҳоро дар навбати аввал ва кадоми дигарашонро дар навбати дуюм ва минбаъд ҷавоб медодед:*
 - модари серфарзанд бо кӯдаконаш;
 - одамеро, ки мегӯяд: вай дар ватанаи физики номӣ буд;
 - одами пиронсолу лоғареро, ки изҳор мекунад: аз ҷангу ҷидол ва талаву торочи дар мамлакаташ руҳдода аз аҳли оилааш танҳо ӯ гурехта, ҷон ба саломат бурдааст;
 - ҷавони пурқувват ва танумандеро, ки забони мамлақати мефтаашро умуман намедонад;

Шумо дар интихоби худ кадом принципҳоро ба роҳбарӣ гирифтаед?

§ 14. СОЗМОНИ АМНИЯТУ ҲАМКОРИ ДАР АВРУПО (САҲА)

? Шумо кадом созмонҳои байналмилалиро медонед? Чаро созмонҳои байналмилалӣ таъсис дода мешаванд?

1. Таърихи таъсисёбии САҲА ва самтҳои асосии фаъолияти он доир ба ҳифзи ҳуқуқҳои инсон

Созмони амниятӣ ҳамкорӣ дар Аврупо (САҲА) 55 давлатро муттаҳид карда, ба худ ҳамаи мамлакатҳои аврупоӣ, ИМА, Канада ва ҳамаи мамлакатҳои ИДМ-ро шомил месозад. Салафи Созмони амниятӣ ҳамкорӣ дар Аврупо (САҲА) – Машварат оид ба амниятӣ ҳамкорӣ дар Аврупо (МАҲА), ки форуми бисёрҷониба барои ташкилу бурдани муколама ва гуфтушунидҳо байни Шарқу Ғарб дар замонҳои «ҷанги сард» маҳсуб мешуд, ҳанӯз ибтидои солҳои 70-ум таъсис ёфта буд.

1 августи соли 1975 32 мамлакатҳои аврупоӣ, ИМА ва Канада баъди машваратҳои зиёди беш аз дусола Ҳуҷҷати хотимавии Хелсинкиро имзо карданд. Дар он як қатор ӯҳдадорӣҳои асосӣ дар соҳаҳои ҳарбӣ-сиёсӣ, иқтисодӣ ва ҳифзи муҳити зист, инчунин ҳуқуқҳои инсон таҳким бахшида шудаанд.

То соли 1990 МАҲА асосан дар шакли силсилаи воҳӯриҳо ва конфронсҳо, ки дар онҳо ӯҳдадорӣҳои давлатҳои иштирокдор инкишоф дода ва вусъат бахшида мешуданд, ҳамчунин давра ба давра рафти иҷроии онҳо баррасӣ мегардиданд, амал мекард. Аммо бо қатъ гардидани ҷанги сард дар воҳӯрии аввалини сарони давлатҳо ва ҳукуматҳои мамлакатҳои иштирокдори МАҲА дар соли 1990 дар Париж роҳи нави рушди созмон тарҳрезӣ шуд. Дар «Ҳартия барои Аврупои нав», ки дар Париж имзо гардид, дар назди МАҲА вазифаи гузоштани саҳми худ дар раванди идоракунии дигаргунӣҳои таърихӣ дар Аврупо ва додани ҷавоб ба даъватҳои давраи баъди муҳолифат бо таъсиси институтҳои доимоамалкунанда гузошта шуд.

Дар қаринаи мулоқоти Париж созишномаи муҳиме оид ба назорат ба силоҳ – Шартнома оид ба силоҳи муқаррарӣ дар Аврупо (ШСМА) баста шуд, ки то ба имрӯз санги маҳаки амният дар Аврупо маҳсуб мешавад.

Соли 1994 қарор шуд, ки МАҲА аз 1 январи соли 1995 ба Созмони амниятӣ ҳамкорӣ дар Аврупо (САҲА) табдил дода шавад. Ин қарор ба кори вай такони нави сиёсӣ дода, чараҳои дигаргуншавии сохтори созмонро хотима бахшид.

САҲА бо муносибати маҳсуси ба ҳамкорӣ асосёфтаи худ барои таъмини амният фарқ мекунад. Вай се самти амният – ҳарбӣ – сиёсӣ, иқтисодӣ/экологӣ ва инсониро фаро гирифта, дар ҳамаи асос САҲА бо доираи васеи проблемаҳои марбут ба пешгирии низоъҳо, таҳкими амният (бо фарогирии зидди амал бо терроризм), назорат ба силоҳ, тадбирҳои мустақам кардани

боварӣ ва амният, масъалаҳои иқтисодӣ ва экологӣ, ҳуқуқҳои инсон, демократикунонӣ ва ғайра сару кор мегирад. Ҳамаи 55 давлат мақоми баробар доранд, зеро қарорҳо тавассути консенсус, яъне ризоияти давлатҳои иштирокдор қабул шуда, зимнан, онҳо характери сиёсӣ доранд, на юридикӣ ҳатмӣ.

Созмони амниятӣ ҳамкорӣ дар Аврупо ташкилоти байналмилалӣ байнидавлатиест, ки барои таъмини амният ва пешгирии низоҳҳо дар минтақаи мамлакатҳои иштирокдори САҲА дар се самт: ҳарбӣ – сиёсӣ, иқтисодӣ, экологӣ ва инсонӣ дар асоси ҳамкориҳои байналмилалӣ таъсис дода шудааст.

Яке аз институтҳои муҳимтарини САҲА, ки бо масъалаи ҳуқуқҳои инсон машғул аст, **Дафтари САҲА оид ба институтҳои демократӣ ва ҳуқуқҳои инсон (ДИДХИ)** мебошад. Дафтари мазкур дар мушоҳидаи гузаронидани интиҳобот, кӯмак кардан дар барқарорӣ институтҳои миллӣ оид ба ҳуқуқҳои инсон, расонидани ёрии техникӣ нақши фаъолона бозида, ҳамчунин ба инкишофи созмонҳои ғайриҳукуматӣ ва бунёди ҷомеаи шаҳрвандӣ мусоидат мекунад.

Комиссари Олии САҲА оид ба корҳои ақаллиятҳои миллӣ (КОАМ) дар соҳаи пешгирии қаблӣ ва барҳам додани низоҳҳо дар заминаҳои миллӣ нақши муҳим мебозад. Вай вазъиятҳои вобаста ба ақаллиятҳои миллӣ пайдошударо таҳлил мекунад, бобати батанзимдарорӣ бӯҳрони имконпазир дар марҳалаи нисбатан барвақти инкишоф ёфтани он тадбирҳо меандешад. КОАМ новобаста аз ҳамаи ҷонибҳои манфиатдор амал карда, ба маҳалҳо намояндаҳо мефиристад ва усулҳои дипломатии пешгирикунандаро истифода менамояд.

Намояндаи САҲА оид ба ВАО институти нисбатан ҷавони САҲА буда, бо мақсади мушоҳидаи вазъият дар соҳаи воситаҳои ахбори омма дар мамлакатҳои иштирокдор, расонидани кӯмаки зарурӣ ба онҳо ва фавран амал кардан дар ҳолатҳои ҷиддан вайрон карда шудани принципҳо ва ўҳдадорихои дар доираи САҲА қабулшуда, ки марбут ба масъалаҳои озодии баёни афкор ва озодии ВАО мебошанд, соли 1997 таъсис дода шудааст.

2. Фаъолияти САҲА дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Намояндагии САҲА дар Тоҷикистон фаъолияти худро соли 1994 оғоз кардааст.

Вазифаҳои асосие, ки он замон дар назди намояндагӣ гузошта шуданд, расонидани кӯмак ба мусолиҳаи сиёсӣ, барпо кардани демократия ва эҳтироми ҳуқуқҳои инсон буданд. Чунончи, намояндагӣ кӯмаки худро дар таҳияи лоиҳаи Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 1994 пешниҳод кард, ба рафти гуфтушунидҳои байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва муҳолифин, ки бо дастгирии СММ ва ҳукуматҳои як қатор мамлакатҳои дигар сурат гирифт, назорат кард. Вақте моҳи июни соли 1997 Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва созгории миллӣ ба имзо расид, намояндагии САҲА дар Тоҷикистон яке аз ҷонибҳои аввалине буд, ки моҳи май соли 1997 дар Техрон Протокол дар бораи кафолатҳои амалишавии ин созишномаро имзо кард. Аз сентябри соли 1997 САҲА ба расонидани кӯмак ба кори Комиссияи оштии миллӣ шурӯъ кард.

Байни дигар барномаҳои САҲА инчунин расонидани кӯмак дар ҷавоб додани ҳайати шахсии қувваҳои мусаллаҳи муҳолифин ва навсозии сохторҳои қудратии Тоҷикистон, ҳамгироии нави иҷтимоии гурезаҳои баргарданда буданд. САҲА дар кори дохил кардани тағйиру иловаҳо ба Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон, таҳияи қонунгузориҳо дар бораи ҳизбҳои сиёсӣ, интихобот ва воситаҳои ахбори омма иштирок намуд.

САҲА ваколати худро дар самти инсонӣ амалӣ сохта, рафти парвандаҳои ҷиноятӣ алоҳидаро мушоҳида кард, ба шикоятҳои шаҳрвандони Тоҷикистон бобати нисбат ба онҳо истифода шудани шиканча, дастгиркуниҳои ғайриқонунӣ ва ё баррасиҳои беадолатонаи судӣ бо роҳи ба чунин ҳодисаҳои вайрон кардани ҳуқуқҳои инсон ҷалб сохтан таваҷҷӯҳи мақомоти салоҳиятдори Тоҷикистон диққат дод.

Намояндагии САҲА ҳамчун нозир дар интихоботҳои парлумонӣ ва президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ширкат варзид, барои кормандони воситаҳои ахбори омма оид ба стандартҳои байналмилалӣ гузаронидан ва инъикос намудани интихоботҳои демократӣ семинарҳо ташкил кард.

Моҳи октябри соли 2002 ваколати ҳузури САҲА дар Тоҷикистон таҷдиди назар гардида, намояндагии САҲА дар Тоҷикистон ба Маркази САҲА дар Душанбе табдил дода шуд.

Байни вазифаҳои аввалиндараҷаи Марказ ҳанӯз чун пештара татбиқи принципҳо ва ўҳдадорихои САҲА дар ҷабҳаи минтақавӣ ва кӯмакрасонӣ ба Тоҷикистон дар рушди заминаҳои ҳуқуқӣ ва демократикунонии равандҳо ва институтҳои сиёсӣ боқӣ мондаанд.

Чунончи, дар самти иқтисодӣ ва экологӣ Маркази САҲА ба Ҳукумат бобати амалисозии стратегияи паст кардани сатҳи камбизоатӣ бо роҳи дастгирии бизнеси хурду миёна, дар мамлакат татбиқ намудани ислоҳоти замин, пешбурди савдо байни Тоҷикистон ва мамлакатҳои ҳамсоя кӯмак мерасонад. Маркази САҲА ҳамчунин ба рушди экологӣ назорат (мониторинг) мебарад ва дар ҳалли масоили харобшавии замин, радиоактивҳои гӯркардашуда, рушди стратегия ва қонунгузорӣ дар соҳаи экология ёрмандӣ мекунад.

Дар доираи барномаи гендерӣ Маркази САҲА чорабиниҳоро оид ба афзун сохтани огоҳии аҳоли нисбат ба баробарии гендерӣ дастгирӣ менамояд. Бо дастгирии Марказ дар минтақаҳои гуногуни ҷумҳурӣ якчанд маркази захиравии занҳо кушода шудаанд, ки ба занҳо маслиҳатҳои ҳуқуқӣ, психологӣ ва тиббӣ медиҳанд, ҳамчунин барои амалисозии таҳсилоти заминавӣ ва рушди касбӣ имкониятҳо фароҳам меоранд.

Дар соҳаи мубориза бо ҳодисаҳои хариду фурӯши одамон бошад, Марказ ба журналистон роҳҳои инъикоси ҳодисаҳои хариду фурӯши одамонро меомӯзонад, маърақаҳои иттилоотиро дастгирӣ менамояд ва дар рушди нақшаи миллии мубориза бар зидди ҳодисаҳои хариду фурӯши одамон баҳри муайян кардани ҳолигиҳо дар қонунгузорӣ ёрӣ расонда, ҳамчунин кӯмакҳои машваратӣ мекунад.

Марказ ҳамчунин барои дастгирии озодии матбуот, дастрасӣ ба иттилоот, рушди касбии журналистон, ташкилу пайдошавии рӯзномаю маҷаллаҳои нав кӯмакҳо мерасонад.

Кӯшишҳои зиддитеррористии Марказ асосан ба дастгирии рушди неруи мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар мубориза бар зидди терроризм ва экстремизми сиёсӣ нигаронида шудаанд. Ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон баъди худ дар шакли анборҳои силоҳу тир дар минтақаҳои гуногун мероси марғборе боқӣ

гузошт, ки на танҳо ба амнияти чамъиятӣ, балки экологияи мамлакат низ хатар доранд. Дар ин самт САҲА ба амалисозии барномаи кӯмак оид ба дарёфт, беҳтар кардани шароитҳои нигоҳдорӣ ва маҳв сохтани яроку тирҳо оғоз намуд.

Дигар проблемаи чиддӣ дар соҳаи амният дар Тоҷикистон, чунон ки маълум аст, минтақаҳои минагӯркардашудаи замин аст, ки масоҳати умумии онҳо аз рӯи маълумотҳои мумайзони 25 ҳазор метри мураббаъ мебошад. Аз соли 2003 инҷониб Маркази САҲА якҷоя бо Ҳукумат ва бо чалбсозии мушовирони ҳарбии хориҷӣ барномаи махсуси аз мина тоза кардани заминҳоро сар кард, ки дар доираи он аз ҷумла ташкил кардани ду маркази машққунӣ барои сағҳо дастгирӣ ёфтааст.

Дар самти инсонӣ бошад, Марказ кӯшишҳои асосии худро ба дастгирии низоми судӣ ва мониторинги интиҳоботҳои дар мобайн барпошаванда, кӯмаки мумайзӣ дар масъалаҳои марбут ба ҳизбҳои сиёсӣ равона кардааст.

Ба ин тариқ, самтҳои асосии кори САҲА дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар айни замон ба дастгирии раванди минбаъдаи демократикунӣ ва волоияти қонун, таҳкими амният, паҳн кардани донишҳо дар бораи ҷомеаи шаҳрвандӣ ва масъалаҳои гендерӣ, кӯмак кардан ба мувозинати гендерӣ, рушди бизнеси хурду миёна, ҳуқуқҳои инсон ва озодии воҳитаҳои ахбори омма, ҳамчунин равияи иқтисодӣ/экологӣ бахшида шудааст.

? Аз вақти таъсиси намоёндагии САҲА дар Тоҷикистон вазъият дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон дар ҷумҳурӣ то чӣ андоза дигаргун шудааст?

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: *Машварати амнияти ҳамкорӣ дар Аврупо, Созмони амнияти ҳамкорӣ дар Аврупо, Ҳуҷҷати хотимагии Хелсинки, Хартия барои Аврупои нав, Дафтари САҲА оид ба институтҳои демократӣ ва ҳуқуқҳои инсон.*

Саволҳо ва супоришҳо:

1. *Ба андешаи Шумо, чаро дар ибтидои солҳои 1990 зарурати ислоҳоти сохтори Машварати амнияти ҳамкорӣ дар Аврупо ба амал омад?*

2. *Дар сохтори САҲА кадом мақомот бо масъалаҳои ҳуқуқҳои инсон машғуланд?*
3. *САҲА дар раванди бунёди сулҳ дар Тоҷикистон ва дар давраи барқарорши баъди низоъ дар Тоҷикистон чӣ саҳме гузоштааст?*

§ 15. КУМИТАИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ САЛИБИ СУРХ (КБСС)

1. Таърихи таъсисёбии Кумитаи байналмилалӣ Салиби Сурх (КБСС) ва самтҳои асосии фаъолияти он

Кумитаи байналмилалӣ Салиби Сурх ташкилоти башардӯстона бо мақоми махсуси баробаркардашуда бо мақоми ташкилотҳои байналмилалӣ аст, ки ба ҷуз қорҳои дигар бо ҳифзи ҳуқуқҳои инсон машғул мешавад. Аммо ҳифзи ҳуқуқҳои инсон аз ҷониби ин ташкилот дар шароитҳои махсус, маҳз ҳини низоъҳои мусаллаҳона амалӣ мегардад. Зимнан, чунин ёрӣ ба ҷабрдидагонӣ низоъҳои миллӣ – ашхоси шаҳрвандӣ аз ҷанг осебдида, хизматчиёни ҳарбии захмдору бемор, асирони ҳарбие, ки ҳаёту саломатӣ ва шаъну эътиборашон дар шароити низоъҳои мусаллаҳона бештар ҳифз намешаванд, расонида мешавад.

Сар задани ҷанг ва низоъҳои мусаллаҳона дар нуқтаҳои гуногуни ҷаҳон ҳамеша ба қурбонҳои зиёд ва азияти одамӣ оварда мерасонд. Соҳибкор ва сайёҳи швейсарӣ Анри Дюнан соли 1859 дар наздикии деҳаи Солферино, воқеъ дар қисмати шимолии Италия, шоҳиди яке аз чунин задухӯрдҳои шадид шуд. Вай беш аз 40 ҳазор сарбозони маҷрӯҳӣ ба ҳукми тақдир вогузошташударо дид, ки аксарашон ба сабаби надидани ёрии зарурии тиббӣ бо азиятҳои гуногун ба ҳалокат расиданд. Анри Дюнан соли 1862 китобе бо номи «Ёддоштҳо дар бораи муҳорибаи назди Солферино» навишт. Ин моҳиятан як навъ даъват ба аҳли ҷаҳон баҳри минбаъд роҳ надодан ба чунин фоҷеа буд. Анри Дюнан дар китоби худ чунин даъватҳо ба амал овард:

«...Дар ҳолатҳои фавқулодда, вақте сарони идораҳои ҳарбии миллатҳои гуногун ҳам меоянд, чаро онҳо аз чунин маҷлисҳо

истифода накунад, ки дар онҳо ягон қоидаи байналмилалӣ, қарордодӣ ва ҳатмие тарҳрезӣ шуда, қабулу тасдиқашон барои ҳама асосе барои таъсиси Қомеаи кӯмак ба маҷрӯҳон дар давлатҳои гуногуни Аврупо гардад...»

«...Чаро дар давраи ошошта қомеае таъсис додан мумкин нест, ки дар вақти ҷанг ба маҷрӯҳон ёрӣ расонида, нигоҳубини онҳоро таъкил кунад?»

Ғояҳои таъкилдихандаи асоси китоб бисёрихоро бетараф нагузоштанд. Онҳо қариб ҳамаи касофатҳои ҷангро ошкор сохта, воситаҳои муборизаи зидди онро нишон доданд.

Соли 1863 ҷамъияти хайрияи Женевагии дастгирии некӯаҳволии ҷамъияти барои омӯзиши имконпазирии татбиқи ғояҳои Дюнан дар ҳаёт дар ҳайати панҷ нафар кумитае таъсис дод. 17 феввали соли 1863 ҷамъомади Кумита чун муассисаи мустақили соҳибхатиёр даъват шуд ва ин ба пайдоиши Кумитаи байналмилалӣ оид ба расонидани кӯмакҳо ба маҷрӯҳон, ки баъдтар номи Кумитаи байналмилалии Салиби Сурхро гирифт, асос гузошт. Ҳангоми ин вохӯри зарурати аз ҷониби давлатҳо имзо гардидани ҳуҷҷати байналмилалие, ки ҳайати кормандони тиббиро чун иштирокдорони амалиётҳои ҷангӣ соҳиби мақоми махсусе гардонад, бори дигар таъкид шуд. Ҳамчунин пешниҳод шуд, ки барои кӯмакрасонҳои ихтиёрӣ нишон, либос ё дастбандаки махсусе муайян карда шавад, ки мавриди эътирофи дахлдор гардад ва соҳибони онҳоро аз иштирокдорони ҳақиқии низоъҳои мусаллаҳона фарқ кунонад.

Аъзои Кумита бо мақсади дар ҳаёт татбиқ намудани ин ғояҳо қарор доданд конфронс даъват кунанд ва ба давлатҳо бо хоҳиши ба Женева фиристодани вакилон ва мутахассисони худ оид ба проблемаҳои ҳарбӣ муроҷиат намоянд. 26 октябри соли 1863 конфронс барпо гардида, дар он 18 нафар намояндаи 14 ҳукумат иштирок карданд. Иштирокдорони конфронс резолютсия – тавсиянома қабул намуданд. Нуктаҳои асосии резолютсия инҳо буданд:

«Моддаи 1. Ҳар як мамлакат бояд кумитае дошта ва вазифаи вай аз он иборат бошад, ки дар сурати сар задани ҷанг, агар чунин зарурат пайдо шавад, ба хадомоти санитарии қувваҳои мусаллаҳ бо тамоми воситаҳои дар ихтиёр доштааш ёрӣ расонад».

«Моддаи 5. Дар замони ҷанг кумитаҳои давлатҳои ҷангкунанда ба андозае, ки воситаҳои дар ихтиёр дошташон ба онҳо имконият медиҳанд, ба қувваҳои мусаллаҳи давлатҳои худ ёрӣ мерасонанд, аз ҷумла онҳо ҳаёти ихтиёри таъшиқ карда, онро ба вазъи омодагӣ меоранд, ҳамчунин бо ризоияти ҳокимиятҳои ҳарбӣ барои нигоҳубин ба маҷрӯҳон қаблан биноҳо омода месозанд».

«Моддаи 8. Чунин ҳаёт дар ҳамаи мамлакатҳо бояд нишони фарқкунандаи яқхела – дастбандаки сафед бо Салиби Сурх дошта бошанд».

Дар як тавсияе боз омадааст: *«Дар замони ҷанг давлатҳои ҷангкунанда бояд бетарафии аробаҳои санитарӣ ва госпиталҳои ҳарбиро эълон кунанд, ҳамчунин ҳаёти расмӣ санитарӣ ва ҳаёти ихтиёрии тиббӣ, аҳолии мамлакат, ки ба ёри маҷрӯҳон меоянд ва худи маҷрӯҳон бояд пурра ва комилан бетараф эътироф карда шаванд».*

Ин резолютсияҳо дар фаъолияти Салиби Сурх ва кори расонидани ёрӣ ба маҷрӯҳон дар майдони ҷанг аз ҷониби ҷамъиятҳои милли муқаррароти бунёди гаштанд. Баъди қабули резолютсия ва тавсияҳо дар мамлакатҳои Аврупо яке аз паси дигар нахустин ҷамъиятҳои кӯмакрасонӣ ба маҷрӯҳон таъсис ёфтанд.

Имрӯз чунин ҷамъиятҳоро ҷамъиятҳои Салиби Сурх ё Ҳилоли Аҳмар меноманд. Онҳо чи дар замони осоишта ва чи дар давраи ҷанг амал мекунанд.

Аз ҷониби ҳукумати Швейсария бо ташаббуси КБСС даъват шудани Конфронси дипломатӣ, ки дар он 22 августи соли 1864 нахустин Конвенсияи женевагӣ «Дар бораи беҳтар кардани вазъи маҷрӯҳон ва беморон дар армияҳои амалкунанда» қабул гардид, воқеаи дорои аҳамияти калон маҳсуб мешавад. Дар он аз ҷумла муқаррароти зерин зикр гардидаанд:

«Моддаи 1. Лазаретҳои сафарӣ ва госпиталҳои ҳарбӣ бетараф эътироф мегарданд ва дар ҳамаи асос дахлнопазир маҳсуб шуда, аз парастори тарафҳои ҷангкунанда дар ҳамаи давраҳо, ки дар онҳо беморон ё маҷрӯҳон ҳастанд, бархурдор мегарданд».

Моддаи 2. Ҳуқуқи бетарафӣ ба ҳамаи ҳаёти шахсии госпиталҳо ва лазаретҳои сафарӣ, вақте онҳо амал мекунанду маҷрӯҳон доранд, тааллуқ дорад...

Моддаи 7. Барои госпиталҳо ва лазаретҳои сафарӣ байрақи барои ҳама якхелаи махсус қабул карда мешавад. Он дар ҳамаи ҳолатҳо бояд якҷоя бо парчами миллии гузошта шавад.

Ба тарзи баробар барои ҳамаи ашхоси зери ҳимояи бетарафӣ буда истифодаи нишонаи махсус дар банди даст иҷозат дода мешавад... Байрақ на нишонаи дар банди даст буда сафед ва бо тасвири Салиби Сурх мешаванд».

Ба таърихи пайдоиши ин нишон моддаи 38-и Конвенсияи женевагии соли 1949 равшанӣ меандозад. Дар он омадааст, ки ба сифати нишон «чун арзи эҳтиром ба Швейсария нишони гералдии Салиби Сурх дар матои сафед эътироф шудааст». Нишон як навъ калидест ба амалисозии ҳамаи фаъолияти башардӯстона – он ҳам ҷабрдидагон ва ҳам одамонеро, ки ба ёрии онҳо омадаанд, бояд ҳимоя кунад. Дар мамлакатҳои аксари аҳолиашон мусулмон ба таври анъанавӣ ба ҷои нишони Салиби Сурх Ҳилоли Аҳмар истифода мешавад. Нишонҳои Салиби Сурх ва Ҳилоли Аҳмар ягон хел маънои динӣ ё сиёсӣ надоранд, рамзи тиббӣ махсуб намешаванд ва дар истифода баробараҳамиятанд.

Конфронси Женевагии соли 1864 ба таъсиси соҳаи нави ҳуқуқи байналмилалӣ – ҳуқуқи башардӯстонаи байналмилалӣ (ХББ) ибтидо гузошт. Ҳадафи асосии он сабуксозӣ ва пешгирӣ кардани азоби одамон дар вақти низоъҳои мусаллаҳона мебошад.

Ҳуҷҷатҳои асосии ҳуқуқи муосири башардӯстона – чор Конвенсияи Женевагии соли 1949 ва ду протоколи иловагӣ ба он мебошанд.

КБСС қариб як сад панҷоҳ сол пеш аз ин таъсис ёфта буд, то ки дар вақти шиддати низоъҳо заррае ҳам бошад, башардӯстиро нигоҳ дорад. Чун дар он замон имрӯз ҳам КБСС принсипи зеринро ба роҳбарӣ гирифтааст: «**Ҳатто чанг ҳам худуд дорад**».

Кумитаи байналмилалии Салиби Сурх (КБСС) ташкилоти соҳибхитёр ва бетарафест, ки бо пешниҳоди ҳимоя ва расонидани ёрӣ ба ҷабрдидагон дар натиҷаи низоъҳои мусаллаҳона ва бетартибҳои дохилӣ машғул мешавад. Ташкилот тибқи ваколати аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ ба Кумитаи байналмилалии Салиби Сурх додашуда ва ба роҳбарӣ гирифтани принсипи беғаразӣ ба ашхоси дар асорат буда, беморон, маҷрӯҳон

ва ашхоси шахрвандии дар натиҷаи низоъи мусаллаҳона чабрдида кӯмак мерасонад.

Ба вазифаҳои КБСС инҳо дохил мешаванд:

- аёдати асирони ҳарбӣ, ҳамчунин ашхоси шахрвандии ба сабаби низоъ дастгиршуда;
- ҷустуҷӯи онҳое, ки бе ному нишон гум шудаанд;
- ташкили мубодилаи мактубҳои байни аъзои оилаҳое, ки дар натиҷаи низоъ аз ҳам ҷудо шудаанд;
- баҳамории (пайвастсозии) оилаҳои ҷудошуда;
- пешниҳоди хӯрок, об ва ёри тиббӣ ба ашхоси шахрвандие, ки аз ҳама гуна ҷизҳои зарурӣ маҳрум шудаанд;
- паҳн кардани донишҳо дар бораи ҳуқуқи башардӯстонаи байналмилалӣ ва назорат ба иҷрои меъёрҳои он;
- ҷалб намудани таваҷҷӯҳ ба ҳодисаҳои вайрон карда шудани ҳуқуқи башардӯстона ва кӯмак ба рушди он.

Фаъолияти имрӯзаи КБСС ба ҷуз вазифаҳои дар боло зикршуда соҳаҳоеро чун миёнравӣ ҳангоми низоъҳои миллии характери байналхалқӣ ва ғайрибайналхалқӣ дошта, фаъолият ба манфиати маҳбусони сиёсӣ ва ғайра фаро мегирад. Аммо чунин фаъолият характери конфиденсиалӣ дошта, ошкор карда намешавад. Ба ин тариқ, КБСС ҳангоми низоъҳо боварии ҳамаи ҷонибҳоро сазовор шуда, ҳамзамон чун миёнрави беғараз, аммо на довар баромад мекунад.

Конфронси байналмилалии соли 1863, ки бо ташаббуси КБСС даъват шуд, ба муттаҳидшавии ташкилотҳои байналмилалӣ ва миллии Салиби Сурх ва Ҷилоли Аҳмар ибтидо гузошт. Имрӯз ин иттиҳодия номи Ҳаракати байналмилалии Салиби Сурх ва Ҷилоли Аҳмарро дорад. Кумитаи байналмилалии Салиби Сурх асосгузори ин ҳаракати умумиҷаҳонии башардӯстона маҳсуб мешавад.

Ҳаракат аз се қисми асосӣ иборат мебошад:

- Кумитаи байналмилалии Салиби Сурх (КБСС).
- Ҷамъиятҳои миллии Салиби Сурх ё Ҷилоли Аҳмар (чунин ташкилотҳо қариб дар тамоми мамлакатҳои ҷаҳон мавҷуданд). Онҳо ба ҳуқуматҳои мамолики худ

барои амалисозии фаъолияти башардӯстона ёрӣ мерасонанд. Дар давлат метавонад танҳо як ҷамъияти Салиби Сурх ё Ҳилоли Аҳмар бошад. Танҳо дар ҳамин сурат ҷамъият эътироф гардида ва ба Ҳаракат ҳамроҳ карда мешавад. Ин ҷамъият фаъолияти худро чи дар давраи осоишта (расонидани корҳои тиббӣю иҷтимоӣ ба аҳоли, гузаронидани корҳои начотдиҳӣ ҳангоми офатҳои табиӣ) ва чи дар вақти ҷанг (расонидани ёрӣ ба аҳолии осоишта ва ҳаёти ҳарбию тиббӣ) амалӣ мегардонад.

- Федератсияи байналмилалӣ ҷамъияти Салиби Сурх ва Ҳилоли Аҳмар. Вай ҷамъиятҳои миллиро дастгирӣ намуда, ба онҳо баҳри амалисозии фаъолият оид ба беҳсозии вазъи шаҳрвандони бештар бе ҳимоя монда кӯмак мерасонад, ҳамчунин фаъолияти Ҳаракатро ҳангоми офатҳо, фалокатҳо ва эпидемияҳо ҳамроҳанг месозад.

Ҳамаи қисматҳои таркибии Ҳаракат принципҳои ягонаро ба роҳбарӣ мегиранд, аммо байни онҳо алоқамандии иерархӣ вучуд надорад. Дар вазъиятҳои низоъ КБСС нақши пешоҳангӣ бозида, ба ҳамаи амалҳои шарикони худ роҳбарӣ менамояд.

Принципҳои бунёдии Ҳаракати байналмилалӣ Салиби Сурх ва Ҳилоли Аҳмар инҳоянд: башардӯстӣ, бегаразӣ, бетарафӣ, новобастагӣ, ихтиёрӣ будан, ягонагӣ ва универсалӣ. Принципҳо таҷассуми ҳадафҳо ва методҳои фаъолияти ҳаракат мебошанд, ки барои муваффақшавӣ ба ҳадафҳои башардӯстонаи пешгирӣ ва сабук кардани азиятҳои одаммӣ асос ёфтаанд, ба муҳолифатҳои характери наҷодӣ, динӣ ё идеологӣ дошта дахл намекунанд ва ҳангоми амалиётҳои ҷангӣ ба ягон ҷониб бартарӣ намедиханд. Ҳаракат мустақилу ихтиёрӣ ва умумичаҳонист (универсалист).

? 1. Таъсири КБСС ба чӣ зарурат пеш омад?

2. Фаъолияти КБСС ба ҳалли кадом вазифаҳои башардӯстона равона карда шудааст?

2. Фаъолияти КБСС дар Тоҷикистон

Намояндагии минтақавӣ КБСС дар Осиё Марказӣ соли 1992 кушода шуда буд. Самти асосии фаъолияти КБСС дар

минтақои мо кӯмак кардан дар тасдиқи созишномаҳо дар соҳаи ҳуқуқи башардӯстона ва воридсозии онҳо ба қонунгузориҳои миллӣ мебошад. Яке аз вазифаҳои муҳим инчунин ҳамгирозии принципҳои инсондӯстона дар барномаи таълимии тайёр кардани хизматчиёни ҳарбӣ ва барномаи таълимгоҳҳои шаҳрвандӣ мебошад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон намоёндагии КБСС соли 1993 кушода шуд. Вакилони КБСС дар давраи ҷанги шаҳрвандӣ дар гуфтушунидҳо оид ба оташбаси муваққатӣ борҳо фаъолона иштирок карда, ба тарафҳои даргир масъулиятшонро оид ба ҳифзи аҳолии осоишта ба таври доимӣ хотиррасон мекарданд ва дар гуфтушунидҳои байни тоҷикон, ки зери васояти СММ мегузашт, ба сифати нозирон ширкат меварзиданд.

Дар давраи низоъҳои мусаллаҳона КБСС ба расонидани кӯмакҳои башардӯстонаю тиббӣ ба аҳолии осоишта дар ноҳияҳои дар натиҷаи амалиётҳои ҷангӣ аз ҳама бештар зарардида диққати махсус дод. Кӯмаки тиббӣ дар шакли таъмини муассисаҳои тиббӣ бо доруворӣ, асбобҳои ҷаррохӣ, маводи мебаства, доруҳои зиддисироятӣ ва ғайра ифода меёфт. Кори анҷомдодаи ходимони КБСС оид ба ташкили клиникаҳои сайёр барои расонидани ёриҳои таъҷилӣ ба муҳочирин ва гурезаҳои дохилӣ, ки ба сабаби хатарнокӣ аз имконияти истифодаи хизматрасонии муассисаҳои тиббии маҳаллӣ маҳрум гашта буданд, басо назаррасу пурсамар аст. КБСС дар давраи низоъҳои мусаллаҳона ҳамчунин бобати барқарорсозии робитаҳои оилаҳо кори муҳимро ба ҷо овард. Садҳо мактубу номаҳо таҳвил карда шуданд, ки ба тӯфайли онҳо бисёр гурезаҳо якдигарро ёфтанд ё аз вазъи саломатию зиндагии аъзои оила, ки дар натиҷаи ҳолатҳои иҷборӣ аз ҳамдигар ҷудо шуда буданд, огоҳ гаштанд.

Фаъолияти КБСС баъди анҷоми низоъ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон куллан дигар шуд. Дар шароити ҳозира мавқеи марказиро паҳн кардани донишҳо оид ба ҳуқуқи башардӯстонаи байналмилалӣ ишғол менамояд. Бо ин мақсад Конвенсияҳои Женевагии соли 1949 дар бораи ҳифзи ҷабрдидагони ҷанг ва ду протоколи иловагӣ ба он (соли 1977) ба забони тоҷикӣ тарҷума ва нашр карда шуданд. Ҳамчунин ба забони тоҷикӣ маводи иловагии марбут ба ҳуқуқи башардӯстонаи байналмилалӣ (ХББ) тарҷума карда шуданд, ки барои шиносоии васеъ бо асосҳои

ҳуқуқи башардӯстонаи байналмилалӣ ба забони давлатӣ имконият медиҳанд.

КБСС гузаронидани курсҳои кӯтоҳмуддати омӯзишӣ, тренингиҳо ва семинарҳои барои ҳаёти ҳарбӣ, хизматчиёни давлатӣ, омӯзгорону донишҷӯён оид ба ҳуқуқи башардӯстонаи байналмилалӣ дастгирӣ менамояд.

Дар айни замон омӯзиши ҲББ ба барномаи таълимгоҳҳои ҳарбӣ, Донишқадаи Кумитаи давлатии амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон, факултаҳои ҳуқуқшиносӣ, муносибатҳои байналхалқӣ ва журналистика дохил карда шуда, оид ба ҲББ дастурҳои таълимӣ ва китобҳои дарсӣ нашр мегарданд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор санадҳои муҳими қонунгузорӣ қабул кардааст, ки барои мувофиқ сохтани қонунгузори миллии бо меъёрҳои ҲББ нигаронида шудаанд.

? Шумо дар бораи фаъолияти КБСС дар Тоҷикистон ва мушаххасан дар минтақаатон чӣро медонед?

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: *Кумитаи байналмилалӣ Салиби Сурх, Конвенсияи Женевагӣ, ҳуқуқи башардӯстонаи байналмилалӣ, ҷабрдидагони низоъҳои мусаллаҳона, Ҳаракати байналмилалӣ Салиби Сурх ва Ҳилоли Аҳмар.*

Саволҳо ва супоришҳо:

- 1. Дар бораи таърихи таъсисёбии Кумитаи байналмилалӣ Салиби Сурх нақл кунед. Он аз кадом нигоҳ омӯзанда аст?*
- 6. Ҳадафҳо ва принципҳои бунёди фаъолияти Ҳаракати байналмилалӣ Салиби Сурх ва Ҳилоли Аҳмар кадомҳоянд?*
- 7. Кадом афзалиятмандиҳои асосии қори КБСС-ро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон медонед?*
- 8. КБСС аз дигар ташкилотҳои башардӯстонаи дар сатҳи байналмилалӣ амалкунанда бо чӣ фарқ мекунад?*

Боби 3

ҲУҚУҚ БА ҲАЁТ

§ 16. АРЗИШМАНДӢ ВА БЕНАЗИРИИ ҲАЁТИ ИНСОН

1. Мафҳум ва моҳияти ҳуқуқи инсон ба ҳаёт

Мусаллам аст, ки ҳамаи ҳуқуқҳои инсон табиат ва таъиноти ба худ хос доранд ва ҳангоми муқоисаи онҳо, алалхусус агар он байни ҳуқуқҳои як насл гузаронида шавад, муайян кардани афзалияти яке бар дигаре басо душвор аст. Зиёда аз он, муҳимият ва аҳамиятнокии ҳар як ҳуқуқи инсон дар давраҳои гуногуни таърих ба таври гуногун фаҳмида мешуд. Вале чун суҳан дар бораи ҳуқуқи инсон ба ҳаёт меравад, чуноне мо медонем, ин ҳуқуқ аз ҷониби умум эътироф гардида, бунёди ва аз ҳама муҳимтарин доништа шудааст. Зеро барои ҳама гуна мавҷудоти зинда ҳамаи ҳуқуқҳои дигар аз ҳуқуқи асосии вай – ҳуқуқ ба ҳаёт, ба мавҷудият бармеоянд. Ҳамаи ҳуқуқҳои дигар барои он хизмат мекунанд, ки ин ҳастиву мавҷудият дар шароитҳои нисбатан мусоидтару беҳатар барои зиндагӣ сурат бигирад. Яъне бе ин ҳуқуқ ҳуқуқҳои дигар манфиате надоранд. Пас дар низоми ҳуқуқҳои инсон ҳуқуқ ба ҳаёт ҳуқуқи рақами аввал аст.

Зиндагӣ, воқеан, ширину беназир аст. Мӯйсафеде 84 сол умр ба сар бурда, пеш аз марг, дар лаҳзаҳои охири зиндагӣ, бо таассуф гуфтааст: агар ҳазор сол бизиҳӣ ҳам, лаҳзаҳои охири зиндагӣ боз ҳам ширинтару лазизтар ва азизтару гуворотар мешаванд; кас мехоҳад ақаллан боз соате, дақиқае, сонияе зинда бошад...

Ҳуқуқ ба ҳаёт эълон нагашта, ба одам аз ҷониби касе ба ин ӯ он андоза дода намешавад, балки вай атои табиат ба инсон бо ҳуди далели таваллуд шуданаш буда, аз одам ҷудонопазир мебошад. Аз ин рӯ ҳуқуқ ба ҳаётро ҳуқуқи табиии инсон меноманд. Ин ҳуқуқ барои ҳамеша дар ҳамаи қитъаҳои замин аст ва одамон ҳамеша - ҳам дар ҷамоаи соҳти ибтидоӣ ва ҳам дар тарзи давлатии ҳаёт - баҳри эътирофу ҳифз намудани он кӯшидаанду мекӯшанд. Дар ҳамаи динҳои ҷаҳон фармоише ҳаст ба маънии «Накуш!» Кулли ҷамоаҳо, сарфи назар аз фарқиятҳои

милливу фарҳангиашон, барои вайрон кардани ин фармоиш ҷазоҳои сахттаринро пешбинӣ мекарданд ва мекунанд. Маҳз ба шарофати эътирофи ҳуқуқ ба ҳаёт ҷомеаи инсонӣ рушд карда, муносибатҳои иҷтимоӣ ташаккул ёфтаанд.

Ҳаёт ҳамчун неъмат иҷтимоӣ. Ҳуқуқи инсон ба ҳаёт бо майли одамон ба ҳаёти яқоя зич алоқаманд аст. «Одам ба одам зинда аст», - фармудааст хирадманде.

Тамоюл ба ҳаёти яқоя тамоми рафти таърихи инсониятро муайян карда, ба рушди муносибатҳои оилавӣ-авлодӣ, ба бадалшавии меҳнати яқоя ба меҳнати пурмахсул, пайдошавии давлат мусоидат кардааст. Одамон ҳангоми ба даст овардани ғизо, шикор ё муттаҳидшавии қавму қабилаҳо бар зидди ҳайвоноти ваҳшӣ ва қабилаҳои дигар бартариҳои мавҷудияти дастаҷамъонаро дидаву эҳсос кардаанд. Дар ин раванд ҳаёти инсон тадриҷан эътироф гардида, ба сифати неъмат иҷтимоӣ ҳифз шудааст.

Нуқтаи назарҳои фалсафӣ, фарҳангшиносона, динӣ ва таърихӣ оид ба категорияи «ҳаёт». Аз қадимулайём одамон ба худ чунин саволҳо медоданд: ҳақиқат чист, одам кист, баъди марг чӣ мешавад, чӣ тавр бояд зист, маънии зиндагӣ чист? Дар кӯшишҳои посух гуфтан ба ин пурсишҳо **фалсафа** ҳамчун шакли шуури ҷамъиятӣ, таълимот дар бораи принципҳои нисбатан бунёдӣ ва умумии мавҷудият ва идрок оид ба муносибати одам ба олам пайдо гашт. Самтҳо ва ҷараёнҳои гуногуни фалсафӣ аз ҷумла бо он фарқ мекунанд, ки проблемаи асосии назарии он – муносибати «тафаккур ба ҳастӣ, шуур ва материя»-ро чӣ гуна ҳал мекунанд. Ба ин маънӣ, ҳаёт ҳамчун шакли ҳастии материя яке аз предметҳои асосии омӯзиши фалсафа мебошад. Бинобар ин **нуқтаи назари фалсафӣ** ба ҳаёт, дарки охирашариф ва ягонагии ҳастии шахсии инсонӣ ба равшансозии маънии ахлоқӣ ва арзишмандии ҳаёти инсон мусоидат мекунад. Дарки беназирии ҳар як лаҳзаи ҳаёт, маҳволашариф ва дар баъзе ҳолатҳо ислоҳнопазирии кирдорҳои содиршуда қодиранд, ки андозаи масъулиятнокии одамро барои амалҳои худ бедор созанд.

Нуқтаи назари фарҳангшиносона ҳаёти инсонро ба сифати қисми фаъоли равандҳои фарҳангии умумибашарӣ ва милли эътироф менамояд. Одам худ ва муқаррароти ҷаҳонбинии худро

тавассути адабиёт, санъат, илм, маориф зоҳир мекунад. Ҳаёти инсонро берун аз фарҳанг ва тамаддун, ёдгориҳо ва воқеоту ҳодисоти ҳаёти моддӣ ва маънавии одамон ба худ тасаввур кардан мумкин нест.

Нуқтаи назари динӣ ба ҳаёт ба низоми тасаввурот ва эътиқодмандиҳои одамон таъяс мекунад. Онҳо бар он асос меёбанд, ки инсон бо як навъ ҳастӣ, мавҷудоти олиӣ бонизому муташаккил робита эҳсос мекунад. Табиати ташкилот метавонад таърифи аниқ надошта, як навъ қуввае (рӯҳҳои табиат, хиради воло), қонуни умумӣ (Дхарма, Дао) ё шахсияти муайяни ғайримоддӣ (Худо, Эллоҳим, Оллоҳ, Кришна) бошад. Масалан, дар ислом Худованд чун моҳияти комилан даркнашаванда, Офаридгори олам, ки берун аз замону фазост, эълон мешавад: «Ва аз они Худост Машриқ ва Мағриб, пас ба ҳар ҷо рӯ кунед, он ҷо рӯ ба Худост, бе гумон Худо кушоишгару доност» («Қуръон, сураи 2 Ал-Бақара (115). Ба ин тариқ, дин инсонро офаридаи Худо ва ҳаётро бошад, чун зуҳури иродаи худовандӣ эътироф мекунад.

Нуқтаи назари таърихӣ. Одам ба як маъние маҳсули таърих аст. Забони инсон, дониши ӯ, малакаи ӯ, ба як сухан, тамоми ҳаёти ӯро таърих меофарад. Ва мутаассифона, таърихи инсоният пур аз ҳодисаҳои вайрон кардани ҳуқуқ ба ҳаёт мебошад. Шояд касе гӯяд: аксарияти шахсиятҳои маъруф дар таърих сарлашқарон ва ҳокимоне буданд, ки ба империяҳои бузурги иборат аз садҳо мамлакатҳои истилоъшуда ҳукмронӣ мекарданд ва онҳо ин мақоми волоро дар натиҷаи нобуд сохтани қавму қабилаҳо ва халқҳои том соҳиб шудаанд. Ин гуфта фақат то андозаи муайяне дуруст аст ва мавҷудияти мову шумо дар ибтидои ҳазорсолаи сеюм исботи эътирофи арзишмандии ҳаёти инсон чун раванди қонунӣ дар таҳаввулоту инсонӣ мебошад.

? Шумо боз кадом паҳлуҳои ҳаёти инсониро қайд карда метавонед?

2. Проблемаҳои фаҳмиши моҳияти ҳуқуқ ба ҳаёт

Вале қайд кардан ҷоиз аст, ки сарфи назар аз ҳамаи пешравиҳо дар соҳаи фаҳмиши ҳаёти инсонӣ аз ҷониби илмҳои гуногун бисёр чизҳо ҳанӯз кашфу маълум нашудаанд. Чи назарияи дарвинӣ ва чи назарияҳои дигар ҳанӯз ба бисёр

саволҳои марбут ба пайдоиши ҳаёт чавоби пурра надодаанд. Ҳамин тариқ, сарфи назар аз дастовардҳои ҷиддӣ дар соҳаи тиб имкониятҳои организми инсон то ба охир омӯхта нашудаанд. Файласуфон, табибон, шоирон, рӯҳонииён – ҳама кӯшишдоранд, ки асрори рӯҳи одамиро кашф кунанд, бидонанд, ки баъди марг чӣ ба амал меояд? Хирадманде дуруст гуфтааст: чуноне мо кайҳонро намедонем, ҳамин тавр барои мо олами табиати одам низ номафҳум аст. Вақте яке аз ин масъалаҳо ҳал мегардад, дигараш низ барои одам аён мешавад.

Муайян кардани на танҳо категорияи «ҳаёт», балки лаҳзаҳои пайдоиш ва қатъшавии он ҳам мураккаб аст. Тавре медонем, ибтидо ва интиҳои зиндагӣ ҷиҳати тафсирбахшии сарҳадҳои ҳуқуқ ба ҳаёт басо муҳиманд. Масалан, оё давраи рушди ҷаниро дар батн ба маънии том ҳаёт эътироф карда, ҳуқуқи ҷаниро ба ҳаёт аз лаҳзаи ҳамл ҷифз кардан лозим аст? Дар айни замон муносибате аз ҳама паҳншуда аст: лаҳзае, ки аз он сар карда, бе осебрасонӣ ба ҳаёту саломатии модар тифл пайдо мешавад, ибтидои ҳаёт аст. Эътироф мешавад, ки рушди ҷанин дар охири ҳафтаи 12-ум анҷом ёфта, баъди ин вай шакл мегирад ва 12 ҳафта мӯҳлатест, ки то он замон, инсон, чун қоида, бо хоҳиши худ метавонад ҳомиладориро рафъ намояд. Ҳанӯз дар гузаштаи на чандон дур рафъсозии сунъии ҳомиладой (исқоти ҳамл) дар бисёр мамлакатҳои ҷаҳон чун ҷиноят баррасӣ мешуд. Афзоиши зиёди шумораи аҳоли, проблемаҳои иҷтимоӣ-иқтисодии дар имкониятҳои давлат ифодашаванда бобати қафлат додан ё надодани ҳадди ақали зарурии неъматҳои моддӣ проблемаи назоратро ба тавлиди инсон ба миён оварданд. Бо гузашти айём усулҳои банақшагирии оила ва контрацепсия инкишоф ёфтанд, ба исқоти ҳамл (бо усули дорудихӣ ё амалиёти ҷарроҳӣ), ки қаблан бо мулоҳизоти динӣ мамнӯъ буд, дар бисёр мамлакатҳои ҷаҳон иҷозат дода шуд ва чуноне ки баъзеҳо эътироф мекунанд, он кори шахсии ҳар зан, ҳуқуқи вай ба ҳаёти хусусӣ гардид.

Агар сухан дар бораи анҷоми ҳаёт, ё ба ибораи дигар гӯем, марги биологӣ равад, вай метавонад ҳам табиӣ ва ҳам ғайритабиӣ бошад. Маълумотиҳои имрӯзаи илмӣ имконият медиҳанд, тасдиқ гардад, ки сарҳади байни ҳаёту мамотро ба ҳаёт қодир будани майна муайян менамояд. Одатан, дар амалияи тиббӣ лаҳзаи марг вазъе маҳсуб мешавад, ки дил аз қор монда, ҳамчунин тамоми майна якҷоя бо расидани рағҳои

он ба вазъи бебозгашти бешуурӣ, қатъ гардидани нафаскашии мустақилона ва нобудшавии ҳамаи роҳҳои рефлексӣ ҳалок мегардад. Вале баъзан ҳолатҳое мешаванд, ки ба сабаби зарб дидан ё бемориҳои вазнин ҳалокати пурраи одам ба амал наомада, қишри нимкураҳои мағзи сар ба ҳалокат мерасанд ё ба таври табобатнопазир зарар мебинанд. Дар ин маврид ҷисми одам ба туфайли истифодаи асбобҳои сунъии ниғаҳдорандаи ҳаёт ба таври маҳдуд зинда буда метавонад, яъне одам ба ҳоли ба ном «вегетативие» меафтад, ки ин лаҳза ҳалокати узвҳои ба шуури тафаккур ё ба таври умумӣ гӯем, ба ниғаҳдории одам ҳамчун шахсият масъул ба амал меояд. Ғайр аз ин дар натиҷаи бемориҳои муолиҷанашаванда одам метавонад ба тадриҷ ва бо азоб бимирад, азиятҳои тоқатнопазири ҷисмонӣ рӯҳӣ кашад, ё назоратро ба функсияҳои ҷисми худ аз даст дода, ба таври пурра вобаста аз атрофиён гардад, ба ҳоле афтад, ки ақлу ҳушаш дар ҷояш асту аммо шаъну шарафашро таҳқиршуда меҳисобад. Дар ин мавридҳо як қатор масъалаҳои мураккаби ҳанӯз пурра ҳалнагардида пайдо мешаванд: аз ҷумла ҳуқуқ ба ҳаёт то кадом сарҳадҳо тӯл мекашад ва оё он ҳуқуқи маргро низ фарогир шуда метавонад? Ба таври дигар гӯем, оё ҳуқуқ ба ҳаёт вазифадории зиндагӣ қарданро фаро мегирад ва мутобиқан ба ин оё фард ин ҳуқуқро, масалан, бо роҳи худкушӣ ё эвтаназия рад карда метавонад?

Эвтаназия марги осон ва бедардест, ки одамро аз азиятҳои тоқатнопазири ба сабаби бемории муолиҷанашаванда ба амал омада ва дар марҳилаи маргу пеш аз марг будан раҳой мебахшад.

Эвтаназия ба ном пассив (тезонидани марг аз ҷониби кормандони тиб бо роҳи қатъ кардани амалҳои фаъолонаи табобатӣ реаниматсионӣ), масалан, аллакай дар дувоздаҳ штати ИМА ошкоро аст. Дар айни замон ба илм ҳолатҳое маълум аст, ки одам аз вазъи иғмои бебозгаштҳисобшаванда баромадаанд. Ин проблемаи мураккаби ахлоқӣ, рӯҳӣ ва тиббии сарҳади байни ҳуқуқ ба ҳаёту мамот ҳанӯз ҳалли юридикии худро, ақаллан дар сатҳи стандартҳо оид ба ҳуқуқҳои инсон, пайдо накардааст. Дар айни замон мутобиқи Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон эвтаназия дар Тоҷикистон ҳамчун куштор ё расонидан то ба куштор арзёбӣ мегардад.

Марги ғайритабӣ, бар фарқият аз марги табиӣ, бар асари таъсири ягон омили берунӣ ба ҷисми инсон, ки онро ба ҳалокат мерасонад, ба амал меояд. Марги ғайритабии зӯрварона метавонад натиҷаи ҳам ғайриқонунӣ аз ҳаёт маҳрум кардан ва ҳам кирдори зиддиқонунӣ, яъне куштор бошад.

Ҳар инсон ба ҳаёт ҳуқуқи ҷудонопазир дорад. Ин ҳуқуқ аз тарафи қонун ғайриқонунӣ карда мешавад. Ҳеч касро худсарона аз ҳаёт маҳрум кардан мумкин нест.

Қисми 1-и моддаи 6-и Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ.

Ҳуҷҷатҳои байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои инсон ҳуқуқро ба ҳаёт эълон карда, бо ҳамин вазифадорӣ давлатро бобати ғайриқонунӣ аз худсарона маҳрум кардан аз ҳаёт таҳким мебахшанд. Сарҳадҳои худсарона ва ба таври қонунӣ маҳрум кардан аз ҳаёт низ аз ҷумлаи масъалаҳои мураккабанд. Ҳуди ибораи «ба таври қонунӣ маҳрум кардан аз ҳаёт» гӯшхарош аст, вале ҳар кас метавонад вазъиятеро тасаввур намояд, ки дар он маҳрум кардан аз ҳаёт дар ҳолатҳои қонунан иҷозатпазир ба амал омада, тадбири воқеан дуруст ва ноғузир доништа мешавад. Масалан, оё мо гуфта метавонем, ки куштани душман аз тарафи сарбоз дар вақти набард, дар ҷанги муҳофизатӣ дар мавриди риояи меъёрҳои ҳуқуқи башардӯстона ғайриқонунӣ буд? Моддаи 2 (қисми 2)-и Конвенсияи аврупоӣ оид ба ҳифзи ҳуқуқҳои инсон ва озодиҳои асосӣ аз ҳаёт маҳрум карданро ҳамчун кирдори вайронкунандаи моддаи мазкур баррасӣ намекунад, агар он натиҷаи истифодаи қувва дар мавриди мутлақо зарурӣ бошад:

- барои ғайриқонунӣ ҳар як одам аз зӯрварии ғайриқонунӣ;
- барои амалисозии дастгиркунии қонунӣ ё пешгирии фирори шахси дар асосҳои қонунӣ дастгиршуда;
- барои паҳш кардани шӯриш ё исён мутобиқи қонун.

Ба ин тариқ, барои эътирофи қонунии маҳрум кардан аз ҳаёт қонун нест, ки маҳрум кардан аз ҳаёт, масалан, баҳри ғайриқонунӣ аз зӯрварӣ ба амал ояд, зарур аст, ки он чораи мутлақо зарурӣ бошад ва танҳо дар сурати имконнопазир будани роҳҳои дигари боздошти зӯрварӣ ба амал ояд.

Қайд кардан ҷоиз аст, ки умуман дар ҷаҳон тамоюли тафсири васеъи ҳуқуқ ба ҳаёт, баланд бардоштани стандартҳо дар соҳаи

ҳифзи ин ҳуқуқ баръало намоён аст. Масалан, дар ташреҳи умумии соли 1982 Кумитаи СММ оид ба ҳуқуқҳои инсон қайд кардааст, ки ҳифзи ҳуқуқ ба ҳаёт аз давлат андешидани тадбирҳои қатъиро бобати ниғаҳдории ҳаёт, масалан, кам кардани ҳодисаҳои ғавти атфол ва барҳам додани гуруснагию эпидемияҳо талаб менамояд. Баъди ду сол кумита дар ин соҳа боз ҳам пеш рафта, қайд кард, ки силоҳи қатли ом яке аз таҳдидҳои аз ҳама ҷиддии ҳуқуқ ба ҳаёт аст. Вай тавсия кард, ки истеҳсол, санҷиш, соҳибият, вусъатбахшӣ ва истифодаи силоҳи ҳастай манъ карда, ҳамчун ҷиноят бар зидди инсоният доништа шавад. Мисоли дигари фаҳмиши пурвусъати сарҳади ҳуқуқ ба ҳаётро дар тағйирёбии муносибат ба амалияи истифодаи ҷазои қатл, ки дар сайёра дар сад соли охир ба амал омадааст, мушоҳида кардан мумкин аст.

Мафҳумҳои зеринро ба хотир оред: *ҳуқуқ ба ҳаёт, исқоти ҷамл, қонунан маҳрум кардан аз ҳаёт, этаназия.*

Саволҳо ва супоришҳо:

1. *Чаро сарҳадҳои ҳуқуқ ба ҳаётро дар илм ва ҳуқуқ ба шумули масъалаҳои мураккаб (баҳсталаб) мансуб медонанд?*
2. *Дар кадом ҳолатҳо аз ҳаёт маҳрум сохтани инсон вайрон кардани ҳуқуқи дар ҳуҷҷатҳои байналмилалӣ кафолатдодашуда ба ҳаёт маҳсуб намешавад?*
3. *Ба гурӯҳҳо ҷудо шуда, муносибататонро ба проблемаи этаназия муҳокима кунед.*

§ 17. ҶАЗОИ ҚАТЛ: ҶОНИБДОРОН ВА МУҚОБИЛОН

1. Мафҳум ва намудҳои ҷазои қатл

Ҷазои қатл амали аз ҷониби қонун иҷозатдодашуда бобати аз ҳаёт маҳрум кардани одам ба сифати ҷазо барои ҳуқуқвайронкунии содиршуда, одатан ҷинояти маҳсусан вазнин, аст. Ба андешаи мутахассисон решаҳои пайдоиши ҷазои қатлро дар қасоси муқаррарӣ ё қасосе бояд ҳисоб кард, ки ҳадафаш дар

мачмӯъ барқарор кардани «адолат» аз рӯи мақоли «чон ба чон» ё «хун ба хун» аст.

Дар таърих марҳалаҳо ва мамлакатҳои маълуманд, ки ҷазои қатлро истифода намекарданд. Дар «Ҳақиқати рус» («Русская правда») - нахустин сарчашмаи ҳаттӣ оид ба ҳуқуқи русӣ (асри X) ҷазои қатл зикр нагардидааст. То рӯзҳои мо ин васияти Владимир Мономах расида: «Накушед ва куштан нафармод, ҳатто агар касе ба марги каси дигаре айбдор бошад». Дар таърихи давлати Рус ҷазои қатл нахустин маротиба (ҳарчанд дар амал, бешак, пештар ҳам вучуд дошт) дар навиштаҷоти оинномавии Двина (соли 1389) таҳким бахшида шудааст. Дар Аврупои асрҳои аввали миёна одами озод ҳама гуна ҷинояти содиркардаи хешро, ҳатто агар барои он ҷазои қатл (аз ҷумла куштори барқасдона) раво бошад, харидорӣ карда метавонист. Дар Португалия ҷазои қатлро ҳанӯз соли 1867 комилан бекор карданд. Ин дар Аврупо нахустин мамлакате буд, ки чунин тадбир андешид. Байни дигар мамлакатҳои аз истифодаи ҷазои қатл ҳанӯз дар асри XIX дасткашида инҳо ҳастанд: Венесуэла (1864), Коста-Рика (1880), Голландия (1870).

Аммо, умуман, таърих шоҳиди истифодаи усулҳои бераҳмонатарин ва миқёсан калони ҷазои қатл аст. Дар замони қадим ҳатто барои кирдори ночизе, алаҳусус агар он аз ҷониби одами тоифаи паст ё ғулом содир мегардид, ҷазои қатлро раво медиданд. Масалан, дар Англияи асрҳои миёна ҳатто барои дуздии ночизе воқеан шумораи зиёди чунин гунаҳкоронро ба дор меовехтанд. Танҳо дар ноҳияи Тайберни Лондон (ҷои қатли одамони оддӣ) дар замони шоҳии Эдварди У1 ҳар сол ба ҳисоби миёна то 560 нафар одамро ба қатл мерасонданд. Гунаҳкоронро барои қонуншиканиҳои интизомӣ дар флот дар сутуни бодбони киштӣ меовехтанд, барои набахрасозӣ дар об ё рағфани гарм меҷӯшонданд (то асри ХУ11). Умуман, бо ҳукми суд ба содиркардагони 123 навъи ҷиноят ҷазои қатл раво дида мешуд.

Байни усулҳои ҷазои қатли дар асрҳои миёна маъмул инҳо буданд: пора-порасозӣ, аз қабурға овехтан, сӯзондан, дар замин зинда гӯрондан, дар об ғарқ сохтан ва ғайра.

Дар Фаронса соли 1792 мошини сарбурӣ ихтироъ гардид ва минбаъд ҳамаи ҷазоҳои қатл ба воситаи он ба ҷо оварда мешуданд. Дар Иёлоти Муттаҳидаи Амрико бошад, чуноне

маълум аст, барои иҷрои ҷазои қатл дар асри XIX курсии барқӣ (электрикӣ) ихтироъ карданд. Дар мамлакатҳои алоҳидаи Шарқи наздик ҳанӯз ҳам аз усулҳои қадимии ба иҷро расонидани ҷазои қатл, чун бо санг зада куштан (сангборон), буридани сар бо шамшер, ба дор овехтан ва ғайра истифода мекунанд.

Дар Германияи гитлерӣ ҷазои қатл бо усули конвейер сурат гирифт. Камераҳои газӣ, ба дор кашиданҳо, тирборон карданҳо, озмоишҳои ғайриинсонӣ бо маҳбусон аз ҷумлаи танҳо баъзе усулҳоеанд, ки бо онҳо дар солҳои ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ миллионҳо одамон ба қатл расонда шуданд.

Ҳуқуқ ба ҳаёт, озодӣ ва дахлнопазирии шахсӣ бо Эъломияи умумии ҳуқуқи башар, ки тавре маълум аст, бо мақсади дигар такрор нагаштани даҳшатҳои ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ қабул гашт, эълوم гардида буданд. Ва аз ҳамин лаҳза баҳисобгирии эътирофи арзиши бунёдии ҳуқуқ ба ҳаёт на дар сатҳи мамлакатҳо ва фарҳангҳои миллии алоҳида, балки дар сатҳи ҷомеаи ҷаҳонӣ шурӯъ гардид. Дар ибтидо ҳуҷҷатҳои байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои инсон имконияти истифодаи ҷазои қатлро аз ҷониби давлатҳои иштирокдор истисно накарда, чун масалан, дар моддаи 6-и ПБҲШС маҳдудиятҳо пешбинӣ менамуданд: ҳукми қатл метавонад танҳо барои содир кардани ҷиноятҳои вазнинтарин мутобиқи қонуне, ки ҳангоми содир намудани ҷиноят татбиқ мешуд, бароварда шавад; ҳукми қатл барои ҷинояте, ки аз тарафи ашхоси аз ҳаҷдаҳсола поёнтар содир карда шудааст, бароварда намешавад ва нисбат ба занони ҳомиладор ба иҷро расонида намешавад; ин ҷазо метавонад танҳо ҷиҳати иҷрои ҳукмномаи қатъие, ки аз тарафи суди босалоҳият бароварда шудааст, иҷро карда шавад; ва ҳар касе, ки ба ҳукми қатл маҳкум шудааст, ҳақ дорад, афви гуноҳ ё сабук кардани ҳукмро хоҳиш намояд.

Дар айни замон Аврупои баъдичангӣ бо он характернок аст, ки дар мамлакатҳои гуногун яке аз паси дигар ҳукми қатл бекор карда шуданд: дар Ҷумҳурии Федералии Олмон – соли 1949, дар Британияи Кабир – соли 1969, дар Испания – соли 1980 ва ғайра. Соли 1980 Ассамблеяи парлумонии Шӯрои Аврупо (АПША) қарор дод ба парлумонҳои он давлатҳои узви Шӯрои Аврупо, ки ҷазои қатлро барои ҷиноятҳои дар замонҳои осоишта содиршуда нигоҳ медошанд, бо даъвати истисно кардани он аз низоми судию ҳуқуқии худ мурочиат намояд. Ба ин тариқ,

хуқуқи дар моддаи 2-и Конвенсияи аврупоӣ оид ба ҳуқуқҳои инсон (КАҲИ) кафолатдодашуда ба ҳаёт бо иловасозии Протоколи №6 ба Конвенсия васеъ гардонида шуд. Дар моддаи 1-и Протоколи мазкур омадааст, ки «ҷазои қатл бекор карда мешавад. Ҳеч касе наметавонад ба ин ҷазо маҳкум гардад ё қатл шавад». Минбаъд Протоколи №13 ба КАҲИ қабул гардид ва дар айни замон Аврупо «минтақаи озод аз ҷазои қатл» аст.

Соли 1989 Ассамблеяи Генералии СММ Протоколи дуҷуми факултативиро ба Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ ва сиёсӣ қабул кард. Ин протокол давлатҳои ҳуҷҷати мазкурро тасдиқкарда ва ба имзо расонидаро вазифадор месозад, ки аз истифодаи ҷазои қатл дар замони осоишта даст кашанд.

Дар миёнаи соли 2007-ум 87 мамлакат ҷазои қатлро барои ҳама гуна ҷиноятҳо бекор карданд. Ҳанӯз 10 давлат онро барои ҷиноятҳои махсусан вазнини дар давраи ҷанг содиршуда нигоҳ дошта, имконияти истисноии таъин кардани ҳукми қатлро барои кирдорҳои ба ном умумиҷиноятӣ пешбинӣ намудаанд. 30 мамлакат ҷазои қатлро дар амал бекор карданд, яъне ҳукми қатлро дар 10 соли охир ба иҷро нарасондаанд ва минбаъд ҳам мораторийро нигоҳ медоранд ё ба таври расмӣ барои иҷрои ҳукмҳои қатл мораторий эълон кардаанд.

Ба ин тариқ, дар айни замон 129 мамлакати ҷаҳон ҷазои қатлро қонунан ё дар амалия бекор кардаанд ва 68 мамлакат онро нигоҳ дошта, истифодаашро давом медиҳанд.

Ғояи бекор кардани ҳукми қатл дар ҷаҳон на танҳо байни элитаҳои сиёсӣ (зеро маълум аст, ки дар бисёр мамлакатҳо қарор дар бораи бекор кардани ҷазои қатл бар хилофи афкори ҷамъиятӣ оид ба ин масъала қабул гаштаанд), балки теъдоди зиёди гурӯҳҳои ҷамъиятии гуногун низ дастгирии беш аз пеш пайдо мекунад. Инак, мисоли хайратангези дастгирии афзояндаи ҷамъиятӣ: ҳар боре, ки дар ягон гӯшаи ҷаҳон дар бораи мавқуф гузоштани иҷрои ҳукми қатл ё дар бораи сабуксозии ҳукм қароре қабул гардад, дар Рим ду шабонарӯз пай ҳам Колизей бо прожекторҳо равшан карда мешавад. Вай ҳамчунин ҳар бор, вақте дар ягон мамлакат ба ҷазои қатл мораторий эълон гардида, ё ҷазои қатл бекор карда мешавад, равшан мегардад.

2. Далелҳои «ҷонибдорон» ва «муқобилон»-и ҷазои қатл

Ба таври анъанавӣ чунин маҳсуб мешуд, ки ҳукми қатл на танҳо чораи ҷазодиханда, балки «тарсонанда»-ю ҳифзқунанда низ мебошад. Маҳз нигоҳдории он гӯё паст кардани сатҳи ҷинояткориро имконпазир мегардонад. Далели дигари ҷонибдорони ҷазои қатл дар тасдиқоте ифода мегардад, ки барои навъҳои алоҳидаи ҷиноятҳои чун кушторҳои силсиланоки бо таҷовузи хурдсолон содиршуда ба ҷуз ҷазои қатл ҷазои дигаре буда наметавонад ва ин маҳсусан бо дар назардошти азиятҳои аз сар гузаронидаи ҷабрдида ва хешовандони ӯ ҷазои аз ҳама одилона аст. Ин боз ба он сабаб ҷазои дурусту арзанда аст, ки чунин категорияи ҷинояткорон маҳсусан хатарноку дигар ислоҳнашавандаанд ва дар ҳолати маҳрум гардонидан аз озодӣ онҳо метавонанд аз маҳбас фирор намоянду аз нав ба сари ҷомеа таҳдид ба бор оранд. Боз дигар даъвоҳои нигоҳдории ҷазои қатл мавҷуданд, масалан, мисли он ки ҷомеа ҳанӯз ба дараҷаи инсондӯстӣ ва тамаддуни асил «пухта нарасидааст» ва аксари аҳолии мамлакат мавҷудияти ҷазои қатлро ҷонибдорӣ мекунанд ва ба ин сабаб он набояд бекор карда шавад.

Ҷонибдорони бекор кардани ҷазои қатл низ дар навбати худ бисёр далелҳои характери динӣ, фалсафӣ, ахлоқӣ-маънавидошта ва ғайра меоранд. Масалан, далелҳои динӣ-фалсафӣ бар зидди ҷазои қатл дар ғояе ифода мегардад, ки агар ҳаёт ба одам аз боло (аз Худованд, ақли олий ё табиат) дода шуда бошад, пас ҳалли масоили ҳаёту мамот низ дар ҳукми одам нест ва давлат наметавонад функцияи аз ҳаёт маҳрум сохтани одамро соҳибӣ кунад.

Ҷонибдорони бекор кардани ҷазои қатл ҳамчунин дар бораи инсондӯстӣ, арзишмандии ҳама гуна ҳаёти одамӣ, ҳатто одами ҷинояти аз ҳама вазнин содиркарда бо эҳтимолияти ислоҳшавии вай даъвоҳо пеш меоранд. Баъзеҳо вайрон кардани фармоиши динии «Накуш»-ро аз аз ҷониби давлат чун рафтори бадахлоқона маънидод мекунанд. «Агар давлат манъи куштори бадқасдонро ҷорӣ намояд, пас ҷавобан ба он куштани одами ин манъикуниро вайронкарда аз ҷониби худ давлат бадахлоқӣ асту маъние надорад», - мегӯянд онҳо.

«Ҷазои қатл аз он чихат бефоида аст, ки ба одамон мисоли бераҳмӣ медиҳад», - гуфтааст мутафаккири маъруфи давраи маорифпарварии Италия Чезаре Беккариа, - «ба рӯҳи одам на

сахтии ҷазо, балки давомнокии таъсиррасонии ахлоқии он таъсири бештаре мерасонад». Тавре Ташкилоти байналмилалии ҳифзи ҳуқуқи «Афви байналхалқӣ» тасдиқ менамояд, бекор кардани ҳукми қатл дар Аврупо ба бад шудани вазъи ҷиноӣ боис нашуд. Мутахассисон алоқамандии байни ҷиноятгу ҷазоро таҳқиқ карда, қайд мекунанд, ки ҷазо вазнин нест, балки ногузирии он (тарсу ваҳми дастгир шудан) вазнинтар буда, чун қоида, ҷиноятпешагонро аз содир кардани ҷиноят бозмедорад.

Даъвои дигаре бар зидди ҷазои қатл ба он асос пешниҳод мешавад, ки ин чораи ҷазодиҳӣ ба сабаби истисноӣ буданаш аллақай имконият намедиҳад, ки хатоҳои судии ҳангоми баровардани ҳукми қатли ба амалномада ислоҳ карда шаванд. Ба сифати мисол чунин маълумотҳои «Афви байналхалқӣ» оварда мешавад, ки аз соли 1973 инҷониб дар ИМА 124 ҳукми қатл ба сабаби пайдошавии далелҳои нави тасдиқкунандаи содир нагардидани ҷиноят аз тарафи маҳкумшудагон бекор карда шуданд, ҳол он ки баъзе аз ин ҳукмҳо аллақай ба иҷро расонида шуда буданд.

? Шумо дар бораи ҷазои қатл чӣ андеша донед? Чиҳати «ҷонибдорӣ» ё «муқобилият» ба ҷазои қатл боз чӣ даъвоҳои пешниҳод карда метавонед?

3. Ҳуқуқ ба ҳаёт ва ҷазои қатл дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар Тоҷикистон дар солҳои ҷанги шаҳрвандӣ (1992-1997) барои 47 нави ҷиноят ҳукми қатл баровардан мумкин буд. Ин, албатта, хеле бисёр аст. Бо фарорасии сулҳу ризоият мамлакат ислоҳоте гузаронд, ки ба инсонгароии низоми судию ҳуқуқӣ нигаронида шуд. Тадричан шумораи навҳои ҷиноятҳои сазовори ҷазои қатл камтар гардиданд. Кодекси нави ҷиноятӣ соли 1998 ҳукми амал пайдокарда акнун аз рӯи 15 моддаи КҶ ҷазои қатл пешбинӣ менамуд. Соли 2003 ба Кодекси ҷиноятӣ тағйирот ворид гардида, теъдоди ҷиноятҳои сазовори ҷазои қатл то 5 (куштор, таҷовуз, терроризм, биосид, геносид) кам карда шуданд. Аллақай баъди як сол дар Тоҷикистон мораторий (муваққатан боздоштани амал) барои баровардани ҳукми қатл ва ба иҷро расонидани он ҷорӣ карда шуд, ки аз апрели соли 2004 то ба имрӯз амал менамояд. Дар Кодекси ҷиноятӣ тағйироте ворид гардиданд, ки имконият медиҳанд, ба сифати

алтернативаи ҷазои қатл ҷазои якумрӣ маҳрум кардан аз озодӣ таъин карда шавад. Ҷорӣ намудани ин навъи ҷазо, ҳамчунин то ҷӣ андоза мувофиқи мақсад будани бекор кардани ҷазои қатл чи байни мутахассисон ва чи дар матбуоту дигар воситаҳои ахбори омма боиси баҳсу мунозираҳои зиёде шуданд. Қисми зиёди ҳуқуқшиносон, мутахассисони соҳаҳои дигар, намояндагони ҷомеаи шахрвандӣ ин иқдоми Ҳукуматро дастгирӣ карданд, ҳарчанд ба таври умумӣ мувофиқи натиҷаҳои пурсиши афкори ҷамъиятӣ қисми зиёди аҳоли (бо шумораи андаке зиёди овозҳо) бекор шудани ҳукми қатлро манфӣ арзёбӣ намуд.

Бо вуҷуди ин Тоҷикистон ба тамоюлҳои ҷаҳонӣ пайравӣ карда, ба шумули мамлакатҳое, ки аз истифодаи ҷазои қатл дар амал даст кашиданд, ҳамроҳ шуд.

Ҷанбаи дигари ҳуқуқ ба ҳаёт, ки марбут ба манъи худсарона аз он маҳрум кардан аст, дар Тоҷикистон аз рӯи меъёрҳои конституционӣ ва ҷиноятӣ-ҳуқуқӣ амалӣ гардонда мешавад.

Ҳаёт, кадр, номус ва дигар ҳуқуқҳои фитрии инсон дахлнопазиранд.

*Моддаи 5-и Конституцияи (Сарқонуни)
Ҷумҳурии Тоҷикистон*

Ҳар касе, ки ҳуқуқи ҷудонопазири инсонро ба ҳаёт вайрон мекунад, тибқи Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷавобгарии саҳттарини ҷиноӣ кашида мешавад. Ҷазо бо дар назардошти амали мораторий ба ҳукми қатл метавонад то якумрӣ маҳрум кардан аз озодӣ таъин гардад. Кодекси ҷиноятӣ аз ҷумла чунин навъҳои ҷинояти дар моддаи 104 нишондодашударо чун одамкушӣ, яъне қасдан аз ҳаёт маҳрум намудани одами дигар бо ҳолатҳои вазнинтарин (яъне куштани ду шахс ва бештар аз он; кӯдаки хурдсол ё шахсе, ки дар ҳолати очизӣ қарор доштани ӯ барои гунаҳкор аён аст; марбут ба одамдудӣ ё гаравгонгирӣ аст, одам бо бераҳмии махсус кушта шудааст; одам аз ҷониби гурӯҳи ашхос кушта шудааст; одам бо мақсади ғаразнок ё кироия зархаридон, инчунин марбут ба роҳзанӣ, тамаъҷӯӣ ё бандитизм кушта шудааст; одам ба сабаби нафрат ё хусумати миллӣ, наҷодӣ, динӣ, маҳалгароӣ ё интиқоми хунӣ кушта шудааст; одам бо мақсади истифодаи узвҳои одам ё

бофтаҳои чабрдида кушта шудааст ва дигар ҳолатҳои вазнин) пешбинӣ менамояд.

Кодекси ҷиноятӣ ҳамчунин барои маҳрум кардани одам аз ҳаёт, ки бо шаклҳои дигари ҷиноят содир шудаанд, масалан, моддаи 105- кӯдаки навзоди худро куштани модар, моддаи 106 – одамкушӣ дар ҳолати ҳаяҷони саҳти рӯҳӣ (чунун) ва дигар ҳолатҳои ба марги одам овардарасонанда, аз ҷумла аз беэҳтиётӣ ба марг расондан чун дар ҳолати расондани зарари вазнини ҷисмонӣ ҷазоҳо пешбинӣ намудааст.

Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки давлат ҳифзи ҳаёти одамро қарзи муқаддаси хеш доништа, ҳамзамон дигаронро низ вазифадор месозад, ки онҳо ин ҳуқуқи табиӣ инсонро ҳифз кунанд. Қонун ҳаёти ҳар як одамро, сарфи назар аз синну сол, ҷинсият, миллат ё баромади иҷтимоӣ, ҳифз мекунад.

Инъикоси маънии ҳаёт дар эҷодиёти мутафаккирони тоҷик. Мутафаккирони форсу тоҷик, ки дар бунёди коҳи маънавиёти воло ва фарҳанги олий яке аз саҳмгузори беназир маҳсуб мешаванд, дар боби маънии зиндагӣ ва ҳаёти инсон панду андарзҳои зиёде гуфтаанд. Ҳаким Умари Хайём зиндагии инсонро аз паҳлуҳои гуногун таҳқиқ намуда, ба хулосае меояд, ки надонишани асрори он барои мо номумкин аст:

**Асрори азалро на ту дониву на ман,
Ин ҳарфи муаммо на ту хониву на ман.
Ҳаст аз паси парда гуфтугӯи ману ту,
Чун парда дарафтод на ту мониву на ман.**

Ё дар ҷои дигар мегӯяд:

**Ҳафтоду ду сол фикр кардам ба сучуд,
Маълумам шуд, ки ҳеч маълумам нашуд.**

Дар баробари ин номуайян будани табиати инсон бузургони мо ба кушодани маънии ҳаёт ҳаргиз бетараф набуданд ва кӯшидаанд, ки инсоният дар ин олами гузаро мавқеи сазовори худро ишғол намуда, барои имрӯзиёну фардоиён хизматҳои арзанда намояд. Бузургвор Рӯдакӣ мефармояд:

**Ин чаҳонро нигар ба чашми хирад,
Не бад-он чашм, к-андар он нигарӣ.
Ҳамчу дарёест в-аз накӯкорӣ,
Киштие соз, то бад-он гузарӣ.**

Саъдии бузургвор маънии инсон ва зиндагии ўро дар хилъати маънавӣ ва накӯӣ дида менависад:

**Тани одамӣ шариф аст ба чони одамиат,
На ҳамин либоси зебост нишони одамиат.
Агар одамӣ ба чашм асту даҳону гӯшу бинӣ,
Чӣ тафовутест миёни нақши девору одамиат.**

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: ҳуқуқ ба ҳаёт, эвтаназия, ҷазои қатл, мораторий ба ҷазои қатл, куштор.

Саволҳо ва супоришҳо:

1. *Шумо моҳияти ҳуқуқи инсонро ба ҳаёт дар чӣ мебинед?*
2. *Чаро ҳаёти одамро неъмат медонанд?*
3. *Дар фаҳмиши сарҳадҳои ҳуқуқ ба ҳаёт чӣ проблемаҳое ҳастанд?*
4. *Шумо дар бораи таърихи истифодаи ҷазои қатл дар Ҷумҳурии Тоҷикистон чӣҳо медонед?*
5. *М.Гессен: «Ба худ тасаввур намоед, ки одам ҷаллод шуда кор мекунад, - пешниҳод менамояд Михаил Коченов. – Инак, ӯ баъди анҷоми рӯзи корӣ ба хона меояд. Вай бояд чӣ гӯяд? Шояд ботантана эълон кунад: «Ман ҳукмро ба ҷо овардам» ё «Ман ҷазои сазовори ҷинояткорро додам». Ё оддиякак гуфтан мумкин аст: «Ман имрӯз одами беҳимоя, бесилоҳро куштам. Вақте вай силоҳ дошт, хавфнок буд. Ман ўро вақте куштам, ки ӯ аллакай бо дигарон ҳеҷ коре карда наметавонист». Шумо бо ибораи охири розиед? Ба андешаи Шумо, агар ҳукмро ҳуди судяҳо ба иҷро мерасонданд, шумораи ҳукмҳои қатл тағйир меёфт? Ба кадом чониб? Барои чӣ?*
6. *Шумо дар бораи маънӣ ва арзишмандии зиндагӣ шеърҳои боз кадом шоирони классикии тоҷикро медонед?*

Боби 4

ОЗОДӢ АЗ ШИКАНЧА ВА ДИГАР НАМУДҲОИ МУНОСИБАТ ВА ҶАЗОИ БЕРАҲМОНА

§ 18. МАФҲУМИ ШИКАНЧА ВА ДИГАР НАМУДҲОИ МУНОСИБАТ ВА ҶАЗОИ БЕРАҲМОНА

1. Таърихи муносибат ба истифодаи шиканча ва дигар намудҳои муносибат ва ҷазои бераҳмона

Манъи истифодаи шиканча ва дигар муносибатҳои ғайриинсонӣ, таҳқиркунандаи шаъну шараф характери мутлақ дошта, дар бисёр созишномаҳои байналмилалӣ, минтақавӣ ва қонунгузориҳои миллӣ зикр шудааст. Вай ба ҳуқуқҳои ҷудонопазири инсон мансуб аст, яъне дар ҳамаи ҳолатҳо ҳукми амал дорад, давлат бошад, ҳуқуқ надорад, ки ба ягон вачҳ онро бекор кунад.

Вале бояд гуфт, ки дар таърихи инкишофи тамаддуни инсонӣ муносибат ба проблемаи истифодаи шиканча ва дигар намудҳои муносибати ғайриинсондӯстӣ ва ҷазои бераҳмона якхела набуд. Дар давраҳои қадим ва асрҳои миёна шиканча яке аз навъҳои муҳимтарини исботкунӣ, воситаи «муқаррарсозии» ҳақиқат, муваффақшавӣ ба иқрори шахси гумонбар ё воситаи ҷазодихӣ дар шароитҳои инквизитсия ва раванди ҷустуҷӯҳо доништа мешуд. Шиканча аз нигоҳи юридикӣ дар бисёр кодексҳо, маҷмӯи қонунҳо, санадҳои давлатҳои он замон таҳким бахшида шуда буд.

Гуногуннавъии хоси шиканча «судҳои худовандӣ» буданд. Барои муайян кардани айбдорӣ одами ба содир кардани ҷиноят гумонбаршаванда ўро маҷбур мекарданд, ки аз озмоишҳои муайян, масалан, аз байни оташ, оби ҷӯшидаистода, оҳани дар оташ гудохташуда гузарад. Далели равшани ин даъво лаҳзаҳои аз байни забонаҳои оташ гузаштани Сиёвуш дар филми «Достони Сиёвуш» мебошад.

Дар шаҳри Амстердами Ҳолланд осорхонаи шиканча ҳаст. Ин ҷо дидан мумкин аст, ки одамон барои азобу шиканча додан ҷӣ олотӣ ваҳшатангезе ихтироъ кардаанду ҷӣ усулҳои гӯшношунидро фикр карда баровардаанд.

Тадричан, бо инкишофи муносибатҳои инсонӣ, болоравии дарки арзишмандии шаъну шарафи инсонӣ ва дахлнопазирии шахсият баъзе мамлакатҳо дар сатҳи қонунгузорӣ шиканчаро маҳдуд карданд ё аз истифодаи он даст кашиданд. Масалан, кодексҳои асрҳои ХУ111-Х1Х дар Германия (Пруссиягӣ – соли 1756, Австриягӣ – 1776, Бавариягӣ -1806) бо додани як қатор ҳуқуқҳо ба айбдоршаванда ва бекор кардани шиканча ҳамчун воситаи иқроркунӣ низоми раванди ҷустуҷӯиро нав сохтанд.

Озодӣ аз шиканча орзуи қадимии инсоният буда, он танҳо дар гузаштаи начандон дур бо қабули ҳуҷҷатҳои байналмилалӣ, ки кӯшишҳои ҷомеаи ҷаҳониро бобати на танҳо манъ кардани муносибати бераҳмона, инчунин таъқиби пуртаъсири ашхоси дар истифодаи шиканча айбдоршаванда, ба амал баровардани тадбирҳои пешгирикунандаи ба решакан сохтани шиканча нигаронидашуда таҷассум менамоянд, имконпазир гардид.

«Ҳеч кас набояд таҳти азият ё муомила ва ҷазои саҳт, ғайриинсонӣ, таҳқиқкунандаи шарафи ӯ қарор дода шавад»

Моддаи 5-и Эълумияи умумии ҳуқуқи башар

Дар ҷаҳони имрӯза ягон ҷомеа ё давлате нест, ки расман истифодаи шиканчаро эътироф намояд. Ва ҳамзамон, чунон ки созмонҳои байналмилалӣ ҳифзи ҳуқуқ тасдиқ мекунанд, дар ҷаҳон ягон давлате нест, ки аз истифодаи шиканча ё дигар шаклҳои муносибати ғайриинсонӣ ё таҳқиқкунандаи шаъну шараф истифода накунад. Шаклҳои ҷиддии муносибати бераҳмона ҳанӯз паси сар нашудаанд. Бо гузашти айём ба ҷои усулҳои ваҳшиёнаи қадимию асримиёнагӣ усулҳои мукаммали бераҳмиашон на камтари замони ҳозира пайдо гаштаанд ва самараю натиҷаҳои онҳо тағйир наёфтаанд. Шиканча ва дигар намудҳои муносибати ғайриинсондӯстона ҳанӯз ҳам чун таҳдиди ҷиддии амнияти одам боқӣ монда, кӯшишҳои нисбатан ҷиддиро бобати пешгирии онҳо тақозо доранд.

? Шумо дар бораи истифодаи шиканча дар давраҳои гуногуни таърих чӣҳо медонед?

2. Шаъну эътибори инсонӣ ва манъи истифодаи шиканча

Дар асоси манъи истифодаи шиканча ва дигар намудҳои муносибати бераҳмона ё таҳқирунандаи шаъну шараф эътибори шаъну шарафи инсонӣ ва дахлнопазирии шахсии одам чун арзишҳои олий меистад.

Ба ҳар одам шаъну шарафи инсонӣ танҳо барои он хос аст, ки ӯ инсон аст ва аз зоти инсон мебошад. Ҳамчунин фаҳмиши дигари шаъну шарафи инсон вучуд дорад, ки ба эътирофи сифатҳои ахлоқию маънавии шахсият асос ёфта, ин маврид ба назар дошта намешавад.

Ҳар инсон вазифадор аст, ки одамонро ба «бад»-у «нек» ҷудо накарда, шаъну шарафи инсонии дигаронро эҳтиром намояд. Матни моддаи 1-и Эълумияи умумии ҳуқуқи башар маҳз бо ҳамин ғоя сар мешавад: *«Тамоми одамон озод ва аз лиҳози шарафу ҳуқуқ баробар ба дунё меоянд. Онҳо соҳиби ақлу вичдонанд ва бояд ба якдигар муносибати бародарона дошта бошанд»*. Агар шаъну шарафи инсонӣ хосияти ҷудонопазири ҳама гуна мавҷудоти одамон бошад, мувофиқан вай бо баҳонаи он ки одам қонунро вайрон кардааст ва ё ба содир кардани амали террористӣ гумонбар мешавад, набояд поймол гардад.

Масалан, дар моддаи 1-и Маҷӯаи принципҳои ҳифзи ҳамаи ашхоси ба ҳар гуна шакл дастгиру ҳабсшаванда, ки Ассамблеяи Генералии СММ соли 1998 қабул кардааст, омадааст: *«Ҳамаи ашхоси ба ҳар гуна шакл дастгиру ҳабсшаванда ба муносибати инсондӯстона ва эҳтироми шаъну шарафи хоси шахсияти инсонӣ ҳақ доранд»*.

Бо мақсади ҳифзи шаъну шарафи инсонӣ ва томияти (дахлнопазирии) ба он вобастаи ҷисмонӣ, маънавӣ ва рӯҳии одам Созмони Милали Муттаҳид як қатор ҳуҷҷатҳои қабул кардааст, ки истифодаи шиканча ва дигар намудҳои муносибат ва ҷазои бераҳмона, ғайриинсонӣ ё таҳқирунандаи шаъну шарафро маҳкум карда, ба ҷомеаи ҷаҳонӣ пешниҳод менамояд, ки оид ба решакан кардани он чораҳои пуртаъсир андешанд. Байни санадҳои байналмилалии манъкунандаи истифодаи шиканча ба ҷуз Эълумияи умумии ҳуқуқи башар (1948) қайд кардани Конвенсияи СММ бар зидди шиканча ва дигар намудҳои муносибат ва ҷазои бераҳмона, ғайриинсонӣ ё таҳқирунандаи шаъну шараф (соли 1984), Паймони байналхалқӣ дар барои ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ (1966), Стандартҳои минималии қоидаҳои муносибат бо маҳбусон (1955), Эълумия оид ба ҷимояи ҳамаи ашхос аз шиканча ва

дигар намудҳои муносибат ва ҷазои бераҳмона, ғайриинсонӣ ё таҳқиркунандаи шаъну шараф (1977), Кодекси рафтори ашхоси мансабдор оид ба нигоҳдории тартиботи ҳуқуқӣ (1979) ва боз ҳуҷҷатҳои зиёди дигарро қайд кардан ҷои асосӣ аст.

Бо санадҳои байналмилалӣ зикршуда ва қарорҳои мақомоти байналмилалӣ судӣ оид ба ҳуқуқҳои инсон шаклҳои тамоман гуногуни амалҳо ва баъзан беамалии ашхоси мансабдори давлат, масалан, ҷароҳатҳои ҷисмонӣ ва дигар шаклҳои зӯроварӣ, ҳабс кардан дар камераҳои торик, маҳрум кардан аз ғизову хоб, гузаронидани озмоишҳои тиббӣ ё илмӣ бе розигии озодаи ашхоси мавриди онҳо қароргирифта ё экстрадитсия (ба давлати хориҷӣ дошта додани шахсе, ки қонуни онро вайрон карда гурехта омадааст) ва ба дарға кардани одам ба давлати дигар дар сурати мавҷудияти асосҳои ҷиддӣ эҳтимолияти таҳдиди истифодаи шиканча ба вай дар он ҷо шиканча ва дигар намудҳои муносибат ва ҷазои бераҳмона, ғайриинсонӣ ё таҳқиркунандаи шаъну шараф доништа мешаванд.

Шиканча ба сифати ҷинояти байналхалқӣ эътироф мегардад, яъне ба категорияи ҷиноятҳои аз ҳама ҷиддӣ, ки боиси нигаронии тамоми ҷомеаи ҷаҳонӣ мегардад, мансуб аст. Тибқи ҳуқуқи байналмилалӣ ҳар як мамлакати ҷаҳон соҳиби ба ном юрисдиксия (ҳуқуқи ҳалли масъалаҳои юридикӣ) ба ҳар каси содиркардаи ҷиноят дар ҳама ғӯшаву канори ҷаҳон мебошад ва на танҳо ҳуқуқ дорад, балки вазифадор аст, ки худ тафтишот гузаронида, чунин одами дар ҳудуди вай пайдошударо ба суд диҳад, ё ин одамро ба давлате, ки вай он ҷо ба суди боадолат дода мешавад, таҳвил намояд. Шиканча ҳамчун ҷиноят бар зидди инсоният ва ҷиноятҳои ҳарбӣ ба рӯйхати юрисдиксияи трибуналҳои байналмилалӣ ҷиноятӣ оид ба Югославияи собиқ ва Руанда, ҳамчунин ба рӯйхати ҷиноятҳои, ки дар Суди байналмилалӣ ҷиноятӣ баррасӣ мешаванд, дохил карда шудааст.

? Андешаи шахсиатонро дар бораи он ки нисбат ба одам ба ҳеҷ ваҷҳ набояд шиканча истифода шавад, баён кунед.

3.Мафҳуми шиканча ва дигар намудҳои муносибат ва ҷазои бераҳмона, ғайриинсонӣ ё таҳқиркунандаи шаъну шараф

Пас зери мафҳуми шиканча ва дигар намудҳои муносибат ва ҷазои бераҳмона, ғайриинсонӣ ё таҳқиркунандаи шаъну шараф чӣ фаҳмида мешавад?

Мафҳуми шиканча, масалан, дар Эълумия ва Конвенсияи СММ бар зидди шиканча дода шудааст: «...ҳама гуна амале, ки ба воситаи он ба ягон шахсе қасдан ё бо дигар сабаби ба таъбири дорои ҳама гуна хислат асосёфта дарду азоби саҳт ё азоби ҷисмонӣ ё маънавӣ расонда мешавад, то ки аз ӯ ё аз шахси сеюм маълумот (баёнот) гирад, ё ӯро ба иқрор шудан маҷбур созанд, ӯро барои амалҳои содирнамудаи амали ҷиноӣ ҷазо диҳанд, инчунин ӯ ё шахси сеюмро тарсонанд, ё маҷбур созанд, дар сурате, ки чунин дард ё азоб аз ҷониби шахси мансабдори давлатӣ ё шахси дигари расмӣ, ё бо шӯрангезии онҳо, ё бо огоҳии онҳо ё розигии хомӯшонаи онон расонида мешавад, маънои шиканчаро дорад. Ба ин мафҳум дард ё азобҳое, ки танҳо дар натиҷаи мучозоти қонунӣ, мучозоти шабеҳ ё аз ҷониби онҳо тасодуфан рӯйдиханда бармеоянд, дохил намешаванд».

Моддаи 1-и Конвенсияи зидди шиканча ва дигар намудҳои муносибат ва ҷазои бераҳмона, ғайриинсонӣ ё таҳқиркунандаи шаъну шараф (1984).

Тибқи ин таъриф шиканча пеш аз ҳама амали шахси мансабдор ё шахси дигари расмист, ки бо мақсади муайян сурат мегирад ва дидаю дониста, азоби саҳт ё азият медиҳад. Ҳадафҳои дар Конвенсия нишондодашуда мукамал набуда, танҳо ба сифати мисоланд: аз одами мавриди шиканча гирифтани маълумот ё иқроршавӣ, ҷазо додани ӯ, тарсондан ва ғайра.

Дидаю дониста дарду азоби ҷисмонӣ ё рӯҳонӣ додан ҳам барои шиканча ва ҳам барои дигар намудҳои муносибат ва ҷазои бераҳмона, ғайриинсонӣ ё таҳқиркунандаи шаъну шараф хос буда, бисёр вақт дар амалия фарқ кардани онҳо душвор аст.

Одатан эътироф мешавад, ки фарқияти байни шиканча ва муносибати ғайриинсонӣ таҳқиркунандаи шаъну шараф аз характери амали ба ҷо овардашуда, аз ҳадафҳо ва дараҷаи вазнинии он, инчунин то чӣ андоза ҷоҳилона будани воситаҳои истифодашаванда маълум мешавад. Ба таври дигар гӯем, амал ҳар қадар ҷоҳилона, дарднок ва ҳадафмандона бошад, суд ҳамон қадар ба сӯи баррасии чунин амалҳо чун шиканча майл мекунад.

4. Манъи истифодаи шиканча, дигар намудҳои муносибат ва ҷазои бераҳмона, ғайриинсонӣ ё таҳқиқкунандаи шаъну шараф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 1994 инҷониб иштирокдори Конвенсияи СММ бар зидди шиканча мебошад. Мамлакати мо чун дигар давлатҳои иштирокдори ин Конвенсия кӯшиш мекунад, ки шаъну шарафи инсонӣ тавассути қонунҳои зарурии қабулшуда ҳифз гардида, ба истифодаи шиканча ва дигар намудҳои муносибати бераҳмона дар ҳудуди он роҳ дода нашавад.

Дахлнопазирии шахсро давлат кафолат медиҳад. Ба ҳеч кас шиканча, ҷазо ва муносибати ғайриинсонӣ раво дида намешавад. Мавриди озмоиши маҷбурии тиббӣ ва илмӣ қарор додани инсон манъ аст.

Қисми 2-и моддаи 18-и Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон

Ба ин тарик, дар ҳудуди Тоҷикистон шиканча, муносибатҳои ғайриинсонӣ ҷазодиҳӣ қатъиян манъ аст. Содир кардани онҳо тибқи Кодекси ҷиноятӣ мамлакат ҷиноят ҳисоб карда мешавад.

Масалан, моддаи 117 «Азобу уқубат»-и Кодекси ҷиноятӣ «азобу уқубати ҷисмонӣ ё рӯҳии бо роҳи лату кӯби мунтазам ё бо усули дигари зӯрварӣ» расонидашударо ҷавобгарии ҷиноятӣ муқаррар менамояд. Мувофиқи қисми 2-и ҳамин модда додани азобу уқубат тавассути шиканча ба сифати аломати вазнин нишон дода шуда, барои чунин ҷиноят бо маҳрум кардан аз озодӣ ба мӯҳлати аз се то ҳафт сол ҷазо дода мешавад.

Истифодаи шиканчаро ҳамчунин Кодекси ҷиноятӣ-просессуалии Тоҷикистон, ки тартиби кушодани парвандаҳои ҷиноятӣ, гузаронидани тафтишот ва баррасии судиро ба танзим медарорад, манъ мекунад. Мутобиқи моддаи 15-и Кодекси мазкур гирифтани баёноти шахси айбдоршаванда ва дигар иштирокдорони муурофия бо роҳи зӯрварӣ, найранг, таҳдид ва дигар усулҳои ғайриқонунӣ манъ аст. Муқаррароти ин қонун ҳамчунин имконияти истисно кардани баёноти бо роҳи

истифодаи шиканча гирифташударо ба сифати далел аз рӯи парвандаи ҷиноятӣ медахад.

Моддаи 354-и Кодекси ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон амали шахси таҳқиқи ибтидоӣ мегузаронида, муфаттиш ё судяро, ки бо роҳи маҷбурсозӣ, аз ҷумла шиканча додани шахси гумонбар, айбдоршаванда, судшаванда, ҷабрдида ё шохид баёнот гирифтани меҳоханд, ҷиноят меҳисобад.

Моддаи 10-и дигар қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон – Кодекси ҷиноятӣ - иҷроқунандагӣ, ки масъалаҳои иҷроӣ ҷазоҳои ҷиноятӣро танзим мекунад, низ ба шиканча ва дигар намудҳои муносибат ва ҷазои бераҳмона, ғайриинсонӣ ё таҳқиққунандаи шаъну шараф, озмоишҳои тиббӣю илмӣ ва дигар озмоишҳо дучор сохтани маҳбусонро ҳатто бо розигии онҳо қатъиян манъ мекунад.

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: шиканча, муносибати бераҳмона, муносибати ғайриинсонӣ, муносибати таҳқиққунандаи шаъну шараф.

Саволҳо ва супоришҳо:

1. *Чаро дар мамлакатҳои алоҳида ва дар сатҳи байналхалқӣ манъи қонунии истифодаи шиканча ва дигар намудҳои муносибат ва ҷазои бераҳмона, ғайриинсонӣ ё таҳқиққунандаи шаъну шараф ҷорӣ карда шудааст? Чунин манъкунӣ кадом арзишҳоро ҳифз менамояд?*
2. *Шумо характери қатъии манъи истифодаи шиканча ва дигар намудҳои муносибати бераҳмонаро чӣ тавр мефаҳмед?*
3. *Шумо кадом санадҳои байналмилалӣ манъқунандаи истифодаи шиканчаро медонед?*
4. *Тасаввур кунед, ки муфаттиши вақти пурсиши айбдоршаванда ӯро барои тарсондан торсақӣ зад. Оё инро шиканча номидан мумкин аст? Ҷавобатонро асоснок кунед.*

§ 19. ШИКАНЧА ВА ДИГАР НАМУДҲОИ МУНОСИБАТ ВА ҶАЗОИ БЕРАҲМОҶА: НАЗАРЕ БА ПРОБЛЕМА

1. Конвенсияи СММ бар зидди шиканча ва дигар намудҳои муносибат ва ҷазои бераҳмона, ғайриинсонӣ ё таҳқиркунандаи шаъну шараф

Мо дар параграфи гузашта аллакай Конвенсияи СММ зидди шиканча ва дигар намудҳои муносибат ва ҷазои бераҳмона, ғайриинсонӣ ё таҳқиркунандаи шаъну шарафро хотиррасон кардем. Таҳия ва қабули ин ҳуҷҷати муҳимтарини байналмилалии мубориза бар зидди шиканча натиҷаи рушди ҳуҷҷатҳои байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои инсон мебошад, ки аллакай яке аз аввалинҳояш (масалан, Эълумияи умумии ҳуқуқи башар, соли 1948) манъи истифодаи шиканча ва муносибати бераҳмоноро таъкид мекард. Соли 1975 Ассамблеяи Генералии СММ Эълумия дар бораи ҳифзи ҳамаи ашхос аз шиканча ва дигар намудҳои муносибат ва ҷазои бераҳмона, ғайриинсонӣ ё таҳқиркунандаи шаъну шарафро қабул кард. Аммо азбаски Эълумия қувваи ҳатмии юридикӣ надорад, соли 1977 Ассамблеяи Генералии СММ ба Комиссия оид ба ҳуқуқҳои инсон супориш дод, ки дар асоси принципҳои дар Эълумия баёнгардида лоиҳаи созишномаи (конвенсияи) байналмилалиро тайёр кунад.

Конвенсияи зидди шиканча ва дигар намудҳои муносибат ва ҷазои бераҳмона, ғайриинсонӣ ё таҳқиркунандаи шаъну шараф 10 декабри соли 1984 аз ҷониби Ассамблеяи Генералии Созмони Милали Муттаҳид қабул шуда, барои имзо кардан, тасдиқ намудан ва ҳамроҳ шудан манзур гардид. Конвенсия аз 33 модда иборат буда, 26 июни соли 1987 қувваи амал пайдо кард.

Мувофиқи Конвенсия ҳамаи давлатҳои иштирокдор барои пешгирӣ кардани ҳодисаҳои шиканча ва дигар намудҳои муносибат ва ҷазои бераҳмона, ғайриинсонӣ ё таҳқиркунандаи шаъну шараф дар ҳудуди худ бояд тадбирҳои самарабахши қонунгузорӣ, маъмурӣ, судӣ ва ғайра андешанд. Конвенсия муқаррар менамояд, ки ягон ҳел ҳолатҳои истисноӣ, ҳар хеле бошанд – хоҳ ҳолати ҷанг ё таҳдиди он, хоҳ ноэътидолии сиёсии дохилӣ ё ҳама гуна ҳолатҳои ғавқулоддаи дигар - ҳаргиз баҳонаи дуруст баровардану сафед кардани шиканча шуда наметавонад. Ҳамчунин фармони сардори мақомаш боло наметавонад баҳонаи сафед кардани шиканча шавад. Ин нуқтаи махсусан муҳим аст.

Ҳар як давлати иштирокдор вазифадор мешавад таъмин намояд, ки ҳамаи ҳодисаҳои шиканча, ҳамчунин кӯшишҳои содир кардани шиканча ва иштирок дар онҳо тибқи қонунгузориҳои миллӣ ба сифати ҷиноят баррасӣ шаванд ва вазифадор мешавад, ки вақте асоси кофии истифода шудани шиканча мавҷуд аст, тафтишоти ғаврӣ ва беғаразона гузаронад. Мамлакатҳои иштирокдор ҳамчунин вазифадор мешаванд, ки маводи таълимӣ ва иттилоотӣ оид ба манъи шиканча ба андозаи пурра ба барномаи тайёр кардани ҳайати мақомоти истифодаи ҳуқуқ, ҳайати кормандони соҳаи тиб ва ҳамаи онҳое, ки бо нигоҳдори дар ҳабс, пурсиши ашхоси ба ҳар шакл дучори дастгиркунӣ, боздошт ё ҳабси маҳбасигашта сару кор доранд, дохил карда шаванд.

? Конвенсияи зидди шиканча ба зимми давлатҳои иштирокдор боз чӣ гуна ўҳдадориҳо мегузорад?

2.Мақомоти бо проблемаҳои шиканча машғулбудаи СММ

Байни кафолатҳои муҳими зидди амали шиканча Конвенсия ҳуқуқи ҷабрдидагони шиканчаро барои шикоят овардан ба ҳокимиятҳои салоҳиятдор баҳри аз ҷониби онҳо зуд ва беғаразона баррасӣ шудани чунин шикоят дар назар дорад. Ҳамчунин ҳуқуқ ба ҷуброни одилонаю баробарарзиш бо фарогарии воситаҳо баҳри офиятбахшии ҳар чи пурратар дар назар дошта мешавад. Барои таъмини ҳифзи ҷабрдидагони шиканча аз ҳама гуна шаклҳои муносибати бад ё тарсондани онҳо ба сабаби шикоят оварданашон бояд чораҳо андешида шаванд.

Ба риояи Конвенсияи зикршуда Кумитаи СММ оид ба шиканча, ки аз 10 нафар мумайизи дорои сифатҳои баланди ахлоқӣ ва дар соҳаи ҳуқуқи инсон салоҳиятманд эътирофшуда иборат мебошад, назорат мебарад. Кумита ҳисоботҳои давлатҳои иштирокдорро, ки бояд дар ҳар чор сол пешниҳод гарданд, меомӯзад: вай нисбати далелҳои дар ин ҳисоботҳо баёншуда метавонад дархостҳо кунад, шарҳу эзоҳ ё иттилооти иловагӣ талаб намояд. Ғайр аз ин давлат метавонад дархост намояд, то ба Кумита иҷозат дода шавад, ки шикоятҳои шахсӣ (яъне аз номи шахрвандони мушаххас додашуда) ва байнидавлатиро баррасӣ кунад, онҳоро омӯзад ва ба муаллифи

шикоят ва давлати манфиатдор хулосаҳои қатъии худ ва тавсияномаҳо барои амалиёт фириштад. Шикоятҳои инфиродӣ ба Кумита дар ҳолате усули муҳими ҳифзи ҳуқуқҳои инсон мегарданд, ки агар шахс дар сатҳи миллии воситаи самарабахши ҳифзи ҳуқуқро пайдо карда натавонад.

Соли 1985 Комиссияи СММ оид ба ҳуқуқҳои инсон дар бораи таъин кардани Гузоришгари махсус доир ба шиканча ва дигар намудҳои муносибат ва ҷазои бераҳмона, ғайринсонӣ ё таҳқиқкунандаи шаъну шараф, ки бояд бо омӯзиши масъалаҳои марбут ба шиканча машғул шавад, қарор қабул кард. Гузоришгари махсус ҳар сол ба Комиссия, акнун ба Шӯрои СММ оид ба ҳуқуқҳои инсон дар бораи фаъолияти худ бо ташреҳи ҳодисаҳои истифодаи шиканча ва паҳншавии онҳо, инчунин бо тавсияҳо ба ҳукуматҳо бобати решакан кардани онҳо ҳисоботи васеъ манзур менамояд. Ваколати Гузоришгари махсус ҳамаи давлатҳои аъзои СММ-ро сарфи назар аз он ки онҳо Конвенсияи зидди шиканчаро тасдиқ кардаанд, ё не фаро мегирад.

Дар низоми Созмони Милали Муттаҳид ба ёрии ҷабрдидагони шиканча ҳамчунин Ҳазинаи ихтиёрии махсус таъсис дода шудааст, ки ба ҷабрдидагон аз шиканча ва аъзои оилаи онҳо кӯмакҳои башардӯстона, ҳуқуқӣ ва молиявӣ мерасонад. Ҳазинаи комилан ба хайрияҳои ихтиёрӣ асос ёфта, аз ҷониби Муншии умумии СММ бо кӯмаки Шӯрои парасторӣ идора карда мешавад. Қисми зиёди воситаҳои Ҳазина барои маблағгузорӣ ва офиятбахшии ҷабрдидагони шиканча ва қисми боқимонда барои таълими коркунони тиббӣ сарф мегардад.

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: *Конвенсияи СММ зидди шиканча ва дигар намудҳои муносибат ва ҷазои бераҳмона, ғайринсонӣ ё таҳқиқкунандаи шаъну шараф, Кумитаи СММ бар зидди шиканча, шикояти инфиродӣ ба Кумитаи СММ бар зидди шиканча, Гузоришгари махсус оид ба шиканча ва дигар намудҳои муносибат ва ҷазои бераҳмона, ғайринсонӣ ё таҳқиқкунандаи шаъну шараф, Ҳазинаи ихтиёрии СММ оид ба расонидани кӯмакҳо ба ҷабрдидагони шиканча.*

Саволҳо ва супоришҳо:

1. *Дар баъзе мамлакатҳо (масалан, дар Нигерия) қонунгузориҳои ҷиноятии ба меъёрҳои шариат асосёфта ба сифати ҷазо баробари маҳрум кардан аз озодӣ ва ҳукми қатл ҳамчунин ҷазоҳои бо ҷӯб задан ё кӯтоҳ кардани нӯги узвҳои бадан (даст, пой) - ро пешбинӣ менамоянд. Ба фикри Шумо, оё ин вайрон кардани манъи истифодаи шиканча ва дигар намудҳои муносибат ва ҷазои бераҳмона, гайриинсонӣ ё таҳқиркунанди шаъну шараф нест? Ҷавоби худро асоснок кунед.*
2. *Давлатҳои иштирокдори Конвенсияи зидди шиканча ва дигар намудҳои муносибат ва ҷазои бераҳмона, гайриинсонӣ ё таҳқиркунанди шаъну шараф чӣ вазифаҳои доранд?*
3. *Ҷабрдидагонӣ шиканча чӣ ҳуқуқҳо доранд?*
4. *Кумитаи СММ бар зидди шиканча бо чӣ корҳои машғул мешавад?*
5. *Боз кадом мақомот ва сохторҳои СММ ҳастанд, ки бо масъалаҳои манъи истифодаи шиканча машғуланд?*

Боби 5

ҲУҚУҚҲОИ КҮДАК

§ 20. КҮДАКОН – ГУРҮҲИ НОЗУКИ ИҚТИМОИИ АҲОЛӢ

1. Мафҳуми кӯдак

Кӯдакӣ давраи ташаккули инсон, иқтимоӣ ӯ, тайёри ба ҳаёти мустақилона аст. Он давраи зиндагиест, ки амалан қариб ҳамаи талаботи инсонӣ татбиқ мегардад, вале худи истеъмогар ҳанӯз қудрат надорад, ки онҳоро мустақилона қонеъ гардонад. Татбиқи ҳуқуқҳо ва озодиҳои инсон ин ҷо гӯё дар сатҳи дигари маҳз ба ин синну сол хос ва дар ченаки андаке дигар мегузарад. Кӯдак, чун қоида, танҳо якҷоя бо калонсолон – волидон, парасторон, педагогҳо, ҷома ва давлат чун субъекти ҳуқуқ баромад мекунад.

Кӯдак ҳам чун ҳар як инсон ҳуқуқи меҳнат, истироҳат, манзил, таҳсил, ҳуқуқи гирифтани иттилоот ва ғайраро соҳиб аст. Хусусияти асосии фарқкунандаи ҳуқуқҳо ва озодиҳои кӯдак ба синну соли ӯ ва нишондиҳандаҳои ҷисмонӣ ақлониаш асос меёбад. Озодиҳои кӯдак ба манфиати амнияти ӯ маҳдуданд. Бинобар ин баъзан мегӯянд, ки функцияи аз ҳама асосии ҳуқуқҳои кӯдак ҳифзатӣ аст, чунки кӯдак категорияи иқтимоии нозуки аҳоли мебошад. Амнияти бехатарии кӯдак зерин хавфи махсус қарор дорад, зеро кӯдак ба сабаби имкониятҳои ҷисмонӣ равоии худ наметавонад, ки мустақилона ҳуқуқҳои худро ҳимоя кунад ва худро дар вазъиятҳои гуногуни номусоид ҳифз намояд. Кӯдак таҷрибаи ҳаётӣ надорад, амалҳои худро ба андозаи пурра эҳсос намекунад ва барои кирдорҳои худ масъулият ба дӯш надорад.

Категорияи иқтимоии нозуки аҳоли гурӯҳи одамонест, ки аз гурӯҳҳои дигар аз рӯи синну сол, ҷинс, махсусиятҳои биологӣ ҷисмонӣ, вазъи мавҷуда фарқ мекунад, зеро таҳдиди таъбиз (зӯроварӣ) қарор доранд ва ба ҳифзу гамхориҳои махсус ниёзманданд.

Ба гурӯҳи аз нигоҳи иҷтимоӣ нозуки аҳоли кӯдакон, занон, ашхоси пиронсол, маъюбон, гурезаҳо, муҳочирин ва ғайра дохил мешаванд. Байни кӯдакон бошад, боз чанд категорияро ҷудо кардан мумкин аст, ки дар шароитҳои махсусан вазнин қарордоранд; кӯдакони ятим, кӯдакони бе парастории волидон монда; кӯдакони қонунро вайронкарда; кӯдакони имкониятҳои маҳдуд (маъюбон); кӯдакон – гурезаҳо; кӯдакон аз оилаҳои муҳочирин; кӯдакон аз оилаҳои бекорон, ё кӯдаконе, ки маҷбуранд меҳнат кунанд, кӯдакон-ҷабрдидагони низоъҳои мусаллаҳона ва байнимиллӣ; кӯдакон – ҷабрдидагони фалокатҳои экологӣ; кӯдакони беназорат, аз ҷумла бегона ва ғайра.

Аммо ҳуқуқҳои кӯдак на танҳо ба консепсияи амнияти кӯдак, ки ҷалбсозандаи таваҷҷӯҳ ба нозуки ва вобаста будани ӯ мебошанд, асос мекунанд. Муносибатҳои дигаре ба ҳуқуқҳои инсон низ, ки замина бар ҷанбаҳои пешниҳоди имкониятҳо ва худтатбиқкунии кӯдакдоранд, аз нигоҳи аҳамиятнокӣ баробарарзишанд.

Вале ба мо пеш аз ҳама лозим аст муайян кунем, ки кӯдак кист? Дар ҳаёти ҳамагӯза дар вазъиятҳои гуногун шундан мумкин аст, ки чӣ тавр одамон меғоянд: «кӯдаки ман», «писар», «духтар»... Ин калимаҳо ба мо кӯмак мекунанд, масалан, робитаи иҷтимоӣ, хешу табории байни одамони гуногун – модар ва духтар, писар ва ғайраро муайян кунем.

Мафҳуми юридикии «кӯдак» бошад, танҳо ба меъёрҳои синну сол асос мекунад. Бо санадҳои қонунгузорӣ дар мамлакатҳои гуногун синну соли гуногун муқаррар гардидаанд, ки то расидан ба онҳо одам кӯдак ҳисоб мешавад – 16 сола, 18 сола, ҳатто 21 сола. Вале нуктаеро, ки дар Конвенсия дар бораи ҳуқуқҳои кӯдак таҳким бахшида шудааст, асосиву бунёди номидан мумкин аст:

Ҳама гуна мавҷудоти инсонии то синни 18-сола кӯдак ҳисобида мешавад, агар тибқи қонуне, ки нисбати ин кӯдак истифода мегардад, он пештар ба синни балоғат нарасида бошад.

Моддаи 1-и Конвенсия дар бораи ҳуқуқҳои кӯдак

Дар қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла дар Кодекси оила мафҳуми кӯдак чунин баррасӣ мешавад:

Шахсе кӯдак эътироф мегардад, ки ба синни ҳаждаҳсолагӣ (балоғат) нарасидааст.

*Қисми 1-и моддаи 55-и Кодекси оилаи Ҷумҳурии
Тоҷикистон*

Синну сол мақоми ҳуқуқии шахсият, андозаи ҳуқуқҳо ва вазифаҳои ӯро муайян менамояд. Дар кодексҳои ҷиноятӣ ва граждании Тоҷикистон истилоҳҳои «шахси ноболиғ» ё «ба балоғат нарасида», «хурдсол», «кӯдак», «атфол» истифода мешаванд, ки ба ҷуз як истисно, ки мафҳуми «хурдсол» нисбат ба категорияи нисбатан маҳдуди кӯдакони аз ҷумла ба синни 14 нарасида истифода мешавад, мушобеҳу ҳамоҳанганд.

Бо мақоми ҳуқуқии кӯдак мафҳумҳои махсус истифодашавандае дар ҳуқуқи граждани чун соҳибҳуқуқӣ, яъне лаёқатмандии шахс барои доштани ҳуқуқҳо ва вазифаҳо ва мукаллафият, яъне лаёқатмандии шахс барои амалӣ гардонидани ҳуқуқҳо ва вазифаҳои худ (яъне масъулият ба зимма доштан) алоқаманданд.

Агар ҳамаи одамон, бе ягон истисно, ба андозаи баробар аз лаҳзаи таваллуд соҳиби ҳуқуқҳо ва озодиҳо (соҳибҳуқуқ) бошанд, пас имконияти татбиқи онҳо (мукаллафият) дар кӯдакон, масалан, маҳдуд аст. Кодекси граждании Тоҷикистон аз ҷумла пешбинӣ менамояд, ки «ба ҷои ноболиғони ба синни 14-солагӣ нарасида (хурдсолон) муомилоту созишхоро... аз номи онҳо танҳо волидон, падархондҳо ё парасторони онҳо ба ҷо оварда метавонанд». Истисно танҳо барои хариду фурӯши чизҳои майда-чуйдаи маишӣ, чун масалан, харидории нон, китобҳо, қаламҳо ва ғайра карда шудааст. Ноболиғи синнаш аз 14 то 18 сола бо иҷзати волидон ё парасторон аллакай метавонад миқдори бештари муомилотро ба ҷо орад. Вай метавонад мустақилона музди меҳнат, стипендия ва дигар даромадҳои қонунии худро истифода намояд, ҳуқуқ ба меҳнат, ҳуқуқи муаллифиро татбиқ кунад. Мукаллафияти комил аз синни 18-солагӣ, яъне аз лаҳзаи балоғат фаро мерасад.

Ноболиғ дар ду ҳолат метавонад соҳиби мукаллафияти комил бошад;

Аввалан, дар Кодекси оила синну соли бастанӣ акди никоҳ аз 17-солагӣ муқаррар шудааст. Ва дар ин ҳолат шахрванди ба

балоғат нарасида ба андозаи пурра вақти бастанӣ ақди никоҳ мукаллафият пайдо мекунад.

Дуюм, ноболиғи ба синни 16 расида бо ризоияти ҳар ду волид, агар ӯ аз рӯи қарордоди меҳнатӣ кор кунад ё бо фаъолияти соҳибкорӣ машғул шавад, метавонад мукаллифи комил эълон гардад. Чунин тартиби ба андозаи пурра мукаллиф эътироф гардидани ноболиғ дар ҳуқуқи граждани эмансипатсия (озод карда шудан) номида мешавад.

? Муомилотеро мисол оред, ки кӯдакони ба синни 18 нарасида бе ризоияти намояндагони қонуниашон (волидон, парасторон) онҳоро ба ҷо оварда наметавонанд?

2. Вайрон карда шудани ҳуқуқҳои кӯдакон дар ҷаҳон

Қабл аз он ки сухан аз ҳуқуқҳои кӯдак оғоз кунем, ба мо лозим аст омӯзем, ки кӯдакони ҳозира, алалхусус онҳое, ки дар мамлакатҳои рӯ ба инкишоф зиндагӣ мекунанд, бо чӣ проблемаҳои дучор меоянд? Дар маърузаи соли 2001 барои сессияи махсус оид ба вазъи кӯдакон омодагардидаи Муншии умумии СММ «Мо – кӯдакон» баъзе рақамҳои оварда шудаанд, ки дар бораи миқёси ин проблемаҳо тасаввуроти умумӣ медиҳанд.

- *Фавти кӯдакон дар синни то 5 солагӣ* соли қариб 11 миллион нафарро ташкил медиҳад: онҳо бисёр вақт аз беморӣҳое, ки пешгирӣ карданиашон мумкин аст («беморӣҳои кушанда»-и асосӣ: дарунравӣ, сироятҳои шадиди нафасгир, гулӯзиндонак, сил, сулфай кабутак, сурхча, пузоз) мемиранд. Ба болоравии фавти кӯдакон набудани шароитҳои зарурии санитарӣ, хизматрасонии босифати тиббӣ таъсир мерасонанд.

- *Фавти модарон ҳини таваллуд*: ба ҳисоби миёна дар ҷаҳон соли ба 100 000 модари ҳини таваллуд зиндамонда 400 фавт рост меояд. Барои муқоиса таносуби ин рақамҳо дар Африка 1100 ба 100 000 ва дар мамлакатҳои тараққиқардаи индустриалӣ 12 ба 100 000 аст.

- *ВИЧ /СПИД*: соли 2000-ум тахминан 13 млн. кӯдак ба сабаби ВИЧ /СПИД аз модар ё ҳар ду волид маҳрум шуданд.

- *Ғизо (хӯрокворӣ)*: тахминан 150 млн. кӯдак серӣ хӯрок намехӯранд.

- *Қашишоқӣ*: дар сайёра 3 млрд. одам ҳар кадом рӯзе бо 2 доллари ИМА зиндагӣ мекунанд, 50% онҳо кӯдаконанд.

- *Меҳнати кӯдакон*: қариб 250 млн. кӯдаки синнашон аз 5 то 14 сола кор мекунанд.

- *Кӯдакони кӯча*: тақрибан 100 млн. кӯдак (4 сола ва аз он боло) дар кӯча зиндагӣ ва кор мекунанд.

- *Таҳсилот*: 100 млн. кӯдак ба мактаб намераванд, 53% онҳо духтараконанд.

- *Низоъҳои мусаллаҳона*: солҳои 90-уми асри гузашта дар рафти низоъҳои мусаллаҳона 2 млн. кӯдак ҳалок гардиданд, 6 млн. кӯдак захмӣ ва маъҷуб шуданд; 300 ҳазор кӯдак ба сифати сарбоз бевосита ба низоъҳои мусаллаҳона ҷалб гардиданд.

- *Кӯдакон-гурезаҳо ва кӯдакон-муҳоҷирин*: дар тамоми ҷаҳон 11 миллион кӯдакон – гурезаҳо ҳастанд.

- *Маъҷубон*: тақрибан 120-150 млн. кӯдак маъҷубанд. Ҳар сол дар ҷаҳон 70% кӯдакон бо имкониятҳои маҳдуд таваллуд мешаванд.

- *Зӯроварӣ*: ҳар сол 40 млн. кӯдаки синни то 15-сола аз зӯроварӣ дар оила ё набудани ғамхорӣ волидон ба андозае, ки ёри тиббӣ лозим мешавад, ҷабр мебинанд.

- *Хариду фурӯши кӯдакон*: дар Африка ва Осиёи Ҷанубӣ-Шарқӣ ҳар сол 400 000 духтаракон ва писаракон ҷабри хариду фурӯш мекашанд; дар тамоми ҷаҳон ҳар сол то 2 млн. кӯдакону занон фурӯхта мешаванд.

Дигаргуниҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии баъди пошхӯрии ИҶШС ба амалода ба тақдир миллионҳо кӯдакони собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ низ таъсири зиёде расонданд. Шумораи кӯдакони беназоратмонда, аз ҷумла бехонаҳо, ҳодисаҳои зӯроварӣ дар оила афзуда, проблемаҳои дастрасӣ ба таҳсилот ва хизматрасонии босифати тиббӣ ба миён омаданд. Ин аз ҷумла ба Тоҷикистон низ, ки мутаассифона, яке аз мамлакатҳои дар он сатҳи ғавти кӯдакону модарон баланд маҳсуб мешавад, дахл дорад.

Кӯдак дар ҳама гуна ҳолат бояд байни онҳое бошад, ки аз онҳо аввалин шуда, ҳифзи иҷтимоӣ мебинанду ёрӣ мегиранд, зеро ғамхорӣ доимӣ дар ҳаққи кӯдакон шартӣ ногузири ҳастӣ ва рушди халқ, давлат ва умуман, ҷомеаи ҷаҳонӣ мебошад. Бинобар ин фароҳам овардану такмил бахшидани механизмҳои пурсамари давлатӣ ва институтҳои ҷамъиятӣ, ки амалисозию ҳифзи ҳуқуқҳо ва озодиҳои кӯдакро таъмин карда, рушди

муваффақонаи онро дастгирӣ менамоянд, махсусан муҳим аст. Ин амал метавонад дар шаклҳои гуногун ба амал ояд, масалан, бо роҳи сохтмони боғчаҳои бачагона, яслиҳо, мактабҳо, литсейҳо, хонаҳои кӯдакон, таъсиси барномаҳои махсуси кӯдакона дар радио ва телевизион, рӯзномаю маҷаллаҳо, кинофилмҳо, ташкили фароғати кӯдакон дар шакли лагерҳои тобистона, санаторияҳо, пансионатҳо. Тавре дар Эъломияи ҳуқуқҳои кӯдаки СММ омадааст, «инсоният вазифадор аст ба кӯдакон ҳамаи чизҳои беҳтаринеро, ки дорад, диҳад».

- ? 1. Машгулияти дӯстдоштаи худро гӯед.*
- 2. Шумо оянда кӣ шудан мехоҳед?*

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: *категорияи нозуки иҷтимоии аҳоли, кӯдак.*

Саволҳо ва супоришҳо:

- 1. Кӯдак кист?*
- 2. Ба андешаи Шумо, кадоме аз проблемаҳои дар маърӯзаи Муносиш умумии СММ зикргардида, ки дар боло иқтибос шуданд, барои Тоҷикистон махсусан муҳим (хос) аст?*
- 3. Дар Майдони Болотной ш. Москва (Россия) чанд сол пеш муҷассамаи «Ба кӯдакон – ҷабрдидагони иллатҳои калонсолон»-и ҳайкалтарош Пётр Шамякин кушода шуд. Дар маркази композитсия ҳайкали писарак ва духтараки машгули бозӣ ва дар гирди онҳо дар сурати аъҷубаҳои нафратангез ҳамаи иллатҳои ба саломатӣ ва некӯаҳволии кӯдакон таҳдидкунанда тасвир гаштаанд. Чунин симоҳои бадҳайбат сздаҳтоянд; Нашъамандӣ, Фоҳишагарӣ, Дуздӣ, Майзадагӣ, Чаҳолат, Таълимоти бардурӯғ, Тарғиби зӯроварӣ, Садизм (азиятдиҳӣ), Сутуни шармсорӣ барои бехотираҳо, Истисмори меҳнати кӯдакон, Қашшоқӣ, Ҷанг ва дар мобайн, дар пояи аз ҳама баланд шахсе бо дастони ҷамъкардаю гӯшҳоро маҳкамкарда, тасвир шудааст, ки рамзи Бетарафӣ аст. Шумо гоյи ин композитсияро чӣ гуна мефаҳмед? Ба фикри Шумо, боз кадом иллатҳо ба кӯдакии хушбахтона таҳдид мекунанд?*

4. *Шумо ин суханони Януш Корчакро чӣ гуна мефаҳмед: «Сад кӯдак, сад шахсият, ки одамонанд – одамони на оянда, балки одамони ҳозира, одамони имрӯз, ҳамин ҳоло»?*

5. *Шахсан худи Шумо ва ё ҳамсолони Шумо бо кадом вайронкуниҳои ҳуқуқҳои асосии кӯдак дучор омадаед?*

§ 21. КОНВЕНСИЯИ СММ ДАР БОРАИ ҲУҚУҚҲОИ КӮДАК

1. Таърихи пайдошавии Конвенсияи СММ дар бораи ҳуқуқҳои кӯдак

Соли 1989 Созмони Милали Муттаҳид хуччати аз ҳама муҳими байналмилалӣ оид ба ҳифзи ҳуқуқҳои кӯдак – Конвенсия дар бораи ҳуқуқҳои кӯдакро қабул намуд, ки мо онро аллакай чандин маротиба хотиррасон кардем. 2 сентябри соли 1990 ҳукми амал пайдо кардани Конвенсияи мазкур нуқтаи кулминатсионии ҳамаи он кӯшишҳои гардид, ки қомеаи ҷаҳонӣ тӯли қариб 70 сол барои таъмини эътирофи зарурии ниёзҳои махсус ва нозуқиҳои махсуси кӯдакон ба ҷо меовард. Инсоният ба қабули ин хуччат тадричан ва бо роҳи дуру дароз расид: соли 1924 – қабули Эълумияи Женевагии ҳуқуқҳои кӯдак дар доираи Лигаи миллатҳо; соли 1948 – аз ҷониби Ассамблеяи Генералии СММ тасдиқ гардидани Эълумияи умумии ҳуқуқи башар; соли 1959 – қабули Эълумияи ҳуқуқҳои кӯдак; соли 1979 – эълон гардидани Соли байналхалқии кӯдак. Ғайр аз ин дар як қатор созишномаҳо оид ба ҳуқуқҳои инсон ва ҳуқуқҳои башардӯстӣ меъёрҳои мушаххасе дар бораи вазъияти кӯдакон таҳким бахшида шуданд. Ҳамзамон бо ин ҳама баъзе давлатҳо зарурати қабули созишномаи байналмилалии ҳамаро фарогирандаро дар бораи ҳуқуқҳои кӯдак, ки тибқи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ бояд характери ҳатмӣ дошта бошад, изҳор менамуданд.

Ба таҳкими чунин нуқтаи назар хабарҳо дар бораи шароитҳои вазнини зиндагии кӯдакон, ки дар ин хусус ҷавби хеле зиёд, ҳифзи нокифояи саломатии кӯдакон, дар онҳо набудани имкониятҳои зарурии гирифтани таҳсилоти оддӣ шаҳодат медиҳанд, мусоидат мекарданд. Ғайр аз ин иттилоот дар хусуси кӯдакони дучори зишткорихою истисморгардида дар шакли ғошишагарӣ ё меҳнати хавфнок, дар бораи кӯдакони дар

махбасҳо нигоҳдошташаванда ё кӯдакони ҷабрдидаи низоъҳои мусаллаҳона боиси нигарониҳои боз ҳам бештаре мешуданд.

Бо таҳияи Конвенсия гурӯҳи кории таъсисдодаи Комиссияи оид ба ҳуқуқҳои инсонии СММ, ки аз ашхоси махсус фиристодаи ҳукуматҳо, ҳамчунин намояндагони як қатор мақомот ва муассисаҳои махсусгардонидашудаи СММ, чун масалан, Созмони байналхалқии меҳнат, ЮНИСЕФ, ИКОГ СММ ва созмонҳои ғайриҳукумати иборат буданд, машғул шуд.

Конвенсия нахустин ҳуҷҷати байналмилалии ҳатмии юридикӣ мебошад, ки доираи ин қадар васеи ҳуқуқҳои инсон – ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангиро фаро гирифтааст. Конвенсия муносибати ҳамаҷониба (том)-ро ба баррасии вазъиятҳои кӯдакон истифода мекунад, муқаррароти Конвенсия дар бораи ҳуқуқҳои кӯдакро, ки ҳамагӣ аз 10 принсип иборат буда, таваҷҷӯҳро ба зарурати ҳифзи кӯдак дар давраи рушди ӯ ҷалб месозад, инкишоф медиҳад ва мушаххас мегардонад. Конвенсия ба эҳтироми шаъну шарафи ҳамаи одамон асос қарда, эътироф мекунад, ки ҳар кӯдак ҳуқуқҳои инсониро соҳиб аст: ин ҳуқуқҳо аз ҳуқуқҳои волидон ё ягон одами калон гирифта нашудаанд ва вобастаи онҳо нестанд. Ин асоси концепсияи вусъат бахшидани имкониятҳои кӯдак буда, эътирофи кӯдак ба сифати субъекти соҳибэҳтиром ва узви ҷомеа ба он мақсад аст, ки ақидаҳо ва интизориҳои маҳдудсозандаю таъйиби нисбат ба одамони ҷавон дигаргун гарданд.

? Қадом мақомоти СММ ба давлатҳои иштирокдори СММ бобати имплементатсияи муқаррароти Конвенсия дар бораи ҳуқуқҳои кӯдак ёрӣ мерасонанд?

2. Мундариҷаи Конвенсия дар бораи ҳуқуқҳои кӯдак

Дар Конвенсия чор принсипи умумии роҳбарикунанда таҳким бахшида шудаанд. Ин принсипҳо, ки бояд ҳамаи муқаррароти Конвенсияро бо фарогирии барномаҳои миллӣ оид ба татбиқи онҳо тафсир бахшанд, аз ҷумла дар моддаҳои 2, 3, 6 ва 12-и Конвенсия баён шудаанд.

- **Пешгирии ҳуқуқпоймолкунӣ.** Давлатҳои аъзо бояд таъмин намоянд, ки ҳар як кӯдаки дар доираи ҳуқуқи (юрисдиксияи) онҳо қарордошта ҳуқуқҳои худро бидуни таъйиби дар асоси

«нажод, ранги пӯст, забон, дин, ақидаи сиёсӣ ва ақидаи дигар, асли миллӣ, этникӣ ё иҷтимоӣ, вазъи молӣ, вазъи саломатӣ ва таваллуди кӯдак, волидайн ва сарпарастии қонунии ӯ ё ягон ҳолатҳои дигар» амалӣ гардонда тавонад. Асоси ин принцип таъмини имкониятҳои баробар мебошад. Духтаракон бояд бо писаракон имкониятҳои баробар дошта бошанд. Кӯдакон аз ҷумлаи гурезаҳо, кӯдакони мансуб ба халқҳои таҳҷоӣ ё ақаллиятҳо бояд соҳиби ҳамон ҳуқуқҳои бошанд, ки аҳолии дигар доранд.

- **Таъмини беҳтарини манфиатҳои кӯдак.** Ин муқаррарот ба зарурати дар навбати аввал таваҷҷӯҳ зоҳир намудан ба манфиатҳои кӯдак нигаронида шудааст. Вай бо амалҳои бевосита ба кӯдакон нигаронидашуда (масалан, таҳсилот, корҳои судӣ оид ба парасторӣ ва ғайра) маҳдуд намешавад ва инчунин ба ҳамаи амалҳои, ки метавонанд ба кӯдак таъсири мустақим ё ғайримустақим расонанд (сиёсати бо кор таъмин кардан, тақсимооти буҷет ва ғайра) мансуб нест. Бинобар ин вай вазифадорӣ ҳар касро (давлатӣ ё хусусӣ) бобати дар навбати аввал гузаронидани «арзёбии таъсири амалҳо ба кӯдак» барои баррасии оқибатҳои имконпазири ҳама гуна тадбирҳо ва алтернативаҳо ва минбаъд гузаронидани мониторинги истифодаи ин тадбирҳо дар назар дорад.

- **Ҳуқуқ ба ҳаёт, зинда мондан ва рушд.** Муқаррароти модда дар бораи ҳуқуқ ба ҳаёт ҳуқуқро ба зинда мондан ва рушд, ки бояд дар «ҳадди аксар имконпазир» таъмин гардад, фаро мегирад. Истилоҳи дар ин қарина истифодашавандаи «рушд»-ро ба маънии васеъ бо дар назардошти ҷанбаи сифатии он бояд тафсир бахшид: ҳадафи меъёри нишондодашуда на танҳо ниғаҳдошти саломатии ҷисмонӣ, ҳамчунин таъмини рушди рӯҳонӣ, эмосионалӣ, ақлонӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ мебошад.

- **Ақидаҳои кӯдак.** Ба кӯдакон бояд ҳуқуқи озодона баён кардани ақидаҳои худ оид ба ҳамаи масъалаҳои ба онҳо дахлдор дода шавад. Зимнан, ба ақидаҳои кӯдак «мутобиқи синну сол ва камолоти кӯдак» бояд диққати зарурӣ зоҳир гардад. Ин принцип дар кӯдакон мавҷуд будани ҳуқуқи баён кардани фикри худ ва ба таври ҷиддӣ ба назар гирифтани ақидаҳои худро аз ҷумла дар ҷараёни ҳама гуна тафтишоти судӣ ё маъмурии ба кӯдак дахлдошта дар назар дорад.

Барои баёни мундариҷаи Конвенсия ба чуз баррасии принципҳои дар боло овардашудаи роҳбарикунанда сохторҳои зайлро истифода кардан мумкин аст: иштирок- ҳифз- таъминот.

- **Чанбаи иштирок** дар навбати аввал бо эътирофи саҳеҳи ҳуқуқҳои кӯдак ба иштирок, чуноне дар моддаи 12 (1) муқаррар гардидааст, пешниҳод шудааст. Додани «диққати зарурӣ» ба ақидаҳои кӯдак, тавре дар боло гуфтем, унсурҳои асосии муқаррароти мазкур мебошад. Вай дараҷаи иштироки кӯдакро, ки ба вай имконият медиҳад, воқеан ҳам ба раванди кор ва қабули қарорҳо таъсир расонад, дар назар дорад. Конвенсия баъзе ҳуқуқҳои асосии сиёсӣ ва шахрвандиро ба ҳуқуқҳои кӯдак мутобиқ мегардонад, ки байни онҳо озодии афкор ва эътиқод, ассосиатсияҳо, маҷлисҳо ва эҳтироми ҳаёти шахсӣ, ҳуқуқ ба ҳаёт (бо фарогирии манъи истифодаи ҷазои қатл нисбат ба ҷинояткорони ноболиғ), ҳимоя аз шиканҷа ва дастгиркунии худсарона ва кафолати баррасии боадолатонаи судӣ ҳастанд.

- Нисбати масъалаҳои **ҳифз** Конвенсия дар худ тадбирҳои ҳифзро «аз тамоми шаклҳои зӯрварии ҷисмонӣ ё психологӣ, таҳқир ё сӯиистифода, набудани ғамхорӣ ё муносибати безътиноён, муносибати дағалона ё сӯиистифода, аз ҷумла сӯиистифодаи шахвонӣ аз ҷониби волидайн, сарпарастони қонунӣ ё ҳар шахси дигаре, ки ғамхорӣ кӯдак бар дӯши ӯ мебошад» (муқаррароти мазкур ҳамчунин ба ҷазодиҳии интизомӣ дар мактаб дахл дорад) фаро мегирад. Ҳифз бо муқаррароти муайянкунандаи тадбирҳо бар зидди истисмори иқтисодӣ (меҳнати кӯдакона), истисмори шахвонӣ ва хариду фурӯши кӯдакон, нашъамандӣ, ҳамчунин стандартҳои нисбати кӯдакон ва низоъҳои мусаллаҳона ба таври илова пурзӯр карда мешавад.

- Ҳуқуқ ба **таъминот**, ки Конвенсия кафолат медиҳад, дар худ ҳуқуқ ба саломатӣ, ба таҳсилот, амнияти иҷтимоӣ ва сатҳи шоиштаи зиндагиро фаро мегирад.

Зиёда аз ин Конвенсия ҳамчунин стандартҳои навро бо роҳи таҳким бахшидани ҳуқуқҳои кӯдак ба ҳифзи шахсияти ӯ, оила ва дигар муносибатҳои байниҳамдигарии иҷтимоӣ (бо фарогирии баҳамории оила), маҳдудиятҳо дар писархонӣ духтархонӣ байналмилалӣ, ҳуқуқи кӯдак ба истироҳат, вақти холи, бозӣ ва фаъолияти фарҳангӣ, ҳамчунин таҳкимбахшии вазифадорӣ давлатиро оид ба таъмини барқарорсозӣ ва офиятбахшии ҳамаи

кӯдаконе, ки аз ҳама гуна шаклҳои зӯроварӣ ва истисмор ҷабр дидаанд, таҳия намуд.

Кумитаи оид ба ҳуқуқҳои кӯдак. Моддаи 43-и Конвенсия дар бораи ҳуқуқҳои кӯдак таъсиси Кумитаи СММ оид ба ҳуқуқҳои кӯдакро, ки аз 18 нафар мумайзони ба сифати инфиродӣ коркунанда иборат аст, пешбинӣ менамояд. Ба ин тариқ, Кумитаи оид ба ҳуқуқҳои кӯдак боз як мақомоти қарордодии СММ оид ба ҳуқуқҳои инсон ба шумор меравад. Вай ба рафти татбиқи муқаррароти Конвенсия дар бораи ҳуқуқҳои кӯдак аз ҷониби давлатҳои иштирокдор назорат мебарад. Мутаассифона, Конвенсия танҳо як механизми мониторинги риояи муқаррароти он, яъне маҳз пешниҳод кардани ҳисоботҳоро дар назар дорад. Мувофиқи тартиботи мазкур давлатҳо вазифадоранд, ки дар ҳар чор сол дар бораи пешравиҳо дар татбиқи муқаррароти Конвенсия (ва протоколҳои факултативӣ) ба Кумита ҳисобот пешниҳод намуда, дар он вазъияти кӯдаконро дар мамлакатҳои худ инъикос намоянд. Кумита ин ҳисоботҳоро, ки қисми «муколамаи асоснок» бо давлатҳои дахлдори нашркунандаи эродҳои танқидӣ ва тавсияҳо мебошанд, меомӯзад. Созмонҳои ғайриҳукумати машғули масъалаҳои ҳифзи кӯдакон кӯшиш мекунанд, ки механизмҳои шикоятҳои инфиродиро дар сатҳи байналхалқӣ баррасӣ кунанд. Ин ба Кумита имконият медиҳад, ҳуқуқи худии амсолиро таҳия намояд, ки барои рушди юридикӣ стандартҳо оид ба ҳуқуқҳои инсон дастгирии пурзӯре мешавад.

Маърузаи аввалини Тоҷикистон дар бораи рафти иҷрои Конвенсия аз ҷониби Кумитаи оид ба ҳуқуқҳои кӯдаки СММ соли 1998 баррасӣ шуда буд. Проблемаҳои асосии дар маъруза инъикосёфта қариб ҳамаи соҳаҳои фаъолияти ҳаётии кӯдаконро фаро мегирад, масалан, ҳуқуқҳои кӯдакон ва санадҳои асосии меъёрӣ-ҳуқуқӣ дар соҳаи таҳсилот; ҳуқуқҳои кӯдакони یتим ва кӯдакони бе сарпараст монда; ҳуқуқҳои кӯдакони маъюб; пешгирии ҷинояткориҳои кӯдакона; ҳифзи саломатии кӯдакон ва ғайра.

Кумита дар қайдҳои хотимавии худ зикр кард, ки аз ҷониби Тоҷикистон қабул гардидани тадбирҳои сершумори қонунгузорӣ ва маъмурии марбут ба ҳуқуқҳои кӯдакон, ҳамчунин лоиҳаи барномаи давлатии омӯзиши ҳуқуқҳои инсонро шодбош мегӯяд. Баробари ин Кумита изҳори нигаронӣ кард, ки дар чанд соли охир Тоҷикистон ба сабаби давраи

гузариш ба иқтисодиёти бозор ва ба амал омадани ҷанги шаҳрвандӣ бо фарогирии бекорӣ, қашшоқӣ, коррупсия, ки махсусан ба кӯдакони мансуб ба табақаҳои нисбатан нозуки ҷомеа таъсири зиёд расонданд, бо бисёр проблемаҳои ҷиддии иқтисодӣ ва иҷтимоӣ дучор омад. Дар қайдҳои Кумита ба Ҳукумати мамлакат тавсияҳои мушаххас дода шудааст, ки ҳоло дар ҷараёни татбиқи сиёсати давлатӣ нисбат ба кӯдакон ба эътибор гирифта мешаванд.

? Муайян кунед, ки ҳуқуқҳои зикргардида ба иштирок, ҳифз ва таъминот дар кадом моддаҳои Конвенсия нишон дода шудаанд? Ҳуқуқҳои кафолатдодаи Конвенсияро ба ҳуқуқҳои сиёсӣ, шахсӣ, фарҳангӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ гурӯҳбандӣ кунед ва нишон диҳед, ки онҳо дар кадом моддаҳои Конвенсия нишон дода шудаанд.

3. Ҳифзи ҳуқуқҳои кӯдакон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Тоҷикистон чун давлатҳои дигари узви Конвенсия дар бораи ҳуқуқҳои кӯдак ӯҳдадор аст, ки ҳуқуқҳои дар Конвенсия таҳкимбахшидашудаи кӯдаконро таъмин намояд ва ҳифз кунад. Бо мақсади таъмини ҳифзи кӯдакон дар сатҳи давлатӣ бисёр сохторҳои давлатӣ бо проблемаҳои кӯдакон машғул шуда, амалан ба татбиқи муқаррароти Конвенсия ҷалб карда шудаанд, аз ҷумла: Идораи кафолатҳои конституционии ҳуқуқҳои шаҳрвандони Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Комиссияи назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба таъмини иҷрои ӯҳдадориҳои байналхалқӣ дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон, Вазорати маориф, Вазорати нигоҳдории тандурустӣ, Вазорати меҳнат ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли, Вазорати фарҳанг, Вазорати корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар идораҳо дар доираи салоҳиятҳои худ, ҳамчунин Кумитаи ҷавонон, варзиш ва сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кумитаи кор бо занон ва оила ва ғайра.

Соли 2001 дар сохтори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Комиссияи махсуси оид ба ҳуқуқҳои кӯдак таъсис дода шуд. Байни дигар мақомоти муҳими давлатии бевосита бо ҳуқуқҳои кӯдакон машғулбуда махсус қайд кардани Комиссияи оид ба корҳои ноболиғон ҷоиз аст.

Комиссияи назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ҳуқуқҳои кӯдак мақомоти доимоамалкунандаи байниидоравии машваратист. Вай бо мақсади ҳамоҳанг сохтани фаъолияти идораҳои давлатӣ бо фарогирии мақомоти маҳаллии ҳокимият баҳри татбиқи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳамчунин ӯҳдадориҳои байналмилалӣ Тоҷикистон, ки аз Конвенсия дар бораи ҳуқуқҳои кӯдак ва дигар қарордодҳои байналмилалӣ дар соҳаи ҳифзи ҳуқуқҳои кӯдак бармеоянд, таъсис дода шудааст. Чунончи, Комиссия бо арзёбии муботикати қонунгузори Тоҷикистон бо муқаррароти қарордодҳои байналмилалӣ дар соҳаи ҳифзи ҳуқуқҳои кӯдак машғул шуда, оид ба истифода ва тақмили минбаъдаи меъёрҳои марбут ба ҳуқуқҳои кӯдакон маърузаҳо ва тавсияҳо тайёр мекунад, ба паҳн кардани донишҳо дар бораи меъёрҳои миллий ва байналмилалӣ оид ба ҳифзи ҳуқуқҳои кӯдак ва ғайра кӯмак мекунад. Ба функцияҳои Комиссия ҳамчунин таъмини тайёр кардани маърузаҳои миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Кумитаи оид ба ҳуқуқҳои кӯдаки СММ дар бораи рафти иҷрои Конвенсия дар бораи ҳуқуқҳои кӯдак дохил мешавад.

Кумитаи ҷавонон, варзиш ва сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мақомоти марказии ҳокимияти иҷроия мебошад, ки бо коркарди сиёсати ягонаи давлатӣ ва танзими меъёрӣ-ҳуқуқӣ дар соҳаи ҷавонон, инкишофи тарбияи ҷисмонӣ, варзиш ва туризм машғул аст. Вай ҳамоҳангсозӣ ва назорати фаъолияти марказҳо, муассисаҳо, таълимгоҳҳо ва ташкилотҳои ба низоми он шомилбударо амалӣ мегардонад. Байни вазифаҳои асосии кумита кӯмак кардан ба рушди тарбияи ҷисмонӣ, ватандӯстӣ, фарҳангӣ ва маънавии ҷавонон, мустаҳкам кардани дӯстӣ, ягонагӣ ва муттаҳидии ҷавонони мамлакат, тарғиби тарзи солими ҳаёт, идеалҳои ҳаракати олимпӣ, ҷойҳои шоёнӣ таваҷҷӯҳи сайёҳии мамлакат ва ғайра меистанд.

Кумитаи кор бо занон ва оилаи назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мақомоти марказии ҳокимияти иҷроияест, ки бо татбиқи сиёсати давлатӣ оид ба ҳифз ва таъмини ҳуқуқҳо ва манфиатҳои занон ва оила, муваффақшавӣ ба баробарии гендерӣ, вусъати доираи иштироки занон дар ҳалли проблемаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ, идораи корҳои давлат ва ҷомеа машғул мебошад. Ба ин тариқ, кумита дар доираи салоҳиятҳои худ ҳамчунин бо дастгирии саломатии модарӣ машғул шуда, оид ба дарёфту андозагирии муносибатҳои навоваронаю муҳим

дар ҳалли проблемаҳои занон ва оила, тарғиби тарзи солими ҳаёт, некӯахлоқии маънавӣ, муносибати масъулиятшиносонаи ҷавонон ба ташкили оила корхоро ба роҳ мемонад ва ба ин тариқ дар татбиқи ҳуқуқҳои оилавии кӯдак, ҳуқуқи кӯдак ба ҳаёт, зинда мондан ва рушд кардани ӯ ёрӣ мерасонад.

Комиссияи оид ба корҳои ноболиғон ба сохтори мақомоти ҳокимияти иҷроия дохил шуда, дар назди мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилоятҳо, шаҳрҳо ва ноҳияҳо таъсис дода мешавад. Вазифаҳои асосии комиссияҳои оид ба корҳои ноболиғон ташкили кор оид ба пешгирии беназоратӣ, ҳуқуқвайронкунии кӯдакон, баррасии корҳо оид ба ҳуқуқвайронкуниҳо аз ҷониби ноболиғон ва амалисозии назорат ба шароитҳои нигоҳдорӣ ва гузаронидани корҳои ислохотӣ бо ноболиғон дар муассисаҳои Вазорати корҳои дохилӣ ва муассисаҳои махсуси тарбиявӣ барои кӯдакон мебошад. Ба ҳайати комиссия вакилони маҷлисҳо, намояндагони ташкилотҳои иттифоқи касаба ва ҷавонон, коллективҳои меҳнатӣ, коркунони маориф, нигоҳдории тандурустӣ, ҳифзи иҷтимоӣ, мақомоти корҳои дохилӣ, муассисаҳои маданӣ-маърифатӣ, ҷамъиятҳои саҳҳомӣ, консернҳо, ширкатҳо шомил шуда метавонанд, ки баҳри таъмини ҳимояи бештари манфиатҳои кӯдакон амалӣ мегардад.

***Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред:** Конвенсияи СММ дар бораи ҳуқуқҳои кӯдак, Кумитаи СММ оид ба ҳуқуқҳои кӯдак, Комиссияи назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ҳуқуқҳои кӯдак, Комиссияи оид ба корҳои ноболиғон.*

Саволҳо ва супоришҳо:

1. *Кадам сабабҳо боиси пайдошави Конвенсия дар бораи ҳуқуқҳои кӯдак гаштанд?*
2. ***Кор бо Конвенсия.** Муайян кунед, ки дар кадом моддаҳо ҳуқуқҳои иштирок, ҳифз ва таъминот инъикос гардидаанд. Моддаҳои Конвенсияро ба ҳуқуқҳои шахсӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ гурӯҳбандӣ кунед.*
3. *Ҳуқуқҳои кӯдак ба иштирок чӣ маънӣ дорад? Шумо онро мефаҳмед? Бо мисолҳо нақл кунед.*

§ 22. ПРОТОКОЛҲОИ ФАКУЛТАТИВӢ БА КОНВЕНСИЯ ДАР БОРАИ ҲУҚУҚҲОИ КӮДАК

1. Протоколи факултативӣ ба Конвенсия дар бораи ҳуқуқҳои кӯдак марбут ба иштироки кӯдакон дар низоъҳои мусаллаҳона

Таҳдидҳои замони ҳозира ба рушди муваффақонаи кӯдак, зарурати беҳтар кардани ҳифзи кӯдакон ва таҳким бахшидани принципҳои Конвенсия дар бораи ҳуқуқҳои кӯдак бо гузашти айём зарурати таҳияи ду протоколи факултативиро ба он ба миён оварданд, ки аз ҷониби Ассамблеяи Генералии СММ соли 2000 қабул карда шуданд. Инҳо Протоколи факултативӣ ба Конвенсия дар бораи ҳуқуқҳои кӯдак марбут ба иштироки кӯдакон дар низоъҳои мусаллаҳона ва Протоколи факултативӣ ба Конвенсия дар бораи ҳуқуқҳои кӯдак марбут ба хариду фурӯши кӯдакон, фоҳишагарии кӯдакона ва порнографияи кӯдакона мебошанд.

Дар маърӯзаи ЮНИСЕФ таъкид мегардад, ки даҳшатҳои ҷанг маҳсусан ба ҷавонон таъсири зиёд мерасонанд. Кӯдакон аз ҷанг на танҳо мустақиман ҷабр мебинанд – ҳалок мегарданд, маъюбу маслуқ мешаванд, дар лагерҳо барои гурезаҳо умр ба сар мебаранд, бе хонаву дар мемонанд, инчунин қисми зиёди онҳо ҷабрдидагони ғайримустақими ҷанг мешаванд, ки ин дар вайрону валангор, баста шудани мактабҳо ва муассисаҳои тиббӣ, ҳалал дидани истехсоли маҳсулоти ғизоӣ ва аз байн рафтани ҳадамоти муҳиме чун сироятнопазиргардонӣ шуда, масъалаи рушди онҳоро душвор месозад.

Ва даҳшатноктар боз он аст, ки дар бисёр мамлакатҳо кӯдакон ба мошинҳо ва силоҳҳои ҷангӣ табдил дода мешаванд. Онҳоро ба сафи қувваҳои мусаллаҳ даъват мекунанд, медузданд ва бо зӯрӣ маҷбур месозанд, ки дар хатти пеши фронт ҷанганд. Дар солҳои охир тахминан 200 ҳазор кӯдакони синнашон то 15 сола ба сафи қувваҳои мусаллаҳ даъват шуда, илми одамкуширо аз худ намудаанд. Аз кӯдакон «сарбозони идеалӣ» ба камол мерасанд. Чунин «сарбозон» эҳсоси тарсу бим надоранд ва ба ҳама гуна фармонҳо итоат мекунанд. Онҳо ба осонӣ мутеи коркарди психологӣ мешаванд ва онҳоро ба мутаассибон (фанатҳо) табдил медиҳанд. Онҳо ба ҷаҳолатҳои ҷанг ба зудӣ одат мекунанд – ҷанг барои онҳо ба ҷуз ҳодисаву мочаро чизи дигаре намегардад. Ба онҳо пул, яъне музд додан шарт нест – онҳо танҳо барои либосу хӯрок ҳам меҷанганд.

Имрӯз дар тамоми ҷаҳон қариб як миллион нафар кӯдак дар 36 низоъҳои мусаллаҳона иштирок доранд. Масалан, қувваҳои мусаллаҳи инқилобии Колумбия – армияи аз ҷамаи сершумори шӯришгарон дар Америкаи Лотинӣ - дар сафҳои худ беш аз 77 ҳазор нафар ҷангиён дорад. Аксари кулли онҳо ҳанӯз ба синни 18 нарасидаанд. Дар ҷамаи ноҳияҳои Колумбия, ки таҳти тасарруфи шӯришгарон қарор доранд, ҷамаи духтаракону писаракони аз 13 сола боло ба сафи артиш даъват карда мешаванд.

Рамзист, ки аввалин парвандаи баррасикардаи Суди байналҳалқии ҷиноятӣ (СБҶ) баъди ҳукми амал пайдо кардани Статути Римии СБҶ дар соли 2002 оид ба кӯдакон – сарбозон буд. Пешвои яке аз гурӯҳҳои шӯришгарони африқой Томас Лубанга барои солҳои 2002-2003 дар музофоти Итураи Конго ба амалиётҳои ҷангӣ ҷалбсозии кӯдакони то 15- сола дар рафти низоъҳои мусаллаҳона дар Ҷумҳурии Демократии Конго айбдор карда шуд. Бо ҷалбсозии кӯдакон ба амалиётҳои ҷангӣ, аз ҷумла ба ном қувваҳои ватандӯсти озодкунандаи Конго (ҚВОК) – гурӯҳи ҷангии ҳизби Иттиҳоди ватандӯстони Конго (ИВК), ки раисаш он замон Лубанга буд, машғул шудааст. Дар хулосаи айбнома қайд гардидааст, ки Лубанга нақшаи ҷалбсозии оммавии кӯдаконро дар ҚВОК ҳамоҳанг месохт, воридшавии маблағҳоро барои нигоҳдории лагерҳое, ки дар онҳо кӯдакон – сарбозон тайёр карда мешуданд, таъмин менамуд. Зикр мегардад, ки вай волидонро барои додани кӯдаконашон ба сафҳои ҚВОК ҳавасманд месохт ва кӯдаконро ба сифати муҳофизу посдорони худ истифода мекард. Ҳангоми шиддати низоъ дар музофоти Итура дар он қариб 30 ҳазор кӯдак иштирок доштанд, ки баъзеашон ҳатто ба синни 10-солагӣ нарасида буданд.

Ба ҷуз Статути СБҶ, ки ҷавобгарии байналҳалқии ҷиноятиро барои кирдорҳои марбут ба даъвати кӯдакон ба хизмати ҳарбӣ, сафарбаркунии кӯдакони ҳанӯз ба синни 15 нарасида ба сафи қувваҳои мусаллаҳ, ё истифодаи фаъолонаи онҳо дар амалиётҳои ҷангӣ дар доираи низоъҳои мусаллаҳонаи ҷи байналҳалқӣ ва ҷи ғайрибайналҳалқӣ муқаррар менамояд, ин ҳамаро инчунин Конвенсияи Ташкилоти байналҳалқии меҳнат (ТБМ) № 182 дар бораи манъ кардан ва дидани чораҳои фаврӣ оид ба решакансозии шаклҳои бадтарини меҳнати кӯдакон (июни соли 1999) чун ҷинояти ҳарбӣ, ҷалбсозии маҷбурӣ ё

ҳатмии кӯдакон барои истифодаи онҳо дар низоъҳои мусаллаҳона манъ месозад.

Протоколи факултативии марбут ба иштироки кӯдакон дар низоъҳои мусаллаҳона ӯҳдадориҳои давлатҳои иштирокдорро бобати андешидани тадбирҳои имконпазир баҳри таъмини он ки хизматчиёни ҳарбии ба синни 18-солагӣ нарасида бевосита дар амалиётҳои ҷангӣ иштирок накунанд ва ҳамчунин ашхоси ҳанӯз 18 сола нашуда ба таври ҳатмӣ ба сафҳои қувваҳои мусаллаҳ даъват карда нашаванд, муқаррар менамояд. Протокол ҳамчунин ӯҳдадорие ба зимма мегузорад, ки гурӯҳҳои мусаллаҳи ба қувваҳои мусаллаҳи давлатҳо шомилнабуда ё аз онҳо фарқкунанда (масалан, чун армияҳои шӯришгарон, ки мо дар боло дар бораашон сухан рондем) дар ягон ҳолат ашхоси ба синни 18 нарасидаро ба қувваҳои мусаллаҳ ҷалб насозанд ё онҳоро дар амалиётҳои ҷангӣ истифода накунанд. Давлатҳои иштирокдор барои пешгирии чунин ҷалбсозию истифодаи кӯдакон бо фарогирии андешидани тадбирҳои ҳуқуқии зарурӣ баҳри манъсозӣ ва криминалӣ гардидани чунин амалия бояд ҳамаи чораҳои имконпазирро бинанд.

Дигар ӯҳдадориҳои муҳими давлатҳои иштирокдор аз он иборат аст, ки ноболиғони бар хилофи нишондоди ин протокол ба ҳар ҳол ба қувваҳои мусаллаҳ ҷалбгардида ва дар амалиётҳои ҷангӣ истифодашуда бояд аз сафҳои қувваҳои мусаллаҳ ҷавоб дода шаванд, ё бо тарзҳои дигар аз хизмати ҳарбӣ озод гарданд. Дар мавриди зарурат давлатҳои иштирокдор бояд ба чунин кӯдакон бо мақсади барқарорсозии вазъи ҷисмонӣ психологӣ онҳо, инчунин ҳамгирии такрорӣ, яъне бозгашташон ба ҳаёти мӯътадили осоишта ҳамаҷониба ёрӣ расонанд.

? Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон кадом синни даъват ба хизмати ҳарбӣ муқаррар карда шудааст?

2. Протоколи факултативӣ ба Конвенсия дар бораи ҳуқуқҳои кӯдак марбут ба хариду фурӯши кӯдакон, фоҳишагарии кӯдакона ва порнографияи кӯдакона

Ба қабули Протоколи факултативӣ ба Конвенсия дар бораи ҳуқуқҳои кӯдак марбут ба хариду фурӯши кӯдакон, фоҳишагарии кӯдакона ва порнографияи кӯдакона низ вусъати миқёси ин проблемаҳо – қочоқи байналхалқии ҳамлу нақли

кӯдакон бо мақсади хариду фурӯши кӯдакон, фоҳишагарӣ ва порнографияи кӯдакона, амалияи хеле паҳнгардида ва давомдоштаи секс – туризм, ки махсусан барои кӯдакон хатарнок аст (зеро он хариду фурӯши кӯдакон, фоҳишагарӣ ва порнографияи кӯдаконро бевосита вусъат мебахшад) сабаб гардид. Дар Протокол ҳамчунин қайд гардидааст, ки баъзе гурӯҳҳои махсусан нозуки кӯдакон, аз ҷумла духтаракони хурдсол, ба андозаи зиёд дучори хатари истисмори шахвонӣ мегарданд ва байни кӯдакони дучори истисмори шахвонӣ мегашта теъдоди духтаракони хурдсол хеле зиёд аст. Баъдан дар ҳуҷҷат изҳор мегардад, ки барои барҳам додани хариду фурӯши кӯдакон, фоҳишагарии кӯдакона ва порнографияи кӯдакона танҳо қабули муносибати ҳамаро фарогирандае, ки ҳамаи омилҳои мусоидаткунандаро аз ҷумла бо фарогирии рушди нокифоя, қашшоқӣ, номутаносубии иқтисодӣ, сохтори нобаробарҳуқуқи иҷтимоӣ-иқтисодӣ, мавҷудияти оилаҳои носолим, сатҳи пасти таҳсилот, муҳочирати байни шаҳрҳо ва деҳот, таъбиз аз рӯи аломати ҷинсӣ, рафтори бемасъулиятонаи шахвонии калонсолон, навъҳои зараррасони амалияи анъанавӣ, низоъҳои мусаллаҳона ва ҳамлу нақли қочоқи кӯдакон фаро мегирад, ёрӣ мерасонад. Муқаррароти Протоколи факултативӣ барои муваффақ шудан ба ҳадафҳои Конвенсия дар бораи ҳуқуқҳои кӯдак, махсусан татбиқи муқаррароти он, ки дар моддаҳои 1, 11, 21, 32, 33, 34, 35 ва 36-и Конвенсия дар бораи ҳуқуқҳои кӯдак таҳким бахшида шудаанд, кӯмак мекунад.

? Марҳамат карда, ба хотир оред, ки дар моддаҳои зикршудаи Конвенсия кадом ҳуқуқҳои асосии кӯдакон инъикос гардидаанд?

То қабули протоколи мазкур дар соҳаи ҳифзи кӯдакон дар ин самт якҷанд санадҳои байналмилалӣ ҳуқуқӣ мавҷуд бошанд ҳам (масалан, Конвенсияи Гаага дар бораи ҳифзи кӯдакон ва ҳамкорӣ дар соҳаи писархонии байналмилалӣ, Конвенсияи Гаага дар бораи ҷанбаҳои граҷданӣ-ҳуқуқии дуздии байналмилалӣ кӯдакон ва Конвенсияи аллақай хотиррасонгардидаи ТБМ № 182 дар бораи манъ кардан ва дидани чораҳои фаврӣ оид ба решакан кардани шаклҳои бадтарини меҳнати кӯдакона), онҳо чандон эътирофи калон надоштанд. Соли 1996 дар Конгресси умумиҷаҳонӣ бар зидди истисмори шахвонии кӯдакон ба мақсадҳои тичоратӣ Барномаи

амалиёт оид ба пешгирии хариду фурӯши кӯдакон, фоҳишагарии кӯдакона ва порнографияи кӯдакона, ҳамчунин Эълomia ва Нақшаи амалиёт қабул гардиданд, ки дар асоси Протоколи факултативӣ қарор гирифтанд.

Давлатҳои иштирокдори протокол ӯҳдадор мешаванд, ки дар мамлакатҳои худ хариду фурӯши кӯдакон, фоҳишагарии кӯдакона ва порнографияи кӯдаконаро манъ карда, таъқиби ҷиноятиро барои ҷиноятҳои зерин таъмин менамоянд (ҳамчунин дар сурати зарурат ин кирдорҳоро дар қонунгузориҳои ҷиноятӣ худ криминалӣ мегардонанд):

1) дар қаринаи хариду фурӯши кӯдакон – пешниҳод кардан, додан ё гирифтани кӯдак бо ҳама гуна воситаҳо ба мақсади истисмори шахвонии ӯ, фурӯхтани узвҳои кӯдак, истифодаи кӯдак дар қорҳои маҷбурӣ; майлқунонии ғайриҳуқуқӣ ба сифати миёнрав ба ризоият баҳри писархонии кӯдак бар хилофи санадҳои роҷеъ ба писархонӣ истифодашавандаи байналмилалӣ-ҳуқуқӣ;

2) пешниҳод кардан, гирифтани, додан ё пешбарӣ намудани кӯдак ба мақсадҳои фоҳишагарии кӯдакона;

3) истехсол, тақсимот, паҳн кардан, воридот, содирот, пешниҳод кардан, фурӯхтан ё ниғаҳдории порнографияи кӯдакона.

Дар протокол ҳамчунин таърифи хариду фурӯши кӯдакон, фоҳишагарии кӯдакона ва порнографияи кӯдакона дода шудааст.

Барои мақсадҳои Протоколи мазкур:

а) хариду фурӯши кӯдакон ҳама гуна амал ва созишест, ки тавассути он кӯдак аз ҷониби ҳама гуна шахс ё гурӯҳ ба шахс ё гурӯҳи дигар бар ивази пул ё ҳама гуна подоши дигар дода мешавад;

б) фоҳишагарии кӯдакона маънии дар фаъолияти характери шахвонидошта бар ивази пул ё ҳама гуна подоши дигар истифода кардани кӯдакро дорад.

с) порнографияи кӯдакона бо ҳама гуна воситаҳо дар ҳама гуна шакл тасвир шудани кӯдаки машғули амалиёти воқеии ошқоройи шахвонӣ ё сохташуда, ё тасвири олоти ҷинсии кӯдак асосан ба мақсадҳои шахвонӣ мебошад.

Моддаи 2-и Протоколи факултативӣ ба Конвенсия дар бораи ҳуқуқҳои кӯдак марбут ба хариду фурӯши кӯдакон, фоҳишагарии кӯдакона ва порнографияи кӯдакона.

Дар ҳуҷҷат ҳамкориҳои байналмилалӣ мамлакатҳои иштирокдор бо мақсади таҳқиқ, таъқиби ҷиноятӣ ё додани ашхоси ба амалисозии хариду фурӯш кӯдакон ва фоҳишагарии порнографияи кӯдакона гумонбар мавқеи зиёдеро ишғол менамояд. Байни муқаррароти муҳими дар протоколи факултативӣ таҳкимбахшидашуда ҳамчунин қайд кардани ўҳдадории давлатҳои иштирокдор бобати андешидани тадбирҳои зарурӣ баҳри ҳифзи ҳуқуқҳо ва манфиатҳои кӯдакони ҷабрдидаи амалияи манъкардаи Протокол ҷоиз аст, аз ҷумла: бо роҳи ба онҳо пешниҳод кардани ҳадамот оид ба дастгирии зарурӣ дар ҳамаи марҳилаҳои истехсолоти судӣ; ҳифзи ҳаёти хусусӣ ва шахсияти кӯдакони ҷабрдида, таъминоти ҳифзи онҳо, ҳамчунин оилаҳои онҳо ва шоҳидони аз номи онҳо баромадкарда аз тарсондан ва истифодаи чораҳои қасосگیرӣ; норавоии кашол додани баровардани қарорҳо ва иҷрои онҳо аз рӯи қорҳо, ҳамчунин додани ҷубронҳо ба чунин кӯдакон.

? Ба андешаи Шумо, Протоколи факултативӣ ба Конвенсия дар бораи ҳуқуқҳои кӯдак марбут ба хариду фурӯши кӯдакон, фоҳишагарии кӯдакона ва порнографияи кӯдакона барои Тоҷикистон то чӣ андоза муҳим аст?

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: *Протоколи факултативӣ ба Конвенсия дар бораи ҳуқуқҳои кӯдак марбут ба иштироки кӯдакон дар низоъҳои мусаллаҳона, даъват ба хизмати ҳарбӣ, Протоколи факултативӣ ба Конвенсия дар бораи ҳуқуқҳои кӯдак марбут ба хариду фурӯши кӯдакон, фоҳишагарии кӯдакона ва порнографияи кӯдакона.*

Саволҳо ва супоришҳо:

1. *Протоколҳои факултативӣ ба Конвенсия дар бораи ҳуқуқҳои кӯдак кадом ҳуқуқҳои кӯдаконро ҳимоя мекунанд?*
2. *Протоколи факултативӣ ба Конвенсия дар бораи ҳуқуқҳои*

кӯдак марбут ба иштироки кӯдакон дар низоъҳои мусаллаҳона ба зиммаи давлатҳои иштирокдор кадом ӯҳдадориҳоро мегузоранд?

3. Давлатҳои иштирокдори Протоколи факултативӣ ба Конвенсия дар бораи ҳуқуқҳои кӯдак марбут ба хариду фурӯши кӯдакон, фоҳишагарии кӯдакона ва порнографияи кӯдакона барои кадом амалҳо дар ҳудуди худ бояд таъқиботи ҷиноиро таъмин кунанд ва ӯҳдадориҳояшонро оид ба ҳамкориҳои байналмилалӣ иҷро намоянд?

§ 23. ПРОБЛЕМАҲОИ РИОЯИ ҲУҚУҚҲОИ ИҶТИМОӢ ВА ИҚТИСОДИИ КӢДАК

1. Таъмини ҳуқуқҳои кӯдак дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Масъалаҳои ҳифзи кӯдакон на танҳо дар санадҳои байналмилалӣ меъёрӣ-ҳуқуқӣ инъикос ёфтаанд, балки дар ҳуҷҷатҳои миллии ҳуқуқии давлатҳои иштирокдори Конвенсия дар бораи ҳуқуқҳои кӯдак таҳким баҳшида шудаанд, зеро чунин вазифаро ба зиммаи онҳо Конвенсия вогузоштааст.

Ҳуқуқҳои кӯдак дар Тоҷикистон бо роҳи тадбирҳои ҳуқуқӣ, маъмури ва омӯзишӣ таъмин карда мешаванд.

Ба тадбирҳои ҳуқуқӣ санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ, ки бо мақсади беҳтар кардани ҳаёти кӯдак дар ҷомеа қабул мегарданд ва усулҳои юридикии бо қонунҳо пешбиникардаи ҳифзи ҳуқуқҳои кӯдак, ки байни онҳо ҳифзи судӣ аз ҳама муҳимтар маҳсуб мешавад, тааллуқ доранд.

Манбаҳои асосии ҳуқуқии ҳифзи кӯдакон дар Тоҷикистон ба ҷуз қарордодҳои байналмилалӣ дар соҳаи ҳифзи ҳуқуқҳои кӯдакон, ки Тоҷикистон тасдиқ кардааст, инҳоянд:

- Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон
- Кодекси оила
- Кодекси меҳнат
- Кодекси граждани
- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф»
- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи иҷтимоии аҳоли» ва ғайра.

Ба тадбирҳои маъмури дохил мешаванд, масалан: маориф ва амал кардани мақомоти васоюту парасторӣ дар назди мақомоти маҳаллии иҷроияи ҳокимияти давлатӣ, Комиссияи оид ба ҳуқуқҳои кӯдаки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон,

кумитаҳои давлатӣ, ташкилотҳои бачагона, ғайриҳукумати, ҳукумати ва ғайра.

Ба тадбирҳои омӯзишӣ дохил мешаванд, масалан: ҷалбсозӣ ба барномаи мактабии фанни ҳуқуқҳои инсон бо фарогирии ҳуқуқҳои кӯдак, нашри рӯзномаҳо, маҷаллаҳо ва буклетҳои махсус ва ғайра, ё таъсиси барномаҳои радио ва телевизион, ки дар бораи вазъи кӯдакон дар мамлакат, ҳуқуқҳо ва озодиҳои кӯдак, усулҳои ҳифзи онҳо иттилоот пешниҳод мекунад.

Модару кӯдак таҳти ҳимоя ва ғамхорӣ махсуси давлатанд.

Падару модар барои тарбияи фарзандон ва фарзандони болиғу қобили меҳнат барои нигоҳубин ва таъмини падару модар масъуланд.

Давлат барои ҳифзи кӯдакони یتим, маъюб ва таълиму тарбияи онҳо ғамхорӣ менамояд.

*Моддаи 34-и Конституцияи (Сарқонуни
Ҷумҳурии Тоҷикистон.*

3. Ҳуқуқҳои кӯдак дар соҳаи муносибатҳои ҳуқуқии оилавӣ

Кодекси оила санади асосии қонунгузорию мебошад, ки асосҳои муносибатҳои оилавию ҳифз мекунад. Дар ин кодекс кӯдакон чун субъекти мустақими ҳуқуқ баромад мекунад. Таснифи ҳуқуқҳои но болиғон дар Кодекси оила вобаста ба мундариҷаи онҳо оварда шудааст. Чунончи, ҳуқуқҳои кӯдак ба ду навъ тақсим мешаванд:

1. Ҳуқуқҳои шахсӣ
2. Ҳуқуқҳои амволий.

Мафҳуми «ҳуқуқҳои шахсии кӯдак» маҷмӯист, зеро дар онҳо номгӯи ҳуқуқҳои дорои ҳадафҳои гуногун шомил мешавад.

Ба **ҳуқуқҳои шахсӣ** дохил мешаванд, масалан:

- ҳуқуқи зиндагӣ қардан ва тарбия дидан дар оила;
- ҳуқуқи муошират бо волидон ва дигар хешовандон;
- ҳуқуқ ба ном, номи падар ва номи хонаводагӣ;
- ҳуқуқ ба ҳифзи манфиатҳои қонунии худ;
- ҳуқуқи баён қардани фикри худ.

Ҳуқуқҳои амволии кӯдакон:

- ҳуқуқ ба таъмини зист аз ҷониби волидон ва дигар аъзои оила (бародарон ва хоҳарони болиғу қобили меҳнат, бобоҳо ва бибихо);

- ҳуқуқи моликият ба даромадҳо ва амволе, ки кӯдак тӯҳфа ё бо тартиби мерос гирифтааст ва ҳама гуна амволи дигаре, ки бо маблағҳои кӯдак гирифта шудаанд;

- ҳуқуқи соҳибият ва истифода кардан аз амволи волидон дар сурати зиндагии якҷоя бо онҳо.

Фароҳам овардани шароитҳои зиндагии барои рушди кӯдак зарурӣ асосан аз ҷониби волидон, ки барои нигоҳдории шоистаи ӯ масъулияти асосии молиявӣ ба дӯш доранд, таъмин карда мешавад. Ҳама гуна ҳуқуқҳои шахсӣ ва амволи имкониятест, ки аз ҷониби давлат барои рушди ҳар як кӯдак пешниҳод мегардад. Давлат ҳуқуқҳои мазкурро дар қонунгузорӣ таҳким бахшида, аҳамияти онҳоро таъкид мекунад ва барои татбиқашон кафолат фароҳам меорад.

Ҳуқуқи кӯдак барои зиндагӣ кардан ва тарбия дидан дар оила
Омилҳои зарурии тарбияи кӯдак дар оила инҳоянд:

- Аз ҷониби волидон дар оила фароҳам овардани шароитҳое, ки шаъну шарафи кӯдакро таъмин мекунанд (яъне аз ҷониби кӯдак дарк гардидани ҳуқуқҳои инсонии худ, арзиши ахлоқии худ ва эҳтиром ба хеш);

- Таъмини ҳамаҷонибаи манфиатҳои ӯ.

Ҳар як кӯдак ҳақ дорад дар оила зиндагӣ кунад ва тарбия гирад. Кӯдак ба ғамхорӣ аз ҷониби волидон, таъмини манфиатҳои ӯ, рушди ҳамаҷониба, эҳтироми шаъну шарафи инсонии вай ҳақ дорад.

Моддаи 55-и Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Ҳуқуқи кӯдак барои зиндагӣ кардан ва тарбия гирифтани дар оила чунин маъно дорад, ки кӯдак метавонад якҷоя бо волидони худ зиндагӣ кунад. Ҷои зисти ноболиғони ба синни 16 нарасида ҷои зисти намояндагони қонунии онҳо- волидон, падархондҳо ё сарпарастон эътироф мешавад. Ҷои зисти кӯдак ҳангоми аз ҳамдигар ҷудо зиндагӣ кардани волидон бо ризоияти волидон муайян мегардад. Дар сурати набудани чунин ризоият бахсро суд ҳал мекунад. Ҳуқуқи кӯдакро барои зиндагӣ кардан ва тарбия гирифтани дар оила танҳо дар ҳолатҳои истисноӣ, вақте

зиндагии якчоя бо волидон ба манфиатҳои кӯдак муҳолиф буда, ба ӯ зарар меоранд, татбиқ кардан мумкин нест. Ин дар сурати маҳрум кардан аз ҳуқуқи падарӣ ё модарӣ, ё маҳдуд сохтани ҳуқуқҳои волидайнӣ ба амал меояд. Ин муқаррароти қонунгузори миллӣ ба меъёрҳои байналмилалӣ-ҳуқуқӣ мувофиқат мекунад. Тибқи онҳо ҷудо кардани кӯдак аз волидон танҳо бо қарори суд, бар асоси манфиатҳои бехтарини кӯдак дар ҳолатҳои мумкин аст, ки волидон бо кӯдак муносибати ҷоҳилона менамоянд ё дар ҳаққи ӯ ғамхорӣ намекунад, ё вақте волидон аз ҳамдигар ҷудо зиндагӣ доранду нисбати муайян кардани ҷои зисти кӯдак қарор қабул кардан лозим меояд.

Волидон бояд барои саломатии кӯдакон, рушди ҷисмонӣ, равонӣ, болоравии рӯҳонӣ ва камолоти маънавии онҳо ғамхорӣ кунанд. Ҳуқуқи кӯдак ба ғамхорӣ аз ҷониби волидони худ ба тарзи зайл амалӣ мегардад:

а) бо роҳи қонёсозии талаботи ҳаётан муҳими моддӣ-маишии ӯ (ғизо, таъминот бо либос, пойафзол, ашёи хониш ва ғайра);

б) бо роҳи зоҳир кардани тавачҷӯх ба кӯдак, расонидани ёрӣ ҳангоми ҳалли масъалаҳои, ки тавачҷӯхашро ҷалб менамоянд, низоъҳои имконпазир бо дигар кӯдакон ва ғайра (яъне таъмини манфиатҳои гуногунранги кӯдакон).

Ба волидон озодии интиҳоби воситаҳо ва усулҳои тарбияи кӯдакони худ бо риояи маҳдудиятҳои зерин дода мешавад:

1) Волидон ҳақ надоранд, ки ба рушди ҷисмонӣ, рӯҳонӣ ё маънавии кӯдак зарар расонанд;

2) Усулҳои тарбия бояд муносибатҳои бепарвоёна, ҷоҳилона, дағалона, пастзанандаи шаъну шарафи инсонӣ, таҳқир ё истисмори кӯдакро сарфи назар намояд.

Ҳуқуқ ба ном аз лаҳзаи таваллуд ҳамзамон бо ҳуқуқ барои соҳибият ба шахрвандӣ пайдо мешавад. Ном, номи падар ва номи хонаводагии кӯдак дар қайди санад дар бораи таваллуд ва шаҳодатнома дар бораи таваллуд нишон дода мешавад.

Ҳама гуна баҳсҳои миёни волидон оид ба ном ё номи хонаводагии кӯдак, ё иваз кардани онҳо бар асоси манфиатҳои кӯдак аз ҷониби мақомоти васојату парасторӣ ҳаллу ҷасл карда мешаванд. Дигар кардани ном ё номи хонаводагии ноболиғи ба синни 10 расида бе розигии ӯ мумкин нест.

Ҳуқуқи кӯдак ба муошират бо волидон

Кӯдак ба муошират бо волидон ва хешовандон ҳақ дорад. Шакли муошират метавонад гуногун бошад: мукотибот, гуфтугӯҳои бевоситаи шахсӣ, вохӯриҳо, гуфтугӯи телефонӣ ва ғайра.

Ҳуқуқи кӯдак ба муошират бо волидон дар ҳолатҳои аз ҳам ҷудо шудани волидон, бекор гардидани акди никоҳи онҳо, ҳамчунин дар ҳолатҳои аз ҳамдигар ҷудо зиндагӣ кардани волидон аз ҷумла дар давлатҳои гуногун нигоҳ дошта мешавад:

Ҳуқуқи кӯдак ба муошират бо волидони худ ва дигар хешовандон бо дар назардошти муҳимияти он бояд дар шароитҳои ғайриоддӣ ё ниҳой низ, масалан, ҳангоми боздошти (дастгиркунии) ноболиғ, ҳабс кардани ӯ ё нигоҳдорӣ дар муассисаи таълимӣ бояд кафолат дода шавад.

Ҳуқуқи кӯдак ба ифодаи озодонаи фикри худ

Дар Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон омадааст, ки кӯдак ҳақ дорад ҳангоми дар оила ҳал гардидани ҳама гуна масъалаҳои ба ӯ дахлдошта фикри худро озодона баён кунад, ҳамчунин дар чараёни баррасии судӣ ё маъмурӣ ширкат варзад. Ба назар гирифтани фикри кӯдаки ба синни 10 расида, ба истиснои ҳолатҳои, ки ин амал ба манфиатҳои ӯ мухолифанд, ҳатмист. Масалан, розигии кӯдаки ба синни 10 расида ҳангоми ба писархондӣ додани ӯ ҳатмӣ аст.

Кӯдак ҳақ дорад фикри худро на танҳо дар оила, балки берун аз он низ (аз ҷумла ҳангоми баррасии қорҳо бо тартиботи маъмурӣ ё судӣ) озодона баён кунад. Фикри ноболиғ, масалан, ҳангоми аз ҷониби волидон интиҳоб кардани муассисаи таълимӣ, шакли таълим, инчунин ҳини аз ҷониби волидон ҳал кардани масъалаҳои марбут ба тарбияи оилавии кӯдакон, таҳсилоти онҳо, вақти аз ҷониби суд ҳал шудани баҳс оид ба ҷои зисти кӯдакон дар мавриди аз ҳамдигар ҷудо зиндагӣ кардани волидон ё дар сурати аз ҷониби онҳо рад карда шудани даъвои барқарорсозии ҳуқуқҳои волидайнӣ ва ғайра бояд ба эътибор гирифта шавад.

Ҳифзи ҳуқуқҳои ва манфиатҳои кӯдаконе, ки бе парастории волидон мондаанд

Дар мавриди набудани волидон, аз ҳуқуқи волидӣ маҳрум кардани онҳо ва дар дигар ҳолатҳои маҳрум шудан аз парастории волидон ҳуқуқи кӯдакро барои тарбия дар оила мақомоти васоят ва парасторӣ, ки мақомоти маҳаллии ҳокимияти иҷроияи давлатӣ мебошанд, таъмин мекунанд.

Мақомоти васоят ва парасторӣ чунин кӯдаконро ошкор сохта, ба ҳисоб мегиранд ва бар асоси ҳолатҳои мушаххаси маҳрум шудан аз парастории волидон шаклҳои ҷойгиркунии чунин кӯдаконро интихоб карда, ҳамчунин ба шароитҳои нигоҳубин, тарбия ва таълими онҳо назорати минбаъда мебаранд. Масалан, мақомоти васоят ва парасторӣ оид ба писархонд кардани кӯдакон тадбирҳо меандешанд ва агар чунин имконият набошад, онҳоро дар хонаҳои кӯдакон ҷойгир месозанд. Корҳо оид ба писархондӣ аз ҷониби суд бо иштироқи ҳатмии ҳуди падархонд, намояндаи мақомоти васоят ва парасторӣ баррасӣ мешаванд.

Дар ҳамаи ҳолатҳо ва шаклҳои ҷойгиркунии кӯдакони аз парастории волидон маҳрумшуда ба назар гирифтани баромади этникую динии кӯдак, забони модарии ӯ, имкониятҳои таъмини тарбия ва таълими минбаъдаи чунин кӯдаконро дар ҷои нав ба назар гирифтани лозим аст.

Васоят (парасторӣ) шакли ҷойгиркунии кӯдакони ятим ва кӯдакони аз парастории волидон маҳрумшуда мебошад.

Васоят ва парасторӣ ба ноболиғони аз парастории волидон маҳрумгашта бо мақсади нигоҳубин, тарбия ва таълим, ҳамчунин барои ҳифзи ҳуқуқҳо ва манфиатҳои онҳо муқаррар карда мешавад.

Қисми 1-и моддаи 147-и Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон

Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ менамояд, ки васоят ба кӯдакони синни то 14- сола ва парасторӣ бошад, ба ноболиғони синнашон аз 14 то 18 сола муқаррар карда мешавад. Ба ин тариқ, хурдсолон чун ба синни 14 расиданд, васоят ба таври автоматӣ ба парасторӣ табдил мегардад.

? Мувофиқи қонун дар кадом ҳолатҳо бояд фикри кӯдак ба инбат гирифта шавад?

3. Ҳуқуқи ноболиғ ба меҳнат

Тибқи Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон синни ба кор қабул шудани ноболиғ 15 муқаррар гардидааст. Онҳое, ки ба синни 14 расидаанд, ҳуқуқ доранд бо рухсати волидон ё ашхосе, ки онҳоро иваз мекунад, дар вақти холи машғули фаъолияти меҳнатӣ гарданд, яъне ба кор қабул шаванд.

Ҳуқуқи кӯдак ба меҳнат маҳдудиятҳои марбут ба ҳифзи саломатӣ ва рушди кӯдакро дорост. Аз ҷумла ноболиғон танҳо ба корҳои сабуке қабул карда мешаванд, ки ба саломатии онҳо зарар нарасонанд ва раванди таълими онҳоро бо расидан ба синни 14 -солагӣ бо ризоияти яке аз волидон ё шахси ўро ивазкунанда ҳалалдор насозанд.

Ноболиғон ҳангоми татбиқи ҳуқуқи худ ба меҳнат нисбат ба калонсолон баъзе афзалиятҳо доранд. Масалан, истифодаи меҳнати ноболиғон дар корҳои вазнин ва корҳои шароити меҳнаташон зараррасону хавфнок, дар корҳои зеризаминӣ, ҳамчунин дар корҳое, ки иҷроашон метавонад ба саломатии ноболиғон ё рушди маънавии онҳо зарар расонад, манъ аст. Ба ноболиғон дастӣ бардоштан ва аз ҷое ба ҷои дигар кашондани борҳои вазнашон аз меъёри барои онҳо муқарраргардида зиёд иҷозат дода намешавад. Қонунгузориҳои меҳнатӣ ба корҳои шабона, корҳои зиёда аз меъёр, кор дар рӯзҳои истироҳату идҳо ҷалб кардани кормандони синнашон аз 18 хурд, ҳамчунин ба сафарҳои хидматӣ фиристодани онҳоро манъ мекунад.

Давомнокии вақти кор дар як ҳафта барои кормандони синнашон аз 15 то 18 сола на бештар аз 35 соат ва барои кормандони синнашон аз 14 то 15 сола на зиёда аз 24 соат муқаррар гардидааст. Вале сарфи назар аз ҳафтаи кории давомнокиаш кӯтоҳ пардохти музди меҳнати ноболиғон чун барои ҳафтаи кории давомнокиаш пурра сурат мегирад. Меҳнати хонандагоне, ки дар вақтҳои фориғ аз таҳсил дар корхонаҳо кор мекунад, бар асоси вақти коркарда ё вобаста ба маҳсулоти истеҳсолкарда пардохт карда мешавад.

Дар қонунгузориҳои меҳнатӣ дигар кафолатҳои иловагии марбут ба риояи ҳуқуқҳои кӯдакони коркунанда, аз ҷумла пешниҳод кардани рухсатии меҳнати на камтар аз 30 рӯзи тақвимӣ, раво будани қатъ кардани шартномаи меҳнатӣ бо ноболиғ бо ташаббуси кордеҳ, вале танҳо бо ризоияти мақомоти маҳаллии меҳнат ва шуғли аҳоли ва комиссияи оид ба корҳои ноболиғон ва ғайра муқаррар карда шудаанд.

?. Оё Шумо ҳуқуқи худро ба меҳнат амалӣ мегардонед? Бигӯед, ки Шумо бо чӣ коре машғул ҳастед?

4. Ҳуқуқи кӯдак ба таҳсил

Ўҳдадории фароҳам овардани шароитҳо барои рушди ақлонӣ ва рӯҳонии кӯдак пеш аз ҳама ба зиммаи волидон, сарпарастон, омӯзгорон ва давлат аст. Маҳз ҳуқуқи таҳсил ба кӯдакон барои рушди комили зеҳнӣ имконият фароҳам оварда, баҳри ояндаи дурахшони онҳо замина бунёд месозад. Ҳуқуқи таҳсил бо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» танзим карда мешавад. Дар ин қонун кӯдак субъекти раванди омӯзиш эътироф гардидааст. Таълим ва тарбияи кӯдакон тибқи қонун бояд ба принципҳои инсондӯстӣ, ватанпарастӣ, муҳаббат ба модар ва оила ва ғайра асос ёбад. Тавассути он алоқамандии байниҳамдигарии таълим ва тарбия ба амал меояд, ки яке бе дигаре вучуд дошта наметавонад.

Ҳар шахс ҳуқуқи таҳсил дорад. Таълими умумии асосӣ ҳатмист. Давлат таълими умумии асосии ҳатмии ройгонро дар муассисаҳои таълимии давлатӣ кафолат медиҳад.

Шахс дар доираи муқаррарнамудаи қонун дар муассисаҳои таълимии давлатӣ метавонад ба таври ройгон таълими миёнаи умумӣ, ибтидоии касбӣ, миёнаи касбӣ ва олии касбӣ гирад.

Шаклҳои дигари таълимро қонун муайян мекунад.

*Моддаи 41-и Конституцияи (Сарқонуни)
Ҷумҳурии Тоҷикистон*

Кӯдакон дар Тоҷикистон ба таҳсилоти томактабӣ, умумӣ (таҳсилоти умумӣ, асосӣ), ибтидоӣ, касбӣ ва олии ҳақдоранд. Таҳсилоти умумии асосӣ дар муассисаҳои давлатӣ ҳатмӣ ва ройгон буда, аз ҷониби давлат кафолат дода мешавад. Давлат кафолатҳои худро амалӣ сохта, масалан, сохтмони мактабҳо ва таҷҳизонидани онҳоро дар миқёсу миқдори зарурӣ ба амал бароварда, китобҳои дарсӣ нашр мекунад, нақшаҳо ва барномаҳои давлатии таҳсилоти ибтидоӣ, миёна ва ғайраро, ки дар онҳо номгуӣи фанҳои ҳатмии таълимӣ, ҳадди ақали донишҳо ва маҳоратҳои ба андозаи беҳтарин ба рушди кӯдак

мусоидаткунанда ва ғайра муқаррар мегарданд, қабул менамояд ва такмил медиҳад.

Дараҷаи ҳозираи прогресси илмӣ-техникӣ, ки имконият медиҳад ба раванди таълиму тарбия технологияҳои иттилоотӣ-коммуникативӣ дохил карда, методҳои фаъолгардонии (интерактивии) таълим пурзӯр гардонида шаванд, имкониятҳои таълимиро ба таври ҷиддӣ васеъ карданд.

Яке аз принципҳои сиёсати давлатӣ дар соҳаи маориф, чун дигар паҳлуҳои зиёди ҳаёти ҷамъиятӣ, бисёррандешӣ ё гуногунрандешӣ (плюрализм, аз лот. Pluralis – бисёр) аст. Истифодаи ин принцип дар таҳсилоти умумӣ, масалан, дар таъсиси мактабҳои давлатӣ ва хусусӣ ифода меёбад ё дар он зоҳир мегардад, ки имрӯз баробари мактабҳои анъанавии муқаррарӣ гимназияҳо, литсейҳо, мактабҳои омӯзиши амиқи ин ё он фанни таълимӣ, мактабҳо дар ҷойҳои аз озодӣ маҳрумшудагон ва ғайра амал мекунанд.

Кӯдак на истеъмолкунандаи оддӣ, балки иштирокдори фаъоли раванди таълиму тарбия мебошад, бинобар ин гирифтани таҳсилот бояд бо ҷалби фаъолонии кӯдак ба ҳамаи ҷабҳаҳои ҳаёти мактабӣ мушоиат кунад. Ин ҷо ҳам ҳуди раванди таълим, истифодаи китобхонаҳо, толорҳои варзиш ва дигар захираҳои, ки бояд мактаб ба кӯдакон пешниҳод намояд, иштирок дар факултативҳо, ки шавқмандии кӯдаконро дар соҳаҳои муайян инкишоф дода, онҳоро ба касбу корҳои оянда омода месозад ва ҳам раванди иштироқи кӯдакон дар ҳалли масъалаҳои муҳими ҳаёти мактабӣ дар назар аст.

Мактаб на танҳо муассисаи оддии таълимӣ-тарбиявист, ки дар он раванди механикии додани донишҳо ба амал меояд. Мактаб муҳити нодирест, ки бояд ба рушди малакаҳои зарурии иҷтимоӣ дар хонандагон мусоидат намояд. Вай ҷои ҳосил кардани таҷрибаи ҳаёт, масалан, дар муносибатҳои байни шахсиятҳо бо фарогирии бартаарафсозии низоъҳо ва пайдоиши дӯстӣ мебошад. Маҳз бо таъсири мактаб ва оила дар кӯдак дарки шахсии ҳаёт ташаккул ёфта ва рушд карда, мавқеи шаҳрвандии вай поягузори мешавад.

Арзёбии аҳамияти мактаб барои кӯдак ва таъсири он ба ҳаёти вай басо душвор аст. Бинобар ин ғояи худидоракунии мактабӣ, ки ҳуқуқи хонандагонро баҳри иштирок дар раванди қабули қарорҳо дар ҳаёти мактабӣ дар назар дорад, дар муҳити педагогӣ беш аз пеш эътироф пайдо мекунанд. Ин на танҳо

марбут ба таҳияи Оинномаи мактабҳо бо чалби хонандагон ва волидони онҳо, инчунин аз ҷумла таъсиси шӯроҳои мактабӣ мебошад, ки ҳайаташон аз омӯзгорон, волидон, намояндагони хонандагон (ба таври интихобӣ), парасторон иборат аст. Чунин шӯроҳо масъалаҳои ҷиддии марбут ба ҳаёти кӯдаконро ҳал карда, ҳамзамон фикри онҳоро, масалан, бобати ҷӣ тавр сарф кардани маблағҳои ҷудокардаи парасторон, кушодани ҷӣ гуна факултативҳои иловагӣ, дар вазъи мураккаби ихтилофотӣ аз мактаб хориҷ кардан ё накардани кӯдак ва ғайра ба эътибор мегиранд.

Дигар ҳуқуқи муҳими кӯдак, ки бо ҳуқуқи таҳсилот гирифтани ӯ алоқаманд аст, ҳуқуқ ба шаъну шарафи инсонӣ ва манъи истифодаи шиканҷа ва дигар намудҳои муносибат ва ҷазои бераҳмона, ғайриинсонӣ ё таҳқиркунандаи шаъну шараф мебошад. Масалан, амалияи Суди аврупоӣ ба онҳо ба таври сахт ҳамаи навъҳои ҷазоҳои ҷисмонии дар муассисаҳои тарбиявӣ истифодашавандаро мансуб медонад. Кӯдак ҳақ дорад худро аз чунин амалҳои маъмурият, омӯзгорон ва кормандони дигар, ки қадру қимат ва шаъну шарафи ӯро паст зада, халалдор месозанд, ҳимоя кунад.

Педагогикаи ба ном ғайризӯроварӣ маҳз ба эътирофи шаъну шарафи кӯдак ва эҳтироми шахсияти ӯ асос меёбад. Ғояҳои вай аз он иборат аст, ки ҳам тарбия ва ҳам таълими кӯдак бояд дар асос ва рӯҳияи ғайризӯроварӣ ба роҳ монда шуда, онҳо кӯдакро тавассути паҳн кардан ва шинос намудан бо идеалҳо ва принципҳои башардӯстӣ ба рафтори беғаразона ва сулҳдӯстона омода созанд.

***Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред:** тадбирҳои ҳуқуқӣ, маъмури ва омӯзишӣ оид ба таъмин кардани ҳуқуқҳои кӯдак, ҳуқуқҳои шахсӣ ва амволии кӯдакон, васоят, парасторӣ, принсипи бисёрандешӣ (плюрализм)*

Саволҳо ва супоришҳо:

1. *Кадам санадҳои қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон кафолатҳо ва ҳифзи ҳуқуқҳои кӯдаконро таҳким мебахшанд?*
2. *Кӯдакон дар оила ҷӣ ҳуқуқҳо доранд?*

3. Шумо нисбат ба мавзӯи «Мақтаб ва ҳуқуқи таҳсил дар Тоҷикистон» кадом проблемаҳоро номбар карда метавонед?

? Мақтама Ганди гуфтааст: «Ғайризӯроварӣ дар ихтиёри инсоният қувваи аз ҳама нуриқтидортарин аст. Он ҳатто назар ба силоҳи аз ҳама нуриқуввати қатл, ки ақли инсонӣ ихтироъ кардааст, нуриқтидортар мебошад». Шумо ин суханони Мақтама Гандиро чӣ тавр мефаҳмед?

§ 24. ҲИФЗИ КҮДАК АЗ ЗҮРОВАРӢ ВА ИСТИСМОР

? Ба хотир оред, ки чаро кӯдакон ба категорияи нозуки иҷтимоии аҳолии мансубанд?

1. Муносибати ношоиста бо кӯдакон

Мавзӯи дар параграфи гузашта шурӯъкардаамонро давом дода истода қайд кардан лозим аст, ки мутаассифона, баъзан «қувваи аз ҳад зиёди тарбиявии» калонсолон ё нокифоягии донишҳо ё сифати шахсият ба вайрон кардани сарҳадҳои байни ҷазо ҳамчун методи ҳавасмандкунӣ ва зӯроварӣ, муносибати бо кӯдак ношоистаи таҳқиқкунандаи шаъну шарафи инсонии ӯ мусоидат мекунанд.

Муносибати ношоиста бо кӯдак ҳама гуна рафтор бо кӯдак аст, ки некӯахлоқии рӯҳонӣ ва ҷисмонии ӯро таҳқир карда, рушди синнусолӣ ва вазъи саломатиашро зери ҳавф мегузорад.

Муносибати ношоистаро бо кӯдакон ба се гурӯҳ тақсим кардан мумкин аст: зӯроварӣ ба кӯдак; бе назорат гузоштани кӯдак, яъне қонеъ насохтани талаботи зарурии ӯ (масалан, чун вақти зиёде бенигохубин ё хӯрок гузоштани ӯ) ва васояти аз ҳад зиёд, яъне ҳифзи беҳадду ҳудуди ӯ (аз ҳад зиёд даҳолат кардан ба ҳаёти кӯдак, назорат кардани ҳар як амалу қадами ӯ ва ғайра).

Зӯроварӣ ба кӯдак дидаву доништа зӯран тазъику фишор овардан ё безътиноӣ кардан нисбат ба кӯдак аз ҷониби волидон ё ашхоси тарбиякунанда мебошад, ки ба кӯдак зарари ҷисмониву рӯҳонӣ мерасонад, вайро иллатдор мекунад, рушди ӯро бозмедорад ва дар баъзе ҳолатҳо ҳатто ба марг меоварад.

Байни шаклҳои зӯроварӣ инҳоро ҷудо мекунад; эмосионалӣ, равонӣ ё рӯҳӣ, ҷисмонӣ ва шахвонӣ. Бисёр вақт кӯдак якбора аз якҷанд шакли зӯроварӣ ҷабр мебинанд. Масалан, зӯроварии ҷисмонӣ ноғузир таъсири ҳам рӯҳӣ ва ҳам эмосионалӣ мерасонад.

Зӯроварии эмосионалӣ ба кӯдак ҳама гуна амалҳоест, ки кӯдакро ба ҳолати шиддати эмосионалӣ расонад, рушди синнусолии ҳаёти эмосионалии вайро зери хавф меғузорад. Чунин амалҳо зӯроварии эмосионалӣ ба кӯдак доништа мешаванд: аз дигарон ҷудо кардани кӯдак, рад кардани муҳокимаи якҷояи проблемаҳо, таҳқир кардан, ҳақорат додан, мунтазам зери шиддат нигоҳ доштан (тарсондан, таҳдид кардан), ахлоқан вайрон кардани кӯдак (чалб кардани кӯдакон ба амалҳои ношоиста – дуздӣ, истеъмоли шароб ё маводи муҳаддир) ва ғайра.

Зӯроварии равонӣ ё рӯҳонӣ кирдори нисбат ба кӯдак ба амал омадааст, ки рушди лаёқатмандии потенциалии кӯдакро бозмедорад ё ба он зарар мерасонад. Масалан, ҷангу ҷидолҳои зиёд дар оила, рафторҳои ғайриҷашмдошти волидонро зӯроварии рӯҳонӣ меҳисобанд. Зӯроварии равонӣ кӯдакро зудранҷ меғардонад, лаёқати ӯро ба худэҳтирому худбаҳодиҳӣ паст месозад, ба ин сабаб рушди зеҳнии кӯдак суст меғардад, равандҳои дарккунии ба синну соли ӯ хос (қувваи ҳофиза, таваҷҷӯҳ, таҳайюлоташ) зери хатар мекунанд.

Зӯроварии ҷисмонӣ навъи муносибати ношоиста ба кӯдак аст, ки дар рафти он кӯдак дидаву доништа ба ҳолати ногувори ҷисмонӣ рӯҳонӣ гузошта мешавад, ба ӯ дидаву доништа зарари ҷисмонӣ мерасонанд ва ё имкониятҳои зараррасонии онро пешгирӣ намекунад. Аломатҳои зӯроварии ҷисмонӣ пайи лату кӯбҳо, хунравӣ, захмӣ шудан, изи ашё (тасма, ҷӯб, утуг, яъне дарзмол), сӯхтанҳо, шикастанҳо, иллат дидани узвҳои дарунӣ (масалан, даридани ҷигар ба сабаби зарба ба шикам) мебошанд.

Амалҳои бадахлоқонаи характери шахвонидошта нисбат ба кӯдак ҳама гуна фаъолмандии рӯҳияи шахвонидошта нисбат ба кӯдак аст. **Зӯроварии шахвонӣ** қонеъсозии нафси ҳайвонии ҷинсӣ бо кӯдак аст, ки дар ин маврид кӯдак ба сабаби нобаробарии қувваҳои ҷисмониву рӯҳонӣ қудрат надорад онро рад кунад ва худро ҳимоя карда тавонад.

Ҳарчанд кӯдак шикоят накунад ҳам, доимо ба изу пайҳои зӯроварӣ дар бадан ва ноҷӯриҳо дар рафтори кӯдак (кӯдак дамдузд мешавад, дар тарсу ҳарос аст, аз хона мегурезад ва ғайра) диққат дода ва феврал ба чунин ҳолатҳо эътино карда, гузаронидани тафтиши дақиқкоронаро талаб кардан лозим аст.

Кӯдакони зӯровариро аз сар гузаронда бисёр вақт дар амалу рафторҳои шахсии худ тағйироту дигаргуниҳо нишон медиҳанд. Зӯровари аз сар гузаронида худи тасаввуроти кӯдакро дар бораи мавҷудияту ҳастии ӯ вайрон месозад, ӯро аз боварию эътимод ба он ки вай шахсияти арзишманд ва қобили ҳаёт аст, маҳрум мекунад. Вай худро мисли дигарон «озоду бечурм» эҳсос намекунад, худ ба назари худ бад, «нопок», бекора, номуносиби меҳрубонию муҳаббат менамояд. Кӯдакон – ҷабрдидагони зӯроварӣ ба касе бовар намекунанд, онҳо аз дигарон, махсусан калонсолон, метарсанд. Ва боз дар рафторҳои муайянкардаи мутахассисон –равоншиносон ҳангоми муошират бо чунин категорияи кӯдакон бисёр хусусиятҳои дигари проблемавӣ мушоҳида мегарданд. Аз ин рӯ ҷиҳати ҳифзи ҳуқуқҳои кӯдакон – ҷабрдидагони зӯроварӣ ба амалисозии барномаҳои махсуси офиятбахшӣ, ёри тиббию машваратӣ, ки имконият медиҳанд кӯдакон аз оқибатҳои иллатҳои рӯҳонӣ ва ҷисмонӣ раҳой ёфта, боз ба худ ва ба одамон боварию эътимод ҳосил кунанд ва ҳаёти саодатмандона ба сар баранд, бояд диққати алоҳида дод.

Яке аз навҳои зӯроварӣ, ки дар бораи он муфассалтар сухан ронданием, истисмор аст.

? Истилоҳи «истисмор» чӣ маъниҳое дорад?

2. Истисмори иқтисодӣ ва шахвонии кӯдакон

Истисмор нисбат ба кӯдак метавонад дар шаклҳои гуногун зоҳир шавад, вале бештар дар бораи истисмори иқтисодӣ ва шахвонии кӯдакон сухан меронанд.

Зери мафҳуми «истисмори иқтисодӣ» ба маънии васеъ азхудкунии натиҷаҳои меҳнати бегона аз ҷониби онҳое фаҳмида мешавад, ки соҳиби воситаҳои истеҳсолотанд.

Истисмори иқтисодии кӯдакон дар истифодаи меҳнати кӯдакон бо фарогирии меҳнати хурдсолон дар корҳои барои кӯдакон манъшудаи зараррасон ё дар сурати меъёрҳои норавои

давомнокии рӯзи кор бо пардохти хеле ночизи музди меҳнати онҳо, қариб дар ҳадди ройгон ифода меёбад.

Тавре дар маърузаи ЮНИСЕФ қайд карда мешавад, қолинҳои дар ҷаҳон аз ҷама зеботаринро кӯдакони хурдсол бо ангуштакони қачшуда ва тахтапуштҳои нозуки хамхӯрда мебофанд. Садҳо ҳазор духтаракону писаракони маҳрум аз вақти бозӣ ва мактабравӣ, маҳрум аз худи овони кӯдакӣ дар Ҳиндустону Покистон бар ивази музди ночизи ҳатто барои рӯзгузаронӣ нокифоя кор карда, рушди соҳаеро таъмин мекунанд, ки содироти маҳсулоташ миллионҳо доллар ғоидаи соф меорад. Онҳо дар синни 6-7 солагӣ, вақте ангуштаконашон хеле серҳаракату ҷаққон аст, қолинбофиро ёд мегиранд. Барои соҳибони фабрикаҳои қолинбофӣ меҳнати кӯдакон аз он ҷиҳат ҷолиб аст, ки онҳо гапдарою итоаткоранд, бо маоши ками ночиз ва шароитҳои даҳшатовари меҳнат муросо мекунанд. Ин танҳо яке аз мисолҳои зухуротест, ки ба ин ё он андоза ба ҷамаи мамлакатҳои ҷаҳон маълум аст. Ҳуқуқи байналмилалӣ ҷамаи шаклҳои истисмори иқтисодии кӯдаконро манъ мекунад ва давлатҳо вазифадоранд на танҳо аз нигоҳи қонунгузорӣ, балки дар амал низ меҳнати ғуломонаи кӯдаконро решакан намоянд.

Давлатҳои аъзо ҳуқуқи кӯдакро барои ҳимоя аз истисмори иқтисодӣ, иҷрои ҷама гуна қоре, ки метавонад ба саломатии ӯ зиён дошта бошад ё барои маълумотгирии ӯ монеъ мешуда бошад, ё ба саломатӣ, инкишофи ҷисмонӣ, фикрӣ, маънавӣ, ахлоқӣ ва иҷтимоии ӯ зарар мерасонида бошад, эътироф менамоянд.

Қисми 1-и моддаи 32-и Конвенсия дар бораи ҳуқуқҳои кӯдак.

Шакли дигари истисмори кӯдакон ба ном истисмори шахвонист. Зери таърифи «**истисмори шахвонии кӯдакон**» инҳо фаҳмида мешаванд:

- Ҷама гуна амалҳои зӯроварии шахвонӣ, агар объекти он ноболиғ гардад.
- Содир кардани амалҳои бадахлоқона нисбат ба ноболиғон.
- Ҷалбсозии ноболиғон ба ғоҳишагарӣ, содир кардани амалҳои шахвонӣ, ҳамчунин амалҳои марбут ба тайёр кардани мавод ва ашёи характери порнографидошта.

Мо дар бораи фоҳишагарӣ ва порнографияи кӯдакона аллакай сухан рондем ва шумо медонед, ки ин мафҳумҳо чӣ маънӣ доранд. Инак, мо ба ин мавзӯ аз ҷанбаи норавоии зӯроварӣ ва истисмори кӯдакон бармегардем, то минбаъд дар мисоли қонунгузориҳои Тоҷикистон бинем, ки оё ҳамаи навъҳои зӯроварӣ нисбат ба кӯдакон, бо фарогирии навъҳои аз ҳама хатарноки он, дар мамлакати мо манъ гардидаанд ва барои онҳо ҷазо дода мешавад?

Чуноне ЮНИСЕФ қайд мекунад, дар сатҳи байналмилалӣ ва миллӣ дар ин ҷода ҳанӯз тадбирҳои кофие андешида намешаванд, ки миқёси васеъшавандаи ин зуҳуротро боздоранд. Истисмори кӯдакон дар фоҳишагарӣ ва порнография индустрияи глобалист. Ба болоравии он қашшоқӣ, ҳамчунин ҳарисию талоши ашхоси беномус ба шахвати арзон мусоидат мекунанд. Барои шумораи зиёди кӯдакон истисмори шахвонӣ, ки ҷону тани кӯдаконро абгор сохта, ба сарашон хатари гирифторӣ ба ВИЧ /СПИД-ро бор мекунад, ҳамзамон ҳукми қатл ба шумор меравад.

3. Ҳифзи кӯдакон аз зӯроварӣ ва истисмор дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо қабулу истифодаи тадбирҳои қонунгузорӣ, маъмури, иҷтимоӣ ва ғайра амалӣ мегардад.

Ба тадбирҳои қонунгузорӣ санадҳои меъёрӣ – ҳуқуқие дохил мешаванд, ки кӯдаконро ҳифз мекунанд: Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кодекси оила, Кодекси ҷиноятӣ, Кодекси Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ҳуқуқвайронкуниҳои маъмури ва ғайра.

Кодекси оила ба зиммаи калонсолон вазифаи таъмин кардани ҳифзи кӯдаконро вомегузорад. Ҳифзи ҳуқуқҳо ва манфиатҳои қонунии кӯдак аз ҷониби волидон (ашхоси онҳоро ивазкунанда), мақомоти васоят ва парасторӣ, прокурор ва суд амалӣ мегардад.

Волидон намояндагони қонунии кӯдакони худ буда, дар ҳимояи ҳуқуқҳо ва манфиатҳои онҳо дар муносибат бо ҳама гуна ашхоси ҷисмонӣ юридикӣ, аз ҷумла дар судҳо бе ваколатҳои махсус баромад мекунанд.

Кӯдак ба ҳимоя аз сӯи истифода аз ҷониби волидон (ашхоси онҳоро ивазкунанда) ҳақ дорад. Масалан, дар сурати аз ҷониби волидон (яке аз онҳо) иҷро нагаштан ва ё ба қадри зарурӣ иҷро нагаштани вазифаҳои худ оид ба тарбия ва таълими кӯдак, ё худ ҳангоми аз ҳуқуқҳои худ сӯи истифода кардани волидон кӯдак

ҳақ дорад, ки барои Ҳимояи худ мустақилона ба мақомоти васоят ва парасторӣ ва баъди расидан ба синни чордахсолагӣ ба суд мурочиат намояд.

Ҳамаи онҳое, ки аз мавҷудияти хатар ба ҳаёти кӯдак, саломатии ӯ ва ё вайрон гардидани ҳуқуқҳояш огоҳанд, бояд ба мақомоти васоят ва парастории ҷои зисти воқеии кӯдак хабар диҳанд ва мақомоти васоят ва парасторӣ вазифадор аст, ки оид ба Ҳимояи ҳуқуқҳо ва манфиатҳои қонунии кӯдак тадбирҳои зарурӣ андешад. Кормандони мақомоти васоят ва парасторӣ ҳақ доранд бе мамониат ба оилаҳое раванд, ки он ҷо будани кӯдакон барои ҳаёт ва саломатии онҳо хатарнок аст. Онҳо дар ҳолатҳои зарурӣ ба ин қор кормандони милисаро низ ҷалб карда метавонанд.

Волидон (яке аз онҳо)-ро аз ҳуқуқҳои волидайнӣ дар сурате маҳрум кардан мумкин аст, ки агар онҳо иҷрои вазифаҳои волидайнашонро рад кунанд, аз ҷумла аз пардохти алимент саркашӣ кунанд; аз ҳуқуқҳои волидайнӣ худ сӯиистифода намоянд; бо кӯдакон ҷоҳилона муносибат карда, аз ҷумла нисбат ба онҳо зӯрварихои ҷисмонӣ рӯҳониро раво бинанд; ба дахлнопазирии ҷинсии онҳо таҷовуз кунанд, майзадаву нашъаманд бошанд; бар зидди ҳаёт ё саломатии кӯдакони худ ё бар зидди ҳаёт ё саломатии ҳамсари худ дидаву доништа ҷинояте содир кунанд.

Дар Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон навъҳои ҷиддии вайрон кардани ҳуқуқҳои кӯдак аз ҷониби волидон ё одамони дигар ба сифати ҷиноят доништа шуда, таъкид гардидааст, ки барои содир кардани онҳо ашхоси айбдор ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида мешаванд.

Ба Ҳимояи кӯдак боби алоҳидаи (боби 20-и) Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст, ки «Ҷиноятҳо бар муқобили оила ва ноболиғон» ном дорад.

Байни ҷиноятҳои дар ин боб пешбинишуда аз ҷумла инҳо ҳастанд:

Моддаи 165 «Ҷалби ноболиғон ба содир намудани ҷиноят». Тибқи нишондоди моддаи мазкур ҳамин қирдор агар аз ҷониби волидайн ё омӯзгор, инчунин бо зӯрварӣ ё таҳдиди истифодаи он содир шуда бошад, ҳамчун ҳолати вазнинсозандаи ҷавобгарӣ баррасӣ мешавад.

Моддаи 167 «Хариду фурӯши ноболиғон» ном дошта, дар он омадааст: «Хариду фурӯши ноболиғон ин дидаву доништа

харидорӣ кардан ё фурӯхтани шахси ноболиғ, сарфи назар аз воситаю шаклҳои маҷбурсозист» ва барои ин ҷиноят ҷазо бо мӯҳлати маҳрум сохтан аз озодӣ аз 5 то 8 сол бо мусодираи амвол пешбинӣ мешавад.

Моддаи 168 «Ба шавҳар додани духтари ба синни никоҳ нарасида» ном дорад. Дар ин моддаи Кодекси ҷиноятӣ ба шавҳар додани духтари ба синни никоҳ нарасида аз ҷониби волидайн, ё ашхосе, ки духтар таҳти васояти онҳост, ё ашхосе, ки ӯ тобеи онҳо мебошад, ҳамчунин далолат кардан ё мусоидат кардан барои ба шавҳар додан ҷиноят ҳисобида мешавад.

Моддаи 171 «Иваз намудани тифл» ном дошта, содир шудани ҳамин кирдор бо мақсади ғаразнок ё нияти дигари қабех ҳамчун ҳолати вазнинсозандаи ҷавобгарӣ баррасӣ мешавад.

Моддаи 172 «Писархондии (духтархондии) ғайриқонунӣ» аст. Ин ҷо «кирдори ғайриқонунӣ дар мавриди писархондии (духтархондии) кӯдак, ба парасторӣ (таҳти васоят) додани онҳо ё додани онҳо ба тарбияи оилаи шаҳрвандон, ки бо мақсадҳои ғаразнок ё бо ниятҳои қабех анҷом дода шудааст», ҷиноят ҳисобида мешавад.

Моддаи 174 «Иҷро накардани ўҳдадорӣ оид ба тарбияи ноболиғон» аст. Дар он омадааст: «Иҷро накардан ё иҷрои номатлуби ўҳдадорихо оид ба тарбияи ноболиғ аз ҷониби волидайн ё шахси дигар, ки ин ўҳдадорӣ ба зиммааш қонунан гузашта шудааст, инчунин омӯзгор ё дигар корманди муассисаи таълимӣ ё тарбиявӣ, агар ин кирдор бо муносибати бераҳмона нисбат ба ноболиғ алоқаманд бошад, - бо маҳдуд кардани озодӣ ба мӯҳлати то ду сол ё маҳрум сохтан аз озодӣ ба ҳамин мӯҳлат бо маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои муайян ё машғул шудан бо фаъолияти муайян ба мӯҳлати то се сол ё бидуни он ҷазо дода мешавад».

Моддаи 175 «Иҷрои номатлуби ўҳдадорӣ оид ба таъмини бехатарии ҳаёт ва саломатии кӯдак» ном дорад. Мувофиқи нишондоди ин модда агар дар натиҷа аз беэҳтиётӣ ба саломатии кӯдак зарари миёна расида бошад, агар ин боиси ворид гаштани зарари вазнин ба саломатии хурдсол гаштааст, ё боиси марги ӯ шудааст, ҷиноят ҳисобида, ба сифати ҳолати вазнинсозандаи ҷавобгарӣ баррасӣ мешавад.

Моддаи 176 «Сӯиистифода аз ҳуқуқи васӣ ё парастор» ҷавобгариро барои «истифодаи васоят ё парасторӣ бо мақсади ғаразнок ё дигар ниятҳои қабех, ҳамчунин дидаю доништа бе

назорат ё бе ёрдами зарурӣ гузоштани шахси таҳти васоят ё парасторӣ қарордошта, ки ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии шахси таҳти васоят ё парасторӣ қарордоштаро ба таври назаррас маҳдуд кардааст», дар назар дорад.

Моддаи 177 «Барқасдона саркашӣ намудани волидайн аз таъминоти фарзандон» аст. Дар он омадааст: «Бадқасдона, яъне бидуни сабабҳои узрнок, бештар аз се моҳ саркашӣ намудани волидайн аз иҷрои қарори суд оид ба пардохти маблағ барои фарзандони ноболиғ, ҳамчунин фарзандони ғайри қобили меҳнат, ки синнашон ба ҳаждаҳсолагӣ нарасидааст», бо корҳои ҳатмӣ ба мӯҳлати аз яксаду бист то яксаду ҳаштод соат ё корҳои ислоҳи меҳнатӣ ба мӯҳлати то ду сол ё маҳрум сохтан аз озодӣ ба ҳамин мӯҳлат ҳазо дода мешавад» ва ғайра.

Дар дигар моддаҳои Кодекси ҷиноятӣ дигар навъҳои ҷиноят пешбинӣ шудаанд, ки низ ҳуқуқҳо ва манфиатҳои гуногуни кӯдаконро ба фарогирии ҳимоя аз зӯроварӣ ва истисмор ҳифз мекунанд. Дар боби 17 «Ҷиноятҳо ба муқобили озодӣ, обрӯ ва эътибори шахсият» моддаи «Ҷалби одамон барои истисмор» (132) ҳаст, ки дар он барои ҷалби одамон бо мақсади шахвонӣ ё усули дигари истисмор ва агар ин кирдор нисбати шахси барало хурдсол ё ноболиғ анҷом дода шуда бошад, ҳазо саҳттар гардонида, бо ҷарима ба андозаи аз ҳазор то якуним ҳазор маоши ҳадди ақал ё маҳдуд кардани озодӣ ба мӯҳлати аз ду то панҷ сол пешбинӣ шудааст. Дар боби 18 «Ҷиноятҳо ба муқобили озодии ҷинсӣ ва дахлнопазирии ҷинсӣ» намудҳои ҷиноятҳои оварда шудаанд, ки дар онҳо маҳсус таъкид шудааст: содир кардани ҷунин ҷиноятҳо нисбати ноболиғон ё хурдсолон ҳамчун ҳолатҳои вазнинсозандаи ҷавобгарӣ (аломати таҳассусии намуди нисбатан вазнин) баррасӣ мешавад. Инҳо моддаҳои 138 (таҷовуз ба номус), 139 (кирдори зӯроварии дорой хусусияти шахвонӣ), 142 (кирдори бадахлоқона) мебошанд. Моддаи 141 бошад, «Алоқаи ҷинсӣ ва дигар кирдори дорой хусусияти шахвонӣ бо шахсе, ки ҳанӯз ба синни шонздаҳсолагӣ нарасидааст» номида мешавад.

4. Мақомоти баамалбарорандаи ҳифзи ҳуқуқҳои кӯдакон аз зӯроварӣ

Бо тартиботи судӣ ҳама гуна вайронкуниҳои ҳуқуқи субъективии кӯдакро ҳимоя намудан мумкин аст. Мутобиқи

Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳимояи судии ҳуқуқҳо ва манфиатҳои шахрвандӣ ва оилавии кӯдак шакли асосии ҳимояи ҳуқуқӣ аст.

Танҳо суд ҳуқуқ дорад, ки масалан:

- волидонро аз ҳуқуқи волидайнӣ маҳрум кунад ё ки ҳуқуқҳои онҳоро маҳдуд созад; ҳуқуқҳои волидайниро барқарор намояд;
- кӯдакро ба писархондӣ диҳад ё писархондиро бекор кунад;
- аз волидайне, ки аз нигоҳубини кӯдак саркашӣ мекунанд, алимент ситонад;
- муайян кунад, ки баъди аз ҳамдигар ҷудо шудани ҳамсарон кӯдак бо кадоме аз волидон зиндагӣ кунад, барои кӯдакон аз кадоме аз онҳо ба кадом андоза алимент ситонда шавад, агар дар ин бобат байни ҳамсарон созише набошад;
- баромади кӯдакро аз шахси мушаххас (падарӣ) муқаррар намояд.

Ҳуқуқҳои кӯдакро ҳамчунин мақомоти ҳифзи ҳуқуқ чун **милиция ва прокуратура** муайян менамоянд.

Ҳангоми маълум гардидани вайроншавии ҳуқуқҳо ва манфиатҳои қонунии кӯдак мақомоти прокуратура ҳақ дорад ва ҳатто вазифадоранд, ки ба мақомот ё шахси мансабдори қарори ғайриқонунӣ қабулкарда эътироз манзур созанд; ба суд бо даъво ба манфиатҳои ноболиғ муроҷиат намоянд; дар бораи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ парвандаи ҷиноятӣ ё истеҳсолот кушоянд; дар ҳама гуна марҳилаи ҷараёни судӣ, агар инро ҳифзи ҳуқуқҳои ноболиғ талаб намояд, ба қор ҳамроҳ шаванд, ба ҳалномаҳо, ҳукмномаҳо, таърифот ё қарорҳои ғайриқонунӣ ё беасос қабулшудаи суд ва ғайра эътироз оваранд.

Иштироки прокурор дар муроғиати судӣ, масалан, аз рӯи қорҳое чун маҳрум кардан аз ҳуқуқҳои волидайнӣ, маҳдуд ё барқарорсозии онҳо, дар бораи писархондӣ ё бекор кардани писархондӣ ҳатмист.

Ваколатҳои прокурор ба вазифаҳои прокуратура оид ба амалӣ сохтани назорат ба риояи ҳуқуқҳо ва озодиҳои инсон ва андешидани тадбирҳои пешбиникардаи қонун (бо фарогирии иштирок дар баррасии парвандаҳо аз ҷониби суд, ҳамчунин пешниҳод ва дастгирӣ кардани даъво дар суд) оид ба ҳифзи ҳуқуқҳои ашхосе, ки вобаста ба вазъи саломатӣ ё синну сол (чун ноболиғӣ) наметавонанд шахсан аз ҳуқуқҳои худ дифоъ кунанд, асос меёбад.

Оид ба таъмини ҳифзи ҳуқуқҳои кӯдакон ҳамчунин созмонҳои ғайриҳукумати, ки масалан, қабулгоҳҳои ройғони юридикӣ ё марказҳои бӯхронӣ-офиатбахшӣ доранд ва онҳо ба кӯдакони аз зӯроварию истисмор чабрдида ёрӣ расонда метавонанд, кӯмаки муайяне мекунанд.

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: муносибати ношоиста бо кӯдак, зӯроварӣ, истисмори иқтисодӣ, истисмори шахвонӣ.

Саволҳо ва супоришҳо:

1. Зӯроварӣ чист ва он нисбат ба кӯдакон чӣ навъ зоҳир мешавад?

2. Муҳофизони ҳуқуқҳои кӯдакон дар Аврупо, Ҳиндустон ва Америкаи Шимолӣ маъракаи бойкот ба қолинҳоро эълон карданд, ки ҳангоми тайёр кардани онҳо меҳнати кӯдакон истифода мешавад. Ин бетаъсир намонд ва 30 нафар истеҳсолкунандаи қолинҳо дар Ҳиндустон розӣ шуданд, ки корхонаҳои қолинбофии худро аз қайд гузаронида, ба ҳамин васила барои гузаронидани санҷишҳои доимӣ бо мақсади огоҳ будан аз истифода нашудани меҳнати кӯдакон дарҳои худро боз намоянд.

Ба андешаи Шумо, барои решакан кардани истисмори иқтисодии кӯдакон боз кадом чораҳо пурсамар шуда метавонистанд? Ба фикри Шумо, оё ин мавзӯ барои Тоҷикистон муҳим аст?

3. Дар Тоҷикистон кадом санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ кӯдаконро аз зӯроварӣ ва истисмор ҳимоя мекунанд?

4. Дар Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон кадом намудҳои ҷиноят нисбат ба ноболигон пешбинӣ шудаанд?

5. Ҳифзи ҳуқуқҳои кӯдаконро кадом мақомот таъмин мекунанд?

§ 25. ИЦРОИ АДОЛАТИ СУДӢ НИСБАТ БА НОБОЛИҶОН

1. Мафҳуми адолати судӣ нисбат ба ноболиғон

Мувофиқи арзёбии ЮНИСЕФ дар тамоми ҷаҳон ва дар ҷойҳои маҳрумӣ аз озодӣ зиёда аз 1 млн. кӯдакони бо қонун

дар ихтилоф ҳастанд. Байни кӯдакони дар ниҳояти қор мизочони низоми адолати судии қиноятӣ гардида аксарашон аз ҷамоаҳо ва оилаҳои камбизоат, қисми дигарашон аз ақаллиятҳои дучори таъбизгардида мебошанд. Зери мафҳуми «кӯдакони бо қонун дар ихтилоф» ҳамаи ашхоси то 18 солае фаҳмида мешаванд, ки бо низоми адолати судӣ ба сифати гумонбар ё айбдоршаванда дар содир кардани ҳуқуқвайронкуниҳо алоқамандӣ доранд. Аксари кӯдакони бо қонун дар ихтилоф қиноятҳои на чандон вазнин ё ҳуқуқвайронкуниҳои хурде чун оворагардӣ, дарсгурезӣ, гадоӣ ё майнӯшӣ содир мекунанд. Баъзе аз онҳо чун «вайронкуниҳои статутӣ» маълуманд ва дар сурати содиршавӣ аз ҷониби калонсолон ҳуқуқвайронкуни шуморида намешаванд.

Ба ин тариқ, зери мафҳуми «адолати судӣ нисбат ба ноболиғон» тартиби аз ҷониби мақомоти ваколатдор (на танҳо судҳо) баррасӣ гардидани ҳуқуқвайронкуниҳои (на танҳо қиноятҳо) ноболиғонро фаҳмидан лозим аст. Ва зиёда аз ин стандартҳои ҳадди ақали қоидаҳои СММ марбут ба иҷрои адолати судӣ нисбат ба ноболиғон муқаррароте доранд, ки паҳн кардани амали принципҳои дар қоидаҳо баёншударо, ҳамчунин ба ҳамаи ноболиғоне, ки нисбати онҳо тадбирҳои таъминоти иҷтимоӣ ва муқаррарсозии васоят, аз ҷумла ба болиғони ҷавони ҳуқуқвайронкунанда андешида мешаванд, дастгирӣ мекунанд.

2. Стандартҳои ҳадди ақали қоидаҳои иҷрои адолати судӣ нисбат ба ноболиғон («Қоидаҳои Пекинӣ»), ки бо резолютсияи Ассамблеяи Генералии СММ соли 1985 қабул карда шудааст, бо мақсади рушд бахшидани муқаррароти Эъломияи умумии ҳуқуқи башар, Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ ва сиёсӣ марбут ба кӯдакони бо қонун дар ихтилоф таҳия гардида буд. Ин ҳуҷҷат қарордоди байналмилалии дорой қувваи ҳатмии юридикӣ мебошад, вале азбаски дар он меъёрҳои муҳими ифодакунандаи амалияи босуботи ҳуқуқи байналмилалӣ ва инъикоскунандаи стандартҳои оид ба ҳифзи ҳуқуқҳои инсон кодексӣ (қонунӣ) қунонида шудаанд, давлатҳои вазифадоранд, ки ҳангоми иҷрои адолати судӣ нисбат ба ноболиғон дар мамлакатҳои худ муқаррароти Қоидаҳоро ба роҳбарӣ гиранд. Ассамблеяи Генералии СММ ба давлатҳои узви Созмони Милали Муттаҳид тавсия менамояд, ки

қонунгузорӣ ва амалияи адолати судии худро нисбат ба ноболиғон бо Қоидаҳои Пекинӣ мутобиқ созанд.

Адолати судӣ нисбат ба ноболиғон бояд қисми таркибии раванди рушди миллии ҳар мамлакат дар доираи таъминоти ҳамачонибаи адолати иҷтимоӣ барои ҳамаи ноболиғон бошад ва ҳамзамон ба ин ба ҳифзи ҷавонон ва дастгирии тартиботи ороишта дар ҷомеа кӯмак расонад.

Б.1.4. Стандартҳои ҳадди ақали Қоидаҳои муносибат бо маҳбусон

Қоидаҳои Пекинӣ бо дар назардошти нозукии махсуси кӯдакон барои низоми адолати судӣ нисбат ба ноболиғон ҳадафи махсусро пешбинӣ менамояд, ки дар навбати аввал бояд ба таъмини неқӯаҳволии ноболиғон ва таъмини он ки ҳама гуна ҷорабиниҳои таъсиррасонӣ ба ҳуқуқвайронкунандагони ноболиғ ҳамеша чи бо махсусиятҳои шахсияти ҳуқуқвайронкунанда ва чи бо ҳолатҳои ҳуқуқвайронкунӣ қиёсшаванда бошанд, нигаронида шаванд. Ин муносибат ба ду ғоя асос меёбад. Пеш аз ҳама, наврасон вобаста ба рушди худ ҳанӯз қодир нестанд, ки моҳияти аслии рафторҳои худро дарк кунанд ва барои онҳо ҷавобгарии пурра ба зимма дошта бошанд. Ва дуҷум, наврасон дар синну соли қарор доранд, ки ҳанӯз онҳоро аз нав тарбия кардан мумкин аст, то оянда дар онҳо майли содир кардани ягон хел ҳуқуқвайронкунӣ пайдо нашавад. Ба ин тариқ, ҳангоми иҷрои адолати судӣ нисбат ба ноболиғон ҳуди ҳуқуқвайронкунанда назар ба ҳуқуқвайронкунӣ бояд муҳимтар бошад.

Тибқи Қоидаҳо барои ноболиғи нисбаташ муурофия шурӯъшаванда дар ҳамаи марҳилаҳои баррасии судӣ бояд ҳуқуқҳои зерин таъмин карда шаванд: фарзияи бегуноҳӣ, ҳуқуқи огоҳ будан аз айбномаи ба ӯ пешниҳодшаванда, ҳуқуқи рад кардани нишондод додан, ҳуқуқи доштани адвокат, ҳуқуқи иштироки волидон ё парастор, ҳуқуқи вохӯрии рӯ ба рӯ бо шоҳидон ва пурсиши якҷояву ҳамзамони онҳо, ҳуқуқи шикоят кардан.

Принсипи муҳими иҷрои адолати судӣ нисбат ба ноболиғ таъмини **махфият** аст, ки барои канораҷӯӣ аз зараррасонӣ ба ӯ ба сабаби ошкороии нолозим ё коҳидани обрӯ бояд дар ҳамаи

марҳилаҳо таъмин карда шавад. Чавонон ба коҳидани обрӯ бо ранчурии махсус эътино меоваранд. Натиҷаҳои тадқиқотҳои криминологӣ оид ба масъалаи зараррасонӣ ба обрӯ аз оқибатҳои ногувори (гуногуни) марбут ба истифодаи доимии номхое чун «ҳуқуқвайронкунанда» ё «чинояткор» нисбат ба одамони чавон шаҳодат медиҳанд. Дар Қоидаҳо ҳамчунин қайд карда мешавад; принсипан набояд ягон хел иттилооте нашр гардад, ки метавонад ба нишон додани шахсияти ҳуқуқвайронкунандаи ноболиғ оварда расонад.

Боздошт ё дастгиркунии (ҳабси) ноболиғ. Мақомоти босалоҳияте, ки боздошти (дастгиркунии) ноболиғро ба амал мебарорад, вазифадор аст дар ин хусус фавран волидайн ё парастори ӯро хабардор созад. Судя дар навбати худ фавран масъалаи озод кардани ноболиғро баррасӣ мекунад ва дар сурати мавҷудияти имконияти аввалин ноболиғро озод менамояд. Дастгиркуни (ҳабс) ҳамчун чораи истисноии эҳтиётӣ нисбат ба ноболиғ дар тӯли марҳилаи кӯтоҳтарин андешида шуда, суд ҳаддалимкон бояд кӯшиш кунад, ки дастгиркуниро (ҳабсро) бо дигар навъҳои чораи эҳтиётӣ иваз намояд.

Муқаррароти муҳими дигари баназаргирандаи ояндаи кӯдакони ҳуқуқвайронкунанда он аст, ки ҳангоми баррасии парвандаи онҳо ҳаддалимкон кӯшиш кардан лозим аст, ки баррасии расмии парвандаҳои онҳо аз ҷониби мақомоти ҳокимият чун суд ё трибунал сурат нагирад. Политсия, прокуратура ё дигар мақомоти таҳқиқкунандаи парвандаҳои ноболиғон бояд ваколат дошта бошанд, ки бо салоҳдиди худ, бе гузаронидани баррасии расмии парванда қарор қабул кунанд. Агар парвандаи ноболиғ қатъ нагардида, бо таҳқиқи он мақомоти салоҳиятдор машғул бошад, дар ҳама гуна ҳолат истехсолот дар асоси принсипҳои адолат ва беғаразӣ сурат мегирад (банди 14-и Қоидаҳо).

3. Баррасии бетаъхири парвандаи ноболиғ ва принсипҳои интиҳоби чораҳои таъсиррасонӣ (ҷазо).

Яке аз махсусиятҳои адолати судӣ нисбат ба ноболиғ он аст, ки истехсолот бояд зуд ва бе ҳеҷ гуна кашолкорӣ оғоз ёбад (банди 20-и Қоидаҳо). Дар акси ҳол кашол ёфтани раванди истехсолот ба рӯҳия ва рушди ҷисмонии наврас таъсири манфӣ мерасонад ва ба ҳадафҳои адолати судӣ нисбат ба ноболиғон муҳолиф аст.

Қоидаҳои Пекинӣ принципҳои зерини баровардани қарорҳои суд ва интихоби чораҳои таъсиррасониро пешбинӣ менамояд:

- чораҳои таъсиррасонӣ нисбат ба ноболиғон бояд ҳамеша на танҳо бо ҳолатҳо ва вазнинии ҳуқуқвайронкунӣ, балки бо вазъият ва талаботи ноболиғ, инчунин бо талаботи ҷомеа қиёсшаванда бошанд;

- ҳуқуқвайронкунандаи ноболиғро, агар ӯ ба содир кардани ҷинояти ҷиддӣ бо истифодаи зӯрварӣ ба муқобили каси дигар ё чандин қарат содир кардани дигар ҳуқуқвайронкуноҳои ҷиддӣ айбдор эътироф нашуда бошад, инчунин дар ҳолати набудани дигар чораҳои мувофиқи таъсиррасонӣ аз озодии шахсӣ маҳрум кардан лозим нест;

- ҳангоми баррасии парвандаи ноболиғ масъалаи некӯахлоқии ӯ бояд омили ҳалкунанда бошад;

- барои ҳама гуна ҷиноятҳое, ки ноболиғ содир мекунад, ҳукми қатл бароварда намешавад;

- ноболиғон набояд дучори лату кӯб гарданд;

- мақомоти салоҳиятдори ҳокимият бояд ҳуқуқ дошта бошад, ки дар ҳама гуна лаҳза баррасии судиро қатъ кунад.

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: *адолати судӣ нисбат ба ноболиғон, стандартҳои ҳадди ақали қоидаҳои иҷроии адолати судӣ нисбат ба ноболиғон, махфияти истеҳсолоти судӣ нисбат ба ноболиғон, баррасии таъхирнопазири парвандаҳои ноболиғон.*

Саволҳо ва супоришҳо:

1. *Мафҳуми «адолати судӣ нисбат ба ноболиғон»-ро шарҳ диҳед.*
2. *Дар Қоидаҳои ҳадди ақали стандартҳои СММ кадом принципҳои ба амал баровардани адолати судӣ зикр гардидаанд?*
3. *Дар бораи ҳадафҳои адолати судӣ ва кафолатҳои ҳуқуқии ноболиғон тибқи Қоидаҳои Пекинӣ нақл кунед.*
4. *Махсусиятҳои боздошт ва дастгиркунии ноболиғонро фаҳмонед.*

§ 26. МАХСУСИЯТҲОИ АДОЛАТИ СУДӢ НИСБАТ БА ПАРВАНДАҲОИ НОБОЛИҒОН

АЗ РҶИ ҚОНУНГУЗОРИИ ҚУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

1. Қонунгузори Қумҳурии Тоҷикистон дар бораи иҷрои адолати судӣ нисбат ба ноболиғон

Тартиби баррасии ҳуқуқвайронкуниҳои ноболиғон дар Қумҳурии Тоҷикистон бо Низомнома дар бораи Комиссияи оид ба корҳои ноболиғон (соли 1995), Кодекси Қумҳурии Тоҷикистон дар бораи ҳуқуқвайронкуниҳои маъмурий (соли 1985) ва Кодекси ҷиноятӣ- процессуалии Қумҳурии Тоҷикистон (соли 1961) муайян карда мешавад.

Ҷавобгарии ҷиноятии ноболиғон бо фасли 5-и Кодекси ҷиноятии Қумҳурии Тоҷикистон мутобиқан ба махсусияти шахсияти ноболиғ муайян гардида, дар боби 14-и кодекси мазкур муфассал баён карда шудааст.

Ҳангоми истифодаи асосҳо ва принципҳои умумии ҷавобгарии ҷиноятии ноболиғон хусусиятҳои махсуси онҳо, аз ҷумла синнусолӣ, рӯҳонӣ ва ҷисмонӣ, шароитҳои тарбия ва дигар хусусиятҳои шахсияти онҳо ба инобат гирифта мешаванд. Чун қоидаи умумӣ Кодекси ҷиноятии Қумҳурии Тоҷикистон ҷавобгарии ҷиноятии ноболиғонро аз синни 16-солагӣ муқаррар менамояд, аммо аз рӯи ҷиноятҳои вазнине чун куштор, дуздидани одам, таҷовуз ба номус ва ғайра ҷавобгарӣ аз синни 14-солагӣ фаро мерасад.

Махсусиятҳои ҷавобгарии ҷиноятии ноболиғон дар масъалаҳои навъҳои ҷазо (моддаи 87), таъин кардани ҷазо (моддаи 88), озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ (моддаи 89), озод кардан аз ҷазо (моддаи 90), иваз кардани ҷазо бо ҷазои нисбатан сабук (моддаи 92), мӯҳлати адо кардани ҷазои судӣ (моддаи 94), ҷиноятҳои ретсидивӣ (моддаи 21), ҳолтҳои сабуксозандаи ҷавобгарӣ (моддаи 61) зоҳир мегардад.

2. Махсусиятҳои истехсолоти судии ҷиноятӣ нисбат ба ноболиғон

Тартиби кушодан, тафтиши пешакӣ, таҳқиқ ва баррасии судии ҷиноятҳои ноболиғон бар фарқият аз калонсолон баъзе хусусиятҳои хос дорад. Масалан, иштироқи Ҳимоятгар ҳангоми таҳқиқи ҷиноятҳо аз рӯи парвандаҳои ноболиғон ҳатмист

(моддаи 51-и Кодекси ҷиноятӣ-просессуалӣ), дар мавриди пурсиши ноболиғони то 16-сола бояд иштироки омӯзгор таъмин карда шавад (моддаи 150). Тафтиши ҳама гуна парвандаҳои ҷиноятӣ ноболиғонро мақомоти корҳои дохилӣ мебарад. Чунки мақомоти мазкур ҳадамоти махсусе доранд, ки таъиноташон кор бо ноболиғон буда, онҳо бо ҳаёти ноболиғон аз наздик шиносанд (моддаи 122-и КҶП).

Агар нисбат ба ҷиноятҳои содиркардаи калонсолон исбот кардани панҷ ҳолати содир кардани ҷиноят, чун рӯйдоди ҷиноят (макон, усул ва дигар ҳолатҳои содир гардидани ҷиноят); гунаҳкорӣ ва сабаб ё мақсади ҷиноят; ҳолатҳои ба дараҷа ва характери ҷавобгарии айбдоршаванда таъсиррасонанда, инчунин ҳолатҳои дигари тавсифбахшандаи шахсияти айбдоршаванда; характер ва ҳаҷми зарари аз ҷиноят расида ва сабабҳо ва ҳолатҳои ба содир гардидани ҷиноят мусоидаткарда талаб карда шавад, нисбати парвандаҳои ноболиғон бояд ба таври аниқ якҷанд ҳолати иловагӣ: синну соли ноболиғ, шароитҳои зиндагӣ ва тарбия, мавҷудияти калонсолони таҳриқгар (моддаи 61-и КҶП) муқаррар гарданд.

Навъ, тартиб ва шарту шароитҳои истифодаи чораҳои дастгиркунӣ нисбат ба ноболиғон, аз ҷумла ҳабс кардан низ махсусиятҳои худро доранд. Масалан, агар масъалаи ба ҳабс гирифтани ашхоси калонсол ба миён ояд, прокурор вазифадор нест, ки ҳар кадоме аз онҳоро пурсад. Вале агар масъалаи ба ҳабс гирифтани ноболиғ пайдо шавад, прокурор вазифадор аст, ки ӯро пурсад ва ҳолатҳои кори ҷиноиро аз худи ноболиғ фаҳмида гирад.

Кодекси ҷиноятӣ- просессуалӣ талаб менамояд, ки ҳадалимкон парвандаи ҷиноии ноболиғ ҷудо карда, бо истехсолоти алоҳида таҳқиқ карда шавад.

Баррасии судии парвандаҳои ҷиноятӣ ноболиғон низ бояд бо дар назардошти хусусиятҳои синнусолии онҳо сурат бигирад. Масалан, КҶП дар мурофиа ҳатман иштирок доштани намояндагони қонунии ноболиғро (волидон, парасторон), ки онҳо соҳиби баъзе ҳуқуқҳои просессуалӣ, масалан, чун иштирок дар таҳқиқи далелҳо, пешниҳод кардани далелҳо, дархост намудан, рад кардан ва ғайра мебошанд, пешбинӣ менамояд. Ҳангоми баровардани ҳукм нисбат ба ноболиғ дар ҳолатҳои шартан маҳкум кардан, истифодаи чораҳои ҷазои бо маҳрум кардан аз озодӣ алоқаманднабуда ё мавқуф гузоштани иҷрои

ҳукм суд вазифадор аст масъалаи зарурати ба ноболиғ таъин кардани мураббии чамъиятиро муҳокима кунад.

Ба ин тарик, барои таъмини вазъи беҳтари ноболиғони дучори таъкиби ҷиноятӣ гашта Кодекси ҷиноятӣ-процессуалӣ баъзе бартарихи процессуалӣ муқаррар менамояд, ки баҳри ҳифзи ҳуқуқҳо ва манфиатҳои ноболиғон кӯмак мекунад.

? Ба андешии Шумо, нисбат ба ноболиғон кадом чораҳои ҷазои ҷиноятӣ метавонанд пурсамар бошанд?

3. Ҷавобгарии маъмурии ноболиғон ва махсусияти процессуалии он

Амалисозии раванди маъмурии ҳуқуқвайронкуниҳои маъмурии ноболиғон бо Кодекси Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ҳуқуқвайронкуниҳои маъмурӣ (соли 1985) танзим мегардад. Мутобиқи ин Кодекс ба ҷавобгарии маъмурӣ шахсе кашада мешавад, ки вақти содир кардани ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ ба синни 16 расидааст.

Нисбати ашхоси аз 16 то 18 солаи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ содиркарда чораҳои андешида мешаванд, ки дар Низомнома дар бораи Комиссияи кор бо ноболиғон муқаррар гардидаанд. Ҳангоми баррасии парвандаҳои маъмурии ноболиғон қарори дахлдор бо дар назардошти характери ҳуқуқвайронкунии ва шахсияти ноболиғ (моддаи 13-и Кодекс) қабул карда мешавад.

Солҳои охир дар мамлақати мо масъалаи имконпазирии ҷорӣ намудани механизмҳои комиларзиши адлияи ювеналӣ (адолати судӣ барои ноболиғон) муҳокима мешавад.

Зери мафҳуми «адлияи ювеналӣ» низоми махсуси адлияи судӣ барои ноболиғон, низоми сохторҳои давлатӣ (мунисипалӣ) ва ташкилотҳои ғайридавлатии яққоя амалкунанда бо мақсади ташаккул ва фаъолияти низоми томи ҳифзи ҳуқуқҳои кӯдак фаҳмида мешавад.

Яке аз принципҳои асосии ин низом кӯшиш ба иваз намудани ҷазои аз озодӣ маҳрум кардани ноболиғон аз ҷумла, бо роҳи истифодаи чораҳои алтернативии ҷазо чун корҳои ғоиданоки чамъиятӣ мебошад. Ба адлияи ювеналӣ, масалан, судҳои махсуси ювеналӣ дохил мешаванд. Бартари адлияи ювеналӣ аз он иборат аст, ки вай имконият медиҳад ба андозаи пурра махсусияти истехсолотро нисбат ба ноболиғон бо фарогирии

судҳои махсус тайёркардашуда, қоидаҳои махсуси амал кардан ва ғайра - ҳамаи он чи ки ба манфиати рушди ҳар чи бештари кӯдак ва ҳифзи ӯ аз ҳама гуна таъсиррасонии нохуб инъикос намояд, амалӣ созад.

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: *адолати судӣ нисбат ба ноболигон, махфияти истеҳсолоти судӣ нисбат ба ноболигон, баррасии таъхирнопазири парвандаҳои ноболигон, ҷавобгарии ҷиноятӣ ва маъмурии ноболигон, адлияи ювеналӣ.*

Саволҳо ва супоришҳо:

1. *Шумо кадом санадҳои қонунгузорию иҷро кардани адолати судиро нисбат ба ноболигон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон медонед?*
2. *Мақомоти тафтишу таҳқиқ бояд кадом ҳолатҳои парвандаи ҷиноии ноболигонро муайян кунанд?*
3. *Адолати ювеналӣ чист?*

Боби 6

ҲУҚУҚҲОИ ЗАНОН

§ 27. БАРОБАРӢ ВА ЭҲТИРОМИ БАЙНИҲАМДИГАРИИ МАРДОН ВА ЗАНОН

1. Аз таърихи ҳаракатҳо барои ҳуқуқҳои занон ва мафҳуми баробарии гендерӣ

Занҳо тӯли замонҳои дуру дароз маҷбур буданд, ки барои эътирофи худ ба сифати одамони комиларзиш ва ба онҳо пешниҳод кардани ҳуқуқҳои асосии инсон мубориза баранд. Вале танҳо дар нимаи аввали асри XX онҳо муваффақ шуданд, ки масалан, баробарии ҳуқуқҳои интихоботиро соҳиб шаванд (то ин замон онҳо ҳуқуқи овоз додан ва умуман, дар ҳаёти сиёсии мамлакат бевосита иштирок кардан надоштанд). Ба туфайли ҳаракати суфражистҳо дар Аврупои Ғарбӣ ва ИМА, ҳамчунин инқилоби сотсиалистӣ дар Россия мақоми занҳо ва нақши онҳо дар ҳаёти ҷамъиятии мамлакат ба андозае баланд гардид.

Агар ба ин раванд аз нигоҳи таърихӣ назар афканем, бо пайдошавии падаршоҳӣ дар муносибатҳои оилавӣ ва хешутаборӣ, яъне тӯли ҳазорсолаҳои зиёд ва фақат то замони начандон дур вазъи занон на танҳо вобаста, балки тамоман беҳуқуқона буд. Дар бисёр ҷамоаҳои анъанавӣ занон ҳуқуқи амволӣ, ҳуқуқи меросирӣ ё соҳибхитиёрӣ ба тақдирӣ худро надоштанд. Зан объекте буд, ки худ метавонист ба мерос мубаддал гардад. Занон ҳуқуқ ба ҳаёт надоштанд, дар ҳолатҳои мақбул набудани таваллудшавии духтар ӯро фавран баъди таваллуд бе ягон ҷазо додан метавонишанд бидустанд. Бинобар ин ғояи асосӣ, фикри оддӣ, ки дар бунёди ҳамаи ҳаракатҳои занон барои ҳуқуқҳои худ дар асрҳои XIX- XX қарор дошт, ин буд: **«Зан ҳам инсон аст» ва бинобар ин вай бо мардон ҳуқуқҳои баробар дорад.** Консепсияи ҳуқуқҳои занон, ки ба ғояи баробарии гендерӣ асос мекард, ана ҳамин тавр рушд намуд.

Қайд кардан ҷоиз аст: гендер на танҳо консепсияест, ки масъалаҳои занон ва ҳуқуқҳои инсонии онҳоро баррасӣ мекунад, он беш аз ҳама низоми мураккабест, ки ҳам мардҳо ва

ҳам занҳоро фаро мегирад. Агар зери мафҳуми «чинс» фарқияти биологии байни мард ва зан, ки универсалию тағйирнаёбанда мебошанд, фаҳмида шавад, зери мафҳуми «гендер» пеш аз ҳама, махсусиятҳои иҷтимоии дар ҷомеа ба вуҷуд овардаи нақшҳои мардон ва занон, ки бар асоси чинсашон ба онҳо мансуб доништа мешаванд, дар назар аст. Тавре дар моддаи 8-и Статути Римии Суди байналмилалӣ чинояти омадааст, «истилоҳи «гендер» дар қаринаи ҷомеа ба ҳар ду чинс – мардону занон дахл дорад».

Пас зери таркиби баробарии гендерӣ, баробарии марду зан чиро фаҳмидан лозим аст? Дар Конфронси сеюми умумичаҳонии соли 1985 дар Найроби зери шиори «Баробарӣ, рушд, сулҳ!» барпогардида ҳуҷҷате бо номи «Дурнамоҳои стратегии Найробӣ» қабул карда шуд, ки мавзӯи марказиаш баробарии мардҳо ва занҳо мебошад. Ин ҷо ҳуди мафҳуми «баробарӣ» аниқ карда мешавад. Аз ҷумла дар банди II ҳуҷҷат омадааст: «Баробарӣ ҳам ҳадаф, ҳам воситае мебошад, ки бо ёрии он ба ашхоси алоҳида **режими баробарии ҳуқуқӣ ва имкониятҳои баробари** истифода кардан аз ҳуқуқҳои худ, рушд додани имкониятҳои потенсиалии худ, ҳосил гардонидани маҳоратҳо ва малакаҳо таъмин карда мешаванд, то ки ин ашхос битавонанд дар рушди сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ иштирок кунанд ва аз дастовардҳои он бархурдор гарданд. Минҷумла барои занҳо баробарӣ амалӣ гардидани ҳуқуқҳои онҳо ба сабаби таъбири дар соҳаи фарҳанг, дар сохтори ташкилӣ, меъёрҳои рафтор, ҳамчунин дар муносибатҳои мардон ва занон мавҷуда аз онҳо маҳрум карда шудаанд. Ба ин тариқ, «баробарии гендерӣ» маънои сатҳи баробари имкониятҳо, иштирок ва ҳузури ҳар ду чинсро дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятӣ ва хусусӣ дорад.

2. Таъмини баробарии гендерӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъбиз нисбат ба занон дар ҳамаи шаклҳои зуҳури он маҳкум намуда, сиёсати барои занҳо фароҳам овардани имкониятҳои баробар бо мардон дар ҷомеа татбиқ карда мешавад.

Таъмини рушд ва пешрафти ҳамаҷонибаи занон дар соҳаи сиёсӣ бо Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон кафолат дода шудааст. Чунончи, дар моддаи 17-и

Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ҳамаи шаклҳои таъбирро манъ мекунад, махсус таъкид гардидааст, ки «мардон ва занон баробарҳуқуқанд».

Масъалаҳои баробарии занҳо дар ҷомеа бо як қатор санадҳои қонунгузорӣ ва меъёрӣ кафолат дода мешаванд, ки байни онҳо Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кодекси меҳнат, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таъмини нафақаи шаҳрвандон», Кодекси ҷиноятӣ, Кодекси Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ҳуқуқвайронкуниҳои маъмурӣ, Кодекси манзил ва бисёр санадҳои дигар ҳастанд. Дар таъмини иштироки васеи занон дар ҳаёти ҷамъиятӣ ва идораи давлат Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баланд бардоштани мақоми занон дар ҷомеа» (соли 1999) ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи кафолатҳои давлатии баробарҳуқуқии мардон ва занон ва имкониятҳои баробари татбиқи онҳо» (соли 2005) низ аҳамияти басо калон доранд.

Кумитаи оид ба корҳои занон ва оилаи назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мақомоти марказии ҳокимияти иҷроия мебошад, ки бо татбиқи сиёсати давлатӣ оид ба ҳимоя ва таъмини ҳуқуқҳо ва манфиатҳои занон ва оила, муваффақшавӣ ба баробарии гендерӣ, вусъати соҳаҳои иштироки занон дар ҳалли проблемаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ, идоракунии давлат ва ҷомеа машғул аст. Кумита дар доираи салоҳиятҳои худ ҳамчунин бо дастгирии саломатии модарон машғул шуда, оид ба ҷустуҷӯю дарёфти муносибатҳои навоарона дар ҳалли проблемаҳои занон ва оила, тарғиби тарзи солими ҳаёт, некӯахлоқии маънавӣ, муносибати масъулиятшиносонаи ҷавонон ба ташкили оила тадбирҳо меандешад.

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: *баробарии гендерӣ, Кумитаи оид ба корҳои занон ва оила дар назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон.*

Саволҳо ва супоришҳо:

- 1. Баробарии гендерӣ чист? Бо истифодаи мисолҳо нақл кунед.*
- 2. Ба андешаи Шумо, бар асоси баробарии гендерии мардҳо ва занон оё занон ҳатман бояд ба хизмати ҳарбӣ даъват карда шаванд?*

3. Принсипи баробархуқуқи мардон ва занон дар кадом санадҳои қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон инъикос гардидаанд?

§ 28. НАҚШИ ЗАН ДАР ОИЛА ВА ҶОМЕА

1. Проблемаҳои навъи гендерӣ

Оила «ячейкаи» асосии иҷтимоист, ки ҳама гуна ҷомае бар он қарор дорад. Ҷомае тавре мешавад, ки онро муносибатҳои оилавӣ ташаккул медиҳад. Бинобар ин таъсири проблемаҳои гендерӣ ба вазъи муносибатҳои оилавӣ ва ҷамъиятӣ мустақим аст.

Проблемаҳои гендерӣ ба сурати умум вайронкуниҳоро дар соҳаи баробарии ҳуқуқҳо менамояд: баробарии имкониятҳо; баробарии масъулиятмандӣ; баробарии муносибатҳои рафӣқона байни мардон ва занон. Акнун мебинем, ки ба пайдошавии навъи гендерии проблемаҳо кадом қолабҳо таъсир мерасонанд.

«Зан ниғаҳбони хонадон аст»- дар ин ҳикмати қуҳан маънии амиқи фалсафӣ ниҳон аст. Мутаассифона, дар ҷамоаҳои анъанавӣ шуури ҷамъиятӣ дар симои занҳо **танҳо** ниғаҳбонони хонадонро мебинад.

Ба сабабҳои таърихӣ шуури муқаррарии аксари аҳоли дар Тоҷикистон бо муқаррароти пешоҳангию ҳукмфармоии бечуну ҷарои мардон ва тобеияти ба он мутобиқи занон ба таври анъанавӣ падаршоҳист. Одатӣ аз гузашта боқимондаи бо «қалин» харидорӣ қардани арӯс ҳанӯз пурра аз байн нарафтааст. Ҳамчунин бо қарордоди волидон бастанӣ акди никоҳ, вақте домоду арӯс то тӯй ҳамдигарро ҳатто намебинанд, аз гузашта мерос мондааст. Дар замони ҳозира чунин воқеаҳо кам дучор мешаванд, зеро сари вақт ҷораҳои қонунгузорию ба камшавии ин гуна рӯйдодҳо мусоидаткунанда андешида шудаанд. Мутаассифона, дар ҷумҳурӣ ҳодисаҳои дузанию бисёрзанӣ низ ба назар мерасанд, ҳарчанд барои зиндагӣ бо ду ё якчанд зан бо бурдани хоҷагии умумӣ ҷавобгарию ҷиноятӣ пешбинӣ шудааст.

Давлат оиларо ҳамчун асоси ҷамъият ҳимоя мекунад.

Ҳар кас ҳуқуқи ташкили оила дорад. Мардон ва занон, ки ба синни никоҳ расидаанд, ҳуқуқ доранд озодона акди никоҳ

банданд. Дар оиладорӣ ва бекор кардани ақди никоҳ зану шавҳар баробарҳуқуқанд.

Бисёрникоҳӣ манъ аст.

*Моддаи 33-и Конституцияи (Сарқонуни)
Ҷумҳурии Тоҷикистон*

Манъи юридикӣ бисёрникоҳӣ дар ҷумҳурӣ маънии ба бор омадани чунин оқибатҳои ҳуқуқиро дорад, ки никоҳҳои ғайрирасмӣ бо «занҳои дуҷум», аз ҷумла аз рӯи расму оинҳои динӣ ба ҷо оварда шуда бошанд ҳам, барои охириҳо ҳеҷ ҳуқуқе намедихад. Масалан, «зани дуҷум» ҳуқуқи талаб кардани тақсими амволро ҳангоми бекор карда шудани ақди никоҳ надорад, вай дар ҳолатҳои вафот кардани ба ном шавҳараш ҳуқуқи мерос гирифтани амволи ӯро низ соҳиб нест. Зан дар тобеияти комили иқтисодӣ аз шавҳар аст, пас ӯ дар масъалаҳои ихтиёрдорӣ кардани тақдири хеш, гирифтани таҳсилот ва ғайра низ тобеи шавҳар мебошад.

2. Танзими ҳуқуқии ҳифзи муносибатҳои оилавӣ

Принсипҳои конституционии ҳифзи ҳуқуқҳои оилавии шаҳрвандон дар меъёрҳои амалкунандаи соҳаи оилавӣ ва соҳаҳои дигари ҳуқуқи Тоҷикистон аниқ таҳким бахшида шудаанд. Баъзе санадҳои ҳуқуқӣ занро ҳатто ба сифати **субъекти махсус**, яъне иштирокдори муносибатҳои ҳуқуқӣ, масалан, ҳангоми додани рухсатиҳо, муайян кардани давомнокии рӯзи корӣ, ҳангоми бекор карда шудани ақди никоҳ доштани ҳуқуқи афзалиятноки бо худ гирифтани кӯдак ва ғайра ҷудо мекунанд.

Дар айни замон дар Тоҷикистон проблемаи рухсатӣ барои нигоҳубини кӯдак, ки дар замони шӯравӣ ба таври анъанавӣ танҳо ба модарон дода мешуд, муҳим гардидааст. Принсипи баробарии гендерӣ ва эҳтироми муносибатҳои оилавӣ имконият медиҳад, ки чунин ҳуқуқ ба дигар хешовандони наздик, дар навбати аввал ба падари кӯдак ҳам дода шавад. Ҳуқуқи нигоҳубини кӯдакро бояд ҳар як узви оила, сарфи назар аз ҷинс, дошта бошад.

Дар моддаи 32-и Кодекси оила принсипи баробарии ҳамсарон дар оила таҳким бахшида шудааст, ки инҳоро дар назар дорад:

а) ҳуқуқи ҳар кадоме аз ҳамсарон ба интихоби озодонаи навъи машғулият, касбу ҳунар, ҷои буду бош ва истиқомат;

б) аз ҷониби ҳамсарон якҷоя ҳал кардани масъалаҳои модарӣ, падарӣ, тарбия ва таълими фарзандон, масъалаҳои дигари ҳаёти оила (ҳуқуқи ҳалли якҷояи масъалаҳои гуногуни ҳаёти оила);

в) вазифадорӣ ҳамсарон бобати дар оила ба роҳ мондани муносибатҳои худ дар асоси эҳтироми байниҳамдигарӣ ва ёри байниҳамдигарӣ, инчунин вазифадорӣ ҳамсарон бобати кӯмак кардан ба осудаҳолӣ ва мустаҳкамшавии оила, ғамхорӣ кардан барои некӯаҳволӣ ва рушди фарзандони худ.

Тибқи Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамсар вазифадор аст, ки ба ҳамсари дигар баҳри татбиқи ҳуқуқҳои шахсии ғайримоддӣ аз ҷониби ӯ монегӣ накунад. Ба зиммаи ҳамсарон ғайр аз ин вазифаҳои ба роҳ мондани муносибатҳои худ дар оила дар асоси эҳтироми байниҳамдигарӣ ва ёри байниҳамдигарӣ, кӯмак кардан ба осудаҳолӣ ва мустаҳкамшавии оила, ғамхорӣ кардан барои некӯаҳволӣ ва рушди аъзои оила вогузошта шудааст. Дар муқаррароти зикршудаи қонун моҳиятан вазифаҳои ахлоқии мард ва зан дар оила дар назди якдигар номбар шудаанд: пайравӣ ва риоя кардан ба онҳо барои фаъолияти мӯътадили ҳаётии ҳамаи аъзои оила чи дар дохили он ва чи берун аз он муҳити созгори заруриро фароҳам меорад.

Проблемаи дигари муҳими гендерӣ саломатии занҳост. Саломатии зан дар ҳама ҷо зери хавф аст. Онҳо аз нобаробарӣҳо аз нуқтаи назари дастрасӣ ба таҳсилот, шуғл, беҳавфӣ оби нӯшиданӣ ва муҳити ҷисмонӣ умуман, ҳадамоти тиббию санитарӣ, иттилоот ва захираҳо азият мекашанд. Дар Тоҷикистон тамоюли пастравии дарозумрии миёнаи занон аз 71 сол дар солҳои 1985-1986 то 70 сол дар соли 2002 ба мушоҳида мерасад. Байни занҳо бемориҳои чун ҷоғар, камхунӣ, қафомонӣ дар рушди ҷисмонӣ афзудааст, ки сабаби асосии онҳо норасоии ғизост. Ва чизи асосӣ дар Тоҷикистон сатҳи баланди ғавти занҳои синну солшон қобили таваллуд аст, ки ба ин дастрасии нокифоя ба ҳадамоти тиббию санитарӣ ҳангоми ҳомиладорӣ ва таваллуд, ҳамчунин он далел, ки бисёр занҳо барои ҳомиладорӣ ҳанӯз хеле ҷавонанд, аз ҳад зиёд ва зуд-зуд таваллуд мекунанд, ё дар вақти ҳомиладорӣ ҳамзамон бемор мешаванд, таъсир мерасонад.

? Ба андешаи Шумо, оё проблемаи саломатии зан ба вазъият дар оила чун ячейкаи ҷамъиятӣ таъсир мерасонад?

3. Иштироки занон дар ҳаёти сиёсӣ ва ҷамъиятӣ

Зан чун узви комилҳуқуқи ҷомеа бояд баробари мардон баҳри иштирок кардан дар ҳаёти сиёсии мамлакат тамоми имкониятҳоро дошта бошад.

Дар сатҳҳои гуногуни ҳокимият ба вазифаву мансабҳо расман таъин кардани занҳо ҳанӯз аломати воқеии дастрасии занҳо ба раванди коркарду қабули қарорҳо нест ва аз ҷониби давлат пешбарӣ кардани занҳо ба мансабҳои баланд нишондиҳандаи беҳтаршавии имкониятҳои занон дар муқоиса бо мардон ба шумор намеравад.

Баланд гардидани нақш ва мақоми зан дар оила ва ҷомеа имконият медиҳад, ки иҷтимоиёт ба манфиати миллат бонизом пеш равад. Занҳо қисми нисбатан устувору босубот ва дар айни замон қисми аз нигоҳи неруӣ нисбатан бонизоми ҷомеа мебошанд. Рафтори нисбатан босуботонаи табиӣи занон, лаёқати ба онҳо хоси зуд мутобиқ шудан ба шароитҳои зуд-зуд ивазшавандаи ҷаҳони имрӯзаро метавон ва бояд ба хидмати ҷомеа гузошт. Неруе, ки занҳо соҳибанд, бояд рад накарда, ҳамаҷониба истифода бурда шавад.

Занҳо бояд рақобатпазир ва аз нигоҳи касбӣ салоҳиятманд бошанд, то воқеан ҳам ба вазифаҳои роҳбарикунанда даъво карда тавонанд. Ба ин тариқ, бисёр чиз аз дастрасии зан ба таҳсилот вобаста аст. Сарфи назар аз ислоҳоти дар ҷумҳурӣ дар соҳаи маориф гузаронидашаванда қайд кардан лозим меояд, ки дар айни замон вазъи номувозинатии гендерӣ ба мушоҳида мерасад. Ба ин вазъият омилҳои зиёде таъсир мерасонанд, ки байни онҳо қолабҳои манфии ҷамъиятӣ нисбат ба занон, махсусиятҳои марбут ба минтақаҳои душворгузари кӯҳӣ, набудани хобгоҳҳои обод барои духтарони донишҷӯ ва ғайраро қайд кардан ҷоиз аст. Вале сабаби аз ҳама асосӣ вобастагии иқтисодии духтарон мебошад.

? Ба андешаи Шумо дар Тоҷикистон боз кадом проблемаҳоро ба проблемаҳои навъи гендерӣ нисбат додан мумкин аст?

4. Сиёсати гендерии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои рафъи номувозинатии гендерӣ дар соҳаи гирифтани таҳсилоти дастрас аз ҷониби занон соли 1997 низоми тибқи бурсияи (квотаи) Президентӣ ба мактабҳои олии мамлакат қабул кардани духтарони ноҳияҳои дурдастро пешбинӣ намуд. Шумораи умумии духтарони тӯли солҳои 1997-2005 аз ин бурсияҳо истифодакарда беш аз 3900 нафарро ташкил медиҳад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон сиёсати давлатиеро муайян кардааст, ки ҳуқуқҳо ва имкониятҳои баробари мардон ва занонро таъмин менамояд. Принсипҳои асосии сиёсати мазкур инҳоянд:

- 1) имкониятҳои баробари иштирок кардан дар раванди қабули қарорҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсӣ;
- 2) дастрасии баробари мардон ва занон ба ҳамаи навъҳои фаъолияти ҷамъиятӣ;
- 3) пардохти баробари музди меҳнат ва дастрасии баробар ба корҳои музди меҳнаташон баланд;
- 4) баробарӣ дар ҳаёти оилавӣ.

Дар айни замон бисёр қолабҳои барои мафкураи мо ибтидоӣ бо душвориҳои зиёд таҷдиди назар мешаванд, ҳамчунин раванди дасткашӣ аз меъёрҳо ва одатҳои кӯҳна, ки замонҳои дуру дароз арзи ҳастӣ карда, раванди баробарҳуқуқии мардон ва занонро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бозмедоштанд, бо душвориҳои зиёд ба амал меоянд.

Ба ин тариқ, сиёсати давлатӣ оид ба таъмини ҳуқуқҳо ва имкониятҳои баробари мардон ва занон бояд нигаронида шаванд ба:

- а) дастрасии баробари мардон ва занон ба захираҳои моддӣ ва ғайримоддӣ, баланд бардоштани мустақилияти иқтисодии занон;
- б) баланд бардоштани аҳамиятнокии меҳнати пардохтнашавандаи хонагии занон дар ҷомеа ва ташаккул додани афкори мусбати ҷамъиятӣ ба нақшҳои нави мардон ва занон дар ҷомеа ва оила;
- в) барҳам додани қолабҳои ҷамъиятӣ дар бораи мақоми занон ва мардон дар ҷомеа ва оила;
- г) ҷалбсозии занон ба раванди қабули қарорҳои махсусан муҳим дар ҳамаи сатҳҳо;
- ғ) дастрасии баробари мардон ва занон ба ҳамаи навъҳои таҳсилоти умумӣ ва касбӣ;

- д) баланд бардоштани рақобатпазирии занон ва мардон;
- е) татбиқи ҳуқуқи ҳар як шахрванд ба саломатии тазаккурӣ (репродуктивӣ) ва ҳуқуқи банақшагирии оила;
- ё) андешидани тадбирҳо оид ба пешгирии зӯроварӣ дар оила нисбат ба занҳо ва дигар аъзои оила.

Сиёсати гендерӣ ё сиёсати ҳуқуқҳои баробар ва имкониятҳои баробар проблемаи танҳо занона нест, балки проблемаи тамоми ҷомеа, шартӣ рушди босуботи он мебошад.

Барои гузаронидани сиёсати гендерӣ ҷалб кардани мардон, иштироки ногузирӣ онҳо дар ҳар як барномаи марбут ба ҳуқуқҳои занон ҳатмист.

Баробарии мард ва зан ва эҳтироми байниҳамдигарии онҳо дар оила ва ҷомеа гарави оилаи хушбахт ва ҷомеаи рушдкунанда мебошад.

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: *проблемаҳои навъи гендерӣ, сиёсати гендерӣ.*

Саволҳо ва супоришҳо:

1. *Занон дар муносибатҳои ҳуқуқии оилавӣ чӣ ҳуқуқҳо доранд?*
2. *Нақши зан дар оила ва ҷомеа аз чӣ иборат аст? Дар мисоли Тоҷикистон нақл кунед.*
3. *Иттилооти зеро бодикқат хонед:*

Дар интихоботи парлумони моҳи феввали соли 2005 барногардида ба ҳар ду палатаи парлумон 14 нафар занҳо интихоб гардиданд. Дар мақомоти иҷроияи ҳокимият: соли 1999 роҳбарони ду вазорат занҳо буданд; моҳи майи соли 2007 дар Ҳукумат – як зан муовини Сарвазир, як зан вазир, як зан раиси кумита. Занҳо байни судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон 20 % ва байни хизматчиёни давлатӣ 24 %-ро ташкил медиҳанд.

Ба саволи зерин ҷавоб гӯед:

- Ба андешаи Шумо, оё дар Ҷумҳурии Тоҷикистон принсипи иштироки баробарҳуқуқонаи занҳо дар идоракунии давлат, намояндагӣ дар хизмати давлатӣ ва вазифаҳои интихоботӣ ба андозаи пурра истифода мешавад? Ҷавоби худро асоснок кунед.

§ 29. КОНВЕНСИЯИ СММ ДАР БОРАИ БАРҲАМ ДОДАНИ ҲАМАИ ШАКЛҲОИ ТАБЪИЗ НИСБАТ БА ЗАНОН

1. Таърих ва заминаҳои қабули Конвенсия

Ҳисоби эътирофи глобалии байналмилалии баробарии ҳуқуқҳои мардон ва занонро низ чун нисбат ба бисёр ҳуқуқҳои дигари инсон аз лаҳзаи қабули Эълумияи умумии ҳуқуқи башар (соли 1948) бояд сар кард. Минбаъд СММ бештар аз 100 ҳуҷҷати ба таъмини баробарии гендерӣ нигаронидашударо қабул кард. Аз ҷумла: Конвенсия дар бораи мубориза бо хариду фурӯши одамон ва истисмори ғоҳишагарӣ аз ҷониби ашхоси сеюм (соли 1949); Конвенсия дар бораи ҳуқуқҳои сиёсии занон (соли 1952); Конвенсия дар бораи шахрвандии зани шавҳардор (соли 1957); Конвенсия дар бораи мубориза бо табъиз дар соҳаи маориф (соли 1960); паймонҳои байналхалқӣ доир ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, доир ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ (соли 1966) ва ҳуҷҷатҳои дигар.

Консепсияи ҳуқуқҳои инсон ба эътирофи мавҷудияти табақаҳои махсусан нозуки аҳоли, ки чораҳои махсуси иловагии ҷимояро тақозо мекунанд, мепардозад. Ин категория аз ҷумла ҷавонон ва нафақагирон, маъҷубон ва бекорон, гурезаҳо ва ашхоси миллаташон ғайритаҷҷоиро фаро мегирад. Аммо дар маркази ин доира пеш аз ҳама занон қарор доранд. Онҳо на танҳо ба ҳифзи махсуси давлат ниёзманданд, чунки чиҳати сабабҳои пеш аз ҳама характери физиологӣ дошта на фақат имкониятҳои бо мардон баробари амалӣ сохтани ҳуқуқҳои барои ҳамаи одамон умумии инсонро надоранд, балки ҳамзамон метавонанд наврасҳо, пиронсолон, маъҷубон, гурезаҳо, муҳҷирин, бекорон ва ғайра, ба таври дигар гӯем, ашхосе бошанд, ки бар ҳамин асосҳо дар татбиқи ҳуқуқҳо ва озодиҳояшон дучори монеаҳою поймолкуниҳо гардидаанд.

Зани аз ҷониби мардон аз ҳокимият дурқардашуда, ки наметавонад аз ҳуқуқҳои худ бо ёрии муштҳояш ё силоҳ дифоъ кунад, нисбат ба мардҳо на танҳо чиҳати расман соҳиб шудан ба ҳуқуқҳо, инчунин дар имконияти татбиқи онҳо дар ҳаёт ҳатто дар шароити давлати ҳуқуқбунёд ноғузир заиф мегардад ва табиатан озодиаш низ камтар мешавад. Занҳо дар муқоиса бо мардҳо дар шароити иқтисоди бозор ба сабаби фарқиашон дар таносуби арзишҳо камтар рақобатпазиранд. Таҳқиқоти сершумор нишон медиҳанд, ки моликият, сарват ва ҳамаи он чи ки ба рушди онҳо мусоидат мекунанд – тичорат, саноат, молия,

савдо ва ҳатто амнияти миллӣ – дар таносуби арзишҳои «занона» аз категорияҳои чун шароитҳои иҷтимоии зиндагӣ, саломатӣ, фарзандон, экология ва сулҳ дар тамоми ҷаҳон паस्तтар меистанд.

Дар солҳои ҳафтодуми асри гузашта аксари мамлакатҳои мутараққии Ғарб бар зидди таъбири шахрвандон аз рӯи аломати ҷинсӣ, пеш аз ҳама дар соҳаи муносибатҳои меҳнатӣ, аз ҷумла дар масъалаҳои пардохти музди меҳнат санадҳои қонунгузорӣ нашр намуданд. Солҳои ҳафтодуми асри ХХ давраи хушнудии хоси ҷомеаи байналмилалӣ мутаносибан ба масъалаи имкониятҳои ҳар чи зудтар муваффақшавӣ ба баробарҳуқуқии занҳо мебошад. Ана барои ҳамин аллакай соли 1967 СММ Эълomiaро дар бораи барҳам додани таъбиз нисбат ба занон қабул кард. Соли 1975 аз ҷониби Ассамблеяи Генералӣ Соли байналхалқии занҳо ва давраи аз соли 1976 то соли 1985 Даҳсолаи занони Созмони Милали Муттаҳид эълон гардиданд. Ин «Даҳсола»-ро Конфронси сеюми умумиҷаҳонӣ, ки соли 1985 дар Найроби зери шиори «Баробарӣ, рушд, сулҳ!» барпо гардид, ҷамъбаст намуд.

Қабули Конвенсияи СММ дар бораи барҳам додани ҳамаи шаклҳои таъбиз нисбат ба занон дар соли 1979 вазифаи баробарсозии ҳуқуқҳо ва имкониятҳои мардон ва занонро дар асоси меъёрҳои аз нигоҳи юридикӣ ҳатмии байналмилалии ҳуқуқӣ ба вучуд овард. Вай нахустин маротиба масъаларо дар бораи ҳуқуқҳои занон ҳамчун қисми **ҷудонопазири** ҳуқуқҳои инсон ба миён гузошт. Конвенсия то ба ҳол чун санади аз ҳама пурраи байналмилалӣ дар соҳаи баробарии гендерӣ боқӣ мемонад. Онро беҳуда «Конвенсияи занона» наменоманд. Назорати риояи он аз ҷониби Кумитаи оид ба барҳам додани таъбиз нисбат ба занон таъмин мегардад.

Дар даҳсолаҳои минбаъда ҷомеаи байналмилалӣ муқаррароти асосии Конвенсияи мазкурро муваффақона инкишоф медиҳад. Ба ин раванд 6 октябри соли 1999 аз ҷониби Ассамблеяи Генералӣ қабул шудани Протоколи факултативӣ ба Конвенсия дар бораи барҳам додани ҳамаи шаклҳои таъбиз нисбат ба занон, ки ҳуқуқи раво будани шикоятҳои инфиродии занҳо ва созмонҳои ғайриҳукумати занонаро имконпазир гардонид, такони наве бахшид. Баъди тасдиқ кардан ва ҳукми амал пайдо кардани Протоколи факултативӣ чунин шикоятҳоро ба Кумитаи СММ оид ба барҳам додани таъбиз нисбат ба занон

ашхоси алоҳида, гурӯҳи одамон, ё созмонҳои зарардида ё дар натиҷаи вайрон кардани ҳуқуқҳои дар Конвенсия пешбинигардида дар шаклҳои дигар дучори хисоротшуда пеш оварда метавонанд.

Конвенсияро беш аз 160 мамлакати ҷаҳон тасдиқ кардаанд. Соли 1993 онро Ҷумҳурии Тоҷикистон низ тасдиқ намуд. Соли 2000 Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Протоколи факултативиро ба Конвенсия низ имзо кард, вале он ҳанӯз тасдиқ карда нашудааст. Ҳамроҳшавӣ ба татбиқи муқаррароти Конвенсия бояд ақаллан ба муқарраргардидани демократияи ҳақиқии афзалиятнок дар аксарияти мамлакатҳо, яъне мутаносибии ҳайати ҷинсии аҳоли бо намояндагии мардон ва занон дар ҳамаи сатҳҳои қабули қарорҳо; дар мақомоти ҳокимияти қонунгузор, иҷроия ва судӣ, дар мақомоти худидоракунии маҳаллӣ, дар соҳаҳои фаъолияти ҳаётии иқтисодӣ, молиявӣ давлат ва ҷомеа ва соҳаҳои дигари фаъолияти ҳаётии онҳо оварда мерасонад. Вале дар асл ин хеле суст ва бо душвориҳои зиёд ба амал меояд.

? Ба андешаи Шумо, чаро бо вучуди қабул гардидани шумораи зиёди ҳуҷҷатҳо оид ба ҳифзи ҳуқуқҳои занон тағйироти воқеӣ дар ин ҷода чандон зиёд нестанд?

2. Муқаррароти асосии Конвенсия

Конвенсия омилҳои гуногуни барои ҳалли проблемаи ҳифзи ҳуқуқҳои занон заруриро фаро мегирад. Моддаҳои 1 ва 4-и Конвенсия аҳамияти махсус доранд. Дар моддаи 1 таърифи мафҳуми «табъиз нисбат ба занон» баён гардида, дар моддаи 4 фаҳмонда мешавад, ки кадом чораҳои муваққатӣ мутаносибан ба нимаи мардонаи инсоният табъиз ҳисобида намешаванд.

Мафҳуми «табъиз нисбат ба занон» ҳама гуна фарқият, хоричкунӣ ё маҳдудсозӣ бо нишонаи ҷинсро дорад, ки ба заифгардонӣ ё умуман эътироф накардан, истифода ё татбиқи ҳуқуқҳои инсон ва озодиҳои асосӣ дар соҳаи сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ, шахрвандӣ ё ҳама гуна соҳаи дигар аз ҷониби занон, сарфи назар аз ҳолати иҷтимоии онҳо, дар асоси баробарҳуқуқии мардону занон равона гардидааст.

*Моддаи 1-и Конвенсия дар бораи барҳам
додани ҳамаи шаклҳои таъбиз нисбат ба закон.*

Тибқи моддаи 4-и Конвенсия аз ҷониби давлатҳои аъзо андешида шудани тадбирҳои махсуси ба ҳифзи на танҳо модарӣ, балки тадбирҳои муваққатии махсуси баҳри суръатбахшии ҷорӣ намудани баробарии воқеии байни мардону занон равонагардида таъбиз ҳисобида намешаванд. Аммо чунин тадбирҳои муваққатии махсус, вақте ҳадафҳои баробарии имкониятҳо ва вазъи баробархуқуқонаи мардон ва занон ба даст меоянд, бояд бекор карда шаванд.

Дар амал ҷорӣ кардани ба ном «таъбизи мусбат» ҳангоми қабул ба кор, ки маънояш бартарӣ додан ба занҳо дар сурати баробарии маълумотҳои даъвогарони қабулшавӣ ба кор аз ҷумлаи мардону занон (мавҷудияти таҳсилоти зарурӣ, собиқаи кории кофӣ ва ғайра) мебошад, чунин чораҳо шуда метавонанд.

Конвенсия ҳамаи давлатҳои дар он иштирокдоштаро вазифадор менамояд, ки:

- принципи баробархуқуқии мардон ва занонро дар Конститутсия ва дигар санадҳои қонунгузорӣ дохил намуда, ба татбиқи амалии он муваффақ гарданд;
- дар сурати зарурат қарорҳои махсуси манъкунандаи таъбизро нисбат ба занон истифода кунанд;
- барои дигаргун кардани қонунҳо, расму оинҳо, амалияе, ки нисбат ба занҳо таъбизӣ мебошанд, тадбирҳо андешанд;
- ба мардҳо ва занҳо ба андозаи баробар аз ҳамаи ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ, шахрвандӣ ва сиёсӣ истифода карданро таъмин намоянд.

Дар Конвенсия махсус дар он хусус сухан меравад, ки «дар шароити қашшоқӣ занон барои дастрас намудани озӯқаворӣ, тандурустӣ, маориф, тарбияи касбӣ, шуғл, инчунин дигар эҳтиёҷот имконияти камтар доранд».

Мехостем тавачҷӯхро ба ду тавсияи амалии Конвенсия оид ба дигаргун сохтани қарорҳои амалкунанда, расму оинҳо ва амалияҳо ҷалб намоем. Дар тавсияи аввал сухан дар бораи зарурати барҳам додани таъбиз дар соҳаи **шуғл**, ҳангоми қабул ба кор: дар бораи таъмини пардохти баробар барои меҳнати баробарарзиш; инчунин манъ будани «аз кор озод кардан бинобар ҳомиладорӣ ё рухсатии ҳомиладорӣ ё таҳдиди озод

кардан ба сабабҳои оилавӣ» меравад. Тавсияи дуюм барои пешрафти муваффақонаи занон дар сиёсат тавачҷӯро ба бурсияҳои (квотаҳои) махсус ҷалб месозад. Дар Конвенсия гуфта шудааст, ки дар қонунгузориҳои миллии истифода кардани чораҳо ва тартиботи махсуси ба баробарии амалии мақоми мардон ва занон мусоидаткунанда комилан раво аст. Аз ҷумла бурсияҳо барои занон дар мақомоти намоёндагӣ ё қонунбарор ва сохторҳои ҳокимияти иҷроия; дар рӯйхатҳои номзадҳо ба депутатӣ; дар мақомоти роҳбарикунандаи ҳизбҳо, ҳаракатҳо ва ғайра.

Конвенсия баробарҳуқуқии ашхоси ҳар ду ҷинсро дар соҳаи сиёсӣ бо се шартҳои асосӣ алоқаманд мекунад. Ба зиммаи давлатҳои иштирокдор вазифаи ба занҳо дар асосҳои баробар бо мардон таъмин кардани ҳуқуқҳои зерин вогузошта мешавад: 1) овоздиҳӣ дар ҳама интиҳобот ва раёипурсиҳои оммавӣ ва интиҳоб шудан ба тамоми мақомоти аз ҷониби омма интиҳобшаванда; 2) иштирок дар таҳия ва татбиқи сиёсати ҳукумат ва ишғол намудани вазифаҳои давлатӣ, инчунин иҷро намудани ҳамаи вазифаҳои давлатӣ дар тамоми сатҳҳои идораи давлатӣ; 3) иштирок намудан дар фаъолияти ташкилотҳои ғайриҳукуматӣ ва ассосиатсияҳо, ки бо проблемаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ ва сиёсии кишвар машғуланд.

Конвенсия ба проблемаи **баробарҳуқуқии ҷинсҳо дар соҳаи шуғл** аҳамияти зиёде медиҳад. Давлатҳои иштирокдор даъват шудаанд, ки дар асоси баробарҳуқуқии мардон ва занон инҳоро таъмин намоянд:

1. Ҳуқуқ ба меҳнат ҳамчун ҳуқуқи ҷудонопазири тамоми одамон;
2. Ҳуқуқ барои имконияти якхела ҳангоми кироя ба кор, аз ҷумла истифодаи меъёрҳои якхелаи интиҳоб ҳангоми кироя;
3. Ҳуқуқ ба интиҳоби озодонаи ихтисос ё навъи кор, пешравӣ дар вазифа ва кафолати шуғл;
4. Ҳуқуқ ба мукофотиҳои баробар;
5. Ҳуқуқ ба таъминоти иҷтимоӣ ва руҳсатии пардохтшаванда;
6. Ҳуқуқ ба ҳифзи саломатӣ ва шароити бехатарии меҳнат.

Риоя накардани ин талабот аз ҷониби Конвенсия ҳамчун таъбиз аз рӯи аломати ҷинсӣ доништа мешавад. Дар навбати худ таъбиз, ҷуноне ки амалия нишон медиҳад, метавонад дар шакли мустақим ё ғайримустақим (ниҳонӣ) зуҳур кунад. Ин далел дар Конфронси умумиҷаҳонӣ оид ба ҳуқуқҳои инсон (Вена, соли

анъанавӣ аз ҷумла инҳоро фарогир мебошанд: никоҳ дар синну соли бармаҳал; манъкуниҳои гуногун, ки ба занҳо имконият намедиханд, таваллуди кӯдаконро худ зери назорат гиранд; бартарӣ додан ба кӯдакони ҷинси мард (писарҳо) ва нобудсозии духтаракони нав таваллудшуда, санчиши духтарӣ, гузоштани бандина ба панҷаи пой ва ғайра. Ин навъҳои амалияи анъанавӣ моҳиятан ҳодисаҳои зӯроварӣ нисбат ба занон ва духтарон мебошанд, ки аз ҷониби оила ва ҷамоа зоҳир мегарданду аммо давлат ба онҳо аксаран чандон эътибор намедихад. Лату кӯб ва таҷовуз дар оила низ аз ҷумлаи ҷунин амалияҳои анъанавист.

Ҷомеаи байналмилалӣ вақти зиёде бо масъалаи зӯроварӣ нисбат ба занҳо машғул набуд, чунки ҷунин меҳисобид, ки ин проблема ба соҳаи хусусӣ дахл дошта, таъсири конвенсияҳои байналмилалӣ ба он намерасад. Аммо ба андозаи зиёд шудани шумораи низоъҳои миллӣ ва умуман, афзоиши ҷаҳолат дар ҷомеа аз зӯровариҳо на танҳо занҳои алоҳида, балки кулли гурӯҳҳои иҷтимоӣ- занҳо- гурезаҳо, занҳо-муҳоҷирин, занҳои мансуб ба ақаллиятҳои миллӣ, занҳо-маъҷубон, занҳо-маҳбусон ва ғайра низ азиятҳои зиёд диданд. Ҳарчанд вайрон кардани ҳуқуқҳои занон дар мамлакатҳои гуногун ба тарзҳои гуногун ба амал меояд, ҳамаи ҷабрдидагони ҷунин ҳуқуқвайронкуниҳо як омили умумии дучори зӯроварӣ шудан доранд, яъне онҳо зан ҳастанд.

Ва маҳз ба ҳамин сабаб Ассамблеяи Генералии СММ 20 декабри соли 1993 Эълومия дар бораи решакан кардани зӯроварӣ нисбат ба занонро қабул намуд. Моддаи 2-и ин Эълумия, ки оид ба зӯровариҳои ҷисмонӣ, ҷинсӣ ва равонӣ нисбат ба занон на танҳо дар оила ва ҷомеа, ҳамчунин зӯровариҳо аз тарафҳои дигар ё ҳар ҷое бошад, ба сабаби бетафовутии давлат аст, боиси тавачҷӯҳи махсус мебошад.

Комиссияи оид ба ҳуқуқҳои инсонии СММ ғояи Эълумияи мазкурро инкишоф дода қарор кард, ки Маърӯзагари махсусро оид ба масъалаи зӯроварӣ нисбат ба занон бо фарогирии сабабҳо ва оқибатҳои он таъин намояд. Дар Эълумия давлатҳои узви СММ вазифадор карда шудаанд дар маърӯзаҳояшон дар бораи ҳуқуқҳои инсон, ки ба мақомоти СММ пешниҳод мекунанд, дар хусуси зӯроварӣ нисбат ба занон, чораҳои андешидашаванда бобати решакан сохтани он, ҳамчунин

таҳлили тамоюлҳо доир ба ин масъала иттилооти муфассал ҳамроҳ кунанд.

«Зӯроварӣ нисбат ба занон» ҳамчун «ҳама гуна кирдори зӯроваронаи дар асоси аломати ҷинсӣ содиркардашуда, ки ба занон зарари ҷисмонӣ, ҷинсӣ ё равонӣ ё азобу машаққат мерасонад ё расонида метавонад, бо фарогирии таҳдиди содир кардани чунин кирдорҳо, маҷбурсозӣ ё худсарона маҳрум кардан аз озодӣ, ё дар ҳаёти ҷамъиятӣ ё дар ҳаёти шахсӣ арзёбӣ мегардад».

Моддаи 1-и Эълумияи СММ оид ба решакан кардани зӯроварӣ нисбат ба занон.

Тӯли ҳазорсолаҳо дар гӯшаҳои гуногуни ҷаҳон зери таъсири омилҳои иқтисодӣ, экологӣ, фарҳангӣ, динӣ ва омилҳои дигари иҷтимоӣ дар сохтори оила ва дар шаклҳои амал кардани он ҳукмфармоии шавҳар ба зан ва фарзандон барои аксари тамаддунҳо хос буд ва хос мемонад. Барои бисёр фарҳангҳо, махсусан дар Осиё ва Африка, муносибати некбинона ба писарҳо нисбат ба духтарҳо хос аст. Дар баъзе ҷамоаҳо дар Осиёи Ҷанубӣ мақоми пасти духтарон бояд бо додани бисот ба шавҳари ӯ аз ҷониби волидайнӣ духтар, вақте вай ба шавҳар мебарояд, ҷуброн карда шавад. Дар ҳамин замина бо фарогирии шиканҷаҳои ахлоқию ҷисмонӣ, маҳрум кардан аз ғизо, таҷовуз кардан ба номус ва ҳатто зинда ба зинда сӯзондани занон аз ҷониби шавҳарони онҳо ва ё хешовандонашон дар ҳолатҳои, ки бисот нест, қиноятҳои басо гуногуне содир мешаванд.

Амалиётҳои ҷарроҳии ахта кардани занон ва духтарон, яъне бо роҳи ҷарроҳӣ бурида партофтани узвҳои нисбатан эҳсосии оломи ҷинсии занону духтарон бисёре аз онҳоро ба таври даҳшатовар маъюбу маслуқ мегардонанд. Ҳадаф аз ин амалияи бисёрасра пеш аз ҳама таъмини ниғаҳдории бокирагии духтар то никоҳ ва кафолати оқилагии минбаъдаи ӯст. Чунин амалиётҳои ҷарроҳӣ ба ҷуз ҳалокати зиёди бевосита ҳангоми ҷарроҳӣ аз шиддати дард, хунравии зиёд ва ғайра дар занону духтарон то ба марговарӣ ва проблемаҳои зиёди психологӣ як силсила нуқсу мураккабиҳои тиббӣ ба амал меоранд. Ба ин тарз амалиётҳои ҷарроҳии ваҳшиёна камаш дар 25 мамлақати Африқо, инчунин байни онҳое гузаронида мешаванд, ки аз аҳли

ин мамолик буда, ба мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ, ИМА ва Австралия муҳочир шудаанд.

Барои занҳо хатари дучори зӯроварӣ гаштан дар соҳаи хусусии ҳаёт басо зиёд аст. Мутаассифона, чунин вазъият барои ҳамаи мамлакатҳои ҷаҳон муҳим мебошад. Зӯроварӣ нисбат ба занон метавонад дар ҳама ҷо – дар ҷойҳои ҷамъиятӣ (дар кӯча, дар нақлиёт, дар шабнишиниву дискотекаҳо ва ғайра); дар кор ва дар хона ҷой дошта бошад. Зӯроварӣ дар ин ё он шакл дар ҳар оилаи ҷорум ба мушоҳида мерасад. Наздики 30%-и шумораи умумии худкушиҳо дар оила ба амал меоянд, нисфи ҳамаи ҷиноятҳои марбут ба сабабҳои маишӣ (рашк, майзадагӣ, авбошӣ) дар натиҷаи ҷангу ҷидолҳои дуру дарози оилавӣ рух медиҳанд. Дар ҳамаи ин ҳодисаҳо характери зӯроварӣ метавонад гуногун бошад ва аз ҳуқуқвайронкуниҳои хоси ҳуқуқи маъмури то ҷиноятҳои вазнин омада расад.

Шакли нисбатан маъмули зӯроварӣ нисбат ба занон таҷовуз ба номус мебошад. Мутаассифона, ин зухуроти паҳншудаест дар ҳамаи мамлакатҳои ҷаҳон. Дар ҳолатҳои фавқулӯда (амалиётҳои ҷангӣ, пайдошавии гурезаҳо, муҳочирин ва ғайра) теъдоди ҳодисаҳои таҷовуз ба номус махсусан меафзояд. Бо сабабҳои гуногун занҳо, пеш аз ҳама ҷабрдидагони талошҳои шахвонӣ, инчунин онҳое, ки аз зӯровариҳо дар оила азиятҳо дидаанд, на ҳамеша ба мақомоти ҳифзи ҳуқуқ бо ариза дар хусуси ба ҷавобгарӣ кашидани гунаҳкорон муроҷиат мекунанд.

Шаклҳои зӯроварӣ дар оила хеле бисёрҷабҳаанд. Онҳо зӯровариҳои ҷисмонӣ, шахвонӣ ва рӯҳӣ, таҳдидҳои куштан ва зараррасонӣ ба саломатӣ, расонидан то ба ҳадди худкушӣ бо роҳи муносибати бераҳмона бо ҷабрдида, маҷбурсозӣ ба истеъмоли шароб, маводи муҳаддир, машғул шудан бо фоҳишагарӣ ва ғайраро фаро мегиранд. Вале шакли аз ҳама зиёдтар паҳншудаи зӯроварӣ дар оила, ки аз он беш аз ҳама занон ва фарзандони ноболиғ азият мекашанд, муштзӯрӣ, ё худ лату кӯб кардан аст.

Зимнан, шахси муштзӯр ҳар каси ба одами ҷабрдида наздик – ҳамсар, ҳамхоба, писар, духтар, бародар, падар, хешованди дигар ва ғайра шуда метавонад. Дар Фаронса 95% ҷабрдидагони ҷиноятҳои гуногун занонанд, нисфи онҳо аз шавҳарон ва ошиқонашон ҷабр мебинанд. Вазъият дар дигар гӯшаҳои дунё низ аз ин беҳтар нест. Дар Перу 70% ҷабрдидагони ҷиноятҳои аз ҷониби политсия ба қайд гирифташуда занон ва духтаронанд.

Дар Ҳиндустон аз ҳар 10 нафар зан 8 нафарашон аз зӯровариҳои хонагӣ ҷабр мебинанд. Мувофиқи маълумоти Созмони Милали Муттаҳид сабаби тахминан нисфи ҳалокатҳои занон дар сайёра зӯроварӣ аст. Чун ҳадди ақал 20% занон дар ҷаҳон замоне дучор ё гирифтори зӯровариҳои ҷисмонӣ ё шахвонӣ, муносибати бераҳмона аз тарафи мардон шудаанд. Мумайизони СММ қайд мекунанд, ки зӯроварӣ нисбат ба занон «ҳамон гуна сабаби ҷиддии ҳалокат ва ғайри қобили меҳнат гардидани онҳо чун саратон ва сабаби бештари бад шудани саломатӣ назар ба садамаҳои роҳ ва табларза дар якҷоягӣ мебошад». Тавре амалия шаҳодат медиҳад, аксари қулли ҳодисаҳои зӯровариҳои хонагӣ аз назари дигарон пинҳон мемонад.

СММ бо дар назардошти ҷаҳонӣ будани проблемаи зӯроварӣ дар оила дар шакли қонунгузориҳои амсилагӣ тавсияҳои дахлдор таҳия намуд. Вазифаи ин тавсияҳо бартарафсозии номукаммалии қонунҳои ҷиноятӣ ва граждании дар мамлакатҳои гуногуни ҷаҳон мавҷуда ва ба ҳамин васила фароҳам овардани шароитҳо барои риояи стандартҳои байналмилалӣ дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон, алалхусус онҳоест, ки дар Эъломияи СММ оид ба решакан кардани зӯроварӣ нисбат ба занон баён шудаанд. Тибқи тавсияҳои СММ қонунҳои миллии дар бораи зӯроварӣ дар оила бояд ҳамзамон баҳри муваффақшавӣ ба ҳадафҳои зерин нигаронида шаванд: 1) ҳифзи ҷабрдидагони зӯроварӣ; 2) пешгирии зӯровариҳои минбаъда; 3) ҷазо додани ашхосе, ки нисбат ба занон – аҳли хонадон ё занони бо одами зараррасанда наздикбуда зӯроварӣ содир кардаанд. Дар тавсияҳои СММ шартҳои зарурии муваффақшавӣ ба ин ҳадафҳо, аз ҷумла дар мамлакат гузаронидани корҳо оид ба ташаккул додани афкори ҷамъиятӣ ва баланд бардоштани сатҳи огоҳӣ дар ин соҳа; таъсиси ҳадамоти таъхирнопазири кӯмакрасонӣ ба ҷабрдидагони навъҳои гуногуни зӯроварӣ ва оилаҳои онҳо (паноҳгоҳ ва ғайра); маърифатноксозӣ ва маслиҳатҳо додан барои гунаҳкори зӯроварӣ, ҷабрдида ва дигар аъзои оила бо фарогирии кӯдакон; таълим ва маслиҳатҳо додан ба судяҳо, прокурорҳо, кормандони полис ва соҳаи иҷтимоӣ бобати пурсамар амал кардан дар ҳолатҳои марбут ба зӯроварӣ дар оила номбар гардидаанд. Дар тавсияҳо махсус таъкид шудааст: давлатҳо набояд роҳ диҳанд, ки расму оинҳои динӣ ё фарҳангӣ ба ягон зани алоҳида ё гурӯҳи занҳо бобати дидани

ҳифзи пурра дар доираи қонун аз зӯроварӣ дар оила монеъгӣ кунанд.

Ҳуқуқи байналмилалӣ зӯровариро нисбат ба занҳо ба сифати яке аз монеаҳои роҳи муваффақшавӣ ба ҳадафҳои баробарӣ, рушд ва сулҳ баррасӣ намуда, баробари занҳо – гурезаҳо, муҳоҷирин ва ашхоси ҷойивазкарда, ҳамчунин гурӯҳҳои дигари занҳоро ҷудо мекунад, ки махсусан зери хавфи дучорой ё гирифтӣ ба зӯроварӣ қарор доранд. Дар шумули онҳо занони дар шароити қашшоқӣ зиндагикунанда, дар ноҳияҳои деҳотӣ ва дурдаст иқоматдошта, занҳои маҳрум аз воситаҳои зиндагӣ, занҳои дар маҳбасбуда ё дар муассисаҳои гуногун нигоҳдошташаванда, занҳои маъҷуб, занҳои пиронсол ва дигарон ҳастанд.

Ҷомеаи ҷаҳониро ҳамчунин бесамарии мубориза бо хариду фурӯши занон ва кӯдакон ба мақсадҳои ғоҳишагарӣ ба изтироби ҷиддӣ овардааст. Конвенсия дар бораи мубориза бо хариду фурӯши одамон ва бо истисмори ғоҳишагарӣ аз тарафи шахси сеюмро Ассамблеяи Генералии СММ ҳанӯз соли 1949 қабул карда буд. Аммо дар зарфи ним асри сипаришуда, ҳарчанд ҷойгиршавии таҳвилкунандагони моли зинда баъзе тағйироту дигаргуниҳо дид, вазъият, мутаассифона, беҳтар нагашт.

Агар то соли 1991 онҳо аксаран мамлакатҳои Осиёи Ҷанубӣ-Шарқӣ, Африка ва Америкаи Лотинӣ бошанд, ҳоло секс-мол асосан аз Россия, Украина, Белоруссия ва дигар мамлаҳики ИДМ таҳвил карда мешавад. Ҳар сол дар ҷаҳон ба сифати ғуломони шуғлҳои шахвонӣ қариб 500 ҳазор зан фурӯхта мегарданд. Ин «бизнес» даромадҳои астрономӣ медиҳад: гардишҳои пулии гурӯҳҳои байналхалқии ҷиноятӣ бо истисмори шахвонии занон ва кӯдакон машғулбуда соли 6 млрд. долларро ташкил медиҳад.

Бо вучуди тадбирҳои васеъмиқёси дар ҷаҳон оид ба решакан сохтани зӯроварӣ нисбат ба занон гузаронидашаванда ин проблема аз ҳалли қатъии худ ҳанӯз хеле дур аст.

? Дар мубориза бар зидди зӯроварӣ нисбат ба занон кадом тадбирҳоро аз ҳама пурсамартар номидан мумкин аст?

2. Зӯроварӣ нисбат ба занон дар Тоҷикистон

Дар Тоҷикистони ҳозира проблемаи зӯроварӣ, бо дар назардошти миқёси ин зухурот дар чомеа, проблемаи муҳими иҷтимоӣ ба шумор меравад. Ин ба шахрвандони ҳар ду ҷинс ва ҳама гуна синну сол дахл дорад. Аммо барои занҳо шиддати проблемаи зӯроварӣ ду қарат муҳимтар аст, зеро онҳо дар ҳамаи соҳаҳои фаъолияти ҳаётӣ объекти амалҳои зӯроварона мегарданд. Ҷиноятҳо дар заминаи «муносибатҳои бой-феодалӣ»: бисёрзанӣ, маҷбурсозӣ барои бастанӣ акди никоҳ; пардохт ва қабули харид барои арӯс; муқаррарсозии ризоият дар бораи бастанӣ акди никоҳ бо шахси ба синни никоҳ нарасида ва ғайра зиёданд.

Зӯроварӣ нисбат ба занон на танҳо дар оила, балки дар соҳаи меҳнати касбии онҳо – дар кор, ҳангоми таҳсил ва тайёрии касбӣ шукуфо аст. Бисёр вақт талошу талаби шахвонӣ ҳамчун заминаи қабул кардан ба кор (ба таҳсил), пешрафти хизматӣ ва ҳатто чун шартӣ аз қору вазифа озод накардан баромад мекунад, ки дар мавриди бекорӣ мавҷуда алалхусус байни занон аҳамияти назаррас дорад. Талошу талаби шахвонӣ чи дар корхонаҳои давлатӣ ва чи дар ширкатҳои хусусӣ ҷой дорад. Табиист, ки чунин амалҳо хилофи қонунанд. Аммо ин проблема бо вуҷуди тамоми шиддатнокӣ дар паси парда аст.

Ҷабрдидагони зӯроварӣ аз худ шарм кардаву «хиёнат»- и оилавино ошкор кардан нахоста ва аз бой додани ҷои қору ҷабру зулми шахси ба зӯроварӣ дастзада тарсида, ҳамчунин ба самаранокии қори мақомоти ҳифзи ҳуқуқ бовар накарда, дар бораи ин амалҳо хабар додан намехоҳанд. Бисёр вақт ҳам хешовандон ва ҳам баъзе намояндагони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар ин амалҳои ба вуқӯъпайваста маҳз худӣ ҷабрдида гунаҳкор меҳисобанд. Чунин бадгумонӣ дар амалия ба рад кардани қабули шикоятҳо, ҳолатҳои муносибати дағалона бо ҷабрдида, кашолқориҳо бобати таҳвили қору ба баррасӣ дар суд оварда мерасонад. Дар натиҷа зан бисёр вақт бо дарду ғам ва ошуфтагиҳои худ танҳо ба танҳо мемонад.

Тибқи маълумоти Созмони умумиҷаҳонӣ тандурустӣ, ки соли 1999 таҳқиқот гузаронидааст, дар Тоҷикистон 50% занҳо дучори зӯровариҳои ҷисмонӣ, шахвонӣ ё равоӣ мегарданд. Мувофиқи иттилои IRIN дар Тоҷикистон аз се ду ҳиссаи занҳо гирифтори зӯроварии хонагианд. Дар солҳои 2003-2004 наздики 90 зан худқушӣ карданд.

Ҳукумати Тоҷикистон бо дар назардошти вазъият дар ин соҳа моҳи апрели соли 2006 Шӯрои ҳамоҳангсозро оид ба пешгирии зӯрварӣ нисбат ба занон таъсис дод ва тасдиқ намуд. Роҳбарии ин Шӯроро яке аз муовинони Сарвазири мамлакат ба ӯҳда дорад. Дар Тоҷикистон ҳамчунин шабакаи фаъоли созмонҳои ғайриҳукумати занон амал менамояд, ки бисёре аз онҳо, масалан, чун Ассоциатсияи СҒҲ оид ба баробарии гендерӣ ва пешгирии зӯрварӣ нисбат ба занон, вазифаи асосии худро иборат аз муқовимат кардан ба зӯрварӣ нисбат ба занон медонанд. Ғайр аз ин Гурӯҳи корие таъсис ёфтааст, ки дар сари тавзеҳот ва қайдун эродҳо оид ба лоиҳаи қонун дар бораи ҳифзи иҷтимоӣ- ҳуқуқӣ аз зӯрварии хонагӣ кор мебарад.

Дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то соли 2015 «таҳкими чораҳои пешгирикунанда оид ба рафъи зӯрварӣ нисбат ба занон ва расонидани кӯмакҳо ба ҷабрдидагони зӯрварӣ» ба сифати яке аз самтҳои асосии амалиёти минбаъда нишон дода шудааст.

Дар Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷуз тартиботи умумии ҷавобгарӣ барои ҷиноятҳо бар зидди ҳуқуқҳои шахсият ҳамчунин бобе дар бораи ҷавобгарӣ барои ҷиноятҳо бар зидди дахлнопазирии ҷинсӣ ва озодии ҷинсии шахсият (таҷовуз ба номус, амалҳои зӯрваронаи характери шахвонидошта ва маҷбурсозӣ ба он, амалҳои бадахлоқона ва ғайра) мавҷуд аст. Кодекси ҷиноятӣ баробари ҷавобгарӣ барои ҷалб кардани ноболиғон ба фоҳишагарӣ ҷавобгариро баҳри ҷалб кардан ба фоҳишагарӣ, агар чунин амалҳо бо роҳи истифодаи зӯрварӣ ё таҳдиди истифодаи он, иғвоандозӣ, нобудсозии амвол ё зараррасонӣ ба он ё бо роҳи фиреб анҷом дода шуда бошад, муқаррар кардааст.

Албатта, Тоҷикистон дар сатҳи сиёсӣ ва қонунгузорӣ дар роҳи решакан сохтани зӯрварӣ нисбат ба занон тадбирҳои ҷиддӣ андешида, қадамҳои устувор ба пеш мегузорад, вале ин сиёсат танҳо вақте натиҷа медиҳад, ки ҳамаи институтҳои ҷамъиятии имконпазир, оила ва аҳли ҷомеа ба ин кор ҷалб гарданду фаъолона амал кунанд. Тавре мебинем, амалияи таъъинӣ ва зӯрварӣ нисбат ба занон пеш аз ҳама натиҷаву оқибати ҳолатҳои манфии ҷамъиятӣ, таассубу хурофот нисбат ба мавқеи зан дар ҷомеа мебошад. Занҳо аз дифои ҳуқуқҳои худ чун ҳуқуқ ба қадру қимат, номус, шаъну эътибор ва дахлнопазирии шахсӣ набояд тарсанд.

? Дар Тоҷикистон кадом навъҳои зӯроварӣ нисбат ба закон махсусан паҳн гаштаанд?

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: зӯроварӣ нисбат ба закон, талошу талаби шаҳвонӣ.

Саволҳо ва супоришҳо:

1. Зӯроварӣ чист?
2. Ба андешии Шумо, сабаби зӯроварӣ ё муносибати бераҳмонаи мардон нисбат ба закон чист?
3. Дар Тоҷикистон оид ба решакан сохтани зӯроварӣ ва барҳам додани табъиз нисбат ба закон чӣ тадбирҳо андешида мешаванд?
4. Дар синф ба гурӯҳҳои хурди иборат аз 3-5 нафар тақсим шавед ва супориши зеро ба ҷо оред:
Ҳар гурӯҳ фикр карда, дар варақи ватман таблицаи зеро пур кунад.

Шаклҳои зӯроварӣ	Барои решакан сохтани зӯроварӣ чӣ кор кардан лозим аст?
-------------------------	--

Баъд ҳамаи гурӯҳҳо супориши иҷрокардаи худро ба аҳли синф пешниҳод менамоянд ва дар асоси онҳо ҳама якҷоя таблицаи умумиро мурағаб сохта, пур мекунанд.

Боби 7

ҲУҚУҚҲОИ АШҲОСИ ИМКОНИЯТҲОЯШОН МАҲДУД ВА ПИРОНСОЛОН

*Гар бар сари нафси худ амирӣ, мардӣ,
Бар кӯру кар ар нукта нагирӣ, мардӣ.
Мардӣ набувад фитодаро пой задан,
Гар дасти фитодае бигирӣ, мардӣ.*

Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

§ 31. АШҲОСИ ИМКОНИЯТҲОЯШОН МАҲДУД ҲАМЧУН ГУРҶҲИ НОЗУКИ ИҶТИМОИИ АҲОЛӢ

1. Мафҳуми «шаҳси имкониятҳояш маҳдуд»: тағйирёбии муносибат ба таърифи он

Дар ҳаёти қариб ҳар як одам воқеаҳое рух медиҳанд, вақте ба сабаби зарбу латхӯрӣ ё бемориҳо имкониятҳояш маҳдуд мегарданд: ҳаракату роҳгардиаш душвор мешавад; вай мисли пештара меҳнат карда наметавонад, аз ӯҳдаи барои худ мустақилона хӯрок пухтан ё харид кардан намебарояд...

Ин рӯйдодҳо аксаран оқибатҳои муваққатӣ доранд, одами зарбу латдида ё беморшуда дар натиҷаи табобат сиҳат мешавад, лаёқатмандиҳои зеҳнӣ ва ҷисмонии худро барқарор месозад ва ба ҳаёти мӯътадил бармегардад. Аммо чунин ҳам мешавад, ки бемориҳо характери ғайрибозгардандагӣ доранд, ё одам бо онҳо таваллуд шудааст, вале сатҳи рушди тиб ҳанӯз имконият намедиҳад, ки саломатии ӯ барқарор карда шавад ва одам аз атрофиён вобаста мегардад, ба кӯмаку ғамхорӣ ва баъзан фаҳмиши оддӣ ва таъбиз надидан аз ҷониби ҷомеа ва давлат ниёзманд мешавад. Бинобар ин чунин одамон чун ашҳоси имкониятҳояшон маҳдуд ба категорияи иҷтимоии нозуки аҳоли дохил мешаванд.

Ба категорияи одамони имкониятҳояшон маҳдуд маҳз кӣҳо дохил мешаванд ва чаро?

Баланд гардидани стандартҳоро дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон дар мисоли консепсияи ҳуқуқҳои одамони имкониятҳояшон

маҳдуд мушоҳида кардан мумкин аст. Пештар дар ҳуҷҷатҳои байналмилалӣ, ҳамчунин аз ҷониби қормандони тиббию иҷтимоӣ асосан истилоҳи «маъюб» (ба русӣ «инвалид») истифода мегардид, ки зеро он одамони иллатҳои ҷисмонӣ ва ё рӯҳонидошта фаҳмида мешуданд. Дар доираи СММ якҷанд ҳуҷҷати ба ҳифзи онҳо нигаронидашуда, аз ҷумла Эълomia дар бораи ҳуқуқҳои маъюбон (соли 1975), Эълomia дар бораи ҳуқуқҳои одамони иллатҳои ақлонидошта (соли 1971) қабул гардидаанд. Вале аллақай дар солҳои 1970-1980 пешниҳодҳо дар бораи даст кашидан аз истифодаи ин истилоҳ пайдо шуданд, зеро дар асоси он калимаи англисии «invalid» меистад, ки маънояш «қорношоям», «аз саф (қор) баромада» аст. Духтури англис Филип Вуд концепсияи «Handicap» (hand in cap)-ро таҳия кард, ки он дар тарҷумаи тахтуллафзӣ маънои «даст дар кулоҳ»-ро дорад.

Handicap бозиест, ки иштирокдорони он бо дастони баста амалҳои муайянеро ба ҷо меоваранд. Чунин монеа имкониятҳои бозингаронро бобати қиёс кардани вазъи муваққатии худ бо вазъи ғайрибозгардандагии маъюбон ва фаҳмиши дар ҷи гуна ҳолати иҷтимоии ноҷӯр афтодани охириҳоро нисбат ба аксари аҳоли маҳдуд мегардонд. Ба ин тариқ, Ф. Вуд концепсияи худро бар асоси хулосаи оддӣ бунёд сохт: «Маъюб-инвалид (шахси имкониятҳояш маҳдуд) ҳар одаме шуда метавонад, ки дар рӯ ба рӯяш монеаҳо, маҳдудиятҳои ба ӯ баҳри амалиёти мӯътадил ҳалалрасонанда пайдо мешаванд ва дар натиҷа ӯ дар ҳолати аз нигоҳи иҷтимоӣ ноҷӯр меафтад. Ҳодисаи нохуш, беморӣ ва сабабҳои дигар метавонанд ба вайроншавиҳои таркибие оварда расонанд, ки қодиранд боиси норасоии функсияҳои организм шаванд ва ин худ аллақай сабаби ноҷӯрии иҷтимоӣ, вазъи ногувор мегардад. Норасоӣ метавонад муваққатӣ ё доимӣ, ё бозногарданда бошад.

Солҳои 80-уми асри гузашта Созмони умумичаҳонии тандурустӣ (СУТ) ҳангоми мураттабсозии Таснифоти байналхалқии ашхоси имкониятҳояшон маҳдуд концепсияи «Handicap» - и Ф. Вудро ба асос гирифт. Мувофиқи нишондоди СУТ ба шумули ашхоси имкониятҳояшон маҳдуд одамони ҳам норасоӣҳои ҷисмонӣ, физиологӣ ва зеҳнӣ дошта ва ҳам онҳое, ки биноӣю шунавоиашон суст аст ва ҳатто онҳое дохил мешаванд, ки зуқои оддӣ ба ҳоли ноҷӯри иҷтимоӣ оварда, муваққатан аз саф баровардааст. Маҳз барои ҳамин концепсияи

«имкониятҳояшон маҳдуд» ҳамзамон концепсияи ҳам фалсафӣ, ҳам иҷтимоӣ ва ҳам тиббӣ ба шумор меравад.

Дар таърифи аз ҷониби умум қабулшудаи ашхоси имкониятҳояшон маҳдуд, чун қоида, ду унсур мавҷуд аст: таърифи тиббӣ, ки ба функцияҳои физиологии одам мансуб аст ва монеаҳои иҷтимоие чун муносибати боғаразона ё имконнопазирии дастрасӣ ба бино, ки ба одамон имконият намедиҳад, то дар ҳаёти ҷомеа иштирок кунанд.

Мафҳуми «ашхоси имкониятҳояшон маҳдуд» одамони дорои иллатҳои устувори ҷисмонӣ, рӯҳӣ, зехнӣ ё сенсориеро фаро мегирад, ки вақти дучороӣ бо монеаҳои гуногун ин иллатҳо ба онҳо баҳри иштироки комил ва пурсамарашон дар ҳаёти ҷомеа баробар бо дигарон ҳалал мерасонанд.

Қисми 1-и моддаи 1-и Конвенсия дар бораи ҳуқуқҳои ашхоси имкониятҳояшон маҳдуд).

Тағйирёбии муносибат ба мафҳуми маъюбӣ дар фаҳмиши ҳуқуқҳои одамони имкониятҳояшон маҳдуд низ инъикос ёфтааст. Сиёсати нисбат ба маъюбон аз нигоҳубини оддии маъюбон дар муассисаҳои дахлдор сар карда, то таҳсилот гирифтани кӯдакони маъюб ва офиятбахшии ашхоси аллакай дар синну соли калон маъюбгашта роҳ тай кардааст. Ҳуқуқҳои чунин одамон асосан аз нуқтаи назари пешниҳоди ҷимоя ва ҳадамот баррасӣ мешавад: ҳадамоти табобати тиббӣ, офиятбахшӣ ва ҳифзи иҷтимоӣ, ки ба маъюбон имконият медиҳанд ба ҳаёт ҳар чи беҳтар мутобиқ шаванд.

Боз як самти кор тадбирҳои эҳтиётӣ оид ба пешгирии сабабҳои алоҳидаи маъюбист, вале дар ин маврид ба он ки маъюбон бобати **иштирок** дар ҳаёти ҷамъиятӣ ва худтатбиқкунӣ чӣ проблемаҳое доранд, эътибори кам дода мешуд.

Баъди ҷанги дуҷонибаи концепсияҳое чун ҳамгирӣ ва шомилсозии маъюбон ба ҳаёти мӯътадили ҷомеа пайдо шуданд, ки фаҳмиши афзоюндаи имкониятҳои потенциалии маъюбонро инъикос мекарданд. Маъюб ҳам чун ҳамаи одамони дигар инсон аст, вай низ мехоҳад таҳсилот гирад, кори хубу шавқовар дошта бошад, интиҳоб кунад ва интиҳоб шавад, саёҳат намояд, муоширату муомила кунад, яъне ба андозае, ки имконит ҳаст, одами зарурӣ бошад. Бинобар ин ҳадафҳои Барномаи

умумичаҳонии амалиёт нисбат ба маъюбон, ки соли 1982 қабул шудааст, иштироки комиларзиш ва баробарӣ гардиданд, ки аз ҷониби ҷомеаи байналхалқӣ эътироф гардидани зарурати истифодаи муносибати тодро ба ҳалли проблемаҳои беҳтар гардонидани вазъи маъюбон инъикос менамоянд.

Ин ҳадафҳо ғояҳои консепсияи нави маъюбиро, тавре гуфтем, инъикос мекарданд, алоқамандии зичи байни маҳдудиятҳои аз сар мегузаронидаи маъюб, сохтор ва характери муҳити ӯро ихотакарда ва муносибати аҳолиро ба маъюб ба инобат мегиранд. Таҷдиди назари мафҳумҳои маъюбӣ зарурати диққати махсус додан ба муҳимияти бартарафсозии монеаҳо ва таъмини дастрасии вазъи ихотакардаро дар назар дорад, то одамони маъюб битавонанд, ки дар ҳаёти иҷтимоӣ ва рушд дар асоси баробарӣ ҳар чи пурратар иштирок намоянд.

Бартарафсозии чунин монеаҳо татбиқи стратегияҳои офиятбахширо, ки ба маъюбон баҳри ҳар чи бештар истифода кардани лаёқатмандиҳои онҳо; стратегияи шомилсозии маъюбон ва васеъ кардани ҳуқуқҳои ба таъмини фаъолияти пуррарзиш нигаронидашуда; ва стратегияи истифодаи чунин қарорҳои меъморӣ, меъморӣ-муҳандисиро, ки имконият медиҳанд монеаҳои нолозим дар инфраструктура, лоиҳакашии биноҳо, низомҳои нақлиёт, ҷойҳои корӣ, ҳамчунин низоми технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ истисно карда ва ё барҳам дода шаванд, дар назар дорад.

2. Вайрон карда шудани ҳуқуқҳои ашхоси имкониятҳои маҳдуд ва монеаҳо дар роҳи ҳуқуқҳои худро амалӣ сохтани онҳо

Қариб 600 млн. одам ё 8% аҳолии тамоми ҷаҳон ба сабаби иллатҳои ақлонӣ, ҷисмонӣ ё сенсорӣ одамони имкониятҳои маҳдуд мебошанд. Баъзан онҳо ба сабаби мавҷудияти монеаҳои иҷтимоӣ ва ҷисмонӣ дар ҷомеа, ки ба иштироки комилҳуқуқонаи онҳо ҳалал мерасонанд, ҳаёти пуррарзиш ба сар бурда наметавонанд ва ин ба сегрегатсия ва паст задани шаъну эътибори миллионҳо одамони калонсол ва кӯдакони имкониятҳои маҳдуд дар сайёра боис мешавад.

? Ашхоси имкониятҳои маҳдуд ҳангоми татбиқи ҳуқуқҳои худ бо чӣ гуна душвориҳо (монеаҳо) дучор мешаванд?

Хурофотҳои иҷтимоӣ ва ҷудосозӣ. Дар бисёр ҳолатҳо монеаи нисбатан ҷиддӣ муносибати ҷомеа ба ашхоси имкониятҳои маҳдуд аст. Ба онҳо аксаран чун ба одамони аз ҳама ҷиҳат нокомил безътиноёна муносибат мекунанд, яъне онҳоро «дигар»-у «бегона» меҳисобанд. Аз онҳо метавонанд канораҷӯӣ кунанд, онҳоро метавонанд ҷудо созанд ва агар махсусан кӯдакон бошанд, бо онҳо метавонанд муносибати бераҳмона намоянд. Ҳатто онҳое, ки чунин одамонро қабул мекунанд, бисёр вақт онҳоро аз нуқтаи назари маҳдудиятнокиашон, вале на потенциал баррасӣ менамоянд. Барои он ки муносибати ҷомеа ба ин проблема дигаргун карда шавад, зарур аст, ки хурофот оид ба имкониятҳои маҳдуд чун нокомил барҳам зада шавад, то одамон онро чун унсури ҷудонопазири гуногунрангии одамӣ, тавре ки дар асл ҳастанд, қабул намоянд. Масалан, вақтҳои охир ба ҷои истилоҳҳои «камақл» ё «аз нигоҳи ақлонӣ (рӯҳӣ) нокомил» кӯшиш мекунанд таркиби «шахси рушди рӯҳиаш махсус»-ро истифода кунанд, ки нисбатан боадолатона аст.

Рӯҳиёт ва имконоти майнаи одам соҳаи дар тиб аз ҳама кам омӯхташуда мебошад. Бинобар ин аниқсозии рӯҳии «комил» ё «нокомил» басо шартӣ ва душвормуайянкунанда аст. Бисёр вақт кӯдаконе, ки дар хурдсолиашон ба онҳо тамғаи «камақл»-ро часпонда буданд, минбаъд бе ҳеч гуна иллат калон шуда, чи дар кор ва чи дар ҳаёти оилавӣ ба пешравиҳои назаррас муваффақ шудаанд.

Хурофот ва ғалатфаҳмии нисбат ба пиронсолон ва ашхоси имкониятҳои маҳдуд мавҷуда сабабҳои асосии ҳамаи навъҳои таъбиз ва вайрон карда шудани ҳуқуқҳои онҳо мебошанд.

Таъбиз. Таъбизро махсусан бисёртар одамоне мебинанд, ки маъюбӣ ба намуди зоҳириашон асар кардааст ва ба ин сабаб онҳо аз дигар одамони атроф саҳт фарқ мекунанд. Инҳо пеш аз ҳама маъюбони савори аробача ё чигасдор, одамони ташхисашон ФКМ (фалачи кӯдаконаи майна), нобиноён ва ғайра мебошанд. Масалан, одамеро ба вазифаи барномасоз танҳо барои он ба кор қабул накарданд, ки ӯ маъюб асту бо чигас мегардад, духтараки маъюби аробачасаворро ба консерт роҳ надоданд ё маризи клиникаи бемориҳои рӯҳӣ аз муносибати

чоҳилона чабр мебинад. Инҳо мисолҳои таъбири барало ва бевоситаанд.

Вале баъзан таъбизҳои ғайримустақим низ ҳастанд, ки оқибати набудани инфраструктураи зарурӣ барои маъҷубон мебошад. Имкониятҳои маҳдуди ҷисмонӣ монеаҳои мешаванд, ки садди роҳи дастрасӣ ба фаъолияти меҳнатӣ, иттилоот, хизматрасонӣ, чорабиниҳои фарҳангӣ мешаванд. Талаби таъмини имкониятҳои баробар барои ҳама ҷомеа ва давлатро вазифадор месозанд, ки барои пайдо шудани чунин имкониятҳои баробар тадбирҳои иловагӣ андешанд. Масалан, оё гуфтан мумкин аст, ки одами солим ва одами маъҷуби аробачасавор дар шаҳр, агар дар ҳеҷ ҷо роҳравҳои махсусе набошанд, ки тавассути онҳо одами маъҷуби аробачасавор ба дохили бино даромада метавонад, имкониятҳои баробари ҳаракат кардан доранд? Барои одами маъҷуб на танҳо роҳ, балки зинапои даромадгоҳ ва канораи роҳи пиёдагард ҳам монеаҳои бартаарафнашавандаанд.

Агар биноҳои ҷамъиятӣ, мағозаҳо, дорухонаҳо, тарабхонаҳо, идораҳои хусусӣ, биноҳои истиқоматӣ бо остонаи махсус ва таҷҳизоти болобардорӣ мучаҳҳаз набошанд, агар ҷароғакҳои чорраҳаҳо барои одамони биноиашон заиф ё нобиноён сигналҳои махсуси овоздиҳанда надошта бошанд, имкониятҳои чунин одамон хеле маҳдуд мегарданд. Ин ҳама монеаҳои ғайримустақим барои гирифтани таҳсилот (агар дар мактабҳо ва донишгоҳҳо инфраструктураҳои махсус набошанд), ҷустуҷӯи кор, татбиқи ҳуқуқҳои интиҳобкунанда ва ғайра мешаванд. Танҳо бо таъмини эҳтиёҷоти махсуси одамони имкониятҳояшон махсус гуфтан мумкин аст, ки принсипи баробарӣ риоя шудааст.

Проблемаи дигари ҷиддии ашхоси имкониятҳояшон маҳдуд **дастрасии нокифоя ба хадамоти тиббӣ ва иҷтимоӣ** – хизматрасонии босифату ройғони тиббӣ, дорувориҳо, воситаҳои махсус, масалан, чун аробачаҳо барои маъҷубон ё узвҳои ориятӣ ва ғайра мебошад. Дар бисёр мамлакатҳои ҷаҳон одамони имкониятҳояшон маҳдуд маҷмӯи томи хадамоти иҷтимоиро дар шакли имтиёзҳо ва кӯмакпулиҳои иҷтимоӣ, хизматрасонии коркунони иҷтимоӣ бобати ба хонаҳои чунин одамон рафта ёрӣ расондан ва ғайра соҳиб нестанд, ки ин ҳама ба нобасомониҳои иҷтимоӣ оварда мерасонад.

Оқибатҳои ғалатфаҳмиҳо нисбат ба одамони имкониятҳояшон маҳдуд бисёр вақт боиси нолозимии

институтсионалии онҳо мегардад, ки зери ин истилоҳ ҷойгирсозии онҳо дар муассисаҳои махсусгардонидашуда фаҳмида мешавад.

Муносибати умумии дар ҳуҷҷатҳои байналмилалӣ таҳкимбахшидашуда аз он иборат аст, ки ба институтсионалӣ гардонидани одамони имкониятҳояшон маҳдуд танҳо дар ҳолатҳои ниҳоӣ истисноӣ бояд даст зад ва баръакс, чун қоидаи умумӣ, чунин одамон бояд ҳар чи бештар иҷтимоӣ гардонида шаванд, дар байни қисми дигари ҷомеа бошанд – дар мактабҳои муқаррарӣ ва донишгоҳҳо таҳсил намоянд, дар оила зиндагӣ кунанд, на дар муассисаҳои махсусгардонидашуда. Кӯшиши «чудо ё мустақилсозии» одамони имкониятҳояшон маҳдуд, «дигаргунсозии» онҳо ба сегрегатсияи хос ва дар ниҳояти қор ба қомилан «берунсозии» онҳо аз ҳаёти ҷамъиятӣ, ба зухуроти «иштирок накардан» боис мегардад, ки чи барои ҳуди ин категорияи одамон ва чи барои ҷомеа ҳеч нафъе намеорад.

Ба ҷуз проблемаҳои умумии мансуб ба одамони имкониятҳояшон маҳдуд боз якчанд ҷиҳатҳои хосеро қайд кардан мумкин аст, ки ба татбиқи ҳуқуқҳои категорияҳои алоҳидаи ин одамон дахл доранд.

Мутахассисон ченаки гендерӣ гузаронида, қайд кардаанд, ки занҳои аз таҳқиқҳои шахвонӣ азияткашанда қисмати зиёди занҳои маъҷубро ташкил медиҳанд: ҳодисаҳои таҷовуз ба номус, ҳамчунин тааррузҳо ва талабу талошҳои шахвонӣ нисбат ба занҳо- маъҷубон бисёр вақт аз назарҳо ғойб мемонанд.

Барои кӯдакони имкониятҳояшон маҳдуд махсусан масъалаҳои дастрасӣ ба таҳсилот, бо фарогирии таҳсилоти олий, муҳим аст.

Дар мамлакатҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ аз низоми шӯравӣ амалияи паҳнғаштаи ҷойгирсозии чунин кӯдакон дар муассисаҳои махсусгардонидашуда, ки шароитҳои ниғаҳдории кӯдакон дар онҳо ба стандартҳои байналмилалӣ ҷавобгӯ нестанд, мерос мондааст.

Дар таъмини ҳуқуқҳо, озодиҳо ва зиндагии шоистаи ашхоси имкониятҳояшон маҳдуд давлат ва ҷомеа масъулияти басо қалоне ба зимма доранд. Давлат барои ин категорияҳои одамон қонунҳо ва барномаҳои давлатӣ қабул мекунад, шароитҳои мӯътадили зиндагиву қор фароҳам меорад, дар сурати зарурат ҷойҳои қорӣ чудо мекунад ё барномаҳои таълимӣ дар мактабҳо

ва таълимгоҳҳои олии ба эҳтиёҷоти онҳо мутобиқ гардонда мешаванд.

Рушди ҳуқуқҳои одамони имкониятҳои маҳдуд бо дастгирии ҳуқуқ ба ҳаёти «новобаста» ва мустақилона, ки омилҳои зиёдеро чун озодии шахсӣ, дахлнопазирии ҷисмонӣ, имконияти қабул кардани қарорҳои мустақилонаи марбут ба ҳаёти шахсии худ, имконияти изҳори проблемаҳои худ ва талаб намудани ҳалли онҳо ва ғайра фаро мегирад, зич алоқаманд аст.

Қисмати муҳими сиёсати давлатӣ бояд аз тадбирҳои ҳифзкунанда иборат бошад. Мумайзони СММ қайд мекунанд, ки дар бисёр ҳолатҳо маъюбонро тавассути чораҳои мубориза бо шикамсерӣ хӯрок нахӯрдан, ифлосшавии муҳити зист, зиддисанитария, нигоҳубини нокифояи қабл аз таваллуд ва баъди таваллуд, бемориҳои марбут ба ифлосшавии об ва ҳар гуна ҳодисаҳои нохуши тасодуфӣ пешгирӣ кардан мумкин аст. Ҷомеаи ҷаҳонӣ тавассути вусъати барномаи эмкунӣ метавонад дар мубориза бар зидди маъюбӣ, ки дар натиҷаи бемориҳои варами ҳароммағз, яъне шалшавӣ, сурхча, кузоз, сулфай кабутак, гулӯзиндонак ва ба андозаи кам аз бемории сил пайдо мешаванд, дастовардҳои назаррасро соҳиб шавад.

Ба вазъи одамони имкониятҳои маҳдуд рушди иқтисодию иҷтимоӣ, аз нав тақсимкунии воситаҳо ва даромадҳо ва беҳсозии ҳаёти аҳолии таъсири калон мерасонад. Дар ҳуҷҷатҳои СММ қайд карда мешавад – давлатҳо барои пешгирии чангҳо, ки боиси харобиҳо, фалокатҳо, қашшоқӣ, гуруснагӣ, азиятҳо, бемориҳо ва ба таври оммавӣ маъюбшавии одамон мегарданд, бояд тамоми кӯшишҳои онро равона созанд ва ба ҳамин мақсад дар ҳамаи сатҳҳо оид ба таҳкими сулҳу амнияти байналхалқӣ тадбирҳо андешанд.

? Душвориҳои одамони имкониятҳои маҳдуд дар чӣ зоҳир мешавад?

3. Стандартҳои байналхалқии ҳифзи ҳуқуқҳои ашхоси имкониятҳои маҳдуд

Аввалин ҳуҷҷатҳои характери тавсиявӣ дошта дар бораи ҳуқуқҳои ашхоси имкониятҳои маҳдуд дар доираи Созмони

Милали Муттаҳид 30 сол қабл аз ин қабул шуда буданд. Инҳо **Эълomia дар бораи ҳуқуқҳои одамони иллатҳои ақлонӣ дошта (соли 1971) ва «Эълomia дар бораи ҳуқуқҳои маъюбон (соли 1975)** мебошанд. Дар ин ҳуҷҷатҳо таваҷҷӯҳ асосан ба эътирофи ҳамаи ҳуқуқҳои барои маъюбон зарурӣ дода шуда, ҳуқуқ ба хизматрасонӣ ва табобати зарурии тиббӣ, ҳуқуқ ба таъминоти моддӣ ва сатҳи қонекунандаи зиндагӣ, ҳуқуқи меҳнат кардан ё машғул шудан бо ягон навъи меҳнати ғоиданок ба андозаи имкониятҳои пурраи худ ва ҳуқуқи зиндагӣ кардан дар ҳалқои оилаи хеш махсус таъкид шудааст. Эълomia дар бораи ҳуқуқҳои маъюбон ҳуқуқҳои ҷудонопазири маъюбон ба шаъну эътибори инсонӣ ва манъи ҳамаи навъҳои таъбизро алоҳида қайд кардааст.

Дар дунё ҳаракат барои ҳуқуқҳои ашхоси имкониятҳошон маҳдуд тадриҷан вусъат пайдо кард. Ҷамъбасти басо муҳими Соли байналхалқии маъюбон (соли 1981) аз ҷониби Ассамблеяи Генералии СММ қабул гардидани Барномаи умумичаҳонии амалиёт нисбат ба маъюбон (соли 1982) шуд. Ҳадафҳои барномаи умумичаҳонӣ аз кӯмакрасонӣ ба чорабиниҳои пурсамар оид ба фароҳам овардани шароитҳои зарурӣ баҳри маъюбон чун барои тамоми аҳолӣ ва ҳиссаи баробар дар беҳтарсозии шароитҳои зиндагӣ дар натиҷаи рушди иҷтимоию иқтисодӣ дар асоси «иштироки пурра» иборат мебошад. Дар ҳуҷҷат қайд шудааст, ки масъулият барои бартарафсозии шароитҳои мусоидаткунандаи пайдошавии монеаҳои иҷтимоӣ ва ҷисмонӣ барои маъюбон ба зиммаи на танҳо ҳукуматҳо, инчунин умуман ҷомеа, ашхос ва ташкилотҳои хусусӣ бояд гузошта шавад. Дар Барнома зарурати андешидани тадбирҳои характери ҳам тиббӣ ва ҳам сиёсӣ-юридикӣ, иҷтимоӣ-иқтисодӣ дошта оид ба пешгирии маъюбӣ, барқарорсозии қобилияти меҳнатӣ, фароҳам овардани шароитҳои баробар пешбинӣ шуда буд. Ғайр аз ин бори аввал маъюбӣ ҳамчун функцияи муносибатҳои байни маъюбон ва атрофи онҳо муайян карда шуд.

Ин муқаррарот дар ҳуҷҷати дигари муҳими тавсиявии СММ-**Қоидаҳои стандартии таъмини имкониятҳои баробар барои маъюбон**, ки Ассамблеяи Генералии СММ соли 1993 қабул карда, он дар асоси таҷрибаи тӯли Даҳсолаи маъюбони (солҳои 1983-1992) Созмони Милали Муттаҳид ғуншуда таҳия гаштааст, рушд бахшида шуданд. Асоси ахлоқӣ- ҳуқуқии Қоидаҳо

Эъломияи умумии ҳуқуқи башар, Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ, Конвенсия дар бораи ҳуқуқҳои кӯдак, Конвенсия дар бораи барҳам додани ҳамаи шаклҳои таъбиз нисбат ба занон, ҳамчунин Барномаи умумичаҳонии амалиёт нисбат ба маъҷубон мебошанд.

Дар Қоидаҳо принципҳои марбут ба масъулиятмандӣ, андешидани тадбирҳо ва таъмини ҳамкорӣ пешбинӣ гардидаанд. Дар онҳо ҳамчунин соҳаҳои барои таъмини сифати ҳаёт, иштироки ҳамаҷониба дар ҳаёти ҷомеа ва баробарӣ аҳамияти ҳалқунандадошта нишон дода шудаанд. Қоидаҳо асосе мебошанд, ки бар заминаи онҳо маъҷубон ва созмонҳои онҳо метавонанд сиёсати худро таҳия сохта, фаъолиятанро ба роҳ монанд.

Дар Қоидаҳо ҳамчунин таърифи истилоҳоти маъҷубӣ ва ғайри қобили меҳнат будан дода шудааст.

Истилоҳи «маъҷубӣ» дар худ шумораи зиёди маҳдудиятҳои функционалиро, ки байни аҳоли дар тамоми ҷаҳон дучор мешаванд, фаро мегирад. Одамон бар оқибати иллатҳои ҷисмонӣ, ақлонӣ ё сенсорӣ, вазъи саломатӣ ё бемориҳои рӯҳӣ метавонанд маъҷуб шаванд. Чунин иллатҳо, вазъият ё бемориҳо аз рӯи характери худ метавонанд доимӣ ё муваққатӣ бошанд.

Таркиби «ғайри қобили меҳнат» маънии аз даст додан ё маҳдудгардии имкониятҳои иштирок дар ҳаёти ҷомеа баробари дигаронро дорад. Вай муносибати байни маъҷуб ва атрофи ӯро дар назар дорад. Ин таркиб бо мақсади таъкиди норасоии муҳит ва ҷанбаҳои бисёри фаъолияти ҷомеа, аз ҷумла дар соҳаи иттилоот, алоқа ва маориф, ки имкониятҳои иштироки маъҷубонро дар ҳаёти ҷомеа баробари дигарон маҳдуд месозанд, истифода мешавад.

Бандҳои 17 ва 18-и Қоидаҳои стандартии СММ оид ба таъмини имкониятҳои баробар барои маъҷубон.

Дар Қоидаҳо нишон дода шудааст, ки ҳар ду мафҳум – маъҷубӣ ва ғайри қобили меҳнат буданро дар партави тасаввуроти ҳозираи баназаргирандаи муҳити иҷтимоӣ ва муносибати атроф баррасӣ кардан лозим аст.

Қоидаҳои стандартии таъмини имкониятҳои баробар барои маъюбон, ки аз 22 қоида иборат аст, 4 фасли мавзӯӣ дорад.

Фасли аввал «Заминаҳо барои иштироки баробарҳуқуқона» ном дошта, муқарраротро оид ба зарурати фаҳмиши амиқи проблемаҳои ашхоси имкониятҳояшон маҳдуд пешбинӣ менамояд, ки барои ин давлатҳо бояд маърақаҳои иттилоотии марбут ба проблемаҳои маъюбон ва сиёсат нисбат ба маъюбонро гузаронида, дар ин маврид таъкид намоянд, ки маъюбон низ шаҳрвандон буда, мисли дигар одамон ҳуқуқҳо ва вазифаҳо доранд. Ин фасл ҳамчунин ба ўҳдадорихои давлатҳо бобати таъмини хизматрасонии тиббӣ, пешниҳоди хадамот оид ба офиятбахшӣ ва хадамоти ёрирасон (додани узвҳои ориятӣ, аробачаҳои маъюбӣ, хизматрасонии тарҷумон ва ғайра) баҳри дастгирии саломатӣ ва имкониятҳои волидон ва баланд бардоштани мустақилият дар ҳаёти ҳамарӯза ва амалисозии ҳуқуқҳои худ бахшида шудааст.

Дар фасли дуюм «Соҳаҳои мақсаднок барои фароҳам овардани имкониятҳои баробар» масъалаҳои дастрасӣ муфассал ба танзим дароварда шудаанд. Дастрасӣ ба муҳити моддӣ чунин маънӣ дорад: давлат бояд тадбирҳои андешад, ки дастрасии одамони имкониятҳояшон маҳдудро ба объектҳои гуногуни истифодаи умум таъмин гардонад. Меъморон, муҳандисони бинокор ва мутахассисони дигар, ки дар роҳи иҷрои вазифаҳои касбии худ бо лоихакашӣ ва бунёди инфраструктура машғул мешаванд, бояд аз чунин дархостҳо огоҳ бошанд ва ҳангоми сохтмони ба ном муҳити моддӣ (яъне манзилгоҳҳо, биноҳо, низоми нақлиёти чамъиятӣ, кӯчаҳо ва дигар объектҳои кӯчагии атроф) онҳоро ба эътибор гиранд.

Дастрасӣ ба иттилоот ва коммуникатсияҳо ба таъмини ҳуқуқҳои одамони имкониятҳояшон маҳдуд ба иттилоот дар бораи ташхиси худ, ҳуқуқҳо, хадамот ва барномаҳои мавҷуда дахл дорад. Давлат ҳамчунин вазифадор аст хадамоти иттилоотӣ ва ҳуҷҷатҳоро барои гурӯҳҳои гуногуни маъюбон дастрас созад, яъне масалан, бояд ҳуруфоти Брайл, сабтҳои фонографӣ, ҳарфҳои калон ва дигар технологияҳои мувофиқро истифода намояд, то ки одамони иллати биной дошта ба иттилооти хаттӣ ва ҳуҷҷатҳо дастрасӣ пайдо кунанд. Айнан ҳамин тавр барои таъмини дастрасӣ ба иттилооти овозии ашхоси иллати шунавоӣ дошта ва онҳое, ки дар фаҳмиш душворихо доранд, технологияҳои мувофиқро истифода бурдан

лозим аст. Ғамхорӣ кардан зарур аст, ки забони ишорахоро барои таълим додани кӯдакон дар оилаҳо ва ҷомеаҳои онҳо истифода кунанд. Ҳамчунин ҳадамоти сурдотарҷумаро пешниҳод кардан лозим аст, то ки ба муоширати гунгҳо бо одамони дигар мусоидат карда шавад.

Давлатҳоро зарур аст воситаҳои ахбори омма, алалхусус телевизион, радио, рӯзнамаҳоро барои таъмини дастрасии хизмати онҳо ба маъубон сафарбар намоянд. Дар ин фасл ҳамчунин муқаррароти махсус оид ба таъминсозии баробарии имкониятҳо дар масъалаҳои чун маориф, шуғл, дастгирии даромадҳо ва таъминоти иҷтимоӣ, ҳаёти оилавӣ ва озодии шахсият, фарҳанг, фароғат, варзиш, дин ва ғайра ҳастанд.

Фасли минбаъда ба ҷорабиниҳо оид ба татбиқ - иттилоот ва тадқиқот, таҳияи сиёсати банақшаگیرӣ, қонунгузорӣ, сиёсати иқтисодӣ, ҳамоҳангсозии фаъолият, созмонҳои маъубон, тайёр кардани қормандон, назорати миллӣ ва арзёбии барномаҳои марбут ба маъубон, ҳамкориҳои техниқию иқтисодӣ, ҳамкориҳои байналхалқӣ дахл мекунад.

Фасли охирин ба механизмҳои назорат, ки таъин кардани Маърузагари махсуси Комиссияи рушди иҷтимоӣ дар назар дошт, бахшида шудааст. Функсияҳои Маърузагари махсус аз кӯмақрасонӣ ба гурӯҳи мумайзон бобати амалисозии ташреҳ, маслиҳатдиҳӣ ва манзур сохтани иттилооту пешниҳодот нисбати ташвиқу тарғиб ва татбиқи Қоидаҳо ва назорат ба онҳо иборат аст.

Сарфи назар он ки Қоидаҳои стандартӣ ва механизмҳои назорати пешбиниқардаи онҳо нақши худро бобати эътирофи байналмилалии ҳуқуқҳои ашҳоси имкониятҳояшон маҳдуд бозиданд, миқёси қалони таъбиз нисбат ба ин категорияи одамон ва зарурати ҳифзи нисбатан пурсамари онҳо то ба ғояи таҳияи ҳуҷҷати байналмилалие, ки характери на тавсиявӣ, балки ҳатмӣ дошта бошад, оварда расонд. Ва моҳи декабри соли 2006 Ассамблеяи Генералии СММ лоиҳаи **Конвенсия дар бораи ҳуқуқҳои ашҳоси имкониятҳояшон маҳдудро** қабул кард, ки альон барои ҳамроҳшавӣ ва тасдиқ қардан қушода аст.

Конвенсияи нав ҳангоми гирифтани таҳсилот, қабулшавӣ ба қор, дар ниғаҳдории тандурустӣ, дар қойҳои истифодаи умумӣ ва ҳангоми гирифтани иттилоот таъбизро қатъиян манъ қардааст. Дар конвенсия тадбирҳои мушаххаси зарурӣ қиҳати воқеӣ гардонидани ҳуқуқҳои ашҳоси имкониятҳояшон маҳдуд

зикр гардидаанд. Дар он дар бораи эҳтиёҷоти махсуси категорияи аз ҳама беҳимояи аҳоли – кӯдакони имкониятҳояшон маҳдуд сухан рафта, ҳамчунин ба занҳои имкониятҳояшон маҳдуд, ки аз ҳама бештар дучори таъбизҳои гуногун мешаванд, диққати махсус дода шудааст.

Махсусан таъсиси **Кумитаи оид ба ҳуқуқҳои ашхоси имкониятҳояшон маҳдуд**, ки ба риояи Конвенсия аз ҷониби давлатҳои иштирокдор назорат мебарад, дорои аҳамияти махсус мебошад. Бояд гуфт, ки якҷоя бо Конвенсия Протоколи факултативӣ низ қабул карда шудааст. Ин ба давлатҳои иштирокдор имконият медиҳад Кумитаи оид ба ҳуқуқҳои ашхоси имкониятҳояшон маҳдудро ваколатдор намоянд то аз номи онҳо ва ё ба дастгирии ашхос ва гурӯҳи одамоне, ки ҳуқуқҳояшон дар натиҷаи риоя накардани муқаррароти Конвенсия вайрон шудаанд, муроҷиатҳоро қабул кунанд ва баррасӣ намоянд.

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: маъҷуб, шахси имкониятҳояш маҳдуд, монеаҳои иҷтимоӣ, институционаликунонӣ, дастрасӣ ба муҳити моддӣ, Эълomia дар бораи ҳуқуқҳои ашхоси камақл, Эълomia дар бораи ҳуқуқҳои маъҷубон, Қоидаҳои стандартии СММ оид ба таъмини имкониятҳои баробар барои ашхоси имкониятҳояшон маҳдуд, Конвенсияи СММ оид ба ҳуқуқҳои ашхоси имкониятҳояшон маҳдуд.

Саволҳо ва супоришҳо:

1. Муносибат ба муайян кардани таърифи ашхоси имкониятҳояшон маҳдуд таърихан чӣ тавр тағйир ёфтааст? Чаро?
2. Одамони имкониятҳояшон маҳдуд ҳангоми амалисозии ҳуқуқҳои худ бо чӣ душвориҳои дучор меоянд?
3. Дар бораи одами имкониятҳояш маҳдуди бо Шумо шинос нақл кунед. Ў ниёзманди чӣ гуна кӯмакхост?
4. Шумо кадом санадҳои байналмилалӣ ба ҳуқуқҳои ашхоси имкониятҳояшон маҳдуд бахшидашударо медонед?
5. Дастрасӣ ба муҳити моддӣ ва дастрасӣ ба иттилоот ва коммуникатсия мутаносибан ба ашхоси имкониятҳояшон маҳдуд чӣ маънӣ дорад?

6. *Кор дар гурӯҳҳо: бинои мактаб ва атрофи онро таҳқиқ кунед. Онҳо барои кӯдакони ин ё он маъҷубӣ дошта то чӣ андоза дастрасанд? Шумо чи тағйироту дигаргуниҳоро дар мактаб пешниҳод мекунад?*

§32. ПИРОНСОЛОН ҲАМЧУН ГУРҶҲИ НОЗУКИ ИҶТИМОИИ АҲОЛӢ

1. Мафҳумҳои «пиронсолон» ё «одамони солхӯрда»

Вақтҳои охир тамоюли боз ҳам васеътар фаҳмидани категорияи одамони имкониятҳояшон маҳдуд, ки пиронсолонро низ шомил месозад, ба мушоҳида мерасад. Бар фарқият аз муносибати тиббии дар Таснифоти байналхалқии СУТ истифодашаванда олимони муносибати дигареро ба таъриф бахшидани имкониятҳои маҳдуд дар асоси истифодаи мафҳуми соҳаҳои ҳаёт кор карда баромадаанд, ки дар он таъкиди таҳлил бо муайян кардани лаёқатҳои ҷисмонӣ, сенсорӣ ва ақлии одам ба баррасии мавҷудияти имкониятҳо дар ҷомеа омехта мегардад. Ин ҷо масъалаи асосӣ дар одам мавҷуд будани имконияти интиҳоб дар ҳалли масъалаҳои ҳаёти мустақилона бе зарурати истифодаи лавозимоти ёрирасон ё кӯмаки беруна мебошад.

Гузариш ва тайёр кардани одамон ба дигаргуниҳо дар ҳаёт дар натиҷаи кам кардани баъзе лаёқатҳои ҷисмонӣ ва сенсорӣ як навъ аломати бозғайимии пиршавиро менамояд. Маълум аст, ки ба андозаи пиршавии аҳолии ғоизи одамони эҳсоскунандаи як дараҷа бадшавии саломатӣ, вале маъҷубнабуда меафзояд. Афзудани шумораи пиронсолон дар сайёра таваҷҷӯҳи махсусро ба ин гурӯҳи синнусолӣ ҷалб менамояд, зеро беморшавиҳо, маҳдудияти даромадҳо ва камшавии дастгирии иҷтимоӣ ҷои ин одамонро дар гурӯҳи нисбатан нозук муайян намуда, шомилсозии онҳоро ба категорияи одамони имкониятҳояшон маҳдуд асоснок мегардонад.

Ба мафҳуми «шахси пиронсол» кӣ шомил мешавад? Созмони умумиҷаҳонии тандурустӣ соли 1982 65 солро ҳамчун индикатори пиронсолӣ интиҳоб намуда, ба гурӯҳи одамони

пиронсол ҳамчунин боз чудо кардани гурӯҳи «пиронсолон» - одамони 80 сола ва аз он калонтарро тавсия намуд.

Чунон ки мумайзони СУТ қайд кардаанд, вақтҳои охир на танҳо зиёдшавии шумораи аҳолии пиронсоли сайёра, балки пиршавии минбаъдаи онҳо ба амал меояд, зеро шумораи одамони дарозумр меафзояд. Дар Нақшаи байналмилалии амалиёти Мадрид оид ба проблемаҳои пиршавӣ қайд гардидааст, ки дар давраи байни солҳои 2000 то 2050 ҳиссаи одамони 60 сола ва аз он боло дар ҳаёти аҳолии ҷаҳон, мувофиқи пешгӯиҳо, бояд ду маротиба - аз 10 то 21 фоиз афзуда, дар мамлакатҳои рӯ ба инкишоф дар соли 2050 вазни қиёсии одамони пиронсол мувофиқи пешгӯиҳо бояд аз 8 то 9 фоиз зиёд шавад. Дигар зухуроти муҳими раванди глобалии пиршавии аҳолии сайёра, ба фикри мутахассисон, болоравии шумораи занон байни одамони пиронсол ба андозаи пиршавии аҳоли мебошад.

Фаҳмиши ин манзараи демографӣ ҳам аз нуқтаи назари такмили стандартҳо дар соҳаи ҳуқуқҳои одамони имкониятҳояшон маҳдуд ва ҳам дар мавриди нақшаҳои стратегии амалиёт барои татбиқи онҳо, ки дигаргунҳои дар сайёра ба амалояндаро ба назар мегирифтанд, муҳим аст.

Одамони солхӯрда ҳамчун гурӯҳи махсуси нозуки аҳоли дар маркази диққати ҷомеаи байналмилалӣ нисбатан ба қарибӣ қарор гирифтанд. Дигаргуншавии сохтори демографӣ, яъне афзоиши шумораи аҳолии пиронсол дар сайёра ҷомеаи моро бо зарурати кӯмакрасонӣ ба вусъати имкониятҳои пиронсолон бобати амалисозии неруи иштироқи пурраарзиши худ дар ҳамаи ҷабҳаҳои зиндагӣ рӯ ба рӯ мегузорад. Натиҷаи қору кӯшишҳои мумайзони соҳаҳои гуногун қабул шудани ҳуҷҷатҳои зерин гардиданд: **Нақшаи байналмилалии Вена оид ба проблемаҳои пиршавӣ (соли 1982), Эълomia оид ба проблемаҳои пиршавӣ (соли 1982), Эълomia оид ба проблемаҳои пиршавӣ (соли 1992), Принципиҳои СММ нисбат ба одамони пиронсол (соли 1991), Тавсияҳои ТБМ № 162 дар бораи кормандони пиронсол, ҳуҷҷатҳои СММ ба Соли байналхалқии одамони пиронсол (соли 1999), Нақшаи байналмилалии амалиёти Мадрид оид ба проблемаҳои пиршавӣ (соли 2002).** Дар ҳуҷҷати охири қайд шудааст, ки давлатҳо бояд дар ҳамаи сатҳҳо, бо фарогирии сатҳҳои миллӣ ва байналмилалӣ, дар се соҳаи афзалиятдор –

одамони пиронсол ва рушд; беҳсозии саломатӣ ва баланд бардоштани некӯаҳволӣ дар пиронсолӣ ва таъминоти фароҳамоварандаи имкониятҳои васеъ ва шароитҳои мусоид – бояд тамоми тадбирҳои заруриро андешанд.

Ҳамаи ҳуҷҷатҳои зикршуда аз давлатҳо даъват ба амал меоваранд, ки бо таъбири одамони солхӯрда аз рӯи аломати пиронсолӣ ва шаклҳои дигари таъбиз мубориза бурда, ҳаёти ашхоси пиронсолро пурмаънӣ ва босаодат гардонанд. Ин пеш аз ҳама таъмини новобастагии одамони пиронсол аст, ки шартҳои он дар ихтиёри чунин ашхос мавҷуд будани миқдору сифати кофии хӯрокворӣ, об, манзил, либос, хизматрасонии тиббӣ бо роҳи таъмини даромадҳои онҳо, дастгирӣ аз ҷониби оила, ҷамоа ва кӯмаки худӣ мебошад.

Ин одамон бояд имконият дошта бошанд, ки кор кунанд ё бо намудҳои дигари фаъолияте машғул шаванд, ки даромад меорад. Онҳо худ бояд ҳал кунанд, ки фаъолияти меҳнатиашонро давом медиҳанд ё қатъ меkunанд, дар барномаҳои дахлдори омӯзишӣ ва тайёрии касбӣ иштирок меkunанд, ё не. Вале дар ҳама гуна ҳолатҳо онҳо бояд дар шароитҳои зиндагӣ кунанд, ки беҳавфу хатар ва ба имкониятҳоиашон мутобиқ мувофиқ бошанд. Тавсияҳои ТБМ № 162 аз ҷумла имтиёзҳои махсусро барои кормандони пиронсол дар шакли кам кардани давомнокии рӯзи корӣ, зиёд кардани давомнокии рухсатии меҳнати ҳарсолаи пардохтшаванда бо асос кардани собиқаи корӣ ё синну сол ва ғайра пешбинӣ менамояд.

Одамони пиронсол бояд имконият дошта бошанд, ки дар ҳаёти ҷомеа, дар таҳия ва амалисозии сиёсате, ки бевосита ба осудаҳои онҳо дахл дорад, фаъолона иштирок кунанд, бо хоҳиши худ бо кори ҷавобгӯи манфиатҳои хеш ва манфиатҳои ҷомеа ва мутобиқ ба имкониятҳои синнусолиашон машғул шуда, намояндагони насли ҷавонро аз донишу таҷрибаи болаш баҳраманда созанд. Зеро неруи одамони пиронсол асоси пуриктидори рушди оянда буда, ба ҷомеа имконият медиҳад малакаҳо, таҷриба ва хиради зиндагии пиронсолонро ҳар чи васеътар истифода намояд ва тамоми шароитҳоро фароҳам оварад то пиронсолон на танҳо барои беҳсозии вазъияти худ, инчунин беҳсозии ҳаёти тамоми ҷомеа нақши пешоҳангӣ бозанд. Онҳо ҳақ доранд ҳаракатҳо ё ассосиатсияҳои одамони пиронсолро ташкил диҳанд.

Пиронсолон бояд ба хизматрасонии тиббӣ, хадамоти иҷтимоӣ ва ҳуқуқӣ бо мақсади пурзӯр кардани новобастагӣ ва ҳифзи онҳо дастрасӣ дошта бошанд, аз хизматрасонии муассисаҳои парасторӣ, ки ҳимояву офиятбахшии онҳоро таъмин мекунанд, ҳамчунин дастгирии иҷтимоӣ психологӣ дар шароитҳои инсондӯстона ва беҳавф истифода кунанд.

Ба одамони пиронсол бояд имконият дод, ки неруи ботинии худро ҳамачониба татбиқ созанд, ҳаёти шоиставу беҳавф ба сар баранд ва ҳаргиз дучори истисмор ва зӯровариҳои ҷисмониву равонӣ нашаванд.

Одамони пиронсол, чун қоида, эҳтиёҷманди нигоҳубин дар хона мебошанд, бинобар ин онҳо бештар аз сатҳи нокифояи хизматрасонии иҷтимоӣ, аз сари вақт нагирифтани нафақа, аз андозаи ками ҳадди ақали барои рӯзгузаронӣ зарур азоб мекашанд. Дар ҷомеаҳо пиронсолон ҳиссаи бештар номутаносиби нодорон ва табақаҳои камбағалтарини аҳолиро ташкил медиҳанд ва қашшоқӣ метавонад проблемаи риоя нагардидани ҳуқуқҳои асосии инсонро боз ҳам пуршиддаттар гардонад. Одамони солхӯрда бисёр вақт дар хонаҳои пиронсолон аз муносибатҳои бераҳмона ҷабр мебинанд, ё ҷабрдидагони зӯровариҳо дар хона мешаванд.

Яке аз шаклҳои поймолсозӣ ё вайрон карда шудани ҳуқуқҳои одамони солхӯрда таъбири синнусолӣ мебошад, ки алалҳусус дар муносибатҳои ҳуқуқии меҳнатӣ равшан зухур мекунад. Қолабҳои манфӣ нисбат ба пиронсолон («замони онҳо гузашт», «онҳо дигар бе ҳеҷ чиз кор намеоянд») метавонад дар набудани шавқмандии ҷомеа ба проблемаҳои калонсолон, рад карданҳо дар риояи принципҳои дастрасии баробар ба имкониятҳо, захираҳо ва имтиёзҳо ифода ёбад.

? Ба фикри Шумо, чаро принципи иштироқи пиронсолон дар ҳаёти ҷамъиятию давлатӣ ин қадар муҳим аст?

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: *пиронсолон, одамони солхӯрда, таъбир аз рӯи синну сол, Принципҳои СММ нисбат ба одамони пиронсол, Нақшаи байналмилалӣ амалиёти Мадрид оид ба проблемаҳои тиршавӣ (соли 2002).*

Саволҳо ва супоришҳо:

1. Кадом категорияи аҳолиро ба мафҳуми пиронсолон ва одамони солхӯрда шомил месозанд?
2. Чаро ҷомеаи ҷаҳонӣ ба одамони пиронсол ин қадар эътибори зиёд медиҳад? Шумо дар бораи манзараи демографӣ дар сайёра чӣҳо медонед?
3. Бо мисолҳо мафҳуми «Табъиз аз рӯи «синну сол»-ро шарҳ диҳед.
4. Ба андешаи Шумо, принсипи иштироки пиронсолон дар ҳаёти ҷамъиятӣ ва давлатӣ чаро ин қадар муҳим аст?

§ 33. ПРОБЛЕМАҲОИ ҲУҚУҚҲОИ АШХОСИ ИМКОНИАТҲОЯШОН МАҲДУД ДАР ТОҶИКИСТОН

*Бани одам аъзои якдигаранд,
Ки дар офариниш зи як гавҳаранд.
Чи узве ба дард оварад рӯзгор,
Дигар узвҳоро намонад қарор.
Саъдии Шерозӣ*

1. Вазифаҳои давлатӣ оид ба ҳифзу таъмин кардани ҳуқуқҳои ашхоси имкониятҳояшон маҳдуд ва пиронсолон

Ҳуқуқҳои ашхоси имкониятҳояшон маҳдуд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо як қатор санадҳои ҳуқуқӣ ва дар навбати аввал дар сатҳи конститутсионӣ ҳифз мегарданд. Дар Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон, тавре маълум аст, ҳуқуқҳо ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд ва албатта, аз ҷумла ашхоси имкониятҳояшон маҳдуд таҳким бахшида шудаанд, ҳамчунин дар он дар бораи ҳуқуқҳои маъҷубон ва одамони пиронсол ба таъминоти иҷтимоӣ махсус суҳан меравад.

Ҳар шахс дар пиронсолӣ, хангоми беморӣ, маъҷубӣ, гум кардани қобилияти қор, маҳрум шудан аз сарпараст ва мавридҳои дигаре, ки қонун муайян кардааст, кафолати таъмини иҷтимоӣ дорад.

*Моддаи 39—и Конститутсияи (Сарқонуни)
Ҷумҳурии Тоҷикистон*

Ҳуқуқҳои ашхоси имкониятҳояшон маҳдуд ҳамчунин дар кодексҳои граждани ва меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар қонунҳо «Дар бораи таъмини нафақаи шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Дар бораи ҳифзи иҷтимоии маъҷубон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва дигар қонунҳо ва санадҳои зерқонунии амалкунанда таҳким бахшида шудаанд.

Дар мисоли созмонҳои дар Ҷумҳурии Тоҷикистон амалкунанда дидан мумкин аст, ки ашхоси имкониятҳояшон маҳдуд ҳуқуқи худро ба муттаҳидшавӣ чӣ тавр амалӣ месозанд. Дар ҷумҳури чунин созмонҳои ашхоси имкониятҳояшон маҳдуд чун Иттиҳоди миллии маъҷубони Ҷумҳурии Тоҷикистон, Созмони собиқадорони Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷамъияти ношунавоёни Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷамъияти нобиноёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ғайра басо маълуму соҳибъётиборанд. Ҳар кадоме аз ин созмонҳо дар Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз қайди давлатӣ гузашта, шахси юридикӣ мебошанд ва дар асоси оинномаҳои худ амал мекунанд.

Масалан, **Иттиҳоди миллии маъҷубони Ҷумҳурии Тоҷикистон** соли 1989 таъсис ёфта, беш аз 82 ҳазор маъҷубонро муттаҳид месозад, ки аксарашон қобили меҳнат нестанд. Дар ҳаёти ин иттиҳод кӯдакон зиёд буда, ҳамчунин созмони занони маъҷуб амал мекунад.

Ташкилоти (иттиҳоди) собиқадорони Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1996 ташкил гардидааст. Ба ҳаёти он беш аз 600 ҳазор нафар собиқадорони панҷ категория шомиланд: иштирокдорони Ҷанги Бузурги Ватании солҳои 1941-1945; собиқадороне, ки дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватани дар ҳудуди давлатҳои дигар ҷангидаанд; собиқадорони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ; собиқадорон – хизматчиёни ҳарбӣ ва собиқадорони меҳнат. Соли 2006 шумораи собиқадорони Ҷанги Бузурги Ватани дар Ҷумҳурии Тоҷикистон беш аз 5600 нафар буд.

Ҷамъияти ношунавоёни Ҷумҳурии Тоҷикистон 6,5 ҳазор нафар одамони иллати шунавоӣ ва ё нутқӣ доштаро аз шумораи умумии 65 ҳазор нафар маъҷубони ин категория дар Тоҷикистон муттаҳид месозад.

Ҷамъияти нобиноёни Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз созмонҳои аз ҳама ҷавон буда, соли 2003 ташкил ёфтааст ва манфиатҳои 10 300 нафар маъҷубони иллати нобиноӣ доштаро, ки аз онҳо беш аз 1200 нафарашон кӯдакон мебошанд (кӯдакон мувофиқи

оинномаи чамбият аъзoi созмон шуда наметавонанд, узвият ба созмон аз синни 18-солагӣ пешбинӣ шудааст), ҳимоя мекунад.

Ҳадафҳои асосие, ки ҳамаи ин созмонҳо дар назди худ гузоштаанд ва онҳо дар оинномаҳояшон инъикос гардидаанд, ҳифзи ҳуқуқҳо ва озодиҳои ашхоси имкониятҳояшон маҳдуд, дастгирӣ ва ёрии ҳадалимкон расондан ба онҳо бо фарогирии таъмини иштироки ашхоси имкониятҳояшон маҳдуд дар ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии ҷомеа мебошад.

Ашхоси имкониятҳояшон маҳдуд тавассути созмонҳои худ ё бевосита аз давлат, ташкилотҳои чамбиятӣ, ашхоси хусусӣ, ҳарчанд нокифоя бошад ҳам, дастгирии муайяне мебинанд. Масалан, дар ҷумҳурӣ якчанд муассисаҳои махсусгардонидашуда ба эҳтиёҷоти кӯдакони гирифтори бемориҳои фалаҷ, шал, дигар шаклҳои бемориҳо мутобиқгардонидашуда мавҷуданд, татбиқи барномаҳо оид ба иҷтимоигардонии чунин кӯдакон, таълими волидон бобати нигоҳубини чунин кӯдакон шурӯъ шудаанд, то ки онҳо аз рӯи имконият дар шароитҳои хона нигоҳубин карда шаванд.

Иттиҳоди миллии маъюбони Ҷумҳурии Тоҷикистон марказҳои омӯзиши дорад, ки хатмкунандагони онҳо соҳиби дипломҳои муҳосиб, дӯзанда, мӯзадӯз, устои телевизор ва радио мешаванд ва ин ҳама барои корёбии минбаъдаи онҳо кӯмак мерасонад.

Чамбияти ношунавоён ва **Чамбияти нобиноён** корхонаҳои истеҳсолӣ ва марказҳои иҷтимоӣ- тандурустие доранд, ки дар онҳо аъзoi чамбият метавонанд ҳуқуқҳои меҳнатии худро татбиқ намуда, саломатиашонро беҳ гардонанд.

Чамбияти нобиноён бо дастгирии молиявии ташкилотҳои гуногун барои таъсиси китобҳои махсуси дарсии ба ном «китобҳои сухангӯ» барои кӯдакони иллатҳои бинӯй дошта ва дастурҳои методӣ баҳри муаллимон кӯмак мекунад.

Дар ҷанбаи ҳифзи иҷтимоии ашхоси имкониятҳояшон маҳдуд музди меҳнат, кӯмакпулиҳо ва имтиёзҳо, табобат ва истироҳат аҳамияти калон доранд. Мутаассифона, онҳо ба сабаби душвориҳои иҷтимоӣ- иқтисодӣ дар Тоҷикистон альфон дар сатҳи кофӣ амалӣ нагарданд ҳам, вале дар ин самт қадамҳои муҳим ба пеш гузошта мешаванд.

2. Имтиёзҳо, бартариҳо ва афзалиятҳои ашхоси имкониятҳояшон маҳдуд.

Ба категорияҳои зиёди одамони имкониятхояшон маҳдуд имтиёзҳо, бартариҳо ва афзалиятҳо муқаррар гардидаанд. Аз ҷумла маъюбон ва нафақагирон аз нақлиёти ҷамъиятӣ ройгон истифода мекунанд, ҳангоми пардохти маблағи истифодаи хадамоти коммуналӣ, газ, қувваи барқ ва ғайра имтиёзҳо доранд. Ашхоси ба синни нафақа расида худ ҳал мекунанд, ки фаъолияти меҳнатиашонро давом медиҳанд, ё не. Ин категорияи одамон ҳангоми тақсимои роҳатҳо ба хонаҳои истироҳат ва санаторияҳо бартариҳо доранд. Ҳамчунин онҳо ба таъбириши ройгон ва бепул гирифтани номгуӣ муайяни дорувориҳо ва ё бо нархи дастрас гирифтани онҳо ҳақдор мебошанд.

Барои категорияҳои муайяни ашхоси имкониятхояшон маҳдуд имтиёзҳои иловагӣ пешбинӣ мегарданд. Масалан, бо Фармони Президенти мамлакат ба нафақаҳои иштирокдорон ва маъюбони Ҷанги Бузурги Ватании солҳои 1941- 1945 ва ҳамсарони бесаробонмондаи ҷанговарони Ҷанги Бузурги Ватанӣ ҳар моҳ нафақаи Президентӣ ба андозаи 100 сомонӣ зам мегардад.

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: *таъминоти иҷтимоӣ, кӯмакпулиҳои иҷтимоӣ, соҳмонҳои ашхоси имкониятхояшон маҳдуд.*

Саволҳо ва супоришҳо:

1. *Нақши давлат дар таъмини ҳуқуқҳо ва озодиҳои ашхоси имкониятхояшон маҳдуд аз чӣ иборат аст? Бо истифодаи мисолҳо аз қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон нақл кунед.*

2. *Оё дар Ҷумҳурии Тоҷикистон принсипи иштироки пиронсолон дар ҳаёти сиёсӣ давлатӣ ба андозаи кофӣ риоя мешавад? Оё фарогати пиронсолини онҳо таъмин карда шудааст? Шумо дар ин хусус чӣ андеша доред?*

3. **Супориш:** *се нафар хонанда бо истифода аз маводи мавзӯӣ ва маводи иловагӣ ба аҳли синф дар бораи соҳмонҳои ашхоси имкониятхояшон маҳдуд дар Тоҷикистон ва дар бораи сиёсати иҷтимоӣ нисбат ба онҳо нақл мекунанд.*

§ 34. ЭҲТИРОМИ ПИРОНСОЛӢ – ҚАДР ВА ШАРАФИ ҲАР ИНСОН

Дар Принципҳои СММ нисбат ба одамони пиронсол таъкид шудааст, ки ба пиронсолон бояд аз ҷониби оила ва ҷамоаҳо нигоҳубин таъмин карда шавад. Дар бораи ҳуқуқҳои кӯдакон сухан ронда истода мову шумо вазифаҳои волидонро бобати ғамхорӣ кардан дар ҳаққи фарзандони худ қайд карда будем. Вале вақте фарзандон калон мешаванд, дар онҳо ўҳдадорихои ҷавобӣ нисбат ба волидони пиронсоли худ пайдо мегарданд.

Падару модар барои тарбияи фарзандон ва фарзандони болиғу қобили меҳнат барои нигоҳубин ва таъмини падару модар масъуланд.

*Қисми 2-и моддаи 34-и Конститутсияи (Сарқонуни)
Ҷумҳурии Тоҷикистон*

Ин муқаррарот инъикоси ҳудро дар Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ёфтааст. Дар моддаи 88-и кодекси мазкур омадааст: **«Фарзандони болиғи қобили меҳнат ўҳдадоранд, ки волидони ғайри қобили меҳнати ба кӯмак мӯҳтоҷи ҳудро нигоҳубин намоянд ва нисбат ба онҳо ғамхор бошанд»**. Агар онҳо ин ўҳдадорӣ ҳудро ба ҷо наоранд, волидони пиронсоли эҳтиёҷманд метавонанд тавассути суд масалан, дар ҳолатҳои чун бемории вазнин, маъҷубӣ, зарурати пардохти ҳаққи нигоҳубини берунӣ барои ҳуд алимент талаб намоянд. Агар суд муқаррар намояд, ки қаблан волидон аз иҷрои вазифаҳои падарӣ ё модарӣ ҳуд саркашӣ карда буданд, фарзандони онҳо метавонанд аз вазифаи нигоҳубини волидони ғайри қобили меҳнати мӯҳтоҷи кӯмаки ҳуд озод карда шаванд.

Эҳтиром ба калонсолон аз анъанаҳои наҷиби қадимии халқи тоҷик аст. Ҳамаи мо аз овони кӯдакӣ ин қоидаҳои рафторро нисбат ба пиронсолон хуб медонем; ба онҳо роҳ додан ё ҷой ҳолӣ кардан дар нақлиёт; аввалин шуда, ба онҳо салом додан; ҳамеша ба кӯмаки онҳо шитофтанд; ба онҳо боэҳтиромона муносибат кардан; дуои онҳоро гирифтанд; фикри онҳоро ба назар гирифтанд ва ғайра. Ва боз бисёр қавонини нонавиштаи эҳтироми калонсолон мавҷуданд, ки ҳатто дар саҳафоти адабиёти классикии тоҷик инъикоси ҳудро ёфтаанд.

**Бар кӯзагаре парер кардам гузаре,
Аз хок ҳаменамуд ҳар дам хунаре.
Ман дидам, агар надид ҳар бибасаре,
Хоки падарон дар кафи ҳар кӯзагаре.**

Умари Хайём

Дар илми ғарбӣ табъизи ба синну сол асосёфтаре **эйчиз** меноманд, сарчашмаҳои он дар бетафовутӣ, муносибати дағалона нисбат ба калонсолон нухуфтааст. Мо бо хушнудӣ гуфта метавонем, ки ин навъи табъиз барои мамлакати мо, ба ҳар ҳол дар сатҳи маишӣ, хос нест.

? 1. Вале оё принципи иштироқи одамони пиронсол дар ҳаёти сиёсӣ, давлатӣ ба андозаи кофӣ риоя мегардад? Оё пиронсолини бофарогати онҳо таъмин карда шудааст? Шумо дар ин хусус чӣ андеша доред?

2. Чун анъанаҳои халқӣ Шумо боз кадом мисолҳои эҳтирому арҷгузорию ба одамони пиронсол оварда метавонед?

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: эҳтироми пиронсоли, гамхорӣ дар ҳаққи волидон, шаъну эътибори одамони пиронсол.

Саволҳо ва супоришҳо:

1. *Чаро ҷомеа ва оила на ҳуқуқ, балки вазифадор ҳастанд, ки ба одамони пиронсол гамхорӣ кунанд?*

2. *Аз адабиёт оид ба эҳтирому гамхориши волидон ва фарзандон нисбат ба яқдигар мисолҳо оред.*

3. *Дар Тоҷикистон кадом меъёрҳои ҳуқуқӣ арзишҳои эҳтироми пиронсолонро ҳифз мекунанд?*

ҲУҚУҚҲОИ АҚАЛЛИЯТҲОИ МИЛЛӢ

§35. Ҷумҳурии Тоҷикистон – давлати сермиллат. Ақаллиятҳои миллӣ

«Дар ҷаҳон ягон халқ бо ягон хел лаёқатмандӣ нисбат ба халқҳои дигар афзалият надорад».

(Лессинг, файласуфи немис)

1. Мафҳуми «ақаллиятҳои миллӣ»

Ҷаҳони имрӯза воқеан ҳам фузунфарҳанг ва фузунмиллат аст. Дар ҷаҳон беш аз 200 давлат вуҷуд дошта, дар онҳо ба ҳисоби умумӣ намояндагони 8 ҳазор ҷамоаҳои этномиллӣ, ки аз ҳамдигар бо хусусиятҳои этникӣ, забонӣ, фарҳангӣ, динӣ фарқ мекунанд, зиндагӣ доранд. Ҳазорҳо халқҳо, миллатҳо, гурӯҳҳои этникӣ соҳибдавлат нестанд, онҳо дар ҳайати давлатҳои сермиллате зиндагӣ мекунанд, ки дар онҳо як ё ду этнос номвар (давлатҳо ва ҷамоаҳои миллӣ-давлатӣ бо номи онҳоянд) буда, боқӣ ҳама мақоми ақаллиятҳои миллӣ ё забонӣ доранд. Дар ҷаҳон давлате нест, ки аҳолиаш якмиллата бошад, танҳо бо як забон гуфтугӯ кунад, ба як дини барои ҳама ягона ибодат оварад.

Масалан, мувофиқи маълумотҳои барӯйхатгирии аҳолии соли 2000-ум дар Тоҷикистон беш аз 120 миллат ва гурӯҳҳои этникӣ зиндагӣ мекунанд, аз ҷумла 15,3% аҳоли ӯзбекҳо, 1,1% русҳо, 0,30% туркманҳо, 0,3% тоторҳо ва миллатҳои дигар мебошанд.

Мақоми аксарияти миллӣ ё ақаллияти миллӣ доимӣ нест ва якбора барои ҳамеша дода намешавад. Намояндагони халқи дар ягон мамлакат аксарият дар мамлақати дигаре ақаллият мешаванд. Дар соҳаҳои забон, дин ва фарҳанг низ вазъият айнан чунин аст. Муҳимияти проблемаҳои ҳуқуқ ва озодиҳои ашхоси мансуб ба ин ақаллиятҳо низ аз ҳамин ҷост. Вале ҳуди таърифи ақаллият дар ҳуқуқи байналмилалӣ аз ҷумлаи масъалаҳои баҳснок буда, як маънӣ надорад.

Дар СММ дар бораи мундариҷаи категорияҳое чун халқ, миллат ҳанӯз фикри ягонае вучуд надорад. Муносибат ба истилоҳи «наход» низ комилан тағйир ёфтааст. Ҳоло кӯшиш мекунам, ки аз он канораҷӯӣ кунанд, зеро олимон дар бораи ғайриасоснокии илмии мафҳуми «наход» ба хулоса расидаанд. Ягон сифати ҷисмӣ ё баданӣ – ранги пӯст, таркиби хун, сермӯйӣ ва ғайра нест, ки онро танҳо ба як наход мансуб дониста, барои одамони дигар истисно кунем. Зери мафҳуми находпарастӣ имрӯз дараҷаи нисбатан васеи оштинопазирии бар фарқияти ранги пӯст, баромади авлодии миллӣ ё этникӣ асосёфта фаҳмида мешавад.

Дар навбати худ, таърифи этнос - ҷамоаи этникӣ низ ниёзманди саҳеҳият аст. Зери мафҳуми ҷамоаи этникӣ одатан гурӯҳи одамоне фаҳмида мешавад, ки номи ба ин ҷамоа хосро доро мебошанд: ривоятҳои гузаштагони умумӣ; хотираи таърихӣ; як ё якчанд унсурҳои фарқкунандаи фарҳанг (забон, ҷашнҳо ва ғайра); алоқамандӣ бо ҳудуди муайян; эҳсоси ягонагии умумӣ.

Ҳамин тариқ, чи дар илми имрӯза ва чи дар амалияи байналмилалӣ – ҳуқуқӣ мафҳуми «ақаллият» низ дар мавриди истифода нисбат ба гурӯҳҳои миллӣ, забонӣ, динӣ ҳанӯз то ба охир муайян карда нашудааст. Онро дар иҷтимоъшиносӣ (социология), таърих, антропология, сиёсатшиносӣ ва ҳатто фанҳои гуногуни ҳуқуқӣ фарқ мекунам. Дар адабиёти илмӣ таърифе нисбатан эътирофгашта маҳсуб мешавад, ки муаллифи он ҳуқуқшиноси номӣ, мутахассиси соҳаи ҳуқуқи байналмилалӣ Франческо Капоторти мебошад. Ба ақидаи ӯ, зери мафҳуми «ақаллият» гурӯҳи шуморааш ками вазъи ҳукмронӣ надоштае фаҳмида мешавад, ки аъзои он – шахрвандони ин давлат аз нуқтаи назари этникию динӣ ё забонӣ дорои тавсифоти аз тавсифоти қисми асосии аҳоли фарқкунандаанд ва бо мақсади ниғаҳдории фарҳанги худ, анъаноти худ, дини худ ё забони худ, бигузор ғайримустақим бошад ҳам, эҳсоси ҳамраъӣ зоҳир мекунам. Чунон ки бисёр мутахассисон қайд мекунам, ақаллиятро аз нигоҳи иҷтимоӣ ҳатман ақаллият будан шарт нест. Ҳангоми муайянсозии ақаллият пеш аз ҳама қайд кардан зарур аст, ки оё гурӯҳ дар ҳақиқат «дуюмдараҷа» аст ва аъзои он нисбати гурӯҳи пешбар имконияти камтари ба роҳ мондани зиндагии хешро дорад ва ҳамчунин гурӯҳи пешбар ақаллиятро комилан бо худ баробар намеҳисобад.

Ба ин тарик, барои муайянсозии ақаллияти миллӣ шартан 4 меъёрро ҷудо кардан мумкин аст:

1. Шумора – теъдоди кам нисбат ба этноси муайянкунанда;
2. Сифат – вазъи бадтар нисбат ба аксарият;
3. Мавҷудияти тавсифоти хоси этникӣ, динӣ ё забонӣ.
4. Эҳсоси даркшавандаи ҳамраъӣ.

Аммо чунин меҳисобанд, ки ҳамаи таърифоти мавҷудаи ақаллият мукамал нестанд, зеро онҳо, масалан, байни халқҳои таърихан дар ҳудуди давлат зиндагикунандаи вале нисбат ба халқи давлатдориро ташаккулдиҳанда камтар ва гурӯҳҳои одамони аз дигар ҷо омадаю муҳоҷирин фарқ намегузоранд.

Муносибати байналмилалӣ – ҳуқуқӣ ба ақаллиятҳои миллӣ характери нисбатан ба худ хос дорад, зеро гурӯҳи одамони дорои ҳама гуна фарқиятҳои назаррас ва аз ҷониби ҳама эътирофшавандаи вале шаҳрвандони ин мамлакат набуда, масалан, чун муҳоҷирини меҳнатӣ, ақаллиятҳои миллиро ташкил намедиҳанд.

Сарфи назар аз ҳама гуна мураккабҳои марбут ба мафҳуми универсалии «ақаллият» таърифи он вобаста ба зарурати ҳифзи пурсамари одамони ба ин категория тааллуқдошта басо муҳим аст. Таърих нишон медиҳад, ки маҳз намояндагони ақаллиятҳо ҷабрдидагони аксари низоъҳо дар сайёра буданд ва ҳастанд. Он чиро, ки мо гуфтем, чамъбаст карда, чунин таърифи ақаллиятро истифода бурдан мумкин аст:

Ақаллият гурӯҳест, ки чун қоида нисбат ба қисми дигари аҳолии давлат шумораи камро ташкил дода, мақоми пешбарӣ надорад, аъзои он шаҳрвандони мамлакат буда, соҳиби фарқиятҳои этникӣ, динӣ ё забоние мебошанд, ки онҳоро аз қисми асосии аҳоли фарқ мекунонад.

2. Проблемаҳои риояи ҳуқуқҳои ақаллиятҳои миллӣ дар ҷаҳон

Ҷабҳаи аз ҳама асосии ҳифзи ҳуқуқҳои ақаллият манъи табъиз аст. Ҳамаи ҳуқуқҳои ақаллият, ки онҳоро баъзан ҳам ба ҳуқуқҳои инфиродӣ ва ҳам ба ҳуқуқҳои дастачамъона мутааллиқ медонанд, маҳз аз нигоҳи ғайритабъизӣ баррасӣ мешаванд.

? Ба хотир оред, ки мафҳуми «табъиз» чӣ маъно дорад?

Дар чаҳони имрӯза мисолҳои таъбиз, чудосозӣ ва таъқиби ақаллиятҳои миллӣ, мутаассифона, зиёд ва гуногунранганд. Акнун табиати онҳо бештар на ба тавсифоти биологӣ чун шаклҳои пештараи наҷодпарастӣ («наҷоди сафедпӯст назар ба наҷоди сиёҳпӯст беҳтар аст»), балки ба фарқиятҳои фарҳангӣ асос мекунад. Тасдиқот оид ба бартарӣ аксаран ба фаромӯши мебарад, вале ба ҷои ин «осонакак» қайд мешавад, ки фарҳанг барои халқ ё омехташавии фарҳангӣ ё иҷтимоӣ ин махсусиятро зери хавф мегузорад. Эҳсоси номақбулӣ шакли зуҳуроти ба ҳам зич алоқамандро мисли таъбиз, ксенофобия, оштинопазирӣ, зиддисемитизм, наҷодпарастӣ мегирад.

Дар назди ақаллиятҳо, масалан, чунин проблемаҳои марбут ба шаклҳои гуногуни таъбиз меистанд:

- зулми фарҳангӣ; манъи омӯзиши забони модарӣ дар мактаб ё истифодаи он дар маводи ҷопӣ ё аудиовизуалӣ;

- зулми иқтисодӣ: мунтазам нописандӣ кардан ба манфиатҳои иқтисодии ақаллиятҳо, ки метавонад дар муносибатҳои таъбизӣ ҳангоми қабул ба кор, танзими сиёсати пардохти музди меҳнат, тақсими буҷети давлатӣ ва ғайра ифода ёбад;

- зулми сиёсӣ: маҳдудиятҳо бобати иштироки ақаллиятҳо дар идоракунии давлат, дар муқоиса бо миллати номвар имкониятҳои нобаробари дастрасӣ ба хизмати давлатӣ ва ғайра;

- зулми ҷисмонӣ: дар ҳудуди ақаллиятҳо ба таври оммавӣ ҷойгирсозии гурӯҳҳои этникии аксарият ё истилои ҳудудҳои ақаллият бо роҳи ба он ҷо кӯчондани аҳоли: масалан, низоъҳои мусаллаҳонаи солҳои 90-ум дар ҳудуди Югославияи собиқ ва Руанда нишон медиҳанд, ки ин метавонад характери ба ном «поксозии этникӣ» ё ҳатто геносидро гирад.

- геносид: сиёсате, ки бо мақсади пурра ё қисман нобуд сохтани гурӯҳҳои миллӣ, этникӣ, наҷодӣ ё динӣ гузаронида мешавад.

Зери мафҳуми геносид кирдорҳои зерин бо нияти пурра ё қисман нобуд сохтани ягон гурӯҳи миллӣ, этникӣ, наҷодӣ ё динӣ амалигарданда фаҳмида мешавад:

а) куштани аъзои чунин гурӯҳ;

б) расонидани ҷароҳатҳои ҷиддии ҷисмонӣ ё аз ақл бегонасозии аъзои чунин гурӯҳ;

с) дидаву доништа барои ягон гурӯҳ сохтани чунин шароитҳои зиндагӣ, ки қисман нурра ё қисман нобуд сохтани онро таъмин мекунад;

д) тадбирҳои ба барҳам додани тавлиди тифл дар муҳити чунин гурӯҳ нигаронидашуда;

е) зӯран таҳвил намудани кӯдакон аз як гурӯҳи одамон ба дигаре.

*Моддаи 2-и Конвенсия дар бораи пешгирии
ҷинояти геноцид ва ҷазодиҳӣ барои он.*

Дигар зухуроти таассуб ва оштинопазирӣ ксенофобия мебошад, ки аз калимаи юнонии маънояш «тарсу ваҳми хориҷӣ» аст.

Ҳарчанд мо қайд кардем, ки муҳоҷирини меҳнатӣ аз нигоҳи муносибати байналмилалӣ ба сабаби шаҳрвандони мамлакате набудан, ки он ҷо барои пулкоркунӣ омадаанд, ба категорияи ақаллиятҳо дохил намешаванд, маҳз муҳоҷирин аксар вақт қурбони зухуроти таҷовузбори ксенофобия мешаванд.

Ксенофобия ҳама гуна тарсу бими доимии аз ҳад зиёд ба хориҷиён ё ношиносони на ҳатман ба расмӣ даровардашуда, дастгиришаванда, тоқаткунанда ё ҳавасмандсозандаи ҳокимиятҳо аст.

3. Моҳияти ҳуқуқҳои ақаллиятҳои миллӣ ва ҳуҷҷатҳои байналмилалӣ марбут ба ҳуқуқҳои ва озодиҳои ақаллиятҳои миллӣ

Албатта, ашхоси мансуб ба ақаллиятҳои миллӣ, динӣ ва ғайра ҳамаи он ҳуқуқҳоеро соҳибанд, ки дигар одамон ва шаҳрвандони мамлакат доранд (ҳуқуқ ба ҳаёт, ба озода ва дахлнопазирӣ шахсӣ, ҳуқуқ ба озодии афкор, озода аз шиканча ва ғулумӣ, ҳуқуқи иштирок дар ҳаёти сиёсӣ ва ғайра). Вале намояндагони ақаллиятҳои миллӣ ҳамчунин ҳуқуқҳои махсуси худро доранд.

Рушди таърихӣ концепсияи ҳуқуқҳои ақаллиятҳои миллиро шартан ба се марҳила ҷудо кардан мумкин аст:

Марҳилаи аввал – аз соли 1919 (низоми Версалӣ) то соли 1948 – бо пайдоиши истилоҳи «ақаллиятҳои миллӣ» ҳамчун

категорияи мустақил, кӯшиши эминсозии онҳо аз таъбиз ва таъмини кафолатҳои байналмилалӣ риояи меъёрҳои дахлдори қарордодӣ тавсиф бахшида мешавад.

Марҳилаи дуюм – аз 10 декабри соли 1948, аз лаҳзаи эълон гаштани Эълумияи умумии ҳуқуқи башар то даҳсолаи охири асри XX – ба кӯшиши татбиқи ҳуқуқҳои ақаллиятҳои миллӣ дар асоси принсипи баробарӣ таъя мекунад.

Марҳилаи сеюм – аз охири асри XX то рӯзҳои мо – бо қабули якҷанд ҳуҷҷати Шӯрои амнияти Шӯрои Аврупо ва Эълумияи СММ дар бораи ҳифзи ашхоси мансуб ба ақаллиятҳои миллӣ, этникӣ, динӣ ё забонӣ аз 18 декабри соли 1992 алоқаманд буда, бо эътироф ва дастгирии махсусиятҳои ақаллиятҳои миллӣ тавсиф меёбад.

Ҳуҷҷатҳои нисбатан муҳими байналмилалӣ дар соҳаи ҳуқуқҳои ақаллиятҳои миллӣ инҳоянд: Эълумияи умумии ҳуқуқи башар (1948), Конвенсия дар бораи пешгирии геноцид ва ҷазодихӣ барои он (1948), Конвенсия дар бораи барҳам додани ҳамаи шаклҳои таъбизи наҷодӣ (1965), Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ ва сиёсӣ (1966), Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ (1966), Эълумия дар бораи ҳуқуқҳои ашхоси мансуб ба ақаллиятҳои миллӣ, ё этникӣ, динӣ ва забонӣ (1992).

Дар кишварҳои, ки ақаллиятҳои этникӣ, динӣ ва забонӣ мавҷуданд, ба шахсони ба чунин ақаллиятҳо мансуббуда дар якҷоягӣ бо дигар аъзои гурӯҳи худ набояд ҳуқуқи истифода намудан аз фарҳанги худ, пайравӣ кардан ба дини худ ва риояи суннатҳои он, ҳамчунин истифода аз забони худ рад карда шавад.

Моддаи 27-и Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ ва сиёсӣ.

Дигар самти муҳим дар ҳифзи ҳуқуқҳои ақаллиятҳои миллӣ ҳуҷҷатҳои сиёсӣ мебошанд, ки ба шарофати аҳамияти амалиашон дар ҳалли проблемаҳои байналмилалӣ аслан дар сатҳи байналхалқӣ нақши меъёрӣ- ҳуқуқиро иҷро мекунанд. Байни онҳо ҳуҷҷатҳои САҲА ва як қатор тавсияҳои Комиссари Олии САҲА оид ба масъалаҳои ақаллиятҳои миллӣ, аз ҷумла тавсияҳои Гаага нисбати ҳуқуқҳои ақаллиятҳои миллӣ барои гирифтани таҳсилот (октябри соли 1966), Тавсияҳои Осло «Дар бораи ҳуқуқҳои ақаллиятҳои миллӣ дар соҳаи забон» (феврари

соли 1998), Тавсияҳои Лунд дар бораи иштироки самараноки ақаллиятҳои миллӣ дар ҳаёти ҷамъиятӣ-сиёсӣ (1999), ҳуҷҷатҳо бахшида ба проблемаи намоёндагии ақаллиятҳо дар идоракунии давлатӣ ва сохторҳои худидоракунии маҳаллӣ (2001) мавқеи махсусро ишғол менамоянд.

Онҳо, ки ба афкори хуб асосёфтаю мувозинадори мумайизон оид ба масъалаҳои зикршуда така доранд, дар муддати нисбатан кӯтоҳ як навъ меъёри баҳодихӣ ба вазъиятҳои мураккаб бо ақаллиятҳо гардиданд.

Ҳуҷҷатҳои байналмилалӣ ҳуқуқӣ худ аз худ натиҷаи мусолиҳаи давлатҳо дар он соҳае мебошанд, ки чун проблема эътироф мешаванд. Онҳо ҳадди ақали ҳуқуқӣ, набалки низоми пурарзиши ҳифзи ақаллиятҳоро таҷассум мекунанд.

4. Ҳуқуқҳои ақаллиятҳои миллӣ

Ҳуҷҷати машварат- конفرонси Копенгаген оид ба ченакҳои инсонӣ (1990) ва Эълумияи СММ дар бораи ҳуқуқҳои ашхоси марбут ба ақаллиятҳои миллӣ ё этникӣ, динӣ ва забонӣ (1992) байни ҳуқуқҳои ақаллиятҳо аз ҷумла ҳуқуқ ба худмушобехсозӣ, ҳуқуқ ба махсусият, ҳуқуқ ба фарқият аз дигарон ва умуман, ҳуқуқ ба мавҷудият ва ҳифз аз ҳазмкунии (ассимилятсия) зӯрварона, ҳуқуқҳои махсуси забонӣ ва ғайраро пешбинӣ менамоянд.

Ҳуқуқи ақаллиятҳои миллӣ ба худмушобехсозӣ дар назар дорад, ки шахрванд ҳақ дорад бе ягон таъсиррасонӣ шахсан интиҳоб намояд, ки ба ақаллияти миллӣ мансуб аст, ё не: зимнан, чунин интиҳоб ҳеҷ гуна оқибатҳои ногувор ба бор намеорад ва татбиқи ҳуқуқҳои бо чунин интиҳоб алоқаманд наметавонад, ки касро дар ҳоли ноҷӯр гузорад.

Ҳуқуқ ба нигоҳдорӣ, ифода ва рушди махсус маънии имконияти соҳиб будан ва ифода кардани хусусиятҳои этникӣ, фарҳангӣ, динӣ ва ғайраи худӣ (масалан, интиқол додани маросими динӣ) ва инкишоф додани фарҳанг, забон, дин, анъанаҳо ва одатҳои хешро дорад. Вазифадорӣи давлат бобати таъмин намудани шароитҳои мувофиқи мусоидаткунанда ба татбиқи онҳо ва манъи таъбири ашхоси марбут ба ақаллиятҳои миллӣ ба ин ҳуқуқ мувофиқат мекунад. Ҳуқуқи мазкур бо манъи ҳазмкунии (ассимилятсия) ба ҷуз иродаи барало ҳувайдои шахси марбут ба ақаллиятҳои миллӣ зич алоқаманд мебошад, давлатҳо

бошанд, вазифадоранд, ки хифзи дархостшавандаро аз ҳазмкунии иҷборӣ пешниҳод намоянд.

Ҳуқуқҳои забони ақаллиятҳои миллӣ чунин маънӣ дорад, ки ашхоси марбут ба ақаллиятҳои миллӣ метавонанд бе ягон шарту шароит, сарфи назар аз забони муқарраркардаи давлат, забони худро дар ҳаёти хусусӣ истифода кунанд ва ошкорову озодона, бе даҳолат ё таъбиз ному фамилияи худро аз ҷумла дар ҳуҷҷатҳои расмӣ, чуноне ки ин дар забони модарӣ қабул шудааст, нависанд, иттилоот паҳн кунанд, ба он дастрасӣ дошта бошанд ва ба забони модарии худ табодули иттилоот кунанд, аз ҷумла васоити ахбори омма ташкилу нашр кунанд, овезаҳо, навиштаҷот ва дигар иттилооти характери хусусидоштаро ба забони модарӣ ҷойгир созанд. Дигар ҳуқуқҳои забониро дар сурати риояи шартҳои гуногун, аз ҷумла мавҷудияти зарурат ё имконият, салоҳдиди шахсони мансабдор ва ғайра метавон татбиқ кард, зимнан, ин шартҳо ба принципҳои баробарӣ ва ғайритаъбизӣ бояд ҷавобгӯ бошанд.

Дар Эъломия оид ба ҳуқуқҳои ашхоси марбут ба ақаллиятҳои миллӣ ё этникӣ, динӣ ва забонӣ моҳияти ҳуқуқҳои ақаллиятҳо ҳамчун ҳуқуқҳои дастаҷамъона ва инфиродӣ таҷассум ёфтааст: «Ашхоси марбут ба ақаллиятҳои миллӣ дар асоси инфиродӣ, ҳамчунин якҷоя бо дигар аъзои гурӯҳи худ метавонанд ҳуқуқҳои хешро татбиқ созанд ва аз онҳо истифода кунанд».

Назари ҳозира ба фаҳмиши ҳуқуқҳои ақаллиятҳои миллӣ низ ҳуқуқи онҳо ба худидоракунии (мухторият) ва ҳуқуқи аз он бармеомадаро ба намояндагии мутаносибона дар ҳукумат ва парламент ва мақомоти маҳаллии идоракунии эътироф менамояд.

? 1. Оё Шумо бо ҳодисаҳои таъбиз дар заминаи миллӣ ё динӣ дучор омадаед?

2. Ҷумҳурии Тоҷикистон кадом санадҳои байналмилалӣ ҳуқуқиро дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон тасдиқ кардааст?

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: ақаллият, геносид, ксенофобия, ҳуқуқҳои ақаллиятҳои миллӣ.

Саволҳо ва супоришҳо:

1. *Марҳамат карда, мафҳуми «ақаллиятҳои миллӣ»-ро шарҳ диҳед.*

2. «Халқи тобро, вақте он ба зудӣ дар худ ҳама гуна мухолифатҳои мавҷуда – занон ва мардон, пиронсолон ва кӯдакон, сарватмандон ва камбағалон, бадкирдорон ва нақӯкоронро фаро мегирад, бад дидан мумкин нест» (Анатол Франс, нависандаи фаронсавӣ).

Дар бораи ин гуфтор фикр кунед. Чаро ин суханҳо имрӯз махсусан муҳиманд?

3. *Аз таърих мисолҳоро ба хотир оред: нисбати кадом халқҳо геносид ба амал омадааст?*

4. *Шумо оид ба ҳуқуқҳои ақаллиятҳои миллии кадом ҳуҷҷатҳои байналмилалиро медонед?*

§ 36. КОНВЕНСИЯИ СММ ОИД БА БАРҲАМ ДОДАНИ ТАБЪИЗИ НАЖОДӢ

*Тамаддун бояд аз рӯи муносибаташ
ба ақаллиятҳо арзёбӣ гардад.*

Маҳатма Ганди

1. Аз таърихи қабули Конвенсияи СММ оид ба барҳам додани табъизи нажодӣ. Мафҳуми «табъизи нажодӣ»

Дар Эъломияи умумии ҳуқуқи башар эълон гаштааст, ки «ҳар як инсон бояд бидуни тафовуте, ки махсусан аз лиҳози нажод, ранги пӯст, чинсият, забон, дин, ақидаи сиёсӣ ё ақидаи дигар, асли миллии ё иҷтимоӣ, вазъи молӣ, хонаводагӣ, ё вазъи дигар тамоми ҳуқуқ ва тамоми озодихоро...дошта бошад».

Дар Пешгуфтори ба Эъломия оид ба ҳуқуқҳои ашхоси марбут ба ақаллиятҳои миллии ё этникӣ, динӣ ва забонӣ омадааст, ки «дастгирӣ ва ҳифзи ҳуқуқҳои ашхоси марбут ба ақаллиятҳои миллии ё этникӣ, динӣ ва забонӣ ба эътидоли сиёсӣ ва иҷтимоӣ дар давлатҳои, ки онҳо зиндагӣ доранд, мусоидат мекунанд».

Яке аз проблемаҳои асосие, ки низоми ҳифзи ҳуқуқҳои инсон баъди бунёди сохтор ва таърифоти ҳуҷҷатҳои байналмилалӣ ҳуқуқии СММ ба он дучор омад, проблемаи табъиз гашт. Сарфи назар аз пешрафтҳои ба даст омада фарқиятгузорӣ, маҳдудсозӣ, бартаридоданҳои ба аломатҳои нажодӣ, ранги пӯст, баромади миллии ё этникӣ асосёфта давом карда, мухолифату ақидаҳои

зидро шиддат мебахшанд ва ба ин сабабҳо одамон ба ҳалокат мерасанд.

Ассамблеяи Генералии СММ бо дарки зарурати таъхирнопазири ҳалли ин проблемаҳо соли 1965 Конвенсияро дар бораи барҳам додани ҳамаи шаклҳои таъбизи наҷодӣ қабул кард, ки дар он 4 ғояи асосӣ таҳким бахшида шудаанд:

- ҳама гуна назарияи фарқият ё бартарии наҷодӣ норавост;
- таъбизи наҷодӣ вайрон кардани ҳуқуқҳои асосии инсон аст;
- таъбизи наҷодӣ на танҳо ба онҳое, ки мавриди он қарор мегиранд, балки ба онҳое, ки онро истифода мекунанд, зарар меоварад;
- ҳадафи асосии СММ бунёди ҷомеаи умумичаҳонии озод аз таъбизи наҷодӣ ва сегрегатсия (ҷудо кардан ба сафедпӯстон ва сиёҳпӯстон) аст.

«Таъбизи наҷодӣ» ҳама гуна фарқият, хоричкунӣ, маҳдудсозӣ ё афзалиятеро ифода мекунад, ки ба нишонаҳои наҷод, ранги пӯст, авлодӣ, миллӣ ё этникӣ асос ёфта, мақсади онҳо ё оқибати онҳо нобудсозӣ ё эътироф, истифода ё баробар татбиқ накардани ҳуқуқ ва озодиҳои асосии инсон дар соҳаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ё ҳама гуна дигар соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ мебошад.

Қисми 1-и моддаи 1-и Конвенсияи байналхалқӣ оид ба барҳам додани ҳамаи шаклҳои таъбизи наҷодӣ

Таъбизи наҷодӣ бо усулҳои гуногуни фарогирандаи сиёсати геносид, апартеид ё сегрегатсия, ҳамчунин миллатгароӣ, ки аз ҷумлаи шаклҳои аз ҳама ҷиддӣ ва зӯрваронаи таъбизи наҷодӣ мебошанд, амалӣ мегардад.

Сегрегатсия навъи махсуси таъбиз, сиёсати ба таври иҷборӣ алоҳида ё ҷудосозии ягон наҷод бо роҳи муҳочирсозӣ ба ҳудуди маҳдуд, монетаъасозӣ барои муоширати иҷтимоӣ, таълиму тарбияи алоҳида ва тадбирҳои дигари мушобех мебошад.

Апартеид (дар забони африкаанӣ apartheid – ҷудо зиндагӣ кардан) – шакли аз ҳама шадиди таъбизи наҷодист, ки аз ҷониби наҷодпарастони ҶАҶ нисбат ба аҳолии таҳҷой татбиқ шуда, онро аз ҳуқуқҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва шаҳрвандӣ

то ҷудоии ҳудудӣ (сегрегатсия) дар бантустонҳо (мавзеъҳои махсуси истиқоматӣ барои сиёҳпӯстон) маҳрум сохтааст.

Миллатгарой– принципи сиёсии тасдиқкунандаи ягонагии томи сиёсӣ ва миллӣ. Барномаҳои миллатгароёна ба шабеҳии миллӣ тавассути ҳазмсозии (ассимилятсияи) зӯроварона ва ҳамчунин дар баъзе ҳолатҳо ба берун кардан ва ҳатто куштани одамони миллатҳои дигар даъват мекунад.

Конвенсия оид ба таъбири наҷодӣ соли 1969 ҳукми амал пайдо кард. Имрӯз вай аз ҷумлаи аввалин Конвенсияи СММ оид ба ҳуқуқҳои инсон аст, ки шумораи аз ҳама бештари давлатҳо, минҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон, тасдиқ кардааст.

2. Мундариҷаи Конвенсияи СММ оид ба барҳам додани таъбири наҷодӣ

Дар Конвенсия ӯҳдадориҳои давлатҳои аъзо оид ба таъминсозии ҳуқуқҳои инсон барои ҳамаи гурӯҳҳои миллию этникӣ ва гурӯҳҳои дигар, манъ кардани муносибатҳои таъбирӣ дар ҳамаи соҳаҳо дар сатҳи миллию маҳаллӣ, ислоҳ кардани қонунҳо ва қатъ кардани таъбири наҷодӣ дар он ҷойҳое, ки вучуд дорад ва ғайра муайян карда шудаанд. ӯҳдадориҳои нишондодашудаи давлатҳо иборат аст аз вазифадорӣ эҳтиром кардан, яъне вайрон накардани ҳуқуқҳо ва озодиҳои эътирофкардаи Конвенсия, вазифадорӣ ҳифз кардан, яъне фаъолона мубориза бурдан бо таъбири наҷодӣ дар ҷомеа ва ҳимоя кардани одамон аз вайроншавии ҳуқуқҳои онҳо ва вазифадорӣ татбиқ кардан, ки талаб менамояд то давлатҳо бо ёрии тадбирҳои комилан мувофиқи юридикӣ, маъмурӣ, судӣ ва амалӣ барои нисбатан пурсамар амалӣ гаштани ҳуқуқҳои кафолатдодашуда имкониятҳо фароҳам оваранд.

Дар Конвенсия таъкид шудааст, ки ҳамаи намояндагони миллатҳои гуногун дар ҳуқуқҳои худ баробаранд: «давлатҳои иштирокдор ӯҳдадор мешаванд таъбири наҷодиро дар ҳамаи шаклҳои он манъ кунанд ва барҳам диҳанд ва баробарҳуқуқии ҳар як одамро дар назди қонун бе фарқияти наҷодӣ, ранги пӯст, баромади миллӣ ё этникӣ, махсусан нисбати татбиқи ҳуқуқҳои зерин таъмин намоянд:

- ҳуқуқи баробарӣ дар назди суд ва ҳамаи мақомоти дигари амалисозандаи адолати судӣ;

• ҳуқуқ ба амнияти шахсӣ ва ҳифз аз ҷониби давлат аз зӯроварӣ ва зарбҳои ҷисмонӣ, ки аз тарафи ҳам ашхоси мансабдори ҳукумати ва ҳам ҳар гуна ашхос, гурӯҳҳо ё муассисаҳои алоҳида расонида мешаванд;

• ҳуқуқҳои сиёсӣ, аз ҷумла ҳуқуқи иштирок кардан дар интихобот, овоз додан ва пешбарӣ кардани номзадҳои худ – дар асоси ҳуқуқи интихоботи умумӣ ва баробар, ҳуқуқи иштирок кардан дар идоракунии мамлакат мисли роҳбарии корҳои давлатӣ дар ҳамаи сатҳҳо, ҳамчунин ҳуқуқи дастрасии баробар ба хизмати давлатӣ ва ғайра.

Конвенсия ба ҷуз ӯҳдадориҳо таъсис додани Кумитаи барҳам додани таъбири наҷоди пешбинӣ кардааст, ки аввалин мақомоти қарордоҳии СММ оид ба мониторинг ва омӯзиши татбиқи муқаррароти Конвенсия ва дастгирии иҷрои Конвенсия мебошад. Низоми таъсисдодаи қори кумита моҳиятан се амалро дар бар мегирад: амали ҳисоботдиҳӣ, ки барои ҳамаи давлатҳои иштирокдор ҳатмӣ аст; амали шикоятҳои давлатҳо аз ҷаҳати давлатҳои дигар, ки барои ҳамаи давлатҳои иштирокдор қушода аст; ва ҳуқуқи петиция – шикоятҳои фардҳо ё гурӯҳҳои одамон, ки зери юрисдиксияи (доираи ҳуқуқи) давлатҳои иштирокдори ба андешаашон ҷабрдидаи вайрон карда шудани муқаррароти Конвенсия мебошанд.

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: *Конвенсияи СММ оид ба барҳам додани таъбири наҷодӣ, таъбири наҷодӣ, апартеид, сегрегатсия, миллатгароӣ, Кумитаи СММ оид ба таъбири наҷодӣ.*

Саволҳо ва супоришҳо:

1. *Аҳамияти мафҳумҳои «таъбири наҷодӣ, апартеид, сегрегатсия, миллатгароӣ»-ро шарҳ диҳед.*
2. *Бар асоси Конвенсияи СММ оид ба барҳам додани таъбири наҷодӣ кадом гояҳо гузошта шудаанд?*

§ 37. ПРОБЛЕМАҲОИ РИОЯИ ҲУҚУҚҲОИ АҚАЛЛИЯТҲОИ МИЛЛӢ

1. Риояи ҳуқуқҳои ақаллиятҳои миллӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар Тоҷикистон, тавре мо қайд кардем, намояндагони халқҳо ва этносҳои гуногун зиндагӣ мекунанд ва аз ин лиҳоз эътироф ва ҳифзи ҳуқуқҳои онҳо яке аз шартҳои муҳимтарини рушди демократия, таъмини эътидоли сиёсӣ ва иҷтимоист.

Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуҷҷатҳои асосии байналмилалӣ ҳуқуқи ро дар соҳаи ҳифзи ҳуқуқҳои ақаллиятҳои миллӣ тасдиқ кардааст ва дар сиёсати миллии худ ин стандартҳоро ба роҳбарӣ мегирад.

Дар сатҳи конституционӣ характери сермиллатии ҷумҳурии мо таҳким баҳшида, ҳуқуқҳои махсуси ақаллиятҳои миллӣ эътироф карда шудаанд, дар сатҳи қонунгузорӣ бошад, ба ҳамаи гурӯҳҳои этникӣ ҳуқуқ ба махсусиятҳои худ пешниҳод гардида, ғайриқонунӣ ва ҷинояткорона будани амалҳои зӯрварона нисбат ба онҳо эътироф карда шудааст ва вазифаҳои давлат оид ба барқарорсозии ҳуқуқҳои онҳо дар ҳолати вайрон кардан ва ҷуброни зарари расонидашуда дар сурати зарурат муқаррар гардидааст.

«Ҳамаи миллатҳо ва халқиятҳо, ки дар ҳудуди ҷумҳури зиндагӣ мекунанд, ҳақ доранд аз забони модариашон озодона истифода кунанд».

«Халқи Тоҷикистонро сарфи назар аз миллаташон шаҳрвандони Тоҷикистон ташкил менамоянд».

«Давлат ба ҳар кас, қатъи назар аз миллат, наҷод, чинс, забон, эътиқоди динӣ... ҳуқуқу озодиҳоро кафолат медиҳад».

«Таблиғот ва ташвиқоте, ки бадбинӣ ва хусумати иҷтимоӣ, наҷодӣ, миллӣ, динӣ ва забониро бармеангезанд, манъ аст».

*Аз моддаҳои 2, 6, 17, 30-и Конституцияи
(Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон*

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон расман зиёда аз 15 ҷамоаи миллӣ, яъне созмонҳои ташкилдодаи ақаллиятҳои миллӣ, ки ҳуқуқи худро ба таъсиси ассосиатсияҳо татбиқ сохтаанд, ба қайд гирифта шуда, амал мекунанд. Инҳо ҷамоаҳои озарбойҷониҳо, арабҳо, арманиҳо, гурҷиҳо, яҳудиён, қирғизҳо, кореягиҳо, немисҳо, осетинҳо, тотору бошқирдҳо, туркманҳо, уйғурҳо, русҳо, ўзбекҳо, украинҳо ва ҷамоаи халқҳои Кавказ мебошанд.

Дар қонун «Дар бораи иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ» шаклу имкониятҳо, ки дар доираи онҳо ин ҷамоаҳо амал карда

метавонанд, муайян карда шудаанд. Ғайр аз ин муқаррарот оид ба истифодаи забони модарӣ дар қонун «Дар бораи забон» (1991) зикр гардидаанд.

Дар айни замон инҳоро принципҳои сиёсати давлатӣ дар соҳаи муносибатҳои байни миллатҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳисобидан мумкин аст:

- баробарии ҳуқуқҳо ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд сарфи назар аз наҷод, миллат, забон, муносибат ба дин, мансубият ба гурӯҳҳои иҷтимоӣ ва иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ;
- манъи ҳама гуна шаклҳои таъбири шаҳрвандон аз рӯи аломатҳои наҷодӣ, миллӣ, забонӣ ё мансубияти динӣ;
- ҳуқуқи ҳар як шаҳрванд баҳри муайян кардан ва нишон додани мансубияти миллии худ бе ҳеҷ гуна маҷбурсоӣ;
- кӯмак кардан ба рушди фарҳангҳои миллӣ ва забонҳои халқҳои Тоҷикистон;
- ҳалли саривақтӣ ва осоиштаи ихтилофот ва низоъҳо дар ҳудуди ҷумҳурӣ;
- манъи фаъолияти ба суғат кардани амнияти давлат нигаронидашуда, барангехтани хусумати наҷодӣ, миллӣ ва динӣ, бадбинӣ ё душманӣ.

2. Проблемаҳои риояи ҳуқуқҳои ақаллиятҳои миллӣ дар ҷаҳон ва таҷрибаи ҳалли онҳо

Дар ибтидои ҳазорсолаи сеюм тамоюлҳои глобалие мушоҳида мешаванд, ки онҳоро бо маҷмӯи томи омилҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсии дар тақдири бисёр наслҳо таҷассумёбанда тафсир бахшидан лозим меояд. Аз ҷумла ҳамгирии идомадоштаи мамлакатҳои аврупоӣ, бавучудоии фазои умумиҷаҳонии иттилоотӣ, алоқамандии афзояндаи байниҳамдигарии иқтисодӣ, баланд гардидани нақши илмро қайд кардан мумкин аст. Бо вучуди ин кӯшишҳои муқовимат кардан ба равандҳои интернатионализатсия, болоравии оштинопазирӣ ба ақаллиятҳои миллӣ барало намоён мебошад. Ҳаёт мавҳумотеро, ки кадом як проблемаҳои дохилиро бо ёрии чудосозии сиёсӣ ё сарҳадҳои пӯшида ҳал кардан мумкин аст, рад мекунад.

Робитаҳои таърихан ташаккулёфтаи байни фарҳангҳо, муҳоҷират, бойшавии мутақобилаи фарҳангию забонӣ

хусусиятҳои табиӣ ҳаёти имрӯза мебошанд. Маҳз мубодилаи байниҳамдигарии фарҳангӣ миллатҳо ва қавмҳои имрӯзаро ташаккул додааст, робитаҳои доимии забонӣ бошанд, асоси инкишофи бисёр забонҳои дунё гардидаанд. Ҳол он ки халқҳои аз нигоҳи этно-таърихӣ гуногун бисёр вақт ба як дин мансуб мебошанд.

Ҷомеа ва давлатҳои шаклҳои идоракуниашон пешрафта механизмҳои ба ризоияти ҷамъиятӣ мусоидаткунандаро ба вучуд меоранд. Қонунгузориҳо дар бораи ақаллиятҳои миллӣ дар бисёр мамлакатҳои ҷаҳон дар худ қонунгузориҳои забонӣ, қонунҳо оид ба иштироки ақаллиятҳои миллиро дар ҳаёти ҷамъиятӣ ва маориф фарогиранд.

Манъи таъбиз аз рӯи аломатҳои забон имрӯз стандарти аз ҷониби умум эътирофшудаи қонунгузориҳои забонист. Принципиҳои дар санадҳои байналмилалӣ эълонгаштаи баробарҳуқуқӣ, ҳуқуқҳои сиёсӣ ва манъи таъбиз аз рӯи аломатҳои этникӣ барои иштироки ақаллиятҳо дар ҳаёти сиёсӣ дар асосҳои баробар бо миллати номвар асоси муайяни ҳуқуқӣ фароҳам меорад. Аммо, чун қоида, имкониятҳои онҳо гуногунанд ва баробарии расмӣ баробарии аслиро ба вучуд намеорад. Баъзе мамлакатҳо оид ба ҳалли ин проблемаҳо аллақай таҷриба ғун кардаанд. Агар сухан дар бораи имкониятҳои ғайрирасмии иштироки сиёсӣ равад, ҳизбҳои сиёсии ақаллиятҳои миллӣ имкониятҳои намояндагии худро дар ҳамкорӣ бо ҳизбҳои умумимиллӣ афзун мегардонанд. Масалан, дар Австрия баъзе ташкилотҳои ҳизбии словенӣ бо ҳизбҳои умумимиллӣ созишномаҳои пешазинтиҳоботӣ ба имзо мерасонанд.

Механизмҳои ҳуқуқии таъмини иштироки ақаллиятҳо ва ҳифзи манфиатҳои онҳо метавонанд ҳам дар марҳилаи рафти интиҳобот ва ҳам дар ҳуди парлумон ба вучуд оварда шаванд.

Имтиёзҳо дар интиҳобот пеш аз ҳама озодсозии ҳизбҳои ақаллиятҳои миллӣ аз иҷрои талаботе мебошанд, ки дар роҳи ҳизбҳои қамаъзо ба парлумон монеа мешаванд. Чунончи, масалан, агар қонунгузориҳои мамлакат пешбинӣ намояд, ки дар интиҳобот фақат ҳизбҳои на камтар аз 5 % шумораи умумии овозҳои интиҳобкунандагонро ҷамъкарда иштирок карда метавонанд, ин қоида ба ҳизбҳои намояндагикунандаи ақаллиятҳои миллӣ паҳн намегардад. Чунин амалия аз ҷумла дар Ҷумҳурии Федеролии Олмон мавҷуд аст.

Усули дигари таъминсозии намояндагии ақаллиятҳои миллӣ, ки ба сабаби камшуморӣ ба парлумон ва дигар мақомоти ҳокимият дар асосҳои умумӣ ворид шуда наметавонанд, бурсиячудокунӣ (квота), яъне ба хизбҳои намояндагикунандаи ақаллиятҳои миллӣ додани ҷойҳои муайян аст. Чунончи, масалан, дар Ҳиндустони аҳолиаш беш аз миллиард нафар барои намояндагони ҷомеаи англо-ҳиндӣ, ки ба сабаби камшумор буданашон ба парлумон пешниҳод намегарданд, ҷойҳои эҳтиётӣ ҷудо карда мешаванд.

Лаҳзаи маърифатӣ дар таҳкиму такмили институти мактабҳои миллии таҳсилоти умумӣ ҳамчун усули ниғаҳдорӣ ва рушди фарҳанг ва забони ҳар як халқи дар давлат зиндагидошта ифода мегардад. Ба ин тарз мактабҳои таъсис меёбанд, ки дар онҳо ба ҷуз барномаи таҳсилоти умумӣ хонандагон забони модарӣ ва фарҳанги халқи худро меомӯзанд.

Махсусияти проблемаҳои ақаллиятҳо ва муносибати онҳо бо аксарияти пешоҳанг чун таҳияи амсилаҳои ҳамгироии рушд метавонанд кӯшишҳои иловагӣ талаб намоянд. Ғайр аз ин ба назар гирифтани алоқамандии байниҳамдигарии урфу одатҳо, анъанот ва маросимҳои миллӣ бо дин, дастгирии кӯшишҳои ташкилотҳои динӣ бобати кор бо ақаллиятҳои миллӣ зарур аст.

Тадбирҳои дигари самараноки ба нармсозӣ ва ҳалли проблемаҳои ақаллиятҳои миллӣ мусоидаткунанда инҳо шуда метавонанд:

- таъсиси мансаби Ваколатдор оид ба ҳуқуқҳои ақаллиятҳо;
- ташкил кардани чунин шакли иттиҳодияи ҷамъиятӣ чун мухторияти миллӣ-фарҳангӣ (ин ҷо барандаи ҳуқуқҳои миллӣ на ҳудуд, балки иттиҳоди миллӣ аст);
- дар ҷойҳои зисти сарҷамъонаи гурӯҳҳои миллӣ ва этникӣ таъсис додани иттиҳодияҳои ҷамъиятии худидоракунӣ;
- дастгирии таъсиси васоити ахбори умумии миллӣ, минтақавӣ ва маҳаллӣ ба забони модарӣ ва ғайра.

Сиёсати давлатӣ дар соҳаи ақаллиятҳои миллӣ аксаран натиҷаи созиши байни гурӯҳҳо ва манфиатҳои ҷамъиятии ҳатто гоҳо бо ҳам оштинопазир аст. Дар чунин ҳолат таъмини манъи табъиз нисбат ба ақаллиятҳои миллӣ ва ҳама гуна ақаллиятҳои дигар барои барпосозӣ ва ниғаҳдории ҷамъияти демократӣ, фузунфарҳанг ва сермиллат шартӣ ҳаётан муҳим ба шумор меравад.

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: *ҷамоаҳои миллий, мухторияти миллий-фарҳангӣ, шишироки сиёсии ақаллиятҳои миллий.*

Саволҳо ва супоришҳо:

1. *Дар сиёсати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ақаллиятҳои миллий кадом принципҳо ба роҳбарӣ гирифта мешаванд?*

2. *Дар ҷаҳон чӣ гуна таҷрибаҳои ҳалли проблемаҳои ақаллиятҳои миллий мавҷуданд?*

3. *Ба даст когазу ручка гиред ва барои худ мавзӯи таҳқиқот интихоб намоед (масалан, «Ман ба ашхоси миллати дигар чӣ гуна муносибат дорам?»). Тӯли 5-7 дақиқа дар сари ин масъала андеша кунед ва ҳар чиро, ки ба саратон меояд, нависед. Натиҷаи коратон чӣ гуна шуд?*

4. *Дар ҷаҳон фарҳангҳо зиёданд. Агар махсусиятҳои онҳоро надонед, хатои бисёре кардан мумкин аст, аз ин лиҳоз ҳатто ҷангҳо сар задаанд. Оё беҳтар нест, ки дар тамоми мамлакат як фарҳанг паҳн карда шавад? Дар ин хусус фикри Шумо чист? Агар Шумо бо ин пешниҳод розӣ бошад, пас дар тамоми ҷаҳон маҳз кадом фарҳангро паҳн намудан мумкин аст? Ин корро чӣ тавр бояд иҷро кард? Ба ин одамон чӣ гуна муносибат мекунанд?*

5. *Дар рафтор / фарҳанги намояндаи халқи дигар ба Шумо чӣ маъқул аст? Оё Шумо аз намояндагони миллатҳои дигар дӯстон доред?*

Боби 9

ҲУҚУҚҲОИ МУҲОЧИРИНИ МЕҲНАТӢ ВА АЪЗОИ ОИЛАҲОИ ОНҲО

§ 38. КОНВЕНСИЯИ БАЙНАЛҲАЛҚӢ ОИД БА ҲИФЗИ ҲУҚУҚҲОИ ҲАМАИ МУҲОЧИРИНИ МЕҲНАТӢ ВА АЪЗОИ ОИЛАҲОИ ОНҲО

1. Мафҳумҳои «муҳочирати меҳнатӣ» ва «муҳочирини меҳнатӣ»

Муҳочирати меҳнатӣ яке аз шаклҳои муҳочирати аҳоли, зухуротест, ки ба ҷаҳон аз замони пайдоиши он маълум аст.

Зери мафҳуми муҳочират (лот.migratio, аз migrj - мегузарам, ҷой иваз мекунам) ба сурати умум ҳаракат, ҷойивазкунии одамон дар ҳудуди мамлакат аз як минтақа ба минтақаи дигар (муҳочирати дохилӣ), ё худ ҳаракат, ҷойивазкунии аз як мамлакат ба мамлақати дигар (муҳочирати байналҳалқӣ ё берунӣ) фаҳмида мешавад.

Имрӯз дар сайёра аз ҳар 35 нафар одам як нафараш муҳочирини байналҳалқист. Миқдори одамони берун аз ҳудуди мамлақати худ зиндагидошта ба 175 млн. нафар расидааст. Муҳочирати байналҳалқӣ амалан тамоми мамлакатҳои ҷаҳонро – он ҳоҳ давлате бошад, ки аҳолиаш ба таври оммавӣ тарки он мекунанд, ҳоҳ давлати мобайнӣ (транзит), ҳоҳ давлати қабулқунандаи муҳочирин ё ҳоҳ давлате бошад, ки ҳамаи он чизҳои дар боло зикршуда барояш хос аст - фаро мегирад. Муҳочирати байналҳалқӣ қисми ҷудонопазири ҷаҳонишавӣ ва муҳочирати байналҳалқии меҳнатӣ бошад, шакли асосии он гардидааст.

Муҳочират ба сабабҳои иқтисодӣ зухуроти ғавқуллодаи қадимист. Агар ҳафт пушти ҳар кадоме аз моро амиқ омӯзем, маълум мегардад, ки кадоме аз гузаштагонамон аз кадом як ҷои дигар омадааст. Аз замоне, ки барои меҳнат музд (пардохт) муқаррар гардид, занон ва мардон паи ҷустуҷӯи кор дар кишварҳои дигар ҷойҳои азалии зисти худро тарк мекарданд. Дар замони худ дар рушди ИМА муҳочирин аз Хитой, Ирландия, Италия, мамлакатҳои Аврупои Шарқӣ саҳми басо

калон гузоштанд. Муҳоҷирин қариб 8 фоизи аҳолии Британияро ташкил дода, аммо 10 фоизи маҷмӯи маҳсулоти миллиро истеҳсол менамоянд. Муҳоҷирати меҳнатӣ ҳамеша барангезандаи муҳими пешрафт буд ва аз афташ, минбаъд низ чунин хоҳад монд.

Сабаби асосии аз паи ҷустуҷӯи кор аз як мамлакат ба мамлақати дигар рафтани ҷойивазкунии одамон камбизоатӣ ва қодир набудан ба пул кор кардан ё ба андозае истеҳсол намудан аст, ки худ ва аҳли оилаи худро таъмин созанд. Ин сабабҳо на танҳо барои муҳоҷират аз мамлақатҳои камбағал ба мамлақатҳои бой хосанд.

Ба ин тариқ, ҷойивазкунии одамон аз як мамлақати рӯ ба рушд ба мамлақати дигари рӯ ба рушд, ки дар он дурнамои кор беҳтар менамояд, низ ба сабаби камбизоатист. Вале дигар сабабҳои ба хориҷа аз паи ҷустуҷӯи кор рафтани одамон низ ҳастанд. Одамон метавонанд аз ҷангҳо ва низоъҳои шаҳрвандӣ гурезанд ва ё ҳатто мамлақаташонро бо хоҳиши дидани ҷаҳон, наздикшавӣ ба тамаддунҳои дигар ё ҳамроҳшавӣ бо хешовандон тарк кунанд. Аммо сабабҳои паи ҷустуҷӯи кор дар кишвари бегона тарки мамлақати худ кардани муҳоҷир ҳар хел бошад ҳам, ҳамаи ин вазъиятҳо бо мафҳуми муҳоҷирати байналхалқии (берунии) меҳнатӣ фаро гирифта мешавад.

Муҳоҷирати меҳнатӣ (ё онро ба таври дигар боз муҳоҷирати корӣ ё захираҳои меҳнатӣ низ меноманд) – муҳоҷирати аҳоли аз як мамлакат ба мамлақати дигар бо мақсади пайдо намудани ҷои кор (муҳоҷирати байналхалқии меҳнатӣ), ё аз як минтақаи мамлакат ба дигараш (муҳоҷирати меҳнатии дохилӣ) ба сабабҳои характери иқтисодидошта ва ғайра мебошад.

Муҳоҷират, аз ҷумла муҳоҷирати меҳнатӣ, вобаста ба дарозии мӯҳлати ҷойивазкунӣ ба муҳоҷирати бебозгашт (иваз кардани ҷойи доимии истиқомат), муваққатӣ (ҷойивазкунӣ ба мӯҳлати маҳдуд) ва мавсимӣ (ҷойивазкунӣ дар давраҳои муайяни сол) ҷудо мешавад. Ба ҷуз ин боз ба ном муҳоҷиратҳои раққосакиро (рафтаниҳои мунтазам ба ҷои кор ё ҷои таҳсил берун аз марзи мавзеи аҳолинишини худ) ҷудо мекунанд.

2. Проблемаҳо дар соҳаи муҳочирати меҳнатӣ ва вайрон карда шудани ҳуқуқҳои муҳочирини меҳнатӣ дар ҷаҳон

Ҳукуматҳо кайҳо дарк кардаанд, ки ҳаракати одамон аз мамлакатҳои камбағалу нообод ба кишварҳои бою мутараққӣ чун ҷорӣ гаштани об аз боло ба поён чизи ногузир аст. Агар ҷоришавии об қувваи табиат бошад, муҳочират қувваи таърих мебошад. Ниғаҳдории ин раванд бефоида аст ва зиёда аз он нафъе надорад. Манзараи кутбии демографии ҷаҳон ба норасоии қувваи корӣ дар як қисми мамлакатҳо ва аз ҳад зиёд будани захираҳои меҳнатӣ дар қисми дигари мамлакатҳо сабаб мешавад. Бинобар ин барои давлатҳо масъалаи асосӣ на чӣ тавр боздоштани муҳочират, балки чӣ навъ пурсамар идора карда тавонистани он мебошад. Бо ин мақсад дар ҳар мамлакат сиёсати муҳочират таҳия мегардад, ки масъалаҳои аз мамлакат берун рафтани ва ба он омадан, гирифтани шаҳодатнома барои зиндагӣ, иҷозати кор кардан, шароитҳои меҳнату маишати шаҳрвандони хориҷӣ, имконпазирии шаҳрвандӣ гирифтани онҳо ва ғайраро танзим мекунад.

Сиёсати фикркарданашудаи муҳочират зимни болоравии зудҳаракатии меҳнат бисёр вақт ба зухуроте чун миқёси калони *муҳочирати меҳнати ғайриошкоро (ниҳонӣ)*, яъне ҳолатҳои оварда мерасонад, ки киро кардан, омадан ва кор кардани муҳочирин хилофи қонун сурат мегирад. Зимнан, монсаҳои муҳочиратӣ ҳар қадар қавӣ бошанд, шумораи ҳамон қадар бештари муҳочирин дар вазъияти ғайриқонунӣ меафтанд. Муҳочирини ғайриқонунӣ (ниҳонӣ) объекти табиӣ истисмор мегардад. Ӯ дар вобастагии пурра аз кирокунандагон аст ва метавонад ба иҷрои ҳама гуна кор бо ҳама гуна шароитҳои меҳнат ва ҳаёт маҷбур карда шавад. Дар бадтарин ҳолат вазъияти коргарони муҳочир ба ғуломӣ ё бандাগӣ монанд аст. Муҳочирин аз ронда шудан тарсида, барои ҳифзи худ хеле кам муроҷиат мекунад. Кайҳо исбот шудааст, ки муҳочирати ғайриқонунӣ ногузир ҷиноятӣ гардида, ба вусъати коррупсия, рушди иқтисодиёти пасипардагӣ ва ҷиноятӣ мусоидат мекунад, муборизаро бо терроризм душвор мегардонад.

Аммо вазъияти муҳочир, ҳатто дар ҳоле, ки ӯ мақоми расмӣ мегараду дар вазъияти қонунӣ мешавад, метавонад вазнин гардад ва ҳуқуқҳои ӯ вайрон карда шаванд. Он ҳолат, ки

муҳочир хориҷӣ асту бо забон ва қонунҳои мамлакате, ки он ҷо рафтааст, хуб шинос нест, ҳамчунин вазъияти камбағалонаи дар он қарордошташ омилҳои мебошанд, ки ба таъбиз дидани муҳочирини меҳнатӣ мусоидат мекунад. Бисёр вақт онҳо аз таъбиз ҷабр мебинанд, масалан, дар пешниҳод накардан ё аз ҳад зиёд пешниҳод кардани навъҳои муайяни кор, дар душворгардонии дастрасӣ ба тайёрии касбӣ, маҳрум сохтан аз имтиёзҳо, гирифтани музди меҳнати кам нисбат ба музде, ки шаҳрвандони мамлакат барои иҷрои ҳамон кор мегиранд, маҳрум кардан аз ҳуқуқи иштирок намудан дар фаъолияти иттифоқи касаба ва ғайра.

Ҷиҳати дигари ҷойивазкунии миқёсан калони одамон ихтилофоти ба амалояндаи байни аҳолии таҳҷой ва муҳочирин мегарданд, ки бисёре аз онҳо аз рӯи аломатҳои этникӣ, нажодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ фарқиятҳои зиёд доранд. Ин боиси душвории ҳамгирии онҳо бо ҷомеаи маҳаллӣ мешавад, ба пайдошавии ксенофобия, таъбиз ва нажодпарастӣ мусоидат мекунад.

Шомил сохтани муҳочирин ба гурӯҳи иҷтимоии нозуки аҳоли, ки ниёзманди ҳифзи маҳсус мебошанд, ба сабаби ана ҳамин омилҳои зикршуда мебошад.

? Оё байни наздикон ё шиносҳои Шумо одаме ҳаст, ки ўро муҳочирини меҳнатӣ номидан мумкин аст? Оё вай вақти кор дар хориҷа бо ягон хел душворие дучор шудааст? Шумо дар ин ҳусус чӣҳо медонед?

3.Аз таърихи пайдоиш ва мафҳумҳои асосии Конвенсияи байналхалқӣ дар бораи ҳифзи ҳуқуқҳои муҳочирини меҳнатӣ ва аъзои оилаҳои онҳо

Дар ибтидои солҳои ҳафтодуми асри гузашта проблемаи хариду фурӯши ғайриқонунии қувваи корӣ боиси дар Созмони Милали Муттаҳид муҳокима гардидани масъалаи ҳуқуқҳои муҳочирини меҳнатӣ шуд. Соли 1972 Шӯрои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ (ЭКОСОС) ба сабаби ҳамлу нақли муташаккилонаи ғайриқонунии коргарон аз як қатор мамлакатҳои африқоӣ ба Аврупо ва истисмори онҳо дар шароитҳои мушобех ба ғуломию бандагӣ бонги изтироб зад. Дертар, ҳуди ҳамон сол Ассамблеяи Генералӣ таъбизро нисбат ба коргарони хориҷӣ маҳкум карда,

аз ҳукуматҳо даъват ба амал овард, ки ба чунин амалия хотима бахшанд ва шароити бо кор таъмин кардани муҳоҷирини меҳнатиро беҳтар созанд.

Аз ҳамин лаҳза сар карда, проблемаи ҳуқуқҳои муҳоҷирини меҳнатӣ дар рӯзномаи кори СММ доимӣ гашта, асосан дар ду ҷабҳа баррасӣ мегардад: ҳамлу нақли ғайриқонунӣ ва хариду фурӯши қувваи корӣ ва муносибати таъбизӣ бо муҳоҷирини меҳнатӣ. Дар доираи мақомоти гуногуни ин созмон таҳқиқоту семинарҳо ва конференсҳо гузаронида шуда, дар онҳо масъалаҳои мазкур мавриди муҳокима қарор мегиранд.

Соли 1978 дар Конфронси умумичаҳонӣ оид ба мубориза бар зидди наҷодпарастӣ ва дертар аз ҷониби Ассамблеяи Генералии СММ оид ба таҳияи Конвенсияи байналхалқӣ дар бораи ҳифзи ҳуқуқҳои муҳоҷирини меҳнатӣ тавсияҳо баён гардиданд. Бо ин мақсадҳо соли 1980 гурӯҳи кории кушода – барои иштироки ҳамаи давлатҳои узви СММ ва мақомоту созмонҳои байналмилалӣ (Комиссияи оид ба ҳуқуқҳои инсон, Созмони байналхалқии меҳнат, ЮНЕСКО, Созмони умумичаҳонии тандурустӣ) таъсис ёфт, ки муддати 10 сол дар сари лоиҳаи конвенсия кор кард.

Соли 1990 Ассамблеяи Генералии СММ Конвенсияи байналхалқӣ дар бораи ҳифзи ҳуқуқҳои муҳоҷирини меҳнатӣ ва аъзои оилаҳои онҳо – ҳуҷҷати байналмилалиеро қабул кард, ки барои давлатҳои иштирокдор қувваи ҳатмии юридикӣ дорад. 1 июли соли 2003 конвенсия баъди тасдиқ шуданаш аз ҷониби бист давлат қувваи амал пайдо кард. Аммо то ба имрӯз мамлакатҳои Конвенсияро тасдиқкарда асосан мамлакатҳои мебошанд, ки муҳоҷирин аҳли онҳоянд. Барои ин мамлакатҳо Конвенсия воситаи муҳими ҳифзи шаҳрвандони берун аз ҳудуди мамлакат иқоматдоштаи онҳост. Ба мушоҳида мерасад, ки мамолики қабулқунандаи муҳоҷирин Конвенсияро як андоза норозиёна тасдиқ мекунанд.

Конвенсия принципҳои дар ҳуҷҷатҳои асосии СММ оид ба ҳуқуқҳои инсон, аз ҷумла дар Эълумияи умумии ҳуқуқи башар, Паймони баналхалқӣ доир ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ ва сиёсӣ, Конвенсияи байналхалқӣ дар бораи барҳам додани ҳамаи шаклҳои таъбизи наҷодӣ, Конвенсия дар бораи барҳам додани ҳамаи шаклҳои таъбиз нисбат ба занон ва Конвенсия дар бораи ҳуқуқҳои кӯдак таҳкимбахшидашударо инъикос карда,

ҳамчунин принципҳо ва стандартҳои дар ҳуҷҷатҳои дахлдори дар доираи СБМ, алалхусус дар Конвенсия дар бораи муҳоҷирини меҳнатӣ (№97), Конвенсия дар бораи сӯиистифода дар соҳаи муҳоҷират ва дар бораи таъмини баробари муҳоҷирини меҳнатӣ бо имкониятҳо ва муроҷиатҳо (№ 143) ва ғайра таҳиягашта инъикосгардидаро ба эътибор гирифтааст.

Маънии асосии конвенсия аз он иборат аст, ки тибқи муқаррароти он ашхоси чун муҳоҷирини меҳнатӣ тахсисгашта, сарфи назар аз мақоми ҳуқуқиашон (қонунӣ ё ғайриқонунӣ), имконияти аз ҳуқуқҳои инсонии худ истифода намудан пайдо мекунад. Бо дар назардошти ин далел, ки муҳоҷират аксар вақт боиси пайдошавии проблемаҳои ҷиддӣ барои аъзои оилаи муҳоҷирин ва худи онҳо, алалхусус ба сабаби ҷудоии аъзои оила мегардад, конвенсия татбиқи ҳуқуқҳои на танҳо муҳоҷирин, балки аъзои оилаҳои онҳоро низ пешбинӣ менамояд.

«Истилоҳи «корғари муҳоҷир» шахсеро ифода мекунад, ки бо ғайриқонунӣ ба музод дар давлате кор хоҳад кард, кор карда истодааст ё кор кардааст, ки шахрванди он намебошад».

Банди 1-и моддаи 2

«...истилоҳи «аъзои оила» ашхосеро дар назар дорад, ки бо коргарони муҳоҷир дар ақди никоҳанд, ё бо онҳо муносибатҳои доранд, ки мувофиқи ҳуқуқи татбиқшаванда баробари ақди никоҳ аст, ҳамчунин кӯдакони дар парасториши онҳо қарордошта ва дигар ашхосе, ки мутобиқи қонунгузориши татбиқшаванда ё созишномаҳои дуҷонибаю бисёрҷонибаи байни давлатҳои дахлдор чун аъзои оила эътироф мешаванд».

Моддаи 4-и Конвенсияи байналхалқӣ оид ба ҳифзи ҳуқуқҳои ҳамаи муҳоҷирини меҳнатӣ ва аъзои оилаҳои онҳо

Конвенсия байни муҳоҷирини меҳнатӣ категорияҳои гуногунро ҷудо кардааст: «коргарони наздисарҳадӣ», ки дар давлати ҳамсоя зиндагӣ карда, ба он одатан ҳар рӯз, ё ҳадди ақал як бор дар як ҳафта бармегарданд; «коргарони мавсимӣ», ки қорашон аз рӯи ҳислати худ ба шароитҳои мавсимӣ вобаста буда ва танҳо дар давоми як қисми сол иҷро карда мешавад; «баҳрнавардон»- кироагирифташудагон барои кор дар киштии дар давлате ба қайд гирифташуда, ки онҳо шахрванди он давлат нестанд ва ғайра. Дар айни замон дар конвенсия категорияҳои

меҳнаткашоне нишон дода шудаанд, ки ин ҳуҷҷат ба онҳо дахл надорад. Инҳо, масалан, ашхоси дар созмонҳои байналмилалӣ коркунанда, маблағгузори (инвесторҳои) хориҷӣ; гурезаҳо ва ашхоси бетабаа (агар қонунҳои миллӣ чизи дигарро пешбинӣ накарда бошанд); хонандагон ва коромӯзон ва баъзе категорияҳои дигар мебошанд.

Конвенсия ҳамчунин мафҳумҳои зеринро муқаррар кардааст: «**давлати асли баромад**» - давлате, ки шахси дахлдор шаҳрванди он мебошад; «**давлати кори кироя**» - давлате, ки дар он вобаста ба воқеаи мушаххас коргари муҳочир бо фаъолияти бамузд машғул мешавад, машғул аст ё машғул шудааст; «**давлати транзит**» (мобайнӣ) – ҳама гуна давлате, ки коргари муҳочир ҳангоми рафтан ба кори кироя ба давлати дигар ва аз он ҷо баргаштан ба воситаи он давлат мегузарад. Муҳимияти риояи ҳуқуқҳои муҳочирини меҳнатӣ дар ҳамаи давраҳои муҳочират, ки омодагӣ ба муҳочират ҳанӯз дар мамлакати худ, ҳаракат, роҳ аз ҷумла шояд тавассути мамлакати транзит, мутобиқшавӣ, пайдо кардани ҷойи кор, раванди фаъолияти меҳнатӣ дар давлати кори кироя ва ғайраро фаро мегирад, бо ҳамин таъкид мешавад.

4. Мундариҷаи Конвенсия дар бораи ҳифзи ҳуқуқҳои ҳамаи муҳочирини меҳнатӣ ва аъзои оилаҳои онҳо

Принсипи асосии Конвенсия – аз ҷониби давлатҳои иштирокдор эҳтиром шудани ҳуқуқҳои муҳочирин ва таъмини ин ҳуқуқҳо дар асоси ғайритабъизӣ, «яъне бе ҳеҷ гуна фарқиятгузори нисбати ҷинс, наҷод, ранги пӯст, забон, дин ё эътиқод, ақидаҳои сиёсӣ ва ё ақидаҳои дигар, баромади миллӣ, этникӣ ё иҷтимоӣ, шаҳрвандӣ, синну сол, вазъи иқтисодӣ, амволӣ, оилавӣ ва табақавӣ ё ҳама гуна аломати дигар» мебошад.

Ва дигар ҳолати муҳим дар Конвенсия махсус қайд шудани нуктаест, ки амали он ба ҳамаи муҳочирини чи қонунӣ ва чи ғайриқонунӣ ва аъзои оилаҳои онҳо (ки ҳуҷҷат ё мақоми доимӣ доранд, яъне соҳиби рухсатномаи ворид шудан, омадан ва фаъолияти бамузд дар давлати кори кироя мебошанд, ё чунин кор надоранд) дахл дорад.

Қисми 3-и Конвенсия, ки дар он ҳуқуқҳои инсонии ҳамаи муҳоҷирини меҳнатӣ ва аъзои оилаҳои онҳо номбар мегардад, аз ҳуқуқи ҳаракату ҷойивазкунии озодона шурӯъ мешавад, зеро ҳаёти муҳоҷир дар кишвари бегона аз татбиқи маҳз ҳамин ҳуқуқ шурӯъ меёбад. Дар конвенсия ҳамаи ҳуқуқҳои асосии инсон, ки шумо аллакай медонед, номбар гардидаанд. Ҳоло мо фақат баъзе аз онҳоро хотиррасон мекунем: ҳуқуқ ба ҳаёт, манъи истифодаи шиканҷа, ё муносибатҳои бераҳмона, ғайриинсонӣ ё таҳқиқкунандаи шаъну эътибор ё ҷазодиҳӣ; манъи ғуломию асорат, ҷалбсозӣ ба меҳнати маҷбурӣ ё ҳатмӣ, озодии эътиқод ва ифодаи фикри худ, ҳуқуқи даҳлат накардан ба ҳаёти шахсӣ ва оилавӣ, ҳуқуқ ба истехсолоти судии боадолатона ва ғайра.

Дар Конвенсия ҳуқуқи муҳоҷирини меҳнатӣ ва аъзои оилаҳои онҳо ба дидану гирифтани ҳимоя ва кӯмак аз ҷониби консулгариҳо ва намоёндагиҳои дипломатии мамлақати худ ва муқаррарот дар хусуси он ки чораҳои дастаҷамъона берун кардан аз марзи мамлақат ба онҳо дахл надорад, махсус таъкид шудааст. Ҳар як ҳодисаи берун кардан аз марзи мамлақат бояд ба тартиби инфиродӣ баррасӣ шавад ва ҳал гардад. Муқаррароти дигар бар зидди табъиз нисбат ба муҳоҷирини меҳнатӣ дар масъалаҳои мукофотонӣ, шароитҳои дигари меҳнат ва шуғл, аз ҷумла вақти кор, истироҳати ҳарҳафтаина ва ғайра дар муқоиса бо шаҳрвандони давлати кори кироҷдеҳ мебошад.

Дар Конвенсия ҳамчунин ҳуқуқҳои муҳоҷирин бобати баъди анҷоми кор фиристодани пулҳои кор ва захиракарда ва кашондани амволу ашёи шахсии худ пешбинӣ гардидаанд.

Қисми 4-и Конвенсия ба ҳуқуқҳои дигари муҳоҷирини меҳнатӣ ва аъзои оилаҳои онҳо, ки ҳуҷҷатҳо ё мақоми доимӣ доранд, бахшида шудаанд. Ин ҷо ҳуқуқҳои чун ҳуқуқи ҳанӯз то омадан ба давлати кори кироҷа ё дар лаҳзаи охири пеш аз омадан ба давлати кори кироҷа иттилооти пурра доштан дар бораи ҳамаи шароитҳо, аз ҷумла омадани онҳо ва фаъолияти бамузде, ки ба ҷо меоранд, ҳамчунин нисбати талаботе, ки онҳо дар давлати кори кироҷа бояд риоя кунанд ва ғайра таҷассум ёфтаанд. Вазифаи таъмин кардан бо ин ҳуқуқ ба зиммаи чи давлати асли ва чи давлати кори кироҷа вогузошта мешавад.

Байни ҳуқуқҳои дигар ҳуқуқи муваққатан ҳузур надоштан дар давлати кори кироҷа бе зарароварӣ барои руҳсатномаи омадан ё кор кардан, ҳуқуқи таъсис додани иттифокҳои касаба ё ассосиатсияҳо бо мақсади ҳифзи ҳуқуқҳои худ, ҳуқуқи иштирок

дар ҳаёти ҷамъиятии давлати аслии худ то ба ҳадди интиҳоб кардан ва интиҳоб шудан ва ғайра ҳастанд.

Конвенсия ҳуқуқҳои марбут ба киро кардани муҳоҷирини меҳнатӣ ва бозгашти онҳоро ба давлати аслии худ муқаррар менамояд. Дар он ҳамчунин чораҳои зарурии андешидашаванда бобати роҳ надодан ба муҳоҷирати ғайриқонунӣ ё пинҳонӣ муфассал зикр гаштаанд, ки ба шумули онҳо аз ҷумла чораҳои нигаронидашударо бар зидди паҳн кардани иттилооти ба иштибоҳ андозанда; чорабиниҳо оид ба ошкорсозӣ ва роҳ надодан ба омаданҳои ғайриқонунӣ ё пинҳонӣ; чорабиниҳо оид ба қабули қарорҳои пурсамар бар зидди ашхос ва гурӯҳе, ки ба ташкил ё миёнравии амалисозии муҳоҷирати ғайриқонунӣ ё пинҳонӣ ва истифодаи зӯрварӣ нисбат ба муҳоҷирини меҳнатӣ, таҳдидҳо ва тарсондани онҳо машғуланд, дохил мешаванд.

Дар қисми 6-и Конвенсия аз ҷониби давлатҳои иштирокдор қабул гардидани як қатор ўҳдадориҳо бо мақсади кӯмак кардан ба фароҳам овардани «**шароитҳои мўътадил, боадолатона, инсондӯстона ва қонунӣ**» барои муҳоҷирати байналхалқии меҳнаткашон ва аъзои оилаҳои онҳо дар назар дошта шудаанд. Ин ўҳдадориҳо таҳияву татбиқи сиёсати оид ба муҳоҷират; мубодилаи иттилоот бо дигар давлатҳои иштирокдор; ба кироҷукунандагон, меҳнаткашон ва ташкилотҳои онҳо пешниҳод кардани иттилоот оид ба сиёсат, қонунҳо ва қоидаҳо ва расонидани кӯмакҳо ба муҳоҷирини меҳнатӣ ва аъзои оилаҳои онҳоро пешбинӣ менамоянд.

Дар моддаи 72-и Конвенсия ташкил кардани мақомоти назоратии мушоҳида ва истифодаи Конвенсия – **Кумитаи оид ба ҳифзи ҳуқуқҳои ҳамаи меҳнаткашони муҳоҷир** пешбинӣ гардидааст. Аъзои кумита, ки ҷуноне тахмин меравад, бояд аз 14 нафар иборат бошанд, ба мўҳлати чор сол интиҳоб гардида, функцияҳои онро ба сифати шахсии худ ба ҷо меоранд. Кумита се тартиботи назоратиро пешбинӣ менамояд:

- 1) шунидани маърузаҳои давлатҳои иштирокдор дар бораи чораҳои андешидашаванда оид ба амалисозии конвенсия, проблемаҳои татбиқи он ва иттилоот дар бораи мавҷҳои муҳоҷирати дар муддати як соли баъди рӯзи ҳамроҳшавии давлат ба конвенсия ва минбаъд дар ҳар 5 сол. Баъди баррасии маърузаҳо Кумита ба давлати иштироккунандаи манфиатдор эрозҳо ва тавсияҳо ҳудро ирсол меорад;

- 2) аз чониби Кумита баррасӣ шудани шикоятҳои байнидавлатӣ оид ба ҳодисаҳои вайрон кардани муқаррароти конвенсия. Ин танҳо вақте имконпазир аст, ки агар давлат тибқи моддаи 76 дар бораи эътироф кардани салоҳияти Кумита оид ба ин масъала изҳороти махсус намояд;
- 3) давлати иштирокдор ҳамчунин метавонад тибқи моддаи 77-и Конвенсия дар бораи эътироф намудани салоҳияти Кумита оид ба баррасии шикоятҳои инфиродии марбут бо ҳуқуқвайронкориҳои дар назар буда аз чониби ин давлат, ки конвенсия пешбинӣ намудааст, изҳорот намояд.

Қумҳурии Тоҷикистон аз соли 2003 иштирокдори конвенсия дар бораи ҳифзи ҳуқуқҳои ҳамаи муҳоҷирини меҳнатӣ ва аъзои оилаҳои онҳо мебошад. Соли 2006 Тоҷикистон ҳамчунин ба ду Конвенсияи Созмони байналхалқии меҳнат дар соҳаи ҳифзи ҳуқуқҳои муҳоҷирини меҳнатӣ – конвенсияи № 97 дар бораи муҳоҷирини меҳнатӣ ва конвенсияи № 143 дар бораи муҳоҷирини меҳнатӣ (муқаррароти иловагӣ), ки аз муқаррароти муҳим дар бораи ҳуқуқҳои меҳнатӣ ва иҷтимоӣ-иқтисодии муҳоҷирин иборат аст, ҳамроҳ шуд.

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: *муҳоҷирати меҳнатӣ, муҳоҷири меҳнатӣ, аъзои оилаи муҳоҷири меҳнатӣ, давлати асли, давлати қори қироя, Конвенсия дар бораи ҳифзи ҳуқуқҳои муҳоҷирини меҳнатӣ ва аъзои оилаҳои онҳо, Кумитаи оид ба ҳифзи ҳуқуқҳои ҳамаи муҳоҷирини меҳнатӣ.*

Саволҳо ва супоришҳо:

1. Қиро «муҳоҷири меҳнатӣ» номидан мумкин аст?
2. Ҳифзи ҳуқуқҳои муҳоҷирини меҳнатӣ дар кадом санадҳои байналмилалӣ меъёрӣ-ҳуқуқӣ инъикос ёфтаанд?
3. Тибқи Конвенсия дар бораи ҳифзи ҳуқуқҳои ҳамаи муҳоҷирини меҳнатӣ ва аъзои оилаҳои онҳо муҳоҷирини меҳнатӣ чӣ гуна ҳуқуқҳо ва вазифаҳо доранд?
4. Нақши Кумитаи СММ оид ба ҳифзи ҳуқуқҳои ҳамаи муҳоҷирини меҳнатӣ чӣ гуна аст? Қумҳурии Тоҷикистон дар назди Кумитаи мазкур чӣ гуна ӯҳдадориҳо дорад?

5. Хонандагон дар синф ба ду гурӯҳ тақсим мешаванд: як гурӯҳ муҳожирини меҳнатӣ аст, ки ба давлати дигар мераванд; гурӯҳи дигар – муҳожирине, ки ба Ҷумҳурии Тоҷикистон барои пулкоркунӣ омадаанд.

Ҳар ду гурӯҳ проблемаҳо ва хавфу хатарҳои эҳтимолиро, ки метавонанд бо онҳо дучор шаванд, муҳокима мекунанд. Онҳо бояд ҳамчунин номгӯи ҳуқуқҳоеро мураттаб созанд, ки амалисозии онҳо барои ҳар ду гурӯҳ ҳам басо муҳим мебошанд.

§39. ПРОБЛЕМАҲОИ РИОЯИ ҲУҚУҚҲОИ МУҲОҶИРИНИ МЕҲНАТӢ

1. Бозори меҳнат ва муҳожирати меҳнатӣ аз Ҷумҳурии Тоҷикистон

Бозори меҳнат категорияи махсуси иқтисодии фарогирандаи шуғли пардохтшавандаест, ки ба он даъвогарони ҷои кор ва ҳамаи ашхоси машғули меҳнат, ба ҷуз хонандагон ва коркунони мустақили (хонагии) барандаи хоҷагии натуралӣ, мансубанд. Ба таври дигар гӯем, бозори меҳнат бозори дархост ва пешниҳод ба қувваи корӣ аст. Вай бо нишондиҳандаҳои чун шуғл, бекорӣ, мавҷудияти ҷойҳои холии корӣ ва ғайра тавсиф меёбад.

Тибқи тадқиқотҳои дар соҳаи муҳожирати меҳнатӣ гузаронидашуда дар чанд соли охир сатҳи бекорӣ дар Тоҷикистон аз 1, 7 фоиз то 3, 2 фоиз афзуд, ки ба ҳар ҳол онро нишондиҳандаи начандон калон номидан мумкин аст. Аммо агар ба назар гирем, ки аксари бекорон аз қайд намегузаранд, миқёси воқеии бекорӣ аз рӯи ҳисобҳои мутахассисони Бонки умумиҷаҳонӣ наздики 3 фоиз аз аҳолии қобили меҳнатро ташкил медиҳад.

Ҳалли проблемаи шуғли аҳоли ба зиммаи муассисаҳои тайёрии касбӣ ва марказҳои шуғли аҳолии Вазорати меҳнат ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон вогузошта шудааст. Масалан, Маркази шуғл барои соҳиб шудан ба ихтисосҳои зерин кӯмак карда метавонад: дуредгар, андовагар, рангуборчӣ, кафшергари барқу газ, челонгар, мутахассиси техникаи санитарӣ ва ғайра. Мӯҳлати таҳсил барои омӯзиши ин ихтисосҳо аз 1, 5 то 3 моҳ аст. Дар чунин курсҳо одамоне, ки мувофиқи талаботи замони ихтисоси нав гирифтаанд, таҳсил карда, баъди анҷоми таҳсил имконияти бештари пайдо

кардани касби серталабро соҳиб мешаванд. Аммо ҳатто ин чораҳо ҳам наметавонанд, ки проблемаи шуғли аҳолиро пурра ҳал кунанд.

Мувофиқи Маърузаи БРСММ дар бораи рушди инсонӣ барои соли 2005 аз рӯи индекси рушди неруи инсонӣ (ИРНИ), ки суръати рушди иқтисодӣ ва сатҳи зиндагиро дар мамлакат ба назар мегирад, Тоҷикистон дар ҷаҳон ҷои 122-юмро ишғол карда, бо мамлакатҳое чун Конго, Ангола, Кения дар як саф меистад. Таҳлили маълумотҳои оморӣ барои соли 2004 нишон медиҳад, ки музди миёнаи меҳнати аз ҳама кам дар ИДМ дар Тоҷикистон (57 сомонӣ (\$ 19) ба қайд гирифта шудааст, ки назар ба сабади истеъмоли чандин карат паст мебошад. Ин худ мефаҳмонад, ки чаро дар мавриди имконияти воқеии пайдо кардани кор дар дохили мамлакат шумораи ҳар чи бештари шаҳрвандони Тоҷикистон муҳоҷирини байналхалқии меҳнатӣ мегарданд.

Тибқи маълумотҳои гуногун ҳар сол паи ҷустуҷӯи музди бештари маҳнат аз 400 то 600 ҳазор одам мамлакатро тарк карда, қисми зиёди онҳо ба Федератсияи Россия мераванд. Тахминан чоряки шумораи умумии муҳоҷирини меҳнатӣ дар давлати қабулкунанда то ним сол, 53 фоизашон 7-12 моҳ, 22 фоизашон зиёда аз як сол, аксаран 2, 5-3 сол кор мекунанд.

Ба сурати умум муҳоҷират аз Тоҷикистон характери мавсимӣ дорад. Дар марҳилаҳои ҷӯшу хурӯш муҳоҷират ин сеяки аҳолии қобили меҳнатро ташкил медиҳад, ки аз рӯи вазъи соли 2005-ум наздики 2 млн.нафар одам аст. Қафомонии низоми тайёрии касбӣ ва бозомӯзии кадрҳо дар Тоҷикистон ба он оварда расондааст, ки қувваи кории аз ҷумхури марафта қариб беиқтисос буда, аксаран дар сохтмон, бозор, соҳаи хизматрасонӣ кор мекунад.

Ҳукумати Тоҷикистон як қатор тадбирҳои амалӣ месозад, ки дар ояндаи андаке дуртар имконият медиҳад ҳам вазъияти иқтисодиро беҳтар созад ва ҳам қисман проблемаи бо ҷои кор таъмин намудан ва ҳаҷми шоистаи баландтари музди меҳнатро ҳал кунад. Ин ҷо ҳам ислоҳоти иқтисодии дар мамлакат ба амалояндаи ба дастгирии бизнеси хурд ва миёна нигаронидашуда ва ҳам лоиҳаҳои инсеститсионии татбиқашон дар соҳаи гидроэнергетика шурӯъшуда, инчунин сохтмони як силсила нақбҳо, ки баҳри пайваستшавии минтақаҳои гуногуни Тоҷикистони кӯҳсор ёрӣ расонда, ҷумхуриро аз бунбасти

коммуникатсионӣ раҳой мемиҳанд, дар назар аст. Дар Хуччати Стратегияи кам кардани сатҳи камбизоатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон дода шудааст, ки сиёсат дар соҳаи бозор ба ҳадафҳои зерин нигаронида мешавад: бунёди бозори нисбатан муваффақона тавассути таълим ва бозомӯзии кормандон; маслиҳату машваратҳо бобати таъмин кардан бо ҷои кор ва расонидани кӯмак ба онҳое, ки кор меҷӯянд. Болоравии истеҳсолот дар бахши хусусӣ ва фароҳам овардани ҷойҳои кори унсурҳои марказии стратегияи муваффақонаи Ҳукумат дар кори кам кардани сатҳи камбизоатӣ мебошанд.

Вале пешгӯӣ кардан мумкин аст, ки дар ояндаи наздик Тоҷикистон мисли пештара чун мамлакати интиқолдиҳандаи қувваи кори ба минтақаи Осиёи Марказӣ ва Россия амалан дар миқёси қаблӣ боқӣ мемонад. Консенсияи аз ҷониби Ҳукумати ҷумҳурӣ соли 1998 тасдиқшудаи муҳоҷирати меҳнати шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хориҷа як қатор афзалиятҳои муҳоҷирати меҳнатиро дар марҳилаи ҳозира – аз паст кардани шиддати иҷтимоӣ дар ҷомеа сар карда, то баланд бардоштани сатҳи некӯаҳволӣ ва нармсозии проблемаи камбизоатӣ тавассути маблағҳои пулии мефиристодаи муҳоҷирини меҳнатӣ – эътироф менамояд.

2. Проблемаҳои риояи ҳуқуқҳои муҳоҷирини меҳнатӣ ва роҳҳои ҳалли онҳо. Қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи муҳоҷирати меҳнатӣ

Муҳоҷирини меҳнатӣ аз Ҷумҳурии Тоҷикистон асосан ба Федератсияи Россия мераванд. То вақтҳои наздик сиёсати муҳоҷират дар Россия маҳдуд буд. Ҳам кордеҳони баҳри киро кардани қувваи кори хориҷӣ хоҳишдошта ва ҳам муҳоҷирини байналхалқии меҳнатӣ пеш аз он ки мақоми расмӣ ва иҷозаи кор гиранд, бояд монеаҳои зиёди маъмуриро баргараф мекарданд. Ва ҳарчанд байни Тоҷикистону Россия, Қазоқистон ва Қирғизистон режими раводидӣ вуҷуд надорад, муҳоҷирини Тоҷикистонӣ ба мамлакати кормекардашон ба таври қонунӣ рафта, вале он ҷо қоидаҳои иқоматро вайрон карда ё барои кор иҷозат пайдо карда натавониста, ба шумули муҳоҷирини ғайриқонунӣ мегузаранд.

Проблемаи дигари шиддаташ то ҳанӯз пастанашаванда аз нигоҳи иҷтимоию ҳуқуқӣ ҳифз нагаштани муҳочирини меҳнатӣ, аз ҷумла нокифоягии суғуртаи иҷтимоӣ (суғуртаном) аст, ки ба ҳодисаҳои зиёди вайрон гардидани ҳуқуқҳо ва озодиҳои онҳо оварда мерасонанд. Чун қоида, хеле кам воқеъ мегардад, ки шаҳрвандони ба хориҷа барои кор мерафтаи Ҷумҳурии Тоҷикистон кулли ҳуҷҷатҳои кафолатдиҳандаи мақоми ҳуқуқӣ ва ҳифзи онҳоро дошта бошанд. Ғайр аз ин муҳочирини Тоҷикистонӣ бисёр вақт дучори фишори ғайриқонунӣ ва дар ҳама ҷо вайрон гардидани ҳуқуқҳои оддиашон аз ҷониби кормандони звенои миёнаи мақомоти гумрук, корҳои дохилӣ ва ғайраи мамлакатҳои қабулқунандаи қувваи қонун мегарданд. Сатҳи пасти иттилоотдорӣ, саводнокии ҳуқуқӣ ва мавҷуд набудани як қатор малакаҳо ва донишҳои зарурӣ дар муҳочирин, аз ҷумла надоништан ё суст доништан забонҳо боиси мутобиқати душвор дар муҳити нави қонуни зиндагӣ мешаванд.

Он ки қисми зиёди муҳочирини Тоҷикистонӣ ба вазъи ғайриқонунӣ афтода, тамоми маҳрумиятҳои вобаста ба чунин вазъиятро бо фарогирии шароитҳои вазнини меҳнат ва зиндагии ҳатто ба ҳаёту саломатиашон хавфдошта аз сар мегузаронанд, ҳамроҳи аҳли оилаашон ба тарзи қиёс ба давлати дигар ба кор омаданашонро имконнопазир мегардонад.

Аз соли 2006 сар карда, дар Федератсияи Россия сиёсати муҳочират ба самти нисбатан мусолиҳавӣ дигаргун гашт ва тамоми раванди қиёс ба кор муҳочирини меҳнатӣ чараҳои нисбатан тамаддунӣ пайдо кард, ки ба вазъи умумии амалишавии ҳуқуқҳои инсонии муҳочирини меҳнатӣ бетаъсир намонд.

Ҳукумати Тоҷикистон, созмонҳои байналмилалӣ дар Тоҷикистон фаъолиятдошта низ ба андозаи зиёд мусоидат мекунад, ки тамоми раванди бо кор таъмин кардани муҳочирин дар доираи қонун сурат гирад. Муҳочирини меҳнатӣ қабл аз баромадан аз марзи Тоҷикистон бояд донад, ки ӯ қучо меравад, дар қучо ва дар ҷой гуна шароит қиёс мекунад. Бинобар ин дар сиёсати муҳочират ба иттилоотдиҳӣ тавачҷӯҳи зиёд зоҳир мегардад. Вобаста ба ин бо иштироки ташкилотҳои давлатӣ, байналмилалӣ ва ғайриҳукумати маҳаллӣ барои муҳочирин дастурҳо, китобчаҳои қиссагӣ, бюллетенҳо ва ғайра таҳия мегарданд, ки аз онҳо одами азми қиёс дар хориҷа дошта

тамоми иттилооти барои вай заруриро (аз ҷумла бобати ҷӣ тавр ва ба воситаи кӣ пайдо кардани кор, бастанӣ қарордоди меҳнатӣ, қоидаҳои рафтани ба давлати хориҷӣ ва он ҷо дар қайд истодан, шароитҳои зиндагӣ ва усулҳои корӣ, ҳуқуқҳои худ, масалан, ба хизматрасонии тиббӣ, роҳ надодан ба таъзия дар масъалаҳои музди меҳнат, иттилоот дар бораи интиқоли бонкию пулӣ, муассисаҳои консулгарӣ дипломатӣ, дар бораи он ки агар ба ҳар ҳол ҳуқуқҳои муҳоҷир вайрон карда шуда бошанд, вай онҳоро ҷӣ тавр ҳимоя мекунад ва дар ин кор ба ӯ кӣҳо ёрӣ расонда метавонанд ва ғайра) пайдо карда метавонанд. Шабакҳои марказҳои иттилоотӣ-ҳуқуқӣ барои муҳоҷирин, ки он ҷо ба таври ройгон аз ҳуқуқшиносон оид ба қонунгузори мамлақати қори қироя маслиҳатҳои иттилоот гирифтани мумкин аст, дар бисёр минтақаҳои ҷумҳурӣ амал мекунанд. Ҷунин ҳадамотро одатан созмонҳои ғайриҳуқуматӣ мерасонанд.

Дар сохтори мққомоти иҷроияи ҳокимияти Тоҷикистон Ҳадамоти муҳоҷират ташкил шудааст, ки намоёндагӣҳои он дар ҳамаи минтақаҳои ҷумҳурӣ амал менамоянд. Ҳадамоти муҳоҷират идоракунии умумии равандҳои муҳоҷирати меҳнатиро амалӣ гардонда, ба ин мақсад дар таҳия ва татбиқи барномаҳо ва стратегияҳои давлатии марбут ба муҳоҷирати меҳнатӣ ширкат мебарорад, дар робитаи тамоси доимӣ бо ҳамин гуна ҳадамот дар Федератсияи Россия ва мамлақатҳои дигари қабулкунандаи муҳоҷирини меҳнатӣ мешавад. Байни вазифаҳои аввалиндараҷа дар қори Ҳадамоти муҳоҷират ҳам кӯмак кардан ба татбиқи ҳуқуқҳои муҳоҷирини меҳнатӣ ва ҳам таъмини рақобатпазирӣ, омодагии касбии онҳо дар бозорҳои дохилӣ ва ҷаҳонии меҳнат меистанд.

Ҳифзи ҳуқуқҳои муҳоҷирини меҳнатии тоҷикро Ҳуқумат ҳамҷунин тавассути ба имзо расонидани созишномаҳои дуҷониба бо мамлақатҳои қабулкунандаи муҳоҷирини меҳнатӣ ба амал мебарорад. Ҳамин тавр, Тоҷикистон бо Федератсияи Россия созишнома дар бораи фаъолияти меҳнатӣ ва ҳифзи ҳуқуқҳои шаҳрвандони ҳар ду давлат дар ҳудудҳои якдигар имзо карда, тасдиқ намулдааст, ки аз моҳи январӣ соли 2006 ҳуқми амал пайдо кард. Созишнома тартиби амалисозии фаъолияти меҳнатӣ (дар мавриди мавҷуд будаи иҷозатнома ба қор) ва аз ҷумла муқаррароти муҳимро ҷун баҳисобгирии собиқаи қорӣ, ҳуқуқ ба ҳифзи иҷтимоӣ, талабот ба шартҳои қарордоди меҳнатӣ, вазифаҳои қордех оид ба пӯшондани

харочот барои ҳамлу нақли ҳасади муҳоҷир ба хонааш дар мавриди ба ҳалокат расидани ӯ ва ғайра пешбинӣ менамояд.

Дар Тоҷикистон низ маҷмӯи санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии ба танзими муҳоҷирати меҳнатӣ нигаронидашуда қабул гардида, пайваста тақмил дода мешаванд. Соли 1999 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муҳоҷират» қабул гардид, ки минбаъд пурра гардонида шуд. Чунончи, масалан, тибқи моддаи 8-и қонуни мазкур давлат мусоидат менамояд, ки коргарони муҳоҷир – шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври муташаккилона ва бо розигии онҳо танҳо ба кишварҳои фиристода шаванд, ки дар он ҷо ҳуқуқҳои ҳифзи карда мешаванд. Мутобиқан ба ин шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки азми ба хориҷа барои кор рафта доранд, бояд қарордоди имзошуда, шиносномаи хориҷӣ ва дар мавриди зарурӣ раводиди ба ин мамлакат омадан дошта бошанд. Баъзе созишномаҳо, масалан, созишномаи байни Федератсияи Россия ва Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонанд номгӯи ҳуҷҷатҳои иловагӣ, аз ҷумла, маълумотнома дар бораи вазъи саломатӣ ё ҳуҷҷати тасдиқкунандаи таҳсилот ва таҳассуси зарурии муҳоҷирро пешбинӣ намоянд.

Консепсияи муҳоҷирати меҳнати шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хориҷа ҳифзи иқтимоӣ-ҳуқуқии шаҳрвандони муваққатан дар хориҷа коркунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, танзими ҷараёни муҳоҷират, пешгирии қардани муҳоҷирати ғайриқонунӣ ва тасдиқ гардидани қонуниятро дар раванди муҳоҷират ба сифати ҳадафи асосии сиёсати давлатӣ дар соҳаи муҳоҷирати берунаи меҳнатӣ арзёбӣ мекунад.

Ҳукумат дар асоси ин консепсия Барномаи муҳоҷирати берунаи меҳнати шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2006-2010-ро таҳия кардааст. Дар ин ҳуҷҷат муҳим будани вусъати заминаи меъёрӣ-ҳуқуқӣ дар танзими муҳоҷирати берунии меҳнати шаҳрвандон бо роҳи қабули созишномаҳо, қарордодҳо ва муоҳидаҳои байниҳукуматӣ ва байниидоравӣ; ҷорӣ кардани низоми баҳисобгирии ҷараёнҳои муҳоҷират; муайян кардани ҷораҳои ҷавобгарӣ барои фаъолияти ғайриқонунӣ дар соҳаи муҳоҷирати меҳнатӣ ва тадбирҳои дигар таъкид гардидаанд. Масалан, бо мақсади пешгирии муҳоҷирати ғайриқонунӣ ва пинҳонӣ, ки моҳиятан хариду фурӯши одамонро мемуранд, ташкилотҳои, ки дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон ба муҳоҷирини меҳнатӣ барои таъмин шудан бо кор ёрӣ

мерасонанд, фаъолияти худро танҳо дар асоси иҷозатномаи аз ҷониби давлат додашуда ба роҳ монда метавонанд.

Мақомоти гуногуни давлатӣ, ки дар фаъолияти касбии худ бо масъалаҳои муҳоҷирати меҳнатӣ сару кор мегиранд – кормандони хадамоти муҳоҷират, ШРБ (шӯъбаи раводид ва бақайдгирӣ), назорати сарҳадӣ, хадамоти гумрук, мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва ғайра – бояд аз ҷониби худ низ ба амалишавии ҳуқуқҳои инсонии муҳоҷирин дар асоси муносибати башардӯстона ва боэҳтиромона нисбат ба онҳо мусоидат кунанд.

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: *бозори меҳнат, шугл, сиёсати муҳоҷират, Маркази шугли аҳоли, Хадамоти давлатии муҳоҷират.*

Саволҳо ва супоришҳо:

1. *Муҳоҷири меҳнатӣ аз Тоҷикистон дар хориҷа бо кадом душвориҳо рӯ ба рӯ меояд?*
2. *Тасаввур кунед, ки Шумо барои пул кор кардан ба Федератсияи Россия рафтан мехоҳед. Барои он ки Шумо худро аз вазъи афтодан ба гуломии меҳнатӣ ё бархӯрд кардан бо ҳодисаҳои ҷиддан вайрон гардидани ҳуқуқҳои ҳақон эмин доред, кадом амалҳоро нисбатан дуруст мешуморед?*
3. *Дар Тоҷикистон масъалаҳои муҳоҷирати меҳнатиро кадом санадҳои қонунгузорӣ танзим мекунанд? Давлат барои ҳалли проблемаҳо дар соҳаи муҳоҷирати меҳнатӣ чӣ гуна чораҳо меандешад?*

ҲУҚУҚҲОИ ГУРЕЗАҲО ВА МУҲОЧИРИНИ ИҶБОРӢ

§ 40. ГУРЕЗАҲО ВА МУҲОЧИРИНИ ИҶБОРӢ ҲАМЧУН ГУРӮҲҲОИ НОЗУКИ ИҶТИМОӢ

1. Мафҳумҳои «гурезаҳо» ва «муҳочирини иҷборӣ»

Муҳочирати берунӣ, ё ҳаракату ҷойивазкунии одамон аз ҳудуди як давлат ба ҳудуди давлати дигар метавонад ҳамчунин характери иҷборӣ дошта бошад. Байни ин категорияи одамони тарки хонаи худ карда ва бо амри тақдир ба мулки бегона афтода гурезаҳо ва муҳочирини иҷборӣ низ ҳастанд. Мувофиқи маълумоти Идораи Комиссари Олии СММ оид ба корҳои гурезаҳо (ИКОГ СММ) имрӯз дар сайёра беш аз 20 млн. гурезаҳо ҳастанд. Фарқияти онҳо аз муҳочирин ин аст, ки муҳочирин интихоби ҷустуҷӯи зиндагии беҳтарро амалӣ мегардонанд. Гурезаҳо бошанд, интихоб надоранд – онҳо барои зинда ва озод мондан бояд ҷони худро халос кунанд. Низоми баъди ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ ташаккулёфтаи додани мақоми гуреза ҳаёти теъдоди хеле зиёди одамонро наҷот додааст.

Дар айни замон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вазъи ҳуқуқии гурезаҳо ва муҳочирини иҷборӣ бо санадҳои махсуси меъёрӣ муайян мегардад. Инҳо, дар навбати аввал, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи гурезаҳо» аз 10 майи соли 2002, ҳамчунин Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муҳочират» мебошанд.

Таърифи гурезаҳо нахустин маротиба дар ҳуқуқи байналмилалӣ дар Конвенсия дар бораи мақоми гурезаҳо (соли 1951) таҳким бахшида шуда буд. Ҳамин таъриф минбаъд дар қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон тибқи стандарти бо Конвенсияи соли 1951 таҳкимбахшидашуда таҷассум гардид.

«Гуреза – шахсе, ки шахрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон набуда, дар қаламрави он қарор дорад ва бинобар сабабҳои комилан асоснокӣ дар давлати мансубияти шахрвандии худ бо аломатҳои наҷодӣ, эътиқоди динӣ, шахрвандӣ, мансубият ба гурӯҳи муайяни иҷтимоӣ ё эътиқоди сиёсӣ дучори таъқиб гашта, аз

таъсири ин сабабҳо наметавонад ё намехоҳад аз ҳимояи он давлат истифода намояд, ё шахсе, ки шаҳрвандии муайян надошта, бинобар чунин ҳолатҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дорад ва бо сабаби мавҷуд будани ҳамин гуна хавф наметавонад ё намехоҳад ба давлати истиқомати доимии худ баргардад».

*Моддаи 2-и Қонуни Ҷумҳурии
Тоҷикистон «Дар бораи гурезаҳо»*

Чанд аломати мақоми гурезаро чудо кардан мумкин аст:

- одам шаҳрванди мамлакати омадааш, яъне мамлакате нест, ки вай дар он ҷо паноҳгоҳ меҷӯяд. Яъне одам бояд берун аз марзи ватани худ бошад.

- хавфи ҷабр дидани одам аз таъқибот бояд асоснок ва воқеӣ бошад, яъне масалан, дар мамлакат геносиди оммавӣ ва танг кардани гурӯҳи динӣ ё этникӣ, ки одами мазкур ба он мансуб аст, сар шудааст ва мутобиқан ба он ин одам зери хавфи воқеии чунин таъқибот қарор дорад;

- таъқиботи ба одам таҳдидкунанда бояд аз рӯи аломатҳои наҷодӣ, динӣ, шаҳрвандӣ, миллӣ, мансубият ба гурӯҳи муайяни иҷтимоӣ ё этноқодмандии сиёсӣ бошад. Ин номгӯи истисноии асосхост, яъне фақат таъқиботи ба ҳар кадоме аз ин аломатҳо асосёфта барои эътироф кардани мақоми гуреза асос бахшида наметавонад. Бинобар ин, мутаассифона, одамони аз минтақаҳои офатҳои табиӣ, фалокатҳои роҳи ҳалосӣ ҷӯянда, аз ҷумла аз мамлакатҳои бо проблемаҳои гуруснагӣ ва ҷанг бархӯрддошта наметавонанд танҳо дар ҳолатҳои истисноӣ гуреза эътироф шаванд.

Ин, зимнан, ҳаргиз чунин маънӣ надорад, ки ба онҳо кӯмаку ҳифозат бояд пешниҳод карда нашавад.

- бар асари ҳолатҳои нишондодашуда вай наметавонад аз ҳимояи мамлакати шаҳрвандии худ (нисбат ба ашхоси зиёда аз як шаҳрвандӣ дошта – ҳимояи ҳар кадоме аз ин давлатҳо) истифода кунад. Дар ин маврид имконнопазирии истифода кардан аз ҳимояи давлатҳои худӣ онҳо гурезаро аз имконияти гирифтани ёрӣ аз онҳо, бо фарогирии кӯмаки иҷтимоӣ ҳуқуқӣ ва ғайра, маҳрум месозад, ки ба ин сабаб онҳо ба кӯмаки дахлдори давлати нав ва ҷомеаи ҷаҳонӣ ниёзманд мешаванд.

Дар қонунгузори Тоҷикистон низ таърифи «муҳоҷирини иҷборӣ» дода шудааст. Пайдошавии ин категорияи шаҳрвандон

бо воқеаҳои ҷанги шахрвандии солҳои 1992-1997 дар ҳудуди ҷумҳурӣ, вақте қисми зиёди аҳоли маҷбур буд бо мақсади наҷотёбӣ аз зӯроварӣ ва даҳшатҳои низоъҳои мусаллаҳона марзҳои ватани худро тарк кунад, вобаста аст.

Муҳоҷирини иҷборӣ – ашхосе, ки шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, бинобар нисбат ба онҳо содир гардидани зӯроварӣ ва таъқиб, ё вобаста ба нишонаҳои мансубияти наҷодӣ ё миллӣ, этниқоди динӣ, забонӣ, ақидаҳои сиёсӣ, мансубият ба гурӯҳи муайяни иҷтимоӣ вобаста ба хавфи таҳдиди воқеии таъқиб на танҳо ба худ онҳо, балки ба аъзои оилаи онҳо иҷборан маҳалли истиқомати доимии худро тарк карда, дар қаламрави кишвари дигар мебошад.

Моддаи 1-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муҳоҷират»

Ба ин тариқ, агар гуреза шахрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон набуда, ба сабаби умед баста натавоништан ба ёрии давлати шахрвандии худ (ва агар ин шахс бетабаа бошад – давлати қаблии истиқомати худ) ҷӯяндаи ҳимояи Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад, муҳоҷирини иҷборӣ баръакс шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, ба таври доимӣ берун аз марзи он зиндагӣ мекунанд, вале ба вай барои ёрӣ муроҷиат менамоянд.

Илова ба амалияи байналмилалӣ категорияи алоҳидаи одамони дигари аз рӯи мақомашон ба гурезаҳо наздик ҷудо карда мешаванд – инҳо «ашхоси дар дохил ҷойивазкарда» мебошанд, ки барои онҳо низ истилоҳи «муҳоҷирини иҷборӣ» истифода мешавад. Ба сурати умум вазъияти онҳо бо гурезаҳо монанд аст, вале дар ин маврид онҳо марзҳои давлати худро тарк намекунанд, кӯшиш мекунанд, ки дар минтақаҳои гуногуни мамлақати худ ҷой иваз карда, аз таъқибот пинҳон шаванд ва ба ин сабаб зерӣ муқаррарот ва ҳифзи Конвенсияи соли 1951 намеафтанд. Бо вучуди ин ҷомеаи байналмилалӣ зарурати таъмини ҳифозат ва кӯмакрасониро ба онҳо низ беш аз пеш эътироф менамояд. Солҳои охир Идораи Комиссари Олии СММ оид ба корҳои гурезаҳо (ИКОГ СММ) бо проблемаҳои ашхоси дар дохил ҷойивазкунанда дар тамоми ҷаҳон низ машғул шуд, то ки ба онҳо стандартҳои ҳадди ақали ҳифз ва барои кӯмакрасонӣ ёрии башардӯстона пешниҳод намояд.

2. Самаранокии низоми пешниҳоди паноҳгоҳ – омили асосӣ дар таъмини ҳуқуқҳои инсонии гурезаҳо ва муҳочирини иҷборӣ

Шаҳрванд барои гирифтани мақоми гуреза дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муроҷиат карда метавонад, агар ӯ ба ҳудуди Тоҷикистон дар асосҳои қонунӣ ояд (масалан, дар асоси раводид ояд, ё худ агар одам аллакай дар ҳудуди ҷумҳурӣ бошаду ин вақт дар мамлакати вай вазъияте ба амал ояд, ки он боиси муроҷиати вай барои гирифтани мақоми гуреза гардад); агар ӯ аллакай ғайриқонунӣ сарҳади Ҷумҳурии Тоҷикистонро убур карда бошад, пас дар ин хусус бояд фавран ба намояндагони давлат (кормандони хадамоти сарҳадӣ, мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва ғайра) бо ариза дар хусуси он ки вай паноҳгоҳ мехоҳад, муроҷиат намояд; дар ҳар ду ҳолат ҳам барои гирифтани мақоми гуреза ба мақомоти давлатӣ оид ба муҳочират ва Идораи Комиссари Олии СММ оид ба корҳои гурезаҳо (ИКОГ СММ) муроҷиат кардан лозим аст. Ба шахсе, ки дархосташ ба қайд гирифта шудааст, шаҳодатномаи муваққатӣ дода мешавад, ки ҳуҷҷати тасдиқкунандаи шахсияти ӯ мебошад.

Вақти баррасии дархост дар бораи гуреза эътироф кардани ӯ ва аъзои оилаи ӯ шахси ҷӯяндаи паноҳгоҳ чунин ҳуқуқҳо дорад: гирифтани иттилоот дар бораи ҳуқуқҳо ва вазифаҳои худ; зистан дар ҷойҳои муваққатии ҷойгирсозӣ; гирифтани ёрии фаврии тиббӣ; гирифтани таҳсилоти ибтидоӣ ва миёна; гирифтани ҷубронҳо; додани ариза дар бораи қатъ кардани баррасии дархост.

Мақомоти ваколатдор дархостро баррасӣ намуда, дар бораи гуреза эътироф кардани шахс (ё рад кардани дархост) қарор мебарорад, ки мувофиқи натиҷаҳои он ба шахси гуреза эътирофшуда шаҳодатнома дода мешавад. Шаҳодатнома ба мӯҳлати се сол ва дар сурати дар давлат нигоҳ дошта шудани ҳолатҳои мансубияти шаҳрвандии ӯ, ки аз рӯи онҳо вай ҷабрдидаи таъқибот шудааст, мӯҳлати эътироф дар ҳар се соли минбаъда дароз карда мешавад.

Гурезаҳо, ҳамчун шаҳрвандони хориҷӣ, тибқи моддаи 16-и Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҳуқуқ ва озодиҳои эълоншуда истифода мебаранд ва баробари

шаҳрвандони Тоҷикистон вазифа ва масъулият доранд, ба истиснои ҳолатҳое, ки қонун пешбинӣ намудааст.

Тибқи қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи гурезаҳо» ва «Дар бораи муҳоҷират» ҳуҷҷати шаҳодатдиҳандаи шахсияти гурезаҳо ва муҳоҷирини иҷборӣ шаҳодатнома мебошад.

Шаҳодатномаи гуреза – ҳуҷҷати намунааш муқарраргардида, ки шахсияти шахсони паноҳҷӯяндаи дар Ҷумҳурии Тоҷикистон гуреза донишашударо тасдиқ менамояд.

*Моддаи 2-и Қонуни Ҷумҳурии
Тоҷикистон «Дар бораи гурезаҳо»*

Шаҳодатнома бо дархости шахси паноҳҷӯянда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз тарафи Мақомоти давлатии оид ба муҳоҷират дода мешавад. Дар давраи баррасии дархост ба шахс шаҳодатномаи муваққатӣ дода мешавад.

Шаҳодатномаи муваққатӣ ҳуҷҷати тасдиқкунандаи шахсияти шахсони паноҳҷӯянда аст, ки ҷиҳати дар Ҷумҳурии Тоҷикистон гуреза дониста шуданашон дархост пешниҳод мекунад.

*Моддаи 2-и Қонуни Ҷумҳурии
Тоҷикистон «Дар бораи гурезаҳо»*

Зери мафҳуми мақоми гуреза маҷмӯи ҳуқуқҳо, озодиҳо, вазифаҳо ва манфиатҳои қонунии ӯ, ки қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян кардааст, фаҳмида мешавад.

3.Мақомоти байналхалқии ба амалбарорандаи ҳифзи ҳуқуқҳои гурезаҳо ва ашҳоси дар дохили мамлакат ҷойивазкарда

Дар сатҳи байналхалқӣ бори аввал кӯшиши ҳалли проблемаи ҳифзи ҳуқуқҳо ва озодиҳои гурезаҳоро Лигаи миллатҳо кард. Соли 1921 Лигаи миллатҳо бо мақсади таъсиси маркази ҳамоҳангсозию мувофиқгардонии кӯшишҳо оид ба расонидани ёрӣ мансаби махсуси Комиссари Олӣ оид ба корҳои гурезаҳоро муқаррар кард. Минбаъд тадбирҳо оид ба ҳифзи гурезаҳо беш аз пеш гуногунранг гаштанд, аз ҷумла муайян кардани мақоми шахсии онҳо, таъминсозӣ бо кор, ҳифозат бар зидди рондан ва ғайра.

Ҳар як инсон ҳақ дорад, ки аз таъкибот дар дигар кишварҳо паноҳгоҳ чӯяд ва аз ин паноҳгоҳ истифода намояд.

Қисми 1-и моддаи 14-и Эъломияи умумии ҳуқуқи башар

Соли 1945 ба ҷои Лигаи миллатҳо Созмони Милали Муттаҳид (СММ) ба майдон омада, изҳор кард, ки ғамхорӣ дар ҳаққи гурезаҳо проблемаи сатҳи байналхалқӣ аст. Соли 1946 дар ҷаласаи нахустини Ассамблеяи Генералии СММ резолютсияи махсусе қабул карда шуд, ки асоси фаъолияти СММ ҷиҳати дастгирии гурезаҳо гардид. Дар ин ҳуҷҷат муқаррароте оид ба истифода накардани бозгашти маҷбурии гуреза ба мамлакати азалии худ пешбинӣ шудааст. Ҳамзамон мақомоти махсус – Созмони байналхалқӣ оид ба корҳои гурезаҳо (СБГ) таъсис ёфт, ки ба ваколати он таъмини ҳифзи се гурӯҳи муҳочирини дар замони худ эътирофкардаи Лигаи миллатҳо, ҳамчунин гурезаҳои нави дар натиҷаи ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ пайдошуда дохил шуд.

Соли 1951 Созмони байналхалқӣ оид ба корҳои гурезаҳо бо Идораи Комиссари Олии СММ оид ба корҳои гурезаҳо иваз карда шуд, ки вазифаи он «таъмини ҳифзи гурезаҳо дар миқёси байналхалқӣ ва... ҷустуҷӯи ҳалли дарозмӯҳлати проблемаи гурезаҳо мебошад».

Дар соҳаи риояи ҳуқуқҳои инсон ва истифодаи онҳо барои ашхоси дар дохил ҷойивазкунанда (муҳочирини иҷборӣ) Намояндаи махсуси Муншии умумии СММ оид ба ашхоси дар дохил ҷойивазкунанда (муҳочирини иҷборӣ) корҳои зиёдеро ба ҷо меорад. Ҳадафи асосии кори ба ҷо меовардаи Намояндаи махсус ошкор сохтани вазъи риояи ҳуқуқҳои ашхоси дар дохил ҷойивазкунанда бо роҳи омӯзиши мавқеи ҳукуматҳо дар асоси иттилооти аз онҳо гирифта, паҳн кардани таҷрибаи пешқадам оид ба ин масъала, таҳияи тавсияҳо бобати такмил додани қонунгузорӣ ҷиҳати ҳифзи ҳуқуқҳои ашхоси дар дохил ҷойивазкунанда (муҳочирини иҷборӣ) мебошад.

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: *муҳочирини иҷборӣ, гуреза, шахси дар дохили мамлакат ҷойивазкарда, шаходатномаи гуреза, мақоми гуреза, Комиссари Олии СММ оид ба корҳои гурезаҳо,*

Мушовири махсус дар назди Муниши умумии СММ оид ба масъалаҳои ашхоси дар дохили мамлакат ҷойивазкунанда

Саволҳо ва супоришҳо:

1. Гуреза кист?
2. Муҳочирӣ иҷборӣ кист?
3. Ба фикри Шумо, ба шахси паноҳҷӯянда бо кадом мақсад шаҳодатномаи муваққатӣ дода мешавад? Аҳамияти шаҳодатномаи гуреза аз чӣ иборат аст?
4. Шумо кадом мақомоти байналхалқии бо проблемаҳои гурезаҳо ва ашхоси дар дохили мамлакат ҷойивазкарда сарукордоштаро медонед?

§ 41. КОНВЕНСИЯИ СММ ДАР БОРАИ МАҚОМИ ГУРЕЗАҲО ВА ПРОБЛЕМАҲОИ РИОЯИ ҲУҚУҚҲОИ ОНҲО

1. Аз таърихи пайдоиши Конвенсияи СММ дар бораи мақоми гурезаҳо ва Протоколи марбут ба мақоми гуреза

Соли 1951 дар Женева аз ҷониби Ассамблеяи Генералии СММ Конвенсияи СММ дар бораи мақоми гурезаҳо қабул карда шуд. Конвенсияи мазкур ҳуҷҷати дорои қувваи ҳатмии юридикӣ барои давлатҳои иштирокдор буда, санадҳои байналмилалӣ марбут ба гурезаҳои то ин лаҳза дар сатҳи байналмилалӣ қабулшударо ҷамъбасти менамояд. Дар Конвенсия стандартҳои ҳадди ақали муносибат бо гурезаҳо бе ягон ҳел таъйид аз рӯи наҷод, дин ё мамлакати аслии онҳо зикр гардида, дар он қарор аст бар зидди рондани гурезаҳо, ба онҳо додани ҳуҷҷатҳои дахлдор ва ғайра таҳким бахшида шудаанд. Аммо доираи амали Конвенсия аз ҷониби ашхосе, ки дар натиҷаи воқеаҳои то 1 январи соли 1951 ба амаломата гуреза гаштаанд, маҳдуд карда шудаанд. Азбаски бо анҷомёбии ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ низоъҳо ва таъқиби гурӯҳҳои гуногуни одамон дар сайёра қатъ нагаштанд, гурӯҳҳои нави гурезаҳо низ пайдо шудан гирифтанд ва табиист, ки зарурати паҳн кардани муқаррароти Конвенсия ба ин категорияҳои нави гурезаҳо низ ба миён омад.

Бо мақсади рафъи проблемаи пайдошуда 31 январи соли 1967 Раиси Ассамблеяи Генералӣ ва Муншии умумии СММ дар Нйу Йорк Протоколи марбут ба мақоми гурезахоро имзо карданд, ки аз 4 октябри соли 1967 қувваи юридикӣ пайдо кард. Давлатҳои иштирокдори ин Протокол ба зиммаи худ ӯҳдадорӣ гирифтанд, ки муқаррароти асосии Конвенсияи соли 1951-ро нисбат ба ҳамаи гурезаҳо, новобаста аз он ки онҳо қай гуреза шудаанд – то 1 январи соли 1951 ё баъди он, истифода намоянд.

Дар натиҷа ҳам Конвенсия ва ҳам Протокол санадҳои комилҳуқуқи байналмилалӣ ба ҳифзи гурезаҳо нигаронидашуда гардиданд. Тибқи ҳуҷҷатҳои зикргардида зери истилоҳи «гуреза» ҳама гуна шахси ба таърифи Конвенсия мувофиқмеомада фаҳмида мешавад.

2. Мафҳуми «гуреза» дар Конвенсия дар бораи мақоми гурезаҳо баъди қабули Протокол аз 4 октябри соли 1967

Таҳти истилоҳи «гуреза» шахсе дар назар дошта мешавад, ки бинобар хавфи комилан асосноки ҷабр дидан аз таъқиб аз рӯи нишонаи наҷод, дину мазҳаб, шахрвандӣ, мансубият ба гурӯҳи муайяни иҷтимоӣ ё ақидаи сиёсӣ берун аз кишвари мансубияти шахрвандии худ қарор дорад ва наметавонад аз ҳимояи ин кишвар истифода барад ё намехоҳад бинобар чунин хавф аз чунин ҳимоя истифода намояд, ё шахрвандии муайян надошта ва дар натиҷаи чунин ҳодисаҳо берун аз кишвари макони пештараи истиқомати муқаррарии худ қарор дошта, наметавонад ё намехоҳад бинобар чунин хавф ба он баргардад.

Моддаи 1-и Конвенсияи соли 1951

Тавре мебинем, мафҳуми дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи гурезаҳо» омада ба таърифи Конвенсияи соли 1951 мувофиқат мекунад.

Қайд кардан ҷоиз аст, ки муқаррароти Конвенсияи соли 1951-ро ба ҳамаи ашхоси давлати мансубияти шахрвандии худ ё ҷои истиқоматашонро тарққарда паҳн кардан мумкин нест. Муқаррароти Конвенсия ба категорияҳои муайяни шахрвандон паҳн намешавад.

Тибқи моддаи 1-и Конвенсия инҳо ашхосе мебошанд, ки нисбаташон асосҳои ҷиддии тахмин кардан мавҷуданд, ки онҳо:

« а) ба муқобили ҷаҳон ҷинойт содир намудаанд, ҷинойти ҳарбӣ ё ҷинойти зидди инсоният содир намудаанд...;

б) берун аз кишваре, ки ба онҳо паноҳгоҳ додааст ва қабл аз он ки онҳо ҳамчун гуреза ба ин кишвар роҳ дода шуда буданд, ҷинойти вазнини ғайрисиёсӣ содир намудаанд;

в) дар содир намудани амалҳое, ки хилофи мақсад ва принципҳои Созмони Милали Муттаҳид мебошанд, гунаҳгоранд».

? Ба андешаи Шумо, муқаррароти Конвенсия ба категорияҳои зикришудаи одамон чаро дахл надорад? Оё ин аз рӯи адолат аст?

3. Мундариҷаи Конвенсия дар бораи мақоми гурезаҳо

Ба мундариҷаи Конвенсия ҳадафҳои қабули ҳуҷҷати мазкур мувофиқат мекунад ва пешниҳоди тамоми маҷмӯи ҳуқуқҳо ва вазифаҳои гурезаҳоро дар мамлакати иқоматашон таъмин менамоянд. Конвенсия муқаррар менамояд: ба гурезаҳо ҳамон қадар вазъи ҳуқуқии мусоид пешниҳод мегарданд, ки хориҷиён аз онҳо истифода мекунад. Чораҳои истисноие, ки нисбат ба ашхос, амвол ё манфиатҳои шахрванди хориҷӣ истифода кардан мумкин аст, нисбат ба гурезаҳо, ҳатто агар онҳо низ шахрвандони ин давлати хориҷӣ бошанд, истифода карда намешаванд.

Мақоми шахсии гуреза бо қонунҳои давлати иқоматдоштаи ӯ муайян мегарданд. Ҳуқуқҳои соҳибшудаи гуреза, ки мақоми шахсии ӯро ташкил медиҳанд, риоя карда мешаванд. Ба гурезаҳо ҳуқуқи соҳибият ба амволи манқул ва ғайриманқул, иҷорагирии онҳо ва оид ба онҳо бастанӣ қарордодҳои дигар дода мешавад.

Ба гурезаҳо дар давлатҳои иқоматдоштаи онҳо чун ба шахрвандони ин мамлакат ҳамон гуна ҳифзи ҳуқуқҳои муаллифӣ ба асарҳои адабиёт, асарҳои илмӣ ва бадеӣ, ҳамчунин ҳуқуқҳо ба ихтироот, нақшаҳо ва амсилаҳо, номи ширкатҳо ва ғайра пешниҳод мегарданд. Онҳо баробари шахрвандони мамлакати иқоматашон ҳуқуқ доранд, ки ба суд баҳри ҳифзи ҳуқуқҳои вайронкардашудаи худ муроҷиат намоянд.

Акнун чанд суҳан дар бораи ҳуқуқҳои меҳнатии гурезаҳо: давлатҳои Конвенсияи соли 1951-ро имзокарда ба онҳо ҳамон шароитҳои нисбатан мусоидеро пешниҳод мекунад, ки аз онҳо

шаҳрвандони давлатҳои хориҷӣ истифода мекунанд. Тадбирҳои характери маҳдудсозанда доштаи барои ҳимояи бозори дохилии меҳнат истифодамешуда нисбат ба гурезаҳо истифода намешаванд. Ба онҳо ҳуқуқи мустақилона машғул шудан бо хоҷагии қишлоқ, саноат, ҳунарҳои дигар ва савдо, аз ҷумла ташкил кардани рафқатҳои савдоӣ ва саноатӣ пешниҳод мегарданд. Ба гурезаҳои дипломдори аз ҷониби ҳокимияти ин давлат эътирофшаванда, ки меҳонанд бо касбҳои озод машғул шаванд, шароитҳои нисбатан мусоид барои чунин машғулиятҳо дода мешаванд.

Конвенсия як силсила ҳуқуқҳоро барои гурезаҳо дар соҳаи иҷтимоӣ пешбинӣ менамояд. Ин пеш аз ҳама ба гирифтани таҳсилот дахл дорад. Онҳо ҳақ доранд, ки баробари шаҳрвандони ин давлат таҳсилоти ибтидоӣ гиранд. Дар масъалаи гирифтани дигар навъҳои таҳсилот, озод будан аз пардохт барои таҳсил, ҳамчунин додани идрор (стипендия) қайд кардан лозим аст, ки давлати дар он иқоматдошташон ба ҳар ҳол ба онҳо вазъи нисбатан мусоидро пешниҳод менамояд. Чунончи, тибқи Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таълимгоҳҳои давлатӣ ҳар кас метавонад таҳсилоти роғони умумии миёна, ибтидоии касбӣ, миёнаи касбӣ ва таҳсилоти олии гирад (моддаи 41).

Дар Конвенсия ба шароитҳои меҳнат ва подоши меҳнат ҷои махсус ҷудо шудааст. Аз ҷумла гурезаҳо баробари шаҳрвандони давлати иқоматдошташон ба гирифтани подоши меҳнат, ҳамон давомнокии рӯзи корӣ, рухсатии пардохтшаванда, ҳадди ақали синну соли кори кироя, шогирдӣ ва тайёрии касбӣ, меҳнати занон ва наврасон ва истифодаи бартариҳои қарордодҳои коллективии байни кордеҳ ва коллектив басташуда ҳақ доранд.

Гурезаҳо ба таъминоти иҷтимоӣ ба сабаби ҳодисаҳои нохуш дар қор, бемории касбӣ, таваллуди кӯдак, беморӣ, пиронсолӣ, дар ҳолати фавт ва ғайра ҳуқуқ доранд. Ин ҳама танҳо бо баъзе маҳдудиятҳо дар қонунгузориҳои дохилии мамлакати иқомат пешбинӣ мегарданд.

Он чи дар боло зикр гардид, аз он шаҳодат медиҳад, ки давлати макони истиқомат бо гурезаҳо чун бо ҳамаи шаҳрвандони хориҷии дар ҳудуди он қарордошта муносибат менамояд.

Конвенсия як қатор тадбирҳои муҳими характери маъмуридоштаро пешбинӣ менамояд. Масалан, вақте истифода

аз ин ё он ҳуқуқ аз ҷониби гурезаҳо кӯмаки ҳукуматдорони давлати хориҷиро талаб менамояд, ки гурезаҳо ба онҳо мууроҷиат карда наметавонанд, давлатҳои ба муоҳидарасидаи дар ҳудудашон гурезаҳои зикршуда иқоматдошта тадбирҳо меандешанд, то чунин кӯмаки маъмури ба онҳо аз ҷониби ҳукуматдорони ҳамон давлат ё ягон ҳокимияти байналхалқӣ расонда шавад.

Ҳукуматдорони мамлакати иқоматӣ ӯҳдадор мешаванд, гурезаҳоро бо ҳуҷҷатҳо ва шаҳодатномаҳои одатан аз ҷониби ҳукуматдорони хориҷӣ ё тавассути миёнравии ҳукуматдорони давлатҳои, ки шаҳрвандони он маҳсуб мешаванд, таъмин намоянд (ё чунин таъмин кардан зерин назорати онҳо сурат гирад). Ин ҳуҷҷатҳо шахсияти онҳоро тасдиқ мекунанд ва то вақте эътибор доранд, ки эътибор надоштани онҳо исбот карда нашудааст.

Давлатҳои иштирокдори Конвенсия ба гурезаҳо озодии ҳаракату ҷойивазкунӣ ва дар сурати риояи ҳамаи қоидаҳои одатан нисбат ба хориҷиён истифодашаванда ҳуқуқи интиҳоби ҷои зист пешниҳод мекунанд.

Тавре зикр шуд, дар дохили мамлакат ба гурезаҳо шаҳодатнома дода мешавад. Ҳамзамон бо ин тибқи моддаи 28-и Конвенсия давлатҳои, ки дар онҳо гурезаҳо иқомат доранд, онҳоро барои рафтани берун аз ҳудуди ин давлат бо ҳуҷҷатҳои сафар таъмин мекунанд.

Ҳуҷҷатҳои сафар ҳуҷҷатҳои намунаи муқаррарие мебошанд, ки шахсияти соҳиби онро тасдиқ карда, ҳуқуқи ҳаракат кардан медиҳанд.

Намунаҳои ҳуҷҷатҳои сафар дар замима ба Конвенсия аз 28 июли соли 1951 муқаррар карда шудаанд. Онҳо ба гурезаҳои ба синни балоғат расида дода мешаванд, фарзандон бошанд, аниқтараш, номи онҳо, дар ҳуҷҷатҳои сафари волидон, ё дар ҳолатҳои истисноӣ дар ҳуҷҷати дигар гурезаи калонсол сабт мегарданд. Ҳуҷҷатҳои сафар ба мӯҳлати муайян дода мешаванд (1-2 сол). Онҳоро нав кардан ё мӯҳлати амалашонро дароз кардан мумкин аст, ки давлатҳои иштирокдори Конвенсия нисбат ба ин масъала назари хайрхоҳона доранд. Ин ҳуҷҷатҳо дар ҳудуди ҳамаи давлатҳои иштирокдори Конвенсия эътироф карда мешаванд. Баъди ҷойгирсозии (кӯчондани) гурезаҳо дар

худуди давлати дигар вазифаи додани ҳуҷҷатҳои нав ба зиммаи мақомоти дахлдори ин давлат мегузарад. Давлат вазифадор аст ҳар вақт (дар давраи мӯҳлати амали ҳуҷҷат) соҳиби ҳуҷҷатҳои сафарро аз нав дар худуди худ қабул намояд. Асоси ягонаи радсозии додани ҳуҷҷати сафар танҳо таъмини амнияти давлатӣ ва тартиботи ҷамъиятӣ шуда метавонад.

Дар соҳаи андозбандӣ гурезаҳо ба шаҳрвандони худии давлате, ки дар он зиндагӣ мекунанд, баробар карда мешаванд. Ба гурезаҳои давлатҳои иштирокдори Конвенсия берун бурдани амволи бо худ овардашон ба мамлакати дигаре, ки он ҷо барои онҳо ҳуқуқи иқомат кардан дода шудааст, иҷозат дода мешавад.

Ҳамзамон бо ин Конвенсия ўҳдадорихои гурезаҳоро ҷиҳати риоя кардани қонунҳо ва дигар санадҳои ҳуқуқии давлате, ки дар он зиндагӣ доранд, таҳким мебахшад. Яъне гурезаҳо аз ҳуқуқҳо ва озодиҳои эълмдоштаи Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода мекунанд ва чун дигар шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси бетабаа, бар истиснои ҳолатҳои пешбиниқардаи санадҳои қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон, баробар бо шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон вазифаҳо ва ҷавобгариҳо доранд.

Он чи гуфта шуд, дар бораи принсипи баробарии ҳуқуқҳои шаҳодат медиҳад, ки барои гурезаҳо чун дигар ашхоси дар ин давлат иқоматдошта зиндагии мӯътадил, шуғл варзидан бо фаъолияти муайян, истифода кардан аз озодиҳо ва ғайраро таъмин менамояд ва қарор медиҳад. Ин ҳуқуқҳо ҷудонопазиранд, онҳоро бе асоси дахлдоре маҳдуд кардан мумкин нест. Онҳо ба андозаи баробар ба ҳамаи гурезаҳо, аз лаҳзае, ки онҳо мақоми гуреза соҳиб шудаанд, паҳн мешаванд. Қайд кардан ҷоиқ аст, ки Конвенсия давлатҳоро бобати додани ҳуқуқҳо ва озодиҳои зиёд ба гурезаҳо маҳдуд намесозад. Ҳуқуқҳо ва озодиҳои дар Конвенсия таҳқиқфта он ҳаҷми ҳадди ақале мебошанд, ки дар давлатҳои қабулқардаи гурезаҳо бояд таъмин гарданд.

Манъи бозгардони зӯрваронаи (рондани) гуреза яке аз принсипҳои асосӣ дар ҳуқуқи байналмилалии пешниҳод кардани паноҳгоҳ аст, ки ҳамчунин дар Конвенсия дар бораи мақоми гурезаҳо инъикос ёфтааст. Тибқи ин принсип давлатҳое, ки он ҷо гурезаҳо зиндагӣ мекунанд, онҳоро ба ҷуз аз мулоҳизоти амнияти давлатӣ ё тартиботи ҷамъиятӣ намеронанд. Чун қоида, рондани гурезаҳо дар асоси қарори суд ба амал

меояд. Дар ин маврид ба гурезаҳо ҳуқуқи барои ҳақ баровардани худ овардани далелҳои дахлдор дода мешавад, вале агар қарори суд ба ҳар ҳол бароварда шуда бошад, имконияти аз болои он шикоят овардан пешниҳод мегардад.

Ба ин тариқ, аз Конвенсия бармеояд, ки рондани гурезаҳо дар ҳолатҳои басо маҳдуд ва бо риояи тартиботи муқарраргардида амалӣ сохтан мумкин аст.

Ҳамзамон бо ин Конвенсия рондани гурезаҳо ё бозгардони онҳоро ба сарҳади мамлакате, ин он ҷо ба ҳаёт ё озодии онҳо ба сабаби наҷод, шахрвандӣ, дин, ақидаҳои сиёсӣ ё мансубияташон ба гурӯҳи муайяни иҷтимоӣ хавф таҳдид мекунад, умуман манъ менамояд.

Ин қоида, агар рондан ба сабабҳои узрнок бошад, паҳн намегардад. Ба чунин сабабҳо таҳдид ба амнияти мамлакате, ки он ҷо гурезаҳо қарор доранд ё барои содир кардани ҷинояти махсусан вазнин маҳкум шудаанд ва агар ҳукми суд аллақай қувваи юридикӣ пайдо карда бошад он барои мамлакат хавфнок аст, мансубанд.

Конвенсия тартиботи нисбатан оддии (аз рӯи имконият) натурализатсияи (табиигардони) гурезаҳо пешбинӣ менамояд.

Натурализатсия (табиигардонӣ) ба шахрвандӣ қабул кардани шахси хориҷӣ бо аризаи ӯ аст.

Давлате, ки он ҷо гурезаҳо зиндагӣ доранд, метавонад раванди баррасии аризаи гурезаро ҷиҳати қабул кардан ба шахрвандӣ тезонда, мӯҳлатҳои нисбатан камтари зиндагиро дар ин давлат барои гирифтани шахрвандӣ муқаррар намояд. Вай ҳақ дорад, андозаи пардохтҳо ва хароҷоти марбут ба табиигардониро кам кунад.

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: рондан, ҳуҷҷатҳои сафар, табиигардонӣ (натурализатсия).

Саволҳо ва супоришҳо:

1. Тибқи ҳуқуқи байналмилалӣ ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи гурезаҳо» кӣ гуреза эътироф мешавад? Ба фикри Шумо, оё танҳо як далели гурехтани

одам аз мамлакате, ки он ҷо ҷанги шаҳрвандӣ давом дорад, барои эътироф кардани вай ҳамчун гуреза басанда аст?

2. Кадом одамро муҳоҷири иҷборӣ ҳисобидан мумкин аст?

3. Гурезаҳо ва муҳоҷирини иҷборӣ бо кадом душвориҳо дучор мешаванд?

4. Конвенсия дар бораи мақоми гурезаҳо кадом ҳуқуқҳои гурезаҳоро пешбинӣ менамояд?

5. Принципи манъи бозгардонии зӯроварона (рондан) аз чӣ иборат аст?

§ 42. ПРОБЛЕМАҲОИ ҲОЯИ ҲУҚУҚҲОИ МУҲОҶИРИНИ ИҶБОРӢ

1. Мафҳуми «муҳоҷирини иҷборӣ»

Тибқи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳоҷирини иҷборӣ ду навъанд: **якум** – муҳоҷирини иҷборие, ки аслан шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, ҷойҳои истиқомати доимии худро, ки дар ҳудуди давлати дигаранд, тарк кардаанд; **дуюм** – муҳоҷирини иҷбории дохилӣ, ки муҳоҷирини дохилӣ номида мешаванд. Ин гурӯҳҳои одамонро он, ки онҳо шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистонанд ва маҷбур шудаанд, ҷойҳои истиқомати доимии худро тарк кунанд, муттаҳид месозад ва мутаносибан муҳоҷирини иҷбории берунӣ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон аз хориҷа меоянд; муҳоҷирини иҷбории дохилӣ (муҳоҷирини дохилӣ) аз як маҳали мамлакат ба маҳали дигари он низ на аз рӯи иродаи худ муҳоҷир мешаванд. Агар барои муҳоҷирати иҷбории категорияи якуми муҳоҷирин асоси омадан аз ҷои қаблии истиқомати худ ба Тоҷикистон нисбати ба онҳо содир шудани зӯроварӣ ё таҳдиди истифодаи зӯроварӣ на танҳо нисбат ба худ онҳо, балки ба аъзои оилаи онҳо низ ба сабаби аломатҳои наҷодӣ, миллӣ, эътиқоди динӣ ва ғайра бошад, пас барои муҳоҷирини дохилӣ доираи чунин сабабҳо метавонад хеле васеътар бошад ва ба худ ҳамчунин хавфи экологӣ, зарурати иқтисодӣ, офатҳои табиӣ ва ғайраро фаро гирад.

Аммо ҳар дуи ин категорияи одамон ҳам ниёзманди қабул, ҷойгирсозӣ, таъмин кардани ҳуқуқҳо ва озодиҳои онҳо ва ғайра мебошанд. Дар бораи муҳоҷирини иҷборӣ дар параграфи

аввали боби мазкур сухан рафта буд. Биноан, ин чо ба муҳочирини дохилӣ диққати асосӣ дода мешавад.

? Ба хотир оред, ки муҳочирати дохилӣ чист?

Муҳочирини дохилиро вобаста ба мӯҳлати муҳочират ба се навъ чудо кардан мумкин аст: доимӣ, муваққатӣ, мавсимӣ. Қайд кардан лозим аст, ки дар қонунгузории миллӣ зери мафҳуми «муҳочирини дохилӣ» ҳам муҳочирини иҷборӣ ва ҳам муҳочирини ихтиёрӣ фаҳмида мешаванд.

Қойивазкунии доимӣ қойивазкунии ашхос барои қойгиршавӣ ва зиндагии доимӣ дар дигар мавзеи аҳолинишин бе бозгашти минбаъда мебошад.

Қойивазкунии доимӣ – дар дохили мамлакат чи бо ташаббуси давлат ва чи бо хоҳиши худи одамони қойивазкунанда амалӣ мешавад. Асоси чунин муҳочират метавонад пеш аз ҳама сабабҳои иқтисодӣ гарданд, аз ҷумла азхудкунии заминҳои нав, имконияти пайдо кардани қор, тақсимои неруи меҳнати мамлакат бо мақсади истифодаи нисбатан самараноки он.

Ғайр аз ин асоси чунин муҳочират метавонад сабабҳои экологӣ, офатҳои табиӣ ва ғайра, яъне сабабҳои бошанд, ки бо иродаи ашхоси қойивазкунанда ва давлат алоқаманд нестанд.

Муҳочирати муваққатӣ рафтан аз ҷои доимии истиқомат ба ҷои дигар ба вақти муайян аст.

Чунин муҳочират ҳангоми офатҳои табиӣ, яъне ҳолатҳои фавқулоддаи ба таъсири инсон тобеънашаванда; ба сабабҳои экологӣ – ифлосшавии ҳаво, об, замин ва ғайра, ки ба ҳаёту саломати одамон таҳдид карда, бо мақсади таъмини амният ва осудаҳои онҳо андешидани тадбирҳои фавриро талаб менамоянд, гузаронида мешаванд.

Муҳочирати муваққатӣ дар назар дорад, ки баъди қатъшавии ҳолатҳои ба ҳаёт ва саломати одамон таҳдидкунанда онҳо, чун қоида, ба ҷойҳои қаблии истиқомати худ бармегарданд.

Муҳочирати мавсимии дохилӣ ҷойивазкунии одамон дар дохили мамлакат барои иҷрои корҳои таъхирнопазири характери мавсимӣ дошта мебошад.

Мувофиқи қонунгузории амалкунанда ашхоси ба таври иҷборӣ дар дохили мамлакат ба мӯҳлати беш аз шаш моҳ ҷойивазкарда мақоми муҳочирӣ дохилиро мегиранд. Одатан мавсимии корҳое, ки барои иҷрои онҳо ашхоси мазкур ҷалб карда мешаванд, метавонанд чи то шаш моҳ ва чи бештар аз шаш моҳ бошанд

6. Тартиби амалисозии муҳочирати меҳнати дохилӣ тибқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон

Тартиби амалисозии муҳочирати дохилӣ бо санадҳои махсуси меъёрии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда мешаванд. Тибқи Консепсияи сиёсати давлатии муҳочират «Низомнома дар бораи тартиби ҷойивазкунии хоҷагиҳо аз минтақаҳои хавфноки экологии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 9 ноябри соли 2000 (минбаъд Низомномаи I) ва «Низомнома дар бораи муҳочирати дохилӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 4 феввали соли 2002 (минбаъд Низомномаи II) ва дигар қарорҳои танзимкунандаи масъалаҳои алоҳидаи муҳочират дар дохили мамлакат тасдиқ карда шудаанд.

Низомномаи I тартиби ҷойивазкунии хоҷагихоро аз минтақаҳои хавфноки экологӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон танзим мекунад.

Минтақаи хавфноки экологӣ ҳудудест, ки дар он ҳолати фавқулоддаи ба ҳаёт ва саломатии одамон ва моликияти онҳо таҳдидкунанда ба амал омадааст ё ба амал омада метавонад.

Барои пешгирӣ ё бартарафсозии хавфи ба амал меомада Хадамоти давлатии муҳочирати назди Вазорати меҳнат ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд Хадамоти давлатии муҳочират) ҳамасола рӯйхат ва графикаи муҳочирсозии оилаҳоро аз минтақаҳои хавфноки экологӣ тартиб дода, барои тасдиқ ба Комиссияи давлатии Ҳукумати

Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ҳолатҳои фавқулодда пешниҳод менамояд.

Дар ин маврид давлат ба муҳоҷирини экологӣ ҳамаҷониба кӯмак мерасонад: ба онҳо кӯмаки моддӣ яқдафъаина расонида шуда, бо шартҳои имтиёзнок барояшон қарзҳои дарозмӯҳлат ҷудо карда мешавад.

Оилаҳои, ки бояд аз минтақаҳои хавфноки экологӣ муҳоҷир гарданд, анкета – ариза тартиб медиҳанд ва онҳо яққоя бо дигар ҳуҷҷатҳои зарурӣ ба Хадамоти давлатии муҳоҷират фиристода мешаванд. Хадамоти давлатии муҳоҷират баъди санҷиши ҳуҷҷатҳои пешниҳодшуда ба сарвари оила шаҳодатномаи муҳоҷири экологӣ медиҳад. Яққоя бо шаҳодатномаи муҳоҷири экологӣ ҳуҷҷати дахлдоре барои гирифтани кӯмакҳо ва имтиёзҳои пешбининамудаи қонунгузорӣ дода мешавад.

Муҳоҷиркунии оилаҳо аз минтақаҳои хавфноки экологӣ ба хоҷагӣҳои амалӣ гардонда мешавад, ки онҳо эҳтиётот ба қувваи кории иловагӣ ва ҳамчунин шароитҳои манзилӣ-маишӣ барои зиндагонӣ мавҷуданд. Дар ин маврид қорҳои муайяни тайёри барои ҳамлу нақли оилаҳои муҳоҷирин аз минтақаҳои хавфноки экологӣ гузаронида мешаванд. Аз ҷумла Хадамоти давлатии муҳоҷират ба он назорат мебарад, ки муҳоҷирин бо ҷои қорашон пурра ҳисобӣ кунанд, барои ҳамлу нақли онҳо теъдоди зарурии воситаҳои нақлиётро муқаррар менамояд ва дигар масъалаҳои ташкилиро ҳал мекунад.

Хадамоти давлатии муҳоҷират оилаҳои аз минтақаҳои хавфноки экологӣ муҳоҷиршаванда, навбати муҳоҷиркунии онҳо, ҳамчунин оилаҳои муҳоҷирини экологии аз ҷои муҳоҷиршавӣ фиристодашуда ва ба ҷои нави муҳоҷират ҳозиршударо ба ҳисоб мегирад. Муҳоҷират аз минтақаҳои хавфноки экологӣ аз ҷониби Хадамоти давлатии муҳоҷират дар ҳамқорӣ бо дигар мақомоти давлатӣ, ҳукуматҳои маҳаллӣ, ҳамчунин бевосита бо хоҷагӣҳо ба амал бароварда шуда, ин ҳама дар яққоягӣ бо ташаббуси худ муҳоҷирин имқоният медиҳад, ки онҳо дар ҷои нав зуд ҷойгир шаванд, соҳиби қор, кӯмаку имтиёзҳои суроғадор гарданд. Ин ба риояи ҳуқуқҳо ва озодиҳои инсон ва муҳимтар аз ҳама татбиқи онҳо кӯмак мекунад.

Баробари муҳоҷирати экологии на аз рӯи иродаи худ, яъне иҷборӣ амалишаванда бо мақсади озоду эмин доштани муҳоҷирин аз хавфҳои фарорасида ё ҷунин хавфу таҳдидҳои, ки

оянда ба амал омада метавонанд, қонунгузорӣ, тавре мо аллақай қайд кардем, муҳочирати одамон бо тартиби ихтиёриро низ пешбинӣ менамояд.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон 4 феввали соли 2002 «Низомнома дар бораи тартиби муҳочирати дохилӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон»-ро тасдиқ кардааст, ки тибқи он ҳадафҳои амалисозии муҳочирати ихтиёрӣ инҳоянд: таъмини шугли аҳолии қобили меҳнати ноҳияҳои сераҳоли ва камзамин; азхудкунӣ ва истифодаи заминҳои партов; паст кардани сатҳи камбизоатӣ.

Муҳочирати бо тартиби ихтиёрӣ ба амалоянда ба ҳуқуқҳо ва озодиҳои конституционии инсон ба озодии ҳаракат, интиҳоби ҷои зист ва татбиқи ҳуқуқ ба меҳнат мувофиқат мекунад. Барои ин Хадамоти давлатии муҳочират яққоя бо мақомоти дахлдор ҳамасола рӯйхати муҳочирини ихтиёриро тартиб дода, барои тасдиқ ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод менамояд.

Муқаррароте басо муҳим аст – мақомоти Хадамоти давлатии муҳочирати ноҳияҳои, ки аз он ҷо оилаҳо муҳочир мешаванд, муҳочиринро ба ҷойҳои муҳочиршавӣ бояд танҳо баъди аз мақомоти Хадамоти давлатии муҳочират ва мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ гирифтани маълумот дар он хусус, ки онҳо қабул, пешниҳоди ҷои истиқомат, таъмини аъзои қобили меҳнати оилаҳо бо кор, ҳамчунин таъминот бо оби нӯшиданӣ ва вазъи мусоиди санитариро кафолат медиҳанд, фиристанд. Бинобар ин интиҳоби басо дақиқ, барасмиятдарорӣ ва фиристодани оилаҳои муҳочирин ба ҷойҳои нави истиқоматӣ гузаронида мешавад. Шарти асосӣ барои муҳочират мавҷудияти камаш ду нафар аъзои қобили меҳнати оила мебошад.

Баробари ин Низомнома имконпазирии рад кардани муҳочирати оиларо, ҳатто агар ин оила чунин хоҳиш изҳор намояд ҳам, барои чунин категорияҳои одамон пешбинӣ менамояд:

1. Ашхоси қаблан муҳочиршудаи бе сабабҳои узрнок аз хоҷагиҳои муҳочират рафта;
2. Одамоне, ки барои мунтазам вайрон кардани интизоми меҳнат аз кор сабуқдӯш карда шудаанд;
3. Ашхосе, ки дар ҷойҳои аз онҳо муҳочирмешуда қайди истиқомати доимӣ надоранд.

Барои муҳочиршавӣ сарвари оила низ ба мақомоти Хадамоти давлатии муҳочирати ҷои истиқомат ё ба ҷамоатҳо-мақомоти ҳокимияти иҷроия дар маҳалҳо анкета-ариза медиҳад. Ин мақомот дар навбати худ ба ӯ барои гузаштан аз муоинаи тиббӣ роҳхат медиҳанд. Ҳамин тариқ, баъди гузаштан аз санҷиши дузинагӣ Хадамоти марказии давлатии муҳочират ҷиптаҳои муҳочиратӣ менависанд. Ин ҷиптаҳо ба мақомоти маҳаллии ҳокимияти иҷроияи маҳалле, ки он ҷо муҳочирин бояд зиндагӣ кунанд, фиристода мешаванд.

Ҷиптаҳои муҳочират барои гирифтани имтиёзҳои дахлдор ва кӯмаки якдафъаинаи пешбиникардаи қонунгузорӣ асос мебошанд. Ҳамлу нақл аз ҷои зисти қаблӣ то ҷои муҳочират, ҳамчунин ҳамлу нақли амвол ва чорво аз ҳисоби бучети ҷумҳуриявӣ ба амал меояд, яъне барои муҳочир ройгон аст.

Баъди муҳочиркунонӣ ва ҷойгирсозии муҳочирин Хадамоти давлатии муҳочират ва ҳокимияти иҷроияи маҳалли муҳочират ба рафти тайёри ба қабул, ҷойгирсозӣ, ҷойгиркунонии хоҷагии муҳочирин, кӯмакрасонӣ дар сохтмони хонаҳо, ба муҳочирин додани имтиёзҳои муқарраршуда, барои муҳочирин ҷудо кардани қитъаҳои наздиҳавлигӣ ва ғайра назорати доимӣ мебаранд.

Ҳангоми муҳочиркунонии оилаҳо дар дохили мамлакат, бо ҳар кадом асосе ба амал ояд, қоидаҳои аниқе муқаррар гардидаанд, ки риояи онҳо барои ҳамаи мақомот ва шахсони мансабдор ҳатмӣ ва шарте барои риояи ҳуқуқҳо ва озодиҳои дар Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳкимбаҳшидашуда, кафолати ҳифзи онҳо мебошанд. Ин ҳамчунин аз он ҳам бармеояд, ки муҳочирини иҷборӣ шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд ва ба эътирофи иловагии он ҳуқуқу озодиҳое, ки дар Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳким баҳшида шудаанд, чунон ки масалан, барои гурезаҳо характерноканд, эҳтиёҷ надоранд. Муҳочирини иҷборӣ ба сабаби тағйири макони зист онҳоро аз даст намедиҳанд, балки аз онҳо ба таври воқеӣ ҳамарӯза истифода менамоянд ва чун муҳочирини иҷборӣ ба таври илова аз ҳуқуқҳое истифода мекунанд, ки барои ҷойгиршавӣ дар маҳалли нав заруранд.

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: *муҳочирини дохилӣ, муҳочирати доимӣ, муҳочирати муваққатӣ, муҳочирати иҷборӣ,*

Хадамоти давлатии муҳоҷират, ҷойивазкунии доимӣ, минтақаи хавфноки экологӣ, муҳоҷирати экологӣ, муҳоҷирати ихтиёрӣ, ҷиптаҳои муҳоҷират

Саволҳо ва супоришҳо:

- 1. Ба муҳоҷирини иҷборӣ ва муҳоҷирини ихтиёрӣ тавсиф бахшед.*
- 2. Киро муҳоҷири дохилӣ номидан мумкин аст?*
- 3. Кадом навъҳои муҳоҷирати дохилӣ мавҷуданд?*
- 4. Нақл кунед, ки кадом сохторҳои давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо муҳоҷирини иҷборӣ машғул мешаванд ва онҳо ҳангоми муҳоҷиришавӣ чӣ гуна ҳуқуқҳо ва имтиёзҳо доранд?*

Боби 11

ҲУҚУҚҲОИ ИНСОН ВА ҲУҚУҚИ БАШАРДҶУСТОНА

§ 43. ҲУҚУҚҲОИ ИНСОН ВА ҚОИДАҲОИ БУРДАНИ ЧАНГ

1. Проблемаи ҳуқуқҳои инсон ва бурдани чанг

Дар ҷаҳони имрӯза ба ҳуқуқҳои инсон хавфу хатарҳои сершуморе таҳдид мекунанд ва яке аз хатарҳои аз ҳама ҷиддӣ низоъҳои мусаллаҳона мебошанд. Воқеаҳои дар таърих аз ҳама маълуми вайронкунии оммавии ҳуқуқҳои инсон, алалхусус воқеаҳои марбут ба қир кардан, ба асорат гирифтани шумораи зиёди аҳолии осоишта, несту нобудсозии шаҳрҳо ва мавзӯҳои аҳолинишини том маҳз ҳангоми ҷангҳо ба амал омадаанд. Ҳуқуқи байналмилалӣ башардӯстона аз фаҳмиши зарурати ҳифзи арзишмандии ҳаёт ва шаъну эътибори одамӣ, ҳамчунин амволи он дар давраи низоъҳои мусаллаҳона рушд кардааст. Ҳуқуқи ҳуқуқҳои инсон ва ҳуқуқи байналмилалӣ башардӯстона соҳаҳои гуногуни ҳуқуқи байналмилалӣ буда, вале бо якдигар алоқамандии зич доранд.

Ҳуқуқи байналмилалӣ ҳуқуқҳои инсон низоми меъёрҳои байналмилалӣ қарордодӣ ё муқаррарӣ аст, ки ба одам ё гурӯҳи одамон имконияти аз ҳукуматҳои рафтор ё афзалиятҳои муайян интизор шудан ва ё талаб кардани (ба таври дигар гӯем, таъмини) ҳуқуқҳо ва озодиҳоро дар соҳаҳои сиёсӣ, шаҳрвандӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, ки мансубияти ҷудонопазири ҳар як инсон ба сабаби ҳудуди табиати ӯ мебошанд, медиҳад.

Зери мафҳуми ҳуқуқи байналмилалӣ башардӯстона меъёрҳои қарордодҳои байналмилалӣ ва қоидаҳои муқаррарии аз ҷониби умум эътирофшудаи махсус ба ҳалли вазифаҳои башардӯстона равнакардашудаи бевосита дар натиҷаи низоъҳои мусаллаҳонаи дорои характери байналхалқӣ ва ғайрибайналхалқӣ пайдогашта ва бо мулоҳизоти характери башардӯстонадошта маҳдудсозии ҳуқуқҳои ҷонибҳои даргир оид ба интиҳоби усулҳо ва воситаҳои

бурдани чанг ё худ ашхосу амволи хифзшавандае фаҳмида мешавад, ки ба онҳо зарар расонда шудааст, ё расонда шуданаш мумкин аст.

Ҳуқуқи байналмилалии башардӯстона (ҲББ) ва ҳуқуқи ҳуқуқҳои инсон, ҳарчанд ба таври гуногун бошад ҳам, ба хифзи ҳаёт, саломатӣ ва шаъну эътибори инсон нигаронида шудаанд. Аз ин рӯ ҳеч ҷои ҳайрат нест, ки бо вучуди фарқият дар тасвиятҳо баъзе муқаррароти онҳо наздик буда, ҳатто аз нигоҳи маънӣ ба ҳамдигар мувофиқ меоянд. Чунончи, масалан, ҳар ду соҳаи ҳуқуқ ҳам ҳаёти инсониро ҳимоя карда, шиканча, муносибатҳои ғайриинсондӯстона, таъбизро манъ мекунанд, ҳуқуқҳои асосиро бар ашхосе, ки нисбаташон истеҳсолоти судии ҷиноятӣ бурда мешавад, таҳким мебахшанд, дар худ муқарраротеро фаро мегиранд, ки марбут ба хифзи замон ва кӯдаконанд, ба масъалаҳои марбут ба ҳуқуқ ба ғизо ва хизматрасонии тиббии мӯътадил дахл мекунанд. Баробари ин ҲББ соҳаҳои аз доираи назари ҳуқуқӣ дурафтандаи ҳуқуқҳои инсон ҳангоми бурдани амалиётҳои ҷангӣ, мақоми комбатант (яъне шахси дар амалиётҳои ҷангӣ иштироккунанда) ва асири ҳарбӣ, хифзи нишонҳои Салиби Сурх ва Ҳилоли Аҳмар)- ро дар замоне фаро мегирад, ки ҳуқуқи ҳуқуқҳои инсон бо чунин ҷанбаҳои ҳаётии дар замони осоишта ба онҳо амали ҲББ паҳншаванда (озодии матбуот, ҳуқуқ ба ҷамъомадҳо, иштирок дар овоздиҳӣ ва корпартоӣ) сару кор дорад.

Мақсади ҳуқуқи ҳуқуқҳои инсон пеш аз ҳама таъмини шароитҳои мусоид барои зиндагист. То андозае дар бораи ҳуқуқи ба рушди шахсияти инсон мусоидаткунанда суҳан рондан мумкин аст. Консепсияҳо оид ба ҳуқуқҳои инсон иборат аз муқаррароте мебошанд, ки иҷрои онҳоро дар замони осоишта ва ҷанг пешбинӣ менамоянд. Баъзе ҳуқуқҳо дар вазъияти ҷанг ё вазъияти ғавқулодда метавонанд маҳдуд карда шаванд, масалан, ҳуқуқҳои озодии ҳаракат, озодии суҳан ва ғайра. Аммо чунин чораҳо бояд ба миқёси бӯҳрон мутавозӣ бошанд. Қабули онҳо дар асоси таъбиз ва вайрон кардани меъёрҳои дигари ҳуқуқи байналмилалӣ бо фарогирии ҳуқуқи байналмилалии башардӯстона манъ аст. Аз ӯҳдадорихо оид ба баъзе ҳуқуқҳо, масалан, чун манъи истифодаи шиканча дар ягон ҳолат ва ба ҳеч вачҳ даст кашидан лозим нест.

Меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалии башардӯстона чунин шароитҳои фароҳам меоранд, ки инсон шаъну эътибори худро гум накарда, битавонад хатару зӯрварихои низои мусаллаҳонаро паси сар намояд. Ин ҳуқуқ инсон ва муҳити иҷтимоии вай (оила, хона ва ғайра)-ро эҳтиёт карда, дурнамоҳои нави рушдро боз намесозад. Биноан, сухан дар бораи зинда мондан, дар бораи низоми кӯшандаи ниғаҳдории инсон меравад, на ба вай пешниҳод кардани имкониятҳо барои беҳтар зиндагӣ кардан.

Дар рӯзҳои мо давлатҳо вазифадоранд, ки ҳадди ақали кафолатҳои башардӯстонаи ба ном «ҷавҳари тағйирнаёбанда»-и ҳуқуқҳои инсонро дар ҳама гуна ҳолатҳо – чи дар замони осоишта ва чи дар замони ҷанг-риоя кунанд.

Ин кафолатҳо инҳоянд:

- ҳуқуқ ба ҳаёт;
- манъи шиканҷа ва дигар намудҳои муносибат ва ҷазои бераҳмона, ғайриинсонӣ ё таҳқиркунандаи шаъну эътибор;
- манъи ғуломӣ, хариду фурӯши ғуломон ва ҳолати асорат;
- норавоии маҳрум кардан аз озодӣ танҳо ба он асос, ки шахс қудрат надорад кадом як ӯҳдадории қарордодиро ба ҷо орад;
- норавоии ба қонуни ҷиноятӣ додани қувваи мутақобила (яъне барои кирдоре, ки дар лаҳзаи содир шуданаш ҷиноят нест, ҳеч кас суд карда намешавад);
- ҳуқуқи ҳар инсон ба эътирофгардӣ ҳамчун субъекти ҳуқуқӣ (яъне одам дар ягон ҳолат аз ёрии ҳуқуқӣ маҳрум буда наметавонад);
- ҳуқуқи ҳар кас ба озодии афкор, вичдон ва дин.

Ба ҳам вурудшавии (омезиши) ҳуқуқи ҳуқуқҳои инсон ва ХББ аз он шаҳодат медиҳанд, ки ҷанг ва сулҳ, низоъҳои ғайрибайналхалқӣ ва байналхалқӣ, ҳуқуқи байналмилалӣ ва ҳуқуқи дохилӣ беш аз пеш зичтар бо ҳам омезиш меёбанд.

2. Ҷиҳатҳои асосӣ ва мафҳуми ҳуқуқи байналмилалии башардӯстона

Қарордодҳои асосии Ҳуқуқи байналмилалии башардӯстона (ХББ) чор Конвенсияи Женевагӣ (КЖ) ва ду Протоколи иловагӣ (ПИ) ба онҳо мебошанд, ки ҳифзи категорияҳои муайяни

одамонро ҳангоми низоъҳои мусаллаҳонаи характери байналхалқӣ ва ғайрибайналхалқӣ дошта пешбинӣ менамоянд.

ҲББ пеш аз ҳама онҳоеро ҳимоя мекунад, ки дар амалиётҳои ҷангӣ иштирок намекунанд ё иштирок намуданро қатъ кардаанд. Конвенсияҳои Женевагии нисбат ба низоъҳои мусаллаҳонаи байналхалқӣ истифодашаванда ба муносибат бо захмиён ва беморон дар артишҳои амалкунанда (КЖ I), захмиён, беморон ва дучори ғарқшавии киштиҳо гардида аз ҳайати қувваҳои мусаллаҳ дар баҳр (КЖ II), асирони ҳарбӣ (КЖ III) ва аҳолии осоишта (КЖ IV) бахшида шудаанд. Конвенсияи охири ҷамчунин ашхоси дар дохили мамлакат ҷойивазкарда, занҳо, кӯдакон, гурезаҳо, ашхоси бетатабаа, журналистон ва баъзе категорияҳои дигари аҳолиро фаро мегирад (КЖ IV ва ПИ 1).

Дар муқаррароти нисбати низоъҳои мусаллаҳонаи характери ғайрибайналхалқӣ дошта истифодашаванда ҷамчунин дар бораи муносибат бо ашхосе, ки дар амалиётҳои ҷангӣ иштирок намекунанд, ё иштирок намуданро қатъ кардаанд, суҳан меравад. Ҳифзи аҳолии осоишта ҷамчунин бо меъёрҳои пешбинӣ мешавад, ки ба бурдани амалиётҳои ҷангӣ дахлдоранд. Чунончи, ҷонибҳои дар низоъ иштирокдошта бояд ҳама вақт байни комбатантҳо ва ғайрикомбатантҳо, байни объектҳои ҳарбӣ ва ғайриҳарбӣ фарқият гузоранд. Чи аҳолии осоишта умуман ва чи одамони алоҳидаи ғайриҳарбӣ набояд дучори ҳамла гарданд. Ҷамчунин ҳамла овардан ба объектҳои ҳарбӣ, агар он ба аҳолии осоишта ё объектҳои граждани хисороти аз ҳад зиёд орад, мумкин нест.

Бо Конвенсияҳои Женевагӣ воситаҳои равон бурдани ҷанг миёни давлатҳо бо мақсади кам кардани хавф ба ҳаёти аҳолии осоишта муайян карда шудаанд. Аз ҷумла истифодаи гуруснагӣ байни аҳолии осоишта ҷамчун усули бурдани амалиётҳои ҷангӣ манъ гардида, ҷамчунин нобуд сохтани захираҳои воситаҳои таъмини ҳаёти аҳолӣ (хӯрокворӣ, об ва ғайра) манъ карда мешавад. Таъсиси минтақаҳои махсуси озод аз объектҳои ҳарбӣ, ки дучори ҳамлаҳо намешаванд, пешбинӣ мегардад. Захмиёнро аз майдони ҷанг берун овардан ва дар сурати зарурат ба онҳо кӯмаки тиббӣ расонда, баҳри нигоҳдории ҳаёташон шароитҳои зарурӣ фароҳам овардан лозим аст ва ғайра.

Ҳуқуқи башардӯстона, тавре гуфтем, ҳуқуқҳои асосии инсонро дар вақти низоъҳои мусаллаҳона ҳифз менамояд, ки

муҳимтарини онҳо ҳуқуқ ба ҳаёт мебошад. Ҳуҷҷатҳои асосии ҲББ куштор ё сӯиқасдро ба ҳаёти захмиён, беморон, асирони ҳарбӣ, аҳолии осоишта манъ мекунад. Вай ҳамчунин куштани душманеро, ки силоҳ ба замин гузоштааст, таслим шудааст, ё қудрати ҳимояи худ надорад, манъ менамояд. Дар айни замон куштани чанговарон аз ҳайати қувваҳои мусаллаҳи душман дар вақти амалиётҳои ҷангӣ қонуни ҳисобида мешавад.

Механизмҳои ҳуқуқи байналмилалии башардӯстона танҳо дар вақти низоъҳои мусаллаҳона мавриди истифода қарор мегиранд. Ҳуқуқи байналмилалии башардӯстона ду навъи низоъҳои мусаллаҳонаро ҷудо мекунад. Инҳо **низоъҳои мусаллаҳонаи байналхалқӣ ва ғайрибайналхалқӣ** мебошанд. Асоси чунин фарқиятгузори асосан сарҳади давлатӣ аст.

Агар низоъи мусаллаҳона байни ду ва зиёда аз он давлатҳо сар занад, чунин низоъ ҳатто дар сурате, ки тарафҳои даргир ҳолати ҷангро эътироф намекунанд, низоъи байналхалқӣ доништа мешавад.

Низоъи мусаллаҳонаи байналхалқӣ ҳама гуна истифодаи қувваҳои мусаллаҳ аз тарафи як давлат бар зидди давлати дигар мебошад.

Дар мавриди низоъи мусаллаҳонаи байналхалқӣ ҳамаи чор Конвенсияи Женевагӣ ва Протоколи иловагии 1 истифода мегарданд.

Навъи дигар низоъи мусаллаҳонаи характери ғайрибайналхалқӣ дошта мебошад.

«Низоъҳои мусаллаҳонаи характери ғайрибайналхалқӣ дошта низоъҳои «дар ҳудуди кадом як ҷониби олии қарордодбаста байни қувваҳои мусаллаҳ ва қувваҳои мусаллаҳи зиддиҳуқуматӣ ё дигар гурӯҳҳои муташаккили мусаллаҳ ба амалояндаест, ки зери фармонфармоии масъулиятмандона қарор дошта, дар қисме аз ҳудуди он чунин назорате мебарад, ки имконият медиҳад амалиётҳои ҷангии доимӣ ва мувофиқакардашуда гузаронида шаванд».

Моддаи 1-и Протоколи иловагии II ба КЖ 1.

Сабабҳои сар задани низоъҳои мусаллаҳонаи характери ғайрибайналхалқӣ дошта метавонанд риоя нагардидани ҳуқуқҳои ақаллиятҳо ё вайрон карда шудани ҳуқуқҳои инсон аз тарафи режимҳои диктаторӣ ва ё шикасти ҳокимият бошанд, ки дар натиҷаи он гурӯҳҳои гуногун барои ҳокимият мубориза мебаранд. Давлатҳо тадриҷан дарк кардаанд – зӯроварӣ ва истифодаи силоҳ дар давраи ҷангҳои шаҳрвандӣ боиси ҳамон азиятҳо ва харобкориҳои мегарданд, ки дар вақти ҷанги байни давлатҳо ба амал меоянд. Ин дар ниҳояти қор ба истифодаи меъёрҳои ҳуқуқи башардӯстона инчунин дар давраи низоъҳои мусаллаҳонаи характери ғайрибайналхалқӣ дошта оварда расонд. Чунончи, дар сурати шиддати муайяни низоъи мусаллаҳонаи характери ғайрибайналхалқӣ дошта Протоколи иловагии II ва моддаи 3 истифода мешавад, ки барои ҷор Конвенсияи Женевагӣ умумӣ мебошад.

Ҳадафи асосии ҳуқуқи байналмилалии башардӯстона муваффақ шудан ба мувозинати байни талабҳои зарурати ҷангӣ ва башардӯстӣ аст. Вай пеш аз ҳама бо манъ кардани навъҳои ҷудоғонаи амалиёт дар вақти низоъҳои мусаллаҳона, масалан, амалҳои бераҳмона, ғоратгарӣ ва бедодгарии дигар ба даст меояд. Аз нуқтаи назари ҳуқуқи башардӯстона амалҳои ҷудоғонаи ҷангӣ, масалан, истифодаи маводи захрнок ва газҳои захролудкунанда рӯи рост рад карда мешавад. Ғайр аз тадбирҳои нишондодашуда муқаррароте мавҷуданд, ки истифодаи меъёрҳоро нисбати ҳимоя танзим менамоянд, масалан, қормандони тиб, ба ҷуз ҳолатҳои, ки дар амалиётҳои ҷангӣ бевосита иштирок мекунанд, набояд объекти ҳамла гарданд. Ғайр аз ин ҷонибҳо барои ҷустуҷӯи захмиён ва ҳалокшудагон, то андозае, ки вазъи ҷангӣ имконият медиҳад, бояд тадбирҳо андешанд.

Чун қоида, ҲББ чунин принципҳои асосӣ дорад:

- **Таносуби истифодаи қувва;**
- **Манъи ҳамлаварӣ ба аҳолии осоишта;**
- **Зарурати фарқ кардани ашхоси дар амалиётҳои ҷангӣ иштироккунанда ва аҳолии осоишта.**

Бо мақсади кам кардани оқибатҳои манфии низоъҳои мусаллаҳона маҳдудсозии интиҳоби усулҳо ва воситаҳои бурдани ҷанг аҳамияти махсус пайдо мекунад. Онҳо пеш аз ҳама дар манъсозии усулҳои ғайриинсонии бурдани ҷанг ифода меёбанд. Масалан, ҳамлаорӣ зери «ҳимояи» байрақи сафед,

ғайри таъинот истифода кардани нишонҳои (эмблемаҳои) фарқкунанда, махсусан нишонҳои Салиби Сурх ва Ҳилоли Аҳмар, манъ аст. Додани фармони «касеро зинда нагузоштан», ҳамлаоварӣ ба онҳое, ки аз саф баромадаанд ва ғайра манъ мебошад.

Навъи дигари тадбирҳо манъи истифодаи навъҳои алоҳидаи силоҳҳо дар вақти низоъҳои мусаллаҳона ба шумор меравад. Ин пеш аз ҳама ба манъи истифодаи силоҳҳо ва снарядҳои марбут аст, ки «қодиранд харобиҳо ва азиятҳои аз ҳад зиёд ба бор оранд». Истифодаи лавозимоти ҷангии тарканда ва оташгиранда, захрҳо, силоҳҳои захролудкардашуда, минаҳои дар баҳр озодона шинокунанда манъ карда мешавад. Ба шумули навъҳои мушаххаси силоҳҳо ва лавозимоти ҷангии бо Конвенсияи СММ аз 10 октябри соли 1980 манъкардашуда тиккаҳои ҷангии ноаён, минаҳо, минаҳои фиребанда, силоҳҳои оташангез дохил мешаванд. Истифодаи силоҳҳои қатли ом, аз ҷумла газҳои захролудкунанда боиси нигаронии ҷиддӣ мегарданд. Ҳамчунин истифодаи силоҳҳои кимиёвӣ, бактериологӣ ва захролудкунанда манъ аст.

Аз мавқеи ҳуқуқи байналмилалӣ барои инсоният силоҳи ҳастай (ядрой) ҳатари махсус дорад. Дар шароити ҳозира як силсила қарордодҳои ҳастанд, ки махсус ба танзими муносибатҳо дар ин соҳа нигаронида шудаанд. Ба сифати мисол Қарордод дар бораи паҳн накардани силоҳи ҳастай аз 1 июли соли 1968, Қарордод дар бораи таҳқиқ ва истифодаи фазои кайҳон аз 27 январи соли 1967, Қарордод дар бораи манъи ҷойгирсозии яроқи ҳастай дар рӯи баҳрҳо ва уқёнусҳо ва дар қарри онҳо аз 11 феввали соли 1971 ва ғайраро қайд кардан мумкин аст.

Ҳуқуқи байналмилалӣ башардӯстона шахси мулкӣ ва аҳолии мулкиро ҷудо мекунад.

Шахси мулкӣ кист?

Шахси мулкӣ ҳар як шахсе мебошад, ки ба ягон гурӯҳи хизматчиёни ҳарбӣ, сарбозони халқӣ, аъзои дастаҳои ихтиёрӣ ва ҳаракатҳои муқовиматкунанда ё ашхоси дигар мансуб набуда, озодона бо худ силоҳ гирифта мегардад ва қонунҳо ва оинҳои ҷангро риоя мекунад.

Аҳолии мулкӣ кист?

Аҳолии мулкӣ аз ҳамаи ашхосе, ки шахсони мулкӣ мебошанд, иборат аст.

Шахси мулкӣ ва аҳолии мулкӣ ба ҳеҷ вачҳ дучори ҳамла намешаванд; амалҳои зӯроварӣ ва ё таҳдидҳо бо мақсади тарсондани аҳолии мулкӣ, ҳамчунин гузаронидани амалҳои алоҳидаи террористӣ манъ аст. Аҳолии мулкиро барои муҳофизати объектҳои ҳарбӣ аз ҳамлаи душман ё барои безарар нигоҳ доштани объектҳои ҳарбӣ истифода бурдан мумкин нест.

Меъёрҳои ҳуқуқи башардӯстона барои категорияҳои алоҳидаи қисми нозуки аҳолии мулкӣ, аз ҷумла занҳо, кӯдакон, мӯйсафедон, захмиён ва беморон ҳифзи махсусро дар назар дорад.

Масалан, ҳангоми низоъҳои мусаллаҳона нисбати занҳо принсипи инсондӯстонаи муносибат паҳн мегардад, ки маънояш эҳтиром ба ҳаёт, дахлнопазирии ҷисмонӣ ва маънавияш лату кӯб, шиканҷа ва ғайра мебошад. Занҳо аз ҳама гуна сӯиқасдҳо ба номуси онҳо, аз маҷбурсозӣ ба фоҳишагарӣ ва умуман аз сӯиқасд ба маънавияти онҳо, сарфи назар аз мансубияти миллӣ, наҷод, синну сол ва вазъи иҷтимоиашон махсус ҳимоя карда мешаванд.

Категорияи дигари ашхоси ниёзманди ҳифзи махсус кӯдакон мебошанд. Кӯдакон ҳамчун қисми аҳолии мулкӣ ба меъёри ҳуқуқи байналмилалӣ башардӯстона мувофиқ меоянд ва мутобиқан ба ин бо ҳимоя ва кӯмак таъмин карда мешаванд. Ин маънии ба кӯдакон озодона фиристодани ҳар гуна тӯҳфаю маҳсулот, расонидани кӯмакҳои зарурӣ ба муассисаҳоеро дорад, ки кӯдакон зери парастории онҳо қарор доранд ва ғайра. Ба кӯдакон –сарбозон вазъи махсус пешбинӣ мешавад.

Меъёрҳои ҳуқуқи башардӯстона ҳифзи захмиён ва беморонро пешбинӣ менамояд. Онҳо, сарфи назар аз он ки ба кадом ҷониби низоъ мутааллиқанд, бояд аз эҳтиром ва ҳифозат бархурдор бошанд, ба онҳо кӯмаки тиббӣ расонда мешавад, бо онҳо бояд муносибати инсондӯстона кунанд, онҳо бояд аз беадолатӣ, аз таарузҳои имконпазир ба дахлнопазирии шахсият ҳифз карда шаванд.

Дар низоъи мусаллаҳонаи байналхалқӣ қисми асосии иштирокдоронро комбатантҳо ташкил мекунанд.

Кихоро комбатант номидан мумкин аст?

Ашхоси шомили ҳайати қувваҳои мусаллаҳи ҷониби дар низоъ буда комбатантҳо ҳисобида мешаванд, яъне онҳо ҳуқуқ доранд, ки дар амалиётҳои ҷангӣ бевосита иштирок кунанд.

Пас ҳар як сарбози қувваҳои мусаллаҳи давлат комбатант, яъне иштирокдори амалиётҳои ҷангӣ аст. Аммо ба комбатантҳо озодии пурра дода намешавад, зеро интиҳоби воситаҳо ва усулҳои бурдани амалиётҳои ҷангӣ бо ҳуқуқи байналмилалии башардӯстона маҳдуд карда мешавад.

Меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалии башардӯстона муносибати инсондӯстонаро бо асирони ҷарбӣ, яъне асирони қонунан иштирокдори амалиётҳои ҷангӣ буда дар назар дорад.

Асирони ҷарбӣ кистанд?

Асирони ҷарбӣ ашхоси аз ҷумлаи ҳайати қувваҳои мусаллаҳи яке аз ҷонибҳои дар низоъи мусаллаҳона иштирокдошта мебошанд, ки вақти низоъи мусаллаҳонаи байналхалқӣ ба ҷониби дигар асир афтаанд.

Асирони ҷарбӣ вазъи ҳуқуқи худро аз лаҳзае, ки асир меафтанд, то бозгашт ба мамлакати мансубияти шаҳрвандиашон нигоҳ медоранд.

Асирони ҷарбиро дучори шиканча ё муносибатҳои бераҳмона кардан нашояд, ба онҳо мукотибот бо ҳешовандон, гирифтани муросилот (посилкаҳо) бояд иҷозат дода шавад. Онҳое, ки гирифтори бемориҳои вазнинанд, чун вазъи саломатиашон имкон дод, бояд феврал ба мамлакати шаҳрвандӣ ё ҷои истиқоматиашон баргардонда шаванд.

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: ҳуқуқи ҳуқуқҳои инсон, ҳуқуқи байналмилалии башардӯстона, низоъҳои мусаллаҳонаи характери байналхалқӣ ва гайрибайналхалқӣ дошта, шахси мулкӣ, аҳолии мулкӣ, комбатантҳо, асирони ҷарбӣ, воситаҳо ва усулҳои бурдани ҷанг.

Саволҳо ва супоришҳо:

1. Тавсиф бахшед, ки ҳуқуқи байналмилалии башардӯстона дар кадом ҳолатҳо истифода бурда мешавад?

2. *Ҳамкориш байниҳамдигариш ҳуқуқи ҳуқуқҳои инсон ва ҳуқуқи байналмилалии башардӯстона чӣ гуна аст?*

3. *Дар ҳуҷҷатҳои байналхалқии ҳуқуқи башардӯстона кадом қоидаҳои бурдани ҷанг инъикос ёфтаанд?*

4. *Чӣ гуна низоъро низои мусаллаҳонаи гайрибайналхалқӣ меҳисобанд?*

§ 44. КОНВЕНСИЯҲОИ ЖЕНЕВАГӢ

1. Концепсияи Конвенсияҳои Женевагӣ

Асоси ҳуқуқи ҳозираи байналмилалии башардӯстонаро, чор Конвенсияи Женевагии ба ҳифзи ҷабрдидагони ҷанг бахшидашуда аз 12 августи соли 1949 ва ду Протоколи иловагӣ ба конвенсияҳои зикршуда аз 8 июни соли 1977 ташкил медиҳанд.

Ҳар кадоме аз конвенсияҳо аз меъёрҳои ҳифзи категорияҳои муайяни одамони аз ҷанг ҷабрдида иборатанд.

Бо ин мақсад ҳамаи конвенсияҳо инҳоро манъ мекунанд:

А) таарруз ба ҳаёт ва дахлнопазирии ҷисмонӣ, аз ҷумла ҳамаи навъҳои куштор, маъюбсозӣ, муносибати бераҳмона ва шиканча;

Б) гаравгонгирӣ;

В) таарруз ба шаъну эътибори инсонӣ, аз ҷумла муносибати озордиҳанда ва таҳкиркунанда;

Г) маҳкум кардан ва ба иҷро расонидани ҷазо бе қарори қаблии судии баровардаи суди босалоҳият дар сурати мавҷудияти кафолатҳои зарурии судии аз ҷониби миллатҳои мутамаддин эътирофшуда.

2. Муқаррароти асосии Конвенсияҳои Женевагӣ

Муқаррароти ҳамаи чор конвенсияро нисбатан муфассалтар дида мебароем.

Конвенсияи якуми Женевагӣ вазъи беморон ва захмиёнро дар артишҳои амалкунанда муайян менамояд. Аз ҷумла, захмиён ва беморон дар ҳама ҳолат бояд аз парасторию ҳифозат баҳраманд бошанд. Давлатҳои, ки ашхоси зикршуда дар ихтиёри онҳоянд,

бояд онҳоро бо муносибати инсондӯстона таъмин намоянд, ба табъизи онҳо вобаста ба миллат, чинс, наҷод ва ғайра роҳ надиҳанд. Таарруз ба ҳаёт ва шахсияти онҳо, маҳву қир кардани онҳо, шиканча додан ва бо онҳо гузаронидани озмоишҳои биологӣ, дидаву дониста бе ёрии тиббӣ гузоштани онҳо ва ғайра манъ аст. Эҳтироми махсусро занони бемору захмигашта сазоворанд. Дар ҳолатҳои маҷбур шудани давлат баҳри гузоштани захмиён ва беморони худ дар ҳудуди душман вай бояд баҳри нигоҳубини онҳо то ҳадде, ки амалиётҳои ҷангӣ имконият медиҳанд, як қисми ҳаёти санитарии худ ва лавозимоти барои онҳо заруриро низ онҳо гузорад.

Моддаи 15-и Конвенсияи I муқаррароти басо муҳиме дорад, ки мувофиқи он ҳама вақт ва алаҳусус баъди анҷоми муҳориба тарафҳои дар ҳолати ҷанг қарордошта барои ҷустуҷӯю дарёфт ва аз майдони ҷанг берун овардани захмиёну беморон ва эмин нигоҳ доштани онҳо аз ғоратгарӣ тамоми тадбирҳоро андешида, онҳоро бо нигоҳубини зарурӣ таъмин менамоянд. Онҳо ҳақ доранд бо мақсади берун овардани захмиёни дар майдони ҷанг боқимонда, бурдани онҳо ба ҷои беҳавф, ҳамчунин ба амал овардани мубодила ё андешидани тадбирҳо бобати таҳлилии онҳо аз муҳосира ё минтақаи истилошуда дар бораи мусолиҳа ё оташбас созиш банданд.

Тарафҳои даргир ҳаддалимкон ҳамаи маълумотҳои ба муқаррарсозии шахсияти захмиён, беморон ва ҳалокшудагонӣ ба дасти онҳо афтадаи душман мусоидаткунандаро бояд ба қайд гиранд.

Ба манфиати захмиён ва беморон ҳокимиятҳои ҳарбӣ метавонанд ба аҳоли бо даъвати ихтиёрӣ чамъ карда гирифтани ба онҳо нигоҳубин кардан (зери назорати худ) муроҷиат карда, барои одамони чунин даъватро пазируфта парасторӣ ва имтиёзҳои зарурӣ муқаррар намоянд. Ҳокимиятҳои ҳарбӣ вазифадоранд ба аҳоли ва муассисаҳои хайрхоҳ дар ноҳияҳои истилошуда иҷозат диҳанд, ки бо хоҳиши худ захмиён ва беморонро чамъ карда гирифта, ба онҳо кӯмакҳо ва нигоҳубини заруриро пешниҳод кунанд. Нуктаи асосӣ мутобиқи конвенсия ин аст – ҳеҷ кас барои он ки ба захмиёну беморон нигоҳубин кардааст, набояд таъқиб ё маҳкум карда шавад.

Конвенсияи дуюми Женевагӣ нисбати захмиён, беморон ва киштишикастагон дар баҳр истифода мешавад. Зимнан,

конвенсия ба киштишиканӣ фаҳмиши нисбатан васеътар мебахшад:

«...истилоҳи «киштишикаста» ба ҳама гуна киштишиканиҳо, сарфи назар аз ҳолатҳои руҳ додани онҳо аз ҷумла фурудони иҷбории ҳавопаймоҳо дар баҳр ё дар баҳр афтодан истифода бурда мешавад».

(Моддаи 12-и Конвенсияи Женеваги II)

Чун Конвенсияи 1 ин конвенсия ҳам ҷонибҳои дар ҳолати низоъ қарордоштаро вазифадор менамояд, ки барои захмиён, беморон ва киштишикастагон муносибату нигоҳубини инсондӯстонаро таъмин намоянд. Ҳама гуна таарруз ба ҳаёт ва шахсияти онҳо қатъиян манъ аст, яъне маҳву қир қардан, дучори шиканҷа, озмоишҳои биологӣ ва озмоишҳои дигар гардондани онҳо манъ карда шудааст.

Ба киштиҳои ҳарбии ҷонибҳои ҷангкунанда ҳуқуқ дода шудааст захмиён, беморон ва киштишикастагони дар киштиҳои ҳарбӣ-госпиталҳо, госпиталҳои ҷамъиятҳои хайриявӣ ва ё ҷойҳои дигар қарордоштаро, агар вазъи саломатии чунин ашхос барои бозгашти онҳо ба давлатҳои шаҳрвандиашон имконият диҳад, талаб карда гиранд.

Захмиён, беморон, киштишикастагони дар дасти душман қарордошта асирони ҳарбӣ маҳсуб мешаванд ва нисбат ба онҳо меъёрҳои марбут ба асирони ҳарбии ҳуқуқи байналмилалӣ истифода мегарданд. Дар чунин ҳолатҳо мамлақати асиргирифта ҳақ дорад, ки онҳоро дар ҳудуди худ нигоҳ дорад; ба бандари худ фириштад, ба бандари бетараф фириштад, ё онҳоро ба бандари тарафи душман интиқол диҳад.

Ҳангоми ба давлати бетараф супурдани захмиён, беморон ва киштишикастагон давлати бетараф вазифадор аст, ки дар ҳақиқи онҳо ғамхорӣ намояд ва тадбирҳо андешад, то ки онҳо дигар дар амалиётҳои ҷангӣ иштирок карда натавонанд.

Конвенсия давлатҳои ҷангкунандаро вазифадор месозад, ки баъди ҳар як муҳориба тамоми тадбирҳои заруриро андешанд, то ки киштишикастагонро ҷустуҷӯю дарёфт карда, ҳамаи маълумотҳои ба муқаррарсозии шахсияти онҳо мусоидаткунандаро ба қайд гиранд, онҳоро аз ғорат эминдоранд ва барояшон нигоҳубини заруриро таъмин кунанд. Ҳар

дафъа оид ба интиқоли захмиёну беморон аз минтақаҳои муҳосирашуда бо роҳҳои баҳрӣ созишномаҳо баста мешаванд.

Пешбинӣ мешавад, ки киштиҳои госпиталии таъиноташон расонидани кӯмак ба беморон ва захмиён ва киштишикастагон ва кашондани онҳо набояд дучори ҳамла ё боздошту дастгиркунӣ гарданд, онҳо бояд эҳтиром ва ҳифз карда шаванд. Муассисаҳои соҳилӣ, киштиҳои госпиталии сарфи назар аз ҳаҷму ғунҷоишашон аз ҷониби ҷамъиятҳои миллии Салиби Сурх истифодашаванда, нақлиёти санитарӣ, кормандони тиббӣ ва госпиталҳо ва ғайра аз парастории махсус бояд баҳраманд бошанд.

Конвенсияи сеюми Женевагӣ ба проблемаҳои муносибат бо асирони ҳарбӣ бахшида шудааст.

Конвенсия вазифадор менамояд, ки бо асирони ҳарбӣ муносибати инсондӯстона карда шавад. Ҳама гуна амали ғайриқонунии ба ҳалокати асири ҳарбӣ боисшуда ё саломатии ўро зери хатар гузоранда манъ аст ва чун ҷиддан вайрон кардани конвенсияи мазкур баррасӣ мешавад. Аз ҷумла асири ҳарбӣ набояд маъюбу маслуқ карда шавад ва мавриди озмоиши тиббӣ қарор гирад. Онҳо аз ҳимоя аз ҳама гуна зӯроварӣ ё тарсондану таҳқир кардан истифода мекунанд.

Давлати асирони ҳарбӣ дошта вазифадор карда мешавад, ки ниғаҳдории онҳоро таъмин намояд ва агар вазъи саломатии асирони ҳарбӣ талаб кунад, ба онҳо ёри зарурии тиббӣ расонад. Онҳо аз тарафи мамлакате, ки дар он қарор доранд, бояд бо шаҳодатномаи мувофиқ таъмин карда шаванд. Шароити ҷойгирсозии асирони ҳарбӣ дар лагерҳо бояд мисли шароити кӯшунҳои мамлакате бошад, ки асирони ҳарбӣ дорад. Биное, ки онҳо ҷойгиранд, бояд гарм ва равшан карда, аз намӣ ҳифз карда шавад, вояи шабонарӯзии хӯрок аз нигоҳи миқдор, сифат, гуногунрангӣ ва ғайра бояд кофӣ бошад. Асирони ҳарбӣ бояд бо кӯмаки зарурии тиббӣ таъмин карда шаванд, зарур аст, ки давра ба давра муоинаи тиббӣ ва дигар тадбирҳои таъминкунандаи зиндагии мӯътадили онҳо сурат гиранд.

Конвенсия ба ҷонибҳои ҷангкунанда имкониятҳои васеи бастании созишномаҳои махсусро оид ба ҳамаи масъалаҳои марбут ба беҳсозии вазъияти асирони ҳарбӣ пешниҳод менамояд: онҳо дар тамоми давраи нисбаташон истифода шудани конвенсия аз тамоми бартариҳои ин созишномаҳо бархурдор мешаванд.

Дар қисмати IV Конвенсия, ки бозгашти захмиёну беморон, ҳамчунин озод кардан ва бозгашти асирони ҳарбиरो баъди анҷом ёфтани амалиётҳои ҷангӣ пешбинӣ менамояд, қоидаҳои басо муҳим зикр гардидаанд.

Байни Конвенсияҳои Женевагӣ **Конвенсияи IV**, ки оид ба ҳифзи аҳолии осоишта дар вақти ҷанг қоидаҳои басо вусъатнокро муқаррар менамояд, махсус ҷудо мешавад.

Муқаррароти конвенсияи мазкур ба тамоми аҳоли, новобаста аз миллат, наҷод, дин ва ғайра, дахл доранд. Барои таъмини амнияти беморон, захмиён, пиронсолон, кӯдакони то 15-сола, занҳои ҳомиладор ва модарони кӯдаки то 7 сола дошта то саршавӣ ё баъди саршавии амалиётҳои ҷангӣ ташкил кардани минтақаҳои санитарӣ ва беҳавф пешбинӣ карда мешавад. Ҷонибҳои низоъкунанда барои ҳифзи категорияҳои муайяни аҳоли метавонанд бобати таъсиси минтақаҳои бетараф муоҳида кунанд.

Минтақаҳои дар ноҳияҳои ҷанг давоммекарда ташкилгардида барои ҳимояи ҳамаи ашхос, бе фарқиятгузори аз хавфу хатари ҷанг, ки дар амалиётҳои ҷангӣ иштирок надоранд ё дигар иштирок намеkunанд ва ҳангоми дар ин минтақаҳо будан ягон ҳел кори характери ҳарбӣ доштаро ба ҷо намеоранд, бетараф эътироф мегарданд.

(Моддаи 15-и Конвенсияи IV)

Фасли 11 Конвенсияи IV меъёрҳои ҳифзи умумиро, ки ба ҳамаи ашхоси ба низоъи мусаллаҳона фарогирифташуда паҳн мешаванд, таҳким мебахшад. Ин ба кафолатҳои расонидани ёрии тиббӣ ба эҳтиҷмандон, ҳамлу нақли захмиён ва беморон, сабуксозии сарнавишти кӯдакон, таъмини имконияти хабар додани ҷои худ ба аъзои оила ва аз онҳо гирифтани ахбори характери оилавидошта дахл дорад. Ҷонибҳои даргир бояд ба ҳамроҳшавии оила мусоидат кунанд, принсипи эҳтироми шахсият, шаъну эътибор, ҳуқуқҳои оилавӣ, эътиқоди динӣ ва маросим, одатҳо ва оинҳоро риоя намоянд. Онҳо ба муносибати инсондӯстона ва ҳимоя ҳақ доранд, муносибати бераҳмона бо онҳо ва ғорат кардан, гаравгонгирӣ ва ғайра манъ аст. Конвенсия ҳамчунин ҳуқуқи хориҷиёнро баҳри тарк кардани ҳудуди ҷонибҳои даргир таҳким мебахшад; ба давлати иштирокдори конвенсия додани ашхоси зерӣ парастории ӯ

қарордошта ба давлате, ки конвенсияро имзо накардааст, ҳамчунин ба давлате, ки он ҷо ин ашхос аз дучоршавӣ бо таъкибот ба сабаби эътиқоди сиёсиву динии худ хавф доранд, манъ карда мешавад. Умуман, Конвенсияи IV қоидаҳое муқаррар менамояд, ки тибқи онҳо ҳимоя аз худсарихо ва зӯроварихо нисбат ба ашхоси мулкӣ дар тобеияти душман афтода таъмин карда мешаванд.

3. Протоколҳои иловагӣ ба Конвенсияҳои Женевагӣ

Аммо конвенсияҳои зикршуда ба проблемаи ҳифзи аҳолии осоишта аз таъсироти бевоситаи ҷанг дахл накардаанд. Бинобар ин Кумитаи байналхалқии Салиби Сурх ба баррасии конфронси дипломатӣ ду Протоколи иловагиро ба Конвенсияҳои Женевагӣ таҳия карда пешниҳод намуд, ки 8 июни соли 1977 қабул карда шуданд.

Дар Протоколи 1 меъёрҳои нави марбут ба низоъҳои мусаллаҳонаи байналхалқӣ омадаанд, ки иловаҳои муҳиме ба ҳамаи Конвенсияҳои Женевагӣ мебошанд. Конвенсияҳо ва Протоколи 1 дар ҳамаи ҳолатҳо истифода шуда, то қатъшавии амалиётҳои ҷангӣ байни давлатҳои низоъкунанда ва дар ҳудудҳои истилошуда то қатъшавии истило давом мекунанд.

Протоколи 1 Конвенсияҳои Женевагиро нисбати ҳифзи захмиён, беморон ва киштишикастагон пурра месозад. Муқаррарот дар хусуси истифодаи силоҳ, тирҳо, мавод ва усулҳои бурдани ҷанг, ки қодиранд харобию азиятҳои аз ҳад зиёд ба бор оранд, боиси тавачҷӯҳи махсус аст. Дар Протокол манъ будани хисороти аз ҳад зиёд васеъ, дарозмӯҳлат ва ҷиддӣ ба муҳити табиӣ зикр шудааст. Дар Протокол ба ҳифзи аҳолии осоишта ва объектҳои граждани дикқати ҷиддӣ дода шудааст: ҷонибҳои даргир вазифадоранд, ки аҳолии осоишта ва комбатантҳо, ҳамчунин объектҳои граждани ва объектҳои ҳарбиро фарқ кунанд ва мутаносибан ба ин амалҳои ҳудро танҳо бар зидди объектҳои ҳарбӣ равона созанд.

Протоколи II аз 8 июни соли 1977, ки дар он меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалии башардӯстонаи марбут ба низоъҳои мусаллаҳонаи характери ғайрибайналхалқӣ дошта мавҷуд буда, ҳифзи башардӯстонаро ҳангоми ҷангҳои шаҳрвандӣ вусъат мебахшанд, иловаи муҳиме ба Конвенсияҳои Женевагӣ аз 12 августи соли 1949 мебошанд.

Мақсади асосии Протоколи II аз он иборат аст, ки ба низоъҳои мусаллаҳонаи ғайрибайналхалқӣ меъёрҳои асосии Протоколи I-ро оид ба ҳифзи аҳолии осоишта аз оқибатҳои амалиётҳои ҷангӣ паҳн намояд.

Умуман, Протоколи II баробари ҳифзи аҳолии осоишта ҳимоя ва нигоҳубини беморон, захмиён ва киштишикастагон, ҳифзи объектҳои барои зинда мондани аҳолии осоишта зарурӣ, ҳамчунин арзишҳои фарҳангӣ ва ғайраро муқаррар менамояд.

Ба ин тариқ, дар протоколҳои иловагӣ принципҳои асосии ҳуқуқии байналмилалии башардӯстона – маҳдудияти воситаҳои бурдани ҷанг, манъи ҳамлаоварӣ ба аҳолии осоишта, зарурати фарқиятгузорӣ байни ашхоси дар амалиётҳои ҷангӣ иштироккунанда ва аҳолии осоишта – таҳкими минбаъдаи қонунӣ ёфта, соҳаҳои истифодаи онҳо васеъ гардонда шудаанд.

Дар ташаккули ҳуқуқи байналмилалии башардӯстона ва таъмини ҳуқуқҳои одамон Кумитаи байналхалқии Салиби Сурх (КБСС) нақши махсус бозидааст. Ду протоколи иловагии соли 1977 ба Конвенсияҳои Женевагӣ ҳам маҳз бо ташаббуси КБСС қабул гардидаанд. Конвенсияҳои Женевагӣ дар айни замон қарордодҳои байналхалқии беш аз ҳама эътирофгардида маҳсуб мешаванд.

? Ба хотир оред, ки Кумитаи байналхалқии Салиби Сурх дар вақти низоъҳои мусаллаҳона чӣ кӯмакҳои мерасонад?

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: Конвенсияҳои Женевагӣ, протоколҳои иловагӣ ба Конвенсияҳои Женевагӣ, ҳифзи башардӯстона, минтақаҳои бетараф.

Саволҳо ва супоришҳо:

- 1. Конвенсияҳои I, II, III, IV Женевагӣ чиро ҳимоя мекунанд?*
- 2. Мундариҷаи ҳифзи ҳуқуқҳои инсонро дар вақти низоъҳои мусаллаҳона кушода диҳед.*
- 3. Дар яке аз низоъҳои мусаллаҳона ба Шумо зарур аст, ки захмиён ва асирони ҳарбиро ҳимоя кунед. Шумо тибқи Конвенсияҳои Женевагӣ чӣ тадбирҳои меандешед?*
- 4. Дар Конвенсияҳои Женевагӣ чӣ гуна қоидаҳои муносибат бо асирони ҳарбӣ пешбинӣ шудаанд?*

§ 45. ПРОБЛЕМАҲОИ ИШТИРОКИ КҶДАКОН ДАР НИЗОЪҲОИ МУСАЛЛАҲОНА

1. Ҷҳдадорихои давлатҳои иштирокдори низоъ нисбати иштирок накардани кӯдакон дар низоъҳои мусаллаҳона

Кӯдакон ва ҷанг – ду мафҳуми ба ҳам номувофиқ. Кӯдакон бояд ҳамаҷониба аз иштирок кардан дар амалиётҳои ҷангии эмин нигоҳ дошта шаванд. Бо вучуди ин бисёр вақт манъи пурраи иштироки кӯдакон дар амалиётҳои ҷангии ба назар номумкин менамояд: онҳоро ба сафҳои қувваҳои мусаллаҳ шомил месозанд ва чун ашхоси дар амалиётҳои ҷангии иштирокдошта ё кӯмаккунанда ба комбатантҳо ва ғайра ба асирӣ мегиранд. Мову Шумо аллақай медонем, ки дар доираи ҳуқуқи байналмилалии ҳуқуқҳои инсон ҷомеаи байналмилалӣ оид ба ҳифзи кӯдакон чӣ тадбирҳои меандешад. Чунончи моддаи 28-и Конвенсия дар бораи ҳуқуқҳои кӯдак ва Протоколи факултативӣ ба Конвенсия дар бораи ҳуқуқҳои кӯдак марбут ба иштироки кӯдакон дар низоъҳои мусаллаҳона аз 25 майи соли 2000 бевосита ба ин масъала бахшида шудаанд.

Давлатҳои иштирокдори Протоколи факултативӣ бояд ҳамаи чораҳои имконпазирро бинанд, то ки хизматчиёни ҳарбии ба синни 18 нарасида дар амалиётҳои ҷангии бевосита иштирок накунанд ва онҳо ба сафи қувваҳои мусаллаҳ умуман даъват карда нашаванд. Давлатҳои иштирокдори Протоколи факултативӣ, ки ба ҳар ҳол даъвати ихтиёрии ашхоси ба синни 18 нарасидаро имконпазир медонанд, ба чунин ашхос кафолатҳои муайяни таъминкунандаи ҳуқуқҳои онҳоро медиҳанд. Ба чунин кафолатҳо дахл доранд: чунин даъват характери ихтиёрий дорад; даъват бо розигии волидон ё парасторони ин шахс ба амал меояд; даъватшавандагон ба қувваҳои мусаллаҳ бояд бо вазифаҳои марбут ба адои чунин хизмат шинос карда шаванд; ин ашхос то даъвати худ ба хизмати ҳарбӣ дар бораи синну соли худ шаҳодатномаи бозътимод пешниҳод мекунанд (*қисми 3-и моддаи 3-и Протоколи факултативӣ*).

Дар ҳуқуқи байналмилалии башардӯстона низ муқаррароте ҳаст, ки бевосита ба масъалаи ҳифзи кӯдакон дар вақти низоъҳои мусаллаҳона дахл дорад. Дар Конвенсияҳои Женевагӣ

ва протоколҳои иловагӣ усули умумии ҳифзи кӯдакон чун ашхоси дар амалиётҳои ҷангӣ иштирокнамекарда ва ҳифзи махсуси онҳо ҳамчун ашхоси нисбатан заифу ниёзманди ҳимояи дигарон пешбинӣ гардидааст ва ниҳоят, чанд суҳан дар бораи кӯдакони дар амалиётҳои ҷангӣ иштирокнамекарда:

Дар протоколҳои иловагӣ ба Конвенсияҳои Женевагӣ чунин ҳадаф ба миён гузошта шуда буд; то ҳадде, ки имконпазир аст, ҷалби ашхоси ба синни 15 нарасида баҳри иштирок дар амалиётҳои ҷангӣ истисно карда шавад. Агар кӯдакон бар хилофи муқаррароти протоколҳо ба амалиётҳои ҷангӣ ҷалб карда шаванду асир афтанд, онҳо бояд аз парастории махсус бархурдор бошанд. Ғайр аз ин, кӯдакон, агар онҳо дар амалиётҳои ҷангӣ иштирок накунанд, чун қисми аҳолии осоишта аз ҳифзи махсус истифода мекунанд.

Аммо дар назди ҷомеаи ҷаҳонӣ вазифаи пурра истисно намудани иштироки кӯдакон дар низоъҳои мусаллаҳона ва таъмини тарбияи мӯътадили онҳо меистад. Давлатҳои иштирокдор бояд ҳамаи чораҳои имконпазирро бинанд, то кӯдакони ба синни 15 нарасида дар амалиётҳои ҷангӣ бевосита иштирок накунанд. Дар Протоколи 1 муқаррар гардидааст, ки ҳангоми ба қувваҳои мусаллаҳ ҷалб сохтани ашхоси 15-сола, вале ҳанӯз ба синни 18 нарасида давлатҳои иштирокдор бояд ба ашхоси нисбатан калонсолтар бартарӣ диҳанд.

Кӯдакон, чун қисми аҳолии осоишта, зери амали ҳамаи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ башардӯстонаи мансуб ба бурдани ҷанг қарор мегиранд. Аз ҷумла дар вақти низоъҳои байналхалқӣ кӯдакон таҳти парастории Конвенсияи IV Женевагӣ дар бораи ҳифзи аҳолии осоишта дар давраи ҷанг дар сурате, ки онҳо дар низоъи мусаллаҳона иштирок намекунанд, қарор мегиранд. Ин ба онҳо дахл доштани принсипи муносибати инсондӯстона бо одамон – эҳтиром ба ҳаёт, дахлнопазирии ҷисмонӣ рӯҳӣ, манъ будани ҳама гуна маҷбурсозӣ, лату кӯбҳо, шиканча доданҳо ва ғайраро дар назар дорад.

Дар давраи низоъҳои мусаллаҳонаи характери ғайрибайналхалқӣ дошта кӯдакон ҳамчун ашхоси дар амалиётҳои ҷангӣ иштирокнамекарда зери ҳимоя қарор мегиранд. Тибқи моддаи 3-и барои ҳамаи чор Конвенсияи Женевагӣ умумӣ дар вақти чунин низоъҳо кӯдакон ба муносибати инсондӯстона ҳақ доранд, таарруз ба ҳаёт ё шаъну

эътибори онҳо роҳ дода намешавад, ба онҳо бояд дахлнопазирии ҷисмонӣ таъмин карда шавад. Принципиҳои махсуси ҳифзи кӯдакон дар Протоколи I таҳким бахшида шудаанд. Мувофиқи он кӯдакон «аз эҳтироми махсус истифода мекунанд ва таъмини онҳо аз ҳама гуна тааррузҳои ноҷоиз таъмин карда мешавад. Ҷонибҳои низоъкунанда ҳифозату кӯмакero, ки ба сабаби синну сол ё ягон сабаби дигар лозиманд, таъмин мекунанд».

Чунин муқаррарот дар Протоколи II нисбати низоъҳои мусаллаҳонаи характери ғайрибайналхалқӣ дошта мавҷуд аст. Ба ин тариқ, ҳар ду Протоколи иловагӣ тадбирҳои махсуси ҳимояи кӯдаконро дар ҳолатҳои махсус – дар давраи низоъҳои мусаллаҳона пешбинӣ менамоянд.

Дар ҳуқуқи байналмилалии башардӯстона муқаррароти махсус дар бораи ҳифзи кӯдакон аз оқибатҳои амалиётҳои ҷангӣ мавҷуданд. Тибқи Протоколи I наваталлудшудагон бо захмиён баробар карда мешаванд. Кӯдакони то 15 сола ва модарони кӯдакони то 7 сола дошта ба категорияи аҳолии осоишта дохил шуда, онҳоро ба минтақаҳои санитарӣ ва беҳавфи таъсисдодаи тарафҳои дар низоъи мусаллаҳонаи байналхалқӣ иштирокдошта қабул кардан мумкин аст (*моддаи 14-и Конвенсияи Женевагии IV*). Онҳо бояд аз минтақаҳои забтгардида ва муҳосирашуда интиқол дода шаванд.

Протоколи I дар сурати зарурат таҳлиияи (эвакуатсияи) кӯдаконро аз минтақаҳои амалиётҳои ҷангӣ дар назар дорад. Протоколи II бошад, таҳлиияи кӯдаконро аз минтақаҳои амалиётҳои ҷангӣ дар вақти низоъи мусаллаҳонаи характери ғайрибайналхалқӣ дошта ба минтақаҳои нисбатан беҳавф дар ҳудуди ҳамон давлат пешбинӣ менамояд.

Конвенсияҳои Женевагӣ ва Протоколҳои иловагӣ муқаррар менамоянд, ки ҷонибҳои дар низоъи мусаллаҳонаи байналхалқӣ иштирокдошта вазифадоранд ба кӯдакон ҳифозату кӯмакро таъмин намоянд. Конвенсияи чоруми Женевагӣ дар назар дорад, ки «ҳар як ҷониби созишкунанда барои озодона гузаронидани... ҳамаи бастаҳои хӯрокворихои зарурӣ, либосҳо ва воситаҳои тақвиятбахшанда барои бачаҳои то 15 сола, занҳои ҳомила ва навзоида иҷозат медиҳад» (*моддаи 23*).

Чунин кафолатҳо бо як қатор муқаррароти дигари Конвенсияи IV Женевагӣ ва Протоколи I низ пешбинӣ шудаанд.

Ҳангоми тақсимои кӯмакҳои башардӯстона афзалият ба кӯдакон ва занони ҳомила дода мешавад. Тарафҳои созишкунанда бояд ба пайвастшавии оилаҳои дар натиҷаи низоъҳои мусаллаҳона ҷудошуда мусоидат кунанд. Давлати истилокарда бояд оид ба нигоҳдорӣ ва таълими кӯдакони یتим ё кӯдакони аз волидонашон ҷудошуда, агар онҳо бо ғамхорӣ волидон ё наздикон фаро гирифта нашуда бошанд, тадбирҳо андешад, таҳсили онҳоро таъмин намояд.

Дар Конвенсияи IV Женевагӣ ба ҳолатҳое, ки кӯдакон дар натиҷаи ҷанг یتим мегарданд, ё аз волидонашон ҷудо мешаванд, диққати алоҳида дода мешавад. Ҷонибҳои даргир вазифадоранд, ки оид ба таъмини нигоҳдорӣ ва тарбияи кӯдакони то 15 солаи бар асари ҷанг یتимгашта ва аз оилаҳои худ ҷудошуда тадбирҳо андешанд. Набояд роҳ дод, ки ин кӯдакон ба ҳоли худ гузошта шаванд, онҳоро мувофиқи имконият дар мамлакатҳои бетараф ҷойгир сохтан лозим аст.

2. Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳуқуқи байналмилалӣ башардӯстона

Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамаи чор Конвенсияи Женевагӣ ва ду протоколи иловагиро ба онҳо имзо кардааст. Ин ҳуҷҷатҳо дар мамлақати мо аз 26 феввали соли 1993 қувваи юридикӣ пайдо кардаанд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон ӯҳдадориҳои ба зимма гирифтаашро дар доираи чи ҳуқуқи ҳуқуқҳои инсон ва чи ҳуқуқи байналмилалӣ башардӯстона татбиқ намуда, баҳри таъмини он ки кӯдакони на танҳо ба синни 15, ҳатто ба синни 18 нарасида низ бевосита дар амалиётҳои ҷангӣ иштирок нанамоянд, тадбирҳои ҳамаҷониба меандешад. Чунончи, тибқи қонун «Дар бораи ӯҳдадориҳои умумии ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ» дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон мардони аз 18 то 27 сола ба хизмати ҳатмии ҳарбӣ даъват карда мешаванд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон ӯҳдадор шудааст тамоми тадбирҳоро меандешад, то ки ҳам калонсолон ва ҳам кӯдакон дар давраи низоъҳои мусаллаҳона аз ҳуқуқҳои худ, инчунин татбиқу ҳолати ҳифзи онҳо бохабар карда шаванд.

Ин чорабиниҳо ба риояи минбаъдаи ҳуқуқҳои дар қарордодҳои байналмилалӣ ва қонунгузориҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳкимёфтаи кӯдакон мусоидат карда, баҳри татбиқ

ва ҳимояи ҳамаҷонибаи онҳо дар сурати вайрон карда шуданашон шароитҳои зарурӣ фароҳам меорад.

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: *кӯдакон-комбатантҳо, даъвати ихтиёрӣ, қувваҳои мусаллаҳ, парасторӣ, таҳлия.*

Саволҳо ва супоришҳо:

1. *Низоъҳои мусаллаҳона ба ҳаёти кӯдакон чӣ гуна таъсир мерасонанд?*

2. *Нақл кунед, ки ӯҳдадорихои мамлакатҳои аъзо ё ҷонибҳои шиширокдори низоъи мусаллаҳона бобати қабули тадбирҳо оид ба шиширок накардани кӯдакон дар амалиётҳои ҷангӣ аз чӣ иборат аст?*

3. *Ба меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ башиардӯстона таъя оварда, дар бораи вазъи ҳуқуқи кӯдакони ба амалиётҳои ҷангӣ ҷалбкардашуда нақл кунед.*

Фасли 2

ФАРҲАНГИ ҲУҚУҚҲОИ ИНСОН – АСОСИ РУШДИ ҶОМЕАИ ШАҲРВАНДӢ ВА ЭЪТИДОЛИ ДАВЛАТ

Боби 12

ФАРҲАНГИ ҲУҚУҚҲОИ ИНСОН ВА ФАРҲАНГИ ҲУҚУҚӢ

§ 46. МАФҲУМҲОИ ФАРҲАНГИ ҲУҚУҚҲОИ ИНСОН ВА ФАРҲАНГИ ҲУҚУҚӢ

1. Мафҳуми фарҳанги ҳуқуқӣ

Фарҳанг- чун сиёсат, иқтисодиёт, соҳаи иҷтимоии ҳаёти ҷамъият - он соҳаи муносибатҳои ҷамъиятист, ки дар он арзишҳо ва идеалҳои умумибашарӣ ташаккул ёфта, дар инсон оғози эҷодиёт ифодаи худро пайдо мекунад. Фарҳанг ба маънии васеъ ҳамаи дастовардҳои инсоният, ҳамаи он чизҳоест, ки инсон офаридааст. Фарҳанг дар худ иттилооти ғайригенетикиеро, ки инсоният дорад, фаро мегирад. Мо онро фарҳанги рӯҳӣ (илм, санъат, дин, афкори солим); фарҳанги моддӣ, барандагони моддии дониш (забон, китобҳо, суратҳову расмҳо ва ҳама гуна ашёи эҷодиёт ва санъат – мизҳо, пиёлаҳо ва ғайра, ки инсон офаридааст); фарҳанги иҷтимоӣ (яъне усулҳои амалиёти байниҳамдигарӣ, механизмҳои рафтори инсон (одат, расму оинҳо, малакаҳои касбӣ) меномем.

Фарҳанг (аз лотинии *cultura* – парваридан, тарбия, омӯзиш, рушд, эҳтиром) сатҳи таърихан муайяншудаи рушди ҷомеа, қувваҳои эҷодӣ ва лаёқатмандии инсон аст, ки дар навъҳо ва шаклҳои ташкили ҳаёт ва фаъолияти одамон, дар муносибатҳои байниҳамдигарии онҳо, инчунин дар арзишҳои моддию рӯҳии офаридаи онҳо ифода мегардад.

Фарҳанги ҳуқуқӣ қисми ҷудонопазири фарҳанги умумии халқ буда, замина бар ибтидои он дорад, таҷассуми сатҳи рушди он, мафкураи халқ мебошад. Зери мафҳуми фарҳанги ҳуқуқӣ маҷмӯи мураккаби зухуроти ҳаёти ҳуқуқӣ (муносибатҳои

ҳуқуқӣ, қонуният, тартиботи ҳуқуқӣ, рафтори ҳуқуқӣ, шуури ҳуқуқӣ ва ғайра) фаҳмида мешавад, ки бояд вазифаи дар ҷамъият фароҳам овардани фазои ахлоқӣ- ҳуқуқиро ба ҷо орад. Фазои ахлоқӣ – ҳуқуқии ҷамъият озолии воқеии рафтори шахсиятро кафолат дода, дар якҷоягӣ бо масъулиятмандӣ дар назди ҷомеа ҳуқуқҳои ӯ, ҳифзи иҷтимоӣ ва эҳтироми шаъну эътиборашро таъмин менамояд, яъне инсонро дар маркази равандҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ мегузорад. Ташаккули фарҳанги ҳуқуқӣ наметавонад раванди асосдошта бар рушди дигар навъҳои фарҳанг – сиёсӣ, ахлоқӣ, эстетикӣ бошад.

Фарҳанги ҳуқуқӣ вазъи шуури ҳуқуқӣ, қонуният, мукаммалии қонунгузорӣ ва амалияи юридикӣ ифодакунандаи мавҷудият ва рушди ҳуқуқ ҳамчун арзиши иҷтимоӣ, яъне як навъ «сарвати юридикӣ»-и ҷомеа мебошад.

Вобаста ба баранда фарҳанги ҳуқуқиро ба фарҳанги ҳуқуқии шахсият, фарҳанги ҳуқуқии ҷомеа ва фарҳанги ҳуқуқии гурӯҳи касбӣ- ҳуқуқшиносон ҷудо мекунанд, ки ҳама бо якдигар алоқаманданд. Масалан, фарҳанги ҳуқуқии ҷомеа ҳамеша сатҳи фарҳанги ҳуқуқии шахсиятҳои алоҳида ва фарҳанги ҳуқуқии ҳуқуқшиносонро инъикос менамояд.

Фарҳанги ҳуқуқии ҷомеа пеш аз ҳама аз сатҳи рушди шуури ҳуқуқии аҳоли, яъне аз он вобаста аст, ки аҳоли чунин хирқаҳои ҳуқуқиро чун арзишмандии ҳуқуқҳо ва озодиҳои инсон, арзишманди тартиботи ҳуқуқиро ҳангоми ҳалли баҳсҳо, ҷустуҷӯи созишҳо ва ғайра то ҷӣ андоза амиқ аз худ кардаанд, аҳоли аз нигоҳи ҳуқуқӣ ба кадом андоза огоҳ аст, муносибати эмосионалии аҳоли ба қонун, суд, мақомоти гуногуни ҳифзи ҳуқуқ, воситаҳо ва тартиботи юридикӣ ҷӣ гуна аст, муқаррароти аҳоли ба риояи (риоя накардани) нишондодҳои ҳуқуқӣ ҷӣ тавр аст ва ин **унсури аввалини фарҳанги ҳуқуқӣ** мебошад. Сатҳи рушди шуури ҳуқуқӣ танҳо дар фаъолияти воқеии ҳуқуқӣ, дар қоидаҳои рафтор аён мегардад. Бинобар ин **унсури дуюми сохтори фарҳанги ҳуқуқӣ сатҳи рушди фаъолияти ҳуқуқӣ** мебошад. Фаъолияти ҳуқуқӣ аз қисматҳои назарӣ – фаъолияти ҳуқуқшиносон, омӯзишӣ- фаъолияти донишҷӯён ва шунавандагони мактабҳо ва таълимгоҳҳои олии ҳуқуқшиносӣ ва ғайра ва амалӣ – фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ ва

ҳуқуқтатбиққунӣ, аз ҷумла истифодаи ҳуқуқ иборат аст. **Унсури сеюми** фарҳанги ҳуқуқии ҷомеа сатҳи инкишофи тамоми низоми санадҳои юридикӣ, яъне матни ҳуҷҷатҳои мебошад, ки дар онҳо ҳуқуқи ҳамон ҷомеа ифода гардида ва таҳким бахшида мешавад.

Барои арзёбии фарҳанги ҳуқуқии ҷомеа низоми қонунгузорӣ аҳамияти аз ҳама муҳимтар дорад. Масалан, дар моддаи 10-и Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳким ёфтани муқарраротро дар хусуси он ки агар қонунҳои ҷумҳурӣ ба санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ эътирофшуда мутобиқат накунад, меъёрҳои санадҳои байналмилалӣ амал мекунад, чун қомеъии барҷастаи низоми қонунгузори Тоҷикистон арзёбӣ қардан мумкин аст.

2.Мафҳуми фарҳанги ҳуқуқҳои инсон

Бо фарҳанги умумибашарӣ умуман ва сатҳи рушди фарҳанги ҳуқуқӣ мафҳуми дигари фарҳанг – фарҳанги ҳуқуқҳои инсон алоқаманд аст.

Фарҳанги ҳуқуқҳои инсон қисми таркибии фарҳанги рӯҳӣ аст, ки низоми донишҳо, тамоюлҳо ва ақидаҳои арзишманд, эҳсосоти равонии ба эътироф ва эҳтироми шаъну эътибори инсон асосёфта, ҳуқуқҳо ва озодиҳои ӯ, ҳамчунин малакаҳо ва маҳоратҳои амалии татбиқи ҳифзи онҳоро менамояд.

Фарҳанги ҳуқуқҳои инсон падидаи мураккаб, том ва бисёрҷабҳаи иборат аз унсурҳои чун дониш, муқаррароти ҷаҳонбинона ё ақидаҳо, эҳсосот, малакаҳо ва маҳоратҳои дар амалиёти мунтазами байниҳамдигарӣ буда аст.

Барои ташаккул додани сатҳи баланди фарҳанги ҳуқуқҳои инсон дар ҷомеа зарур аст, ки худ **шаҳрвандон ҳуқуқи озодиҳои хешро дарк кунанд, дар ин соҳа донишҳои муайянеро соҳиб гарданд, ҳуқуқҳо ва шаъну эътибори одамони дигарро эҳтиром намојанд, ҳамчунин дар соҳаи ҳифзи ҳуқуқҳо ва озодиҳо малакаву маҳорат дошта бошанд.**

Огоҳии инсон аз ҳуқуқҳо ва вазифаҳои хеш, бешак, унсури муҳимтарини фарҳанги ҳуқуқҳои инсон мебошад. Аммо танҳо донишдони мундариҷаи ҳуҷҷатҳои байналмилалӣ дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон қомеъӣ нест, бар илова рафтори асоснок –

фаҳмидани фалсафаи ҳуқуқҳои инсон, дониستاني пайдоишу ташаккул ва рушди он ва ғайра зарур аст.

Дар пешрафти фарҳанги ҳуқуқҳои инсон дар ҷомеа инкишофи арзишҳои ахлоқӣ, эътиқодмандӣҳо, ки ҳуқуқҳо ва озодиҳоро ҷонибдорӣ мекунанд, ҳамчунин дар одам ташаккул ёфтани муқаррароти мувофиқи ҷаҳонбинона ва муносибат нисбат ба равандҳои рушди ҷамъиятӣ нақши муҳим мебозанд. Дар ҳазорсолаи нав аз одамон муқаррар сохтани тарзи нави афкор, сохтори нави арзишҳо, дигаргунсозии шуур тақозо мешавад. Амалиётҳои пурсамари байниҳамдигарии фарҳангҳои миллӣ, наздикшавии онҳо, муттаҳидшавии халқҳо дар рӯ ба рӯи хатарҳои глобалӣ танҳо дар асоси арзишҳои заминавӣ, ки бе тағйирот ва ба таври доимӣ ба ҳамаи фарҳангҳо хосанд (арзишмандии ҳаёти инсон ва шаъну эътибори ӯ, баробарии ҳамаи одамон ва эҳтироми ҳуқуқҳои инсон, ҳамдигарфаҳмӣ ва тоқатпазирӣ (толерантӣ), эътирофи «бисёррангӣ» ва бисёрченакии ҷаҳон, даст кашидан аз зӯроварӣ ва ғайра) имконпазир мебошад. Бинобар ин эътирофи ҳуқуқҳо ва озодиҳои инсон ҳамчун арзиши олий дастоварди басо бузурги тамаддун аст.

Дар ин маврид шартҳои дарки масъулиятмандии байниҳамдигарии шаҳрванд ва давлат бояд иҷро шавад, «давлат на бо маҷбурсозию тарсу ваҳм андохтан, балки бо муносибати озодонаи шаҳрвандони худ, садоқати онҳо ба қарз, бо мардонагии шаҳрвандӣ, ҷасорати ташаббускорона ва интизом барқарору устувор мемонад».

Эҳсосоти раванӣ ва ҳаяҷонҳои эмотсионалӣ низ чун унсурҳои фарҳанги ҳуқуқҳои инсон аҳамияти муҳимтарин доранд. Ҳаяҷон, дарккунӣ, сарфаҳмравии ҳуқуқҳо ва озодиҳо ба ҳосил гардидани тамоюлҳои арзишию ҷаҳонбинонаи инсон ва рафтори ӯ, ба ташаккули эҳсоси ҳифозатмандӣ ва масъулиятмандӣ таъсири басо калон мерасонанд.

Дар раванди ташаккули фарҳанги ҳуқуқҳои инсон ҳамчунин мавҷудияти таҷрибаи амалӣ – маҳорат ва малақаҳои ҳифзу барқарорсозии ҳуқуқҳо ва озодиҳои вайронкардашуда нақши калон мебозанд. Бешак, танҳо одами босаводу донишманд метавонад ҳуқуқҳои худро амалӣ гардонад, ҳамчунин ҳуқуқҳо ва озодиҳои вайронкардашудаи одамони дигарро ҳифзу барқарор созад. Вақте одам бо сатҳи зарурии донишҳо ва малақаҳои амалӣ мусаллаҳ аст, вай метавонад тамоми неруи механизмҳои

ҳифзи ҳуқуқхоро дар сатҳи миллӣ ба кор андозад. Дар сурати зарурат ва тамомшавии ҳамаи воситаҳои дохилидавлатии ҳифзи ҳуқуқҳо бошад, вай қодир аст, ки ба механизмҳои байналмилалӣ ё аврупоии ҳифзи ҳуқуқҳои инсон муроҷиат намояд.

Барои интихоби тарзи рафторе, ки ба эътиқоди ботинӣ ва манфиатҳо, ҳамчунин манфиатҳо ва талаботи ҷомеа ҷавоб дода тавонад, шахсият бояд дорои неруи кофии фарҳангӣ бошад. Дараҷаи баланди фарҳанги ҳуқуқии шахсият, бешак, шарти зарурии ба таври бояду шояд амалишавии ҳуқуқҳо ва озодиҳо аст. Хулоса, фарҳанги ҳуқуқҳои инсон як навъ таҷассумест дар категорияҳои фарҳанги ҳуқуқии ҷомеа, дар мавриди мазкур дар фарҳанги ҳуқуқии мафҳуми «ҳуқуқҳои инсон».

Ба ин тариқ, «фарҳанги ҳуқуқӣ» ва «фарҳанги ҳуқуқҳои инсон» мафҳумҳои мусовӣ набошанд ҳам, ҳамчун қисматҳои таркибии фарҳанги рӯҳии ҷомеа дар ягонагии мураккаби узвӣ қарор доранд. Зимнан, фарҳанги ҳуқуқҳои инсон барои ташаккули фарҳанги ҳуқуқӣ аҳамияти басо муҳим дорад. Ҳамин тавр, ҳуқуқ худ ба худ омил ва усули басо муҳими амалишавии ҳуқуқҳо ва озодиҳои инсон аст, бинобар ин характери инсондӯстонаи фарҳанги ҳуқуқӣ ба нисбатан воқеӣ ва пурсамар амалӣ гаштани ҳуқуқҳои инсон дар ҳаёт мусоидат мекунад. Фарҳанги ҳуқуқҳои инсон бошад, омилест, ки ба кафолатҳои ҳуқуқҳои инсон дахл дорад. Ҳамчунин қайд кардан муҳим аст, ки дар асоси мундариҷаи «фарҳанги ҳуқуқӣ» таркибҳои юридикӣ бартарӣ доранд. Дар ин маврид дар асоси фарҳанги ҳуқуқҳои инсон ғояи шаъну эътибори шахсияти инсонӣ меистад, ин бошад, бешак, категорияи маънавист. Бинобар ин дар мавриди тавсифбахшии мафҳуми мазкур ҷанбаи ахлоқӣ-маънавӣ бартарӣ дорад.

Раванди камолоти дараҷаи баланди фарҳанги ҳуқуқҳои инсон раванди ҳамеша дуру дароз ва ғайриоддист. Таълиму тарбияи аҳоли ва пеш аз ҳама ҷавонон дар рӯҳи тоқатпазирӣ (толерантӣ) ва истифода накардани зӯроварӣ, эҳтироми шаъну эътибори инсонӣ ва дигар арзишҳои ҳуқуқҳои инсон ҳоло ба сифати афзалиятдошта дар сатҳҳои миллӣ ва байналмилалӣ эътироф мегарданд.

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: *фарҳанг, фарҳанги ҳуқуқӣ, шуури ҳуқуқӣ, фарҳанги ҳуқуқҳои инсон.*

Саволҳо ва супоришҳо:

1. *Байни фарҳанги ҳуқуқӣ ва фарҳанги ҳуқуқҳои инсон чӣ гуна алоқамандие ҳаст?*
2. *Ба сатҳи фарҳанги ҳуқуқҳои инсон кадом омилҳо таъсир мерасонанд?*
3. *Шумо дар бораи сатҳи фарҳанги ҳуқуқҳои инсон дар Тоҷикистон чӣ андеша доред? Мулоҳизоти Шумо ба чӣ асос меёбанд? Мисолҳо оред.*

§ 47. ТОҚАТПАЗИРӢ (ТОЛЕРАНТӢ), ҒАЙРИЗӢРОВАРӢ ВА МУКОЛАМА

Қаҳрамони аз ҳама бузург кист? Оне, ки душманонаширо ба дӯстони худ табдил медиҳад.

Зарбулмасали исроилӣ.

1. Мафҳуми тоқатпазирӣ

Дар нахустин ҳуҷҷати Созмони Милали Муттаҳид – Оинномаи он зарурати истифодаи амалии тоқатпазирӣ ва ниғаҳдории сулҳ, адолат, ҳуқуқҳои инсон ва пешбурди прогресси иҷтимоӣ таҳким баҳшида шудааст.

Меъёри асосии рафтор барои инсоне, ки ба ҷаҳони беруна муқовимат мекунад (дар сурати мавҷудияти мавқеи ғайриодилона), мавҷудияти чунин принципҳои нармкунандаи ихтилофот чун ғайризӯроварӣ, муколама, ҳамдигарфаҳмӣ ва тоқатпазирӣ мебошад.

Ҷустуҷӯи қарорҳои мусолимагез дар худ дарки равони номукамалии маънавии инсонро фаро мегирад. Тоқатпазирӣ барои ташаккули малакаҳои фаҳмиши ноадолатӣ асос гузошта, одамро ба самти бартарарфсозии ин ноадолатӣ бо мақсади гузариш аз вазъи ихтилофӣ ба созиш ва барқарорсозии мувозинати иҷтимоӣ раҳнамун месозад.

Ҳамдигарфаҳмӣ барои аз ҷониби ҳама (ҷонибҳои вазъи ихтилофӣ) дарк кардани зарурати муваффақшавӣ ба адолат лозим аст. Заминаҳои аввалин барои ҳамдигарфаҳмӣ таваҷҷӯҳ ва шавқмандӣ ба одамони дигар мебошад. Муваффақшавӣ ба ҳамдигарфаҳмӣ имконпазирии бетафовутиро истисно мекунад

ва тоқатпазириро ба омодагии шавқмандонаи қабул кардани шахси дигар, тавре ки ҳаст, табдил медиҳад.

Тоқатпазирӣ – толерантӣ (аз лотинии *tolerantia*), ки мазмунан ба калимаву таркибҳои «ризоият», «тоқат кардан», «эҳтиром кардан» наздик аст, ифодагари лаёқатмандии одам, ҷомеа ва давлат бобати гӯш карда тавоништан ва эҳтиром кардани фикри дигарон, истиқбол кардани фикри аз фикри ӯ тафовутдошта мебошад.

Гузаштагони бузурги мо Мавлоно Ҷалолуддини Румӣ, Муҳаммад Ғазолӣ, Абдурахмони Ҷомӣ ва дигарон дар осори худ ба мавзӯҳои ҳамдигарфаҳмию эҳтироми якдигар, эҳсосот ва манфиатҳои дигарон дахл кардаанд. Чунончи, ба гуфтаи Мавлоно Румӣ «муошират ва ҳамдигарфаҳмӣ калиди фаҳмиши ҳақиқат аст».

«Тоқатпазирӣ» эҳтиром, арҷгузорӣ ва арзёбии гуногунрангиҳои бойи фарҳангҳои ҷаҳонӣ, шакли ифода ва навиҳои моҳияти инсонист. Он ба туфайли дониш, ошкорӣ, муоширати байниҳамдигарӣ, озодии афкор, вичдон ва дин ҳосил мешавад. «Тоқатпазирӣ» барои инсон маънии бе зарурати ба сари дигарон таҳмил кардани нуқтаи назари хеш худ бо худ буданро дорад. «Тоқатпазирӣ» пеш аз ҳама эътирофи бечуну чарои ҳуқуқҳои умумӣ ва озодиҳои асосии ҳамаи одамон аст. Аммо амалияи тоқатпазирӣ маънии тоқат кардан ба ноадолатии иҷтимоӣ ё даст кашидан аз барқарорсозии адолатро мувофиқи қонун бо тартиботи судӣ надорад.

Тоқатпазирӣ озодии одамон, тавре ки ҳастанд, ҳамон хел будан, ба он чи ки эътимод кардан мехоҳанд, эътимод доштани онҳоро эътироф мекунад. Ва одами тоқатпазир кӯшиш намекунад ва ё шояд намехоҳад, ки ҳама чизро мутобиқан ба эътиқодмандии худ дигаргун созад. Вай мефаҳмад, ки афқору ақидаҳои ӯ ҳуқуқи эҳтиром кардан доранд, вале онҳо наметавонанд мақбули ҳамагон бошанд ва одамони дигар низ ба фикру андешаҳои баъзан аз нуқтаи назари ӯ фарқкунанда моликанд. Асоси тоқатпазирӣ, ки хос буданро раво медонад, миқёсан васеъ ва гуногун будани андешаву ақидаҳост.

«Тоқатпазирӣ муваффақшавиро ба сулҳ имконпазир мегардонад ва аз фарҳанги ҷанг ба фарҳанги сулҳ мебарад», - омадааст дар Эъломияи принципҳои тоқатпазирӣ, ки

Конфронси генералии ЮНЕСКО соли 1995 қабул кардааст. Бо ташаббуси ЮНЕСКО ин солро Созмони Милали Муттаҳид Соли тоқатпазирӣ ва ҳамасола рӯзи 16-уми ноябрро Рӯзи умумичаҳонии тоқатпазирӣ эълон кардааст. Дар Эълomia мафҳуми тоқатпазирӣ чунин муайян карда шудааст:

- *Эҳтиром, қабул ва фаҳмиши дурусти бисёррангии бойи фарҳангҳои ҷаҳони мо, шаклҳои худифодасозӣ ва зуҳури фардияти инсонӣ;*

- *дасткашӣ аз догматизм, аз мутлақигардонии ҳақиқат ва қабулу тасдиқ кардани меъёрҳои дар санадҳои байналмилалӣ – ҳуқуқӣ дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон муқарраркардашуда.*

Тоқатпазирӣ гузашт кардан, паст омадан ё такрор кардан нест, балки пеш аз ҳама муносибати фаъолонаи дар асоси эътирофи ҳуқуқҳо ва озодиҳои асосии универсалии инсон ташаккулёбанда мебошад.

2. Зуҳури тоқатпазирӣ – асоси ҳуқуқҳои инсон

Яке аз одамони аз ҳама донишманду фарҳангии замони худ академик Дмитрий Лихачёв гуфтааст: «Халқи бузург, халқи дорои фарҳанги бойи худ, халқи дорои анъанаҳои миллии худ, агар махсусан тақдири вай бо тақдири халқи хурд пайваст бошад, вазифадор аст, ки нақӯкору нақӯрой бошад. Халқи бузург бояд ба халқи хурд кӯмак расонад, ки худро, забони худро, фарҳанги худро нигоҳ дорад».

А. Н. Иоффе масъалаи пайдоиши мафҳуми «тоқатпазирӣ» ва алоқамандии байниҳамдигарии ин истилоҳро бо ҳуқуқҳои инсон таҳқиқ кардааст. Вай тоқатпазириро чун баҳамой муайян карда, ҷанбаҳои асосии тоқатпазириро чунин тавсиф бахшидааст: ҷанбаҳои арзишманд, фаъолиятманд, равонӣ, фарҳангӣ ва ҳуқуқӣ. Ҷанбаи арзишманд озодӣ, эҳтироми бисёррангӣ, мусолиҳа, ҳамраъӣ аст. Ҷанбаи фаъолиятманд пуррасозии ҳамдигар, кооператсия, муколама, мубоҳиса, созиш, муошират мебошад. Ҷанбаи равонӣ маъноӣ эҳтиром, баҳамой, нақӯхоҳиро дорад. Ҷанбаи фарҳангӣ ба худ хос будан, тоқатпазирӣ этникӣ мебошад. Ҷанбаи ҳуқуқӣ баробарҳуқуқист. Илова бар ин вай дар сари масъалаи тоқатнопазирӣ дар сатҳҳои гуногуни ҳаёти инсон ва ҷомеа муфассал таваккуф кардааст: сатҳи шахсиятӣ нозпарвардӣ, ҳасуд, таҷовуз аст; сатҳи равонӣ ҳарифӣ, дуршавӣ, бадбинӣ мебошад; сатҳи иҷтимоӣ табъиз, экосид ба шумор

меравад; сатҳи этникӣ этномарказонӣ, миллатгарой, нажодпарастӣ, геносид маҳсуб мешавад; сатҳи идеологӣ бунёдгарой, таассуб, экстремизм аст; сатҳи давлатӣ чустучӯи душман, милитаризм, тоталитаризм мебошад; сатҳи байналмилалӣ глобализм, терроризм аст.

Вақтҳои охир мафҳуми тоқатпазирӣ дар сиёсат, фарҳанг, маориф ва ҳатто дар маишат бисёр истифода мешавад. Зимнан, мо пештар ҳам дар бораи тоқатпазирӣ сухан мерондем ва бо вучуди мавҷудияти фарқиятҳои зист дар тафсири ин калима умуман маънии онро мефаҳмидем. Вале проблемаи камолоти муносибати тоқатпазирона ба одамони мансуб ба миллату табақаҳои дигар маҳз имрӯз басо муҳим гардидааст. Низоъву ихтилофоти доимии байниэтниқӣ ва байни табақавии аз ҷумла таҳдидкунандаи мубаддалшавӣ ба ихтилофоти глобалӣ талаб мекунад, ки фарҳанги нави муносибатҳои дар заминаи эҳтиром ва қабули фарҳанги бегона бунёдгардида ташаккул ёбад.

Дар таълим тоқатпазирӣ ба ташаккули муносибатҳои ошкоро, шавқмандии мусбат ба фарқиятҳо ва эҳтироми гуногунрангӣ, маҳорати мутобиқсозии манфиатҳои худ бо манфиатҳои одамони дигар даъват менамояд. Ин яке аз унсурҳои муҳимтарини фарҳанги ҳуқуқҳои инсон мебошад.

Дар муносибатҳои байниҳамдигарии шахсият бо субъектҳои дигари муносибатҳои ҷамъиятӣ **муколама** метавонад ба сифати воситаи муҳими муошират ва ҳамдигарфаҳмӣ хизмат намояд. Фарҳанги муколама зуҳури тоқатпазирӣ мебошад.

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: *тоқатпазирӣ, тоқат кардан, оштинпазирӣ, муколама.*

Саволҳо ва супоришҳо:

1. Аз «Гулистон» ё «Бӯстон»-и Саъдии Шерозӣ даҳ ҳикоятро хонед ва ба он диққат диҳед, ки дар кадоме аз онҳо сухан дар бораи эҳтироми одамони дигар ва тоқатпазирӣ ба онҳо меравад. Инро дар синф муҳокима кунед.
2. Шумо тоқатпазирро чӣ тавр мефаҳмед? Оё Шумо дар бораи худ гуфта метавонед, ки шахси тоқатпазир ҳастед? Чаро? Дар фарҳанги халқҳои дигар ба Шумо чӣ маъқул аст?

§ 48. ФАРҲАНГИ БУРДАНИ ГУФТУШУНИДҲО

Хирадмандон, ҳарчанд ба таври гуногун фикр мекунанд, ҳамеша ба созишу мусолиҳа омада метавонанд, аблаҳон бошанд, ҳарчанд як хел фикр мекунанд, ҳаргиз ба мувофиқа намерасанд.

К. Мелихан

1. Чихатҳои асосии фарҳанги бурдани гуфтушунидҳо

Дар даҳсолаҳои охир проблемаҳои амният ва ташаккули асосҳои сиёсӣ ва ҳуқуқӣ барои сулҳ ва рушди боэътидол маҳсусан шиддат гирифтанд. Ҷустуҷӯи консепсияҳо ва амсилаҳои нави ташкили институтсионалии ҷомеа, тавре аён мегардад, бо дар назардошти танҳо он зухуроти заминавӣ дар фарҳанги инсоният имконпазир аст, ки навъи биологӣи *homo sapiens*-ро аз худнобудсозӣ нигоҳ медорад. Дар фарҳанги инсонӣ механизмҳои «саф ороостаанд», ки амалҳои зиддинизоӣ доранд ва асоси созишу ҳамкориро ташкил мекунанд. Онҳо бо забони муқоламаи хоси фарҳанг, баланд гардидани дараҷаи рафтори бошууронои фардҳо ва гурӯҳҳо алоқаманданд. Ҷустуҷӯ ва мутобиқсозии технологияҳои сиёсии нерӯҳои истифодашавандаи зиддинизоӣи фарҳанг барои муҳаққиқон яке аз вазифаҳои муҳимтарин мебошад. Бинобар ин тасодуфӣ нест, ки санъати ҳалли низоъҳо боз фарҳанги бурдани гуфтушунидҳо низ меноманд.

Хотиррасон мекунем, ки ҳуқуқи гуфтушунид ҳанӯз дар давраҳои қадим сарчашмаи ташаккули институтҳои ҳуқуқшиносӣ буд: «...Аз гуфтушунидҳо дар бораи созиш, ки дар ҷомеаи авлодӣ ҷой дошт, баъдан ҳуқуқи созишӣ пайдо шуд, ки қарордод дар бораи созиш, ё ба таври дигар гӯем, қарордод дар бораи бастанӣ сулҳ байни гурӯҳҳои ба ҳам душмани авлодӣ буд».

Аммо гуфтушунидҳо ба ҳалли низоъҳо на ҳамеша мусоидат мекунанд. Баъзан гуфтушунидҳои байналмилалӣ ба андозае тартиботи аз ҳад зиёд расмӣ сиёсии аз даст диҳандаи самаранокии худ мегарданд, ки дар рафти онҳо миёнравҳо ба ҳамон андоза баҳри соҳибият ба афзалиятҳои тактикийи стратегӣ барои мамлакатҳо ё гурӯҳҳои худ мекӯшанд. Мисоли равшани ин раванди гуфтушунидҳои байни Исроил ва Фаластин аст, ки аллакай якчанд даҳсола давом карда, аммо бисёр вақт ба

шиддат гирифтани душманӣ ва зӯроварии байнихамдигарӣ меорад.

Вале бо вучуди ин аз ҳамаи усулҳои бартарафсозии муқовимати ҷонибҳо гуфтушунидҳои байни онҳо нисбатан пурсамартар мебошанд. Барои ба ном амалиёти байнихамдигарии навъи гуфтушунидӣ он чиз характернок аст, ки ҷонибҳо кӯшиш мекунанд, ақаллан як қисми хоҳишу ниятҳои онро ба даст оварда, ба созишҳои муайяне расанд.

Тахмин мекунанд, ки раванди гуфтушунидҳоро дар шароитҳои зерин шурӯъ кардан мумкин аст: 1) ҷонибҳо ба ҷуз манфиатҳои ихтилофӣ манфиатҳои аҳамиятноки умумӣ низ доранд; 2) ҷонибҳо ба даст овардани ҳамдигарфаҳмиҳои муайян ё созишҳоеро, ки назар ба дигар алтернативаҳо барои онҳо нисбатан манфиатноктар аст, имконпазир меҳисобанд; 3) онҳо дар роҳи ҷустуҷӯю дарёфти қарорҳои қонъсозандаи ҳар ду ҷониб ба мувоҳидаҳо мепардозанд.

Дар ин маврид омодагии ҷонибҳо баҳри расидан ба созиш ё ғамхорӣ дар ҳақиқи манфиатҳои муайяне гирифтани ҷониби дигар ҳислатҳои ҳатмии гуфтушунидҳо ҳисоб намешаванд. Охир, чунин вазъияте низ имконпазир аст, ки дар он ҳар кадоме аз ҷонибҳо баҳри созиш нақӯшида, ҷониби дигар умед баста, хоҳишашро ифода мекунад ё талабҳо ба миён мегузорад. Баъзан ҳуди гуфтушунидҳо ба шиддатнок гардидани вазъият сабаб мешаванд. Сарфи назар аз ин даст кашидан аз онҳо ба ҳеч ваҷҳ мувофиқи мақсад нест.

Барои паҳш кардани оташи низоъ ҷонибҳо бояд оид ба масъалаҳои баҳснок ва шартҳои ҳамзистии минбаъда созиш кунанд. Дар ин маврид предмети баҳс ҳар қадар аниқтар муайян шавад, ҳамон қадар имконияти бештаре мавҷуд аст, ки низоъ батамом ҳал мегардад. Зеро агар предмети баҳс муайян набошад ва низоъ ба андозаи зиёд ба марҳилаи бадбинии байнигурӯҳӣ, байнимиллӣ, байни табақавӣ, байни шахсиятӣ расида бошад, паҳш кардани оташи он душвор аст: душманонро наметавон ба дӯстон табдил дод. Дар муносибатҳои байналмилалӣ чунин навъҳои номуайяни низоъҳо махсусан хавфноканд, зеро онҳо метавонанд даҳсолаҳо тӯл кашанд.

2. Қоидаҳои бурдани гуфтушунидҳо

Гуфтушунидҳо, ки гуфтугӯҳои ҳадафшон ба кӯшишҳо баҳри ҳалли ихтилофот асосёфта мебошанд, дар худ навъҳои гуногуни амалҳоро фаро мегиранд. Инҳо метавонанд хоҳишҳо, талабҳо, пешниҳодҳо, ваъдаҳо, рад карданҳо ва ғайра бошанд.

Одамон дар тамоми тӯли таърих таҷрибаи басо калони бурдани гуфтушунидҳоро ҳосил кардаанд. Ин таҷриба дастраси на танҳо сиёсатмадорони касбӣ, балки мумайзон, журналистҳо, роҳбарон, олимон ва дигарон низ гардидааст. Дар даҳсолаҳои охир якҷанд қоидаҳо ва тартиботи бурдани онҳо барало ҷудо гардидаанд. Ҳамчунин унсурҳои гуфтушунидҳо: қонибҳои онҳо, иштирокдорони бевосита, предмет, шабакаҳои коммуникатсия ва иттилоот муайян шудаанд. Мувофиқи ақидаи бисёр муҳаққиқон норасоии иттилоот ба шубҳа кардан ва нобоварии иштирокдорон, яъне боз ҳам амиқтар гардидани низоъ оварда мерасонад. Ҳамчунин мушоҳида шудааст, ки бобати коркарди меъёрҳои арзёбии ҷи рафти гуфтушунидҳо ва ҷи натиҷаҳои онҳо душвориҳо мавҷуданд. Ба сурати умум рафтори иштирокдорон аз бисёр ҷиҳат аз вазъияти ба амал омада, ҳамчунин дараҷаи маърифатнокӣ фарҳангӣ, тавсифоти иродавӣ ва дигари шахсиятии онҳо вобаста аст.

Принсипҳои бурдани гуфтушунидҳо новобаста аз табиати низоъ якҷанд ҷиҳатҳои умумӣ доранд. Марҳалаи муҳим ҳуди оmodасозии гуфтушунидҳо маҳсуб мешавад. Ба он ҷамъоварии маълумот дар бораи ҳариф (шарик оид ба гуфтушунид), тавсифоти шахсиятии ӯ, далелҳои эҳтимоли дохил мешаванд. Дар вақти ҳуди гуфтушунидҳо ҷунин тарзи рафторе тавсия мешавад, ки шиддат гирифтани низоъро боздорад. Дар он қоидаҳои асосӣ оддианд: 1) эътирофи ҳуқуқҳои ҳамдигар; 2) сухани мусоҳибро набурида, то охир гӯш кардан; 3) маълум сохтани фаҳмиши нуқтаи назари мусоҳиб; 4) муайян кардани он ки мусоҳиб низоъро ҷӣ тавр дарк мекунад; 5) аниқ баён кардани предмети муҳокима; 6) тасдиқ кардани нуқтаи назарҳои умумӣ; 7) оромона фаҳмондани он ки шуморо ҷӣ аз ҳам ҷудо мекунад; 8) баъди ин боз тасвир кардани мундариҷаи низоъ; 9) ҷустуҷӯ кардани қарори умумӣ; 10) қабул кардани муоҳидаи умумӣ бо қайд кардани ризоият ва нуқтаи назарҳои фарқкунандаи боқимонда.

Гуфтушунидҳо ба андозаи таҳкими боварию эътимоди байни иштирокдорони онҳо муваффақона мегарданд. Агар талабҳои

онҳо ақаллан қисман қоней гардонда шаванд, он одатан назар ба рафъсозии оддии душвориҳо бештар аст.

Оид ба бурдани гуфтушунидҳои марбут ба ҳалли ихтилофоти меҳнатӣ, идоравӣ ва байналмилалӣ муҳаққиқони амрикоӣ тавсияҳои зиёде таҳия кардаанд. Онҳо аз ҷумла унсурҳои зеринро дар гуфтушунидҳо чун асосию ҳалқунанда пешниҳод мекунанд:

1). Гуфтушунидҳо бояд аз рӯи ҳам тартибот ва ҳам моҳияти масъала бурда шаванд.

2). Муҳим аст, ки аввал фаҳмиши мувофиқакардашуда ба даст оварда, баъд ба ҳалли якҷояи он пардохта шавад.

3). Проблемаҳои пештараро ба сабабҳои онҳо муқоиса кардан лозим аст. Проблемаҳои инсониро аз шаъну эътибори одамӣ, ҳамчунин манфиатҳоро аз мавқеъҳои ишғолкарда фарқ кардан лозим аст.

4). Одамонро ҷудо аз проблемаҳои онҳо дидан, беҳтар кардани муносибат, ба мӯътақидӣ кӯшиш кардан муҳим аст. Барои нуқтаи назари худ шуда, муносибатҳои хубро қурбон накунед, ҳамин тавр, барои беҳсозии муносибат аз нуқтаи назари хеш даст накашед.

5). Барои асоснок гардонидани ақидаҳои худ муносибати боадолатонаро истифода кунед. Ғояҳои бегонаро, ҳатто агар бо онҳо розӣ набошед ҳам, қадр кунед.

6). Ба таҳайюлотӣ аз ҳад зиёд дода нашуда, фаромӯш накунед, ки барои ҷӣ кӯшиш доред.

Қайд кардан лозим аст, ки аз кулли воситаҳои имконпазир принципан истисно кардани истифодаи қувва ҳамчун усули ҳалли ихтилофот ҷоиз нест. Истифодаи онҳо шояд дар шароите раво бошанд, ки қувва, аз ҷумла қувваи силоҳ дар доираи қонун ва танҳо вақте ки воситаҳои осоишта самаранок нестанд, ба кор бурда мешаванд. Илова бар он қайд мекунем, ки шаклҳои истифодаи қувва гуногунанд. Шарт нест, ки вай ба ҷисман нобуд сохтани одамон равона карда шавад. Истифодаи қувва метавонад аз чораҳои чун танг кардани издиҳом, гузоштани монеаҳо, боздошти ташаббускорон, муқаррар кардани «роҳравҳои осоишта» ва ғайра иборат бошад. Бисёре аз ин воситаҳо аз ҷониби қувваҳои сулҳпарвари Созмони Милали Муттаҳид дар Аврупо, Осиё, Африка ва минтақаҳои дигар муваффақона истифода бурда мешаванд.

Акнун баъзе институтҳо ва тартиботи ҳуқуқии ҳалли низоъҳоро дида мебароем. Вале пеш аз ҳама дар сари усули нисбатан дилхоҳи ҳалли низоъ – ба созиш омадани тарафҳои муқовиматкунанда бо роҳи гуфтушунидҳо таваққуф мекунем. Байни усулҳои зиёди бурдани гуфтушунидҳо усули ҳамкорӣ бартарии бештаре дорад, зеро тарафҳои низоъдошта дар сари масъалаи умумӣ қор бурда, проблемаҳои умумиро ҳал мекунанд. Асоси онро методи гуфтушунидҳои принципиалӣ, ки олимони Донишгоҳи Гарвард (ИМА) Фишер ва Юр қор карда баромадаанд, ташкил медиҳад. Вай рафтори қатъӣ дар баррасии проблема ва рафтори нарму мулоим дар муносибатҳои байни иштирокдоронро дар назар дорад. Ин ҷо чор мафҳум ҷои марказиро ишғол менамояд: **одамон:** одамро аз проблема ҷудо кунед, на аз ҳамдигар; **манфиатҳо:** ба манфиатҳо диққат диҳед, на ба мавқеъҳо; **нусхаҳо:** нусхаҳои ба ҳар ду ҷониб манфиатоварро қор карда бароед; **меъёрҳо:** барои истифодаи меъёрҳои объективи ба ҳуқуқ асоскунанда истодагарӣ кунед.

Ташкили гуфтушунидҳо тахминан аз чор марҳилаи зерин иборат аст: 1. Муайян кардани вақти гузаронидани сӯҳбатҳо ва муҳокима намудани проблемаҳо; 2. Тайёр кардани шароитҳо барои гузаронидани гуфтушунидҳо (кафолатҳои амният, меҳмоннавозӣ ва ғайра); 3. Муҳокимаи проблема (он метавонад аз якҷанд марҳилаи мулоқотҳои намояндагони ҷонибҳо иборат бошад); 4. Бастанӣ (имзои) созишнома (муоҳида, қарордод).

Тамоми раванди бурдани гуфтушунидҳо бояд пеш аз ҳама ба риояи принципҳои умумии ҳуқуқ бо фарогирии эҳтироми ҳуқуқҳои инсон, санадҳои байналмилалӣ- ҳуқуқӣ, Конститутсия ва қонунгузорӣ асос ёбад.

3. Гуфтушунидҳо дар бораи Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва созгории миллӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Таҷрибаи гуфтушуниди сулҳхоҳонаи байни тоҷикон аз бисёр ҷиҳат ва дар навбати аввал бо кӯшишҳои ҳар ду ҷониб ба муколама, омодагиҳо баҳри гузашт карданҳо беназир аст. Дар ин раванд миёнравҳо низ, аз ҷумла намояндагони СММ, нақши қалон бозиданд.

Баъди муроҷиати Сарвари Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба СММ бо мақсади ҷалби тавачҷӯҳи ин институти юнуфузу пуртаъсиртарини байналмилалӣ-ҳуқуқӣ ба раванди

гуфтушунидҳои сулххоҳонаи байни Ҳукумат ва муҳолифин баҳри ҳалли низои байни тоҷикон СММ дар асоси меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ бобати барасмиятдарории ҳуқуқӣ ва фаъол гардонидани гуфтушунидҳои байни тоҷикон мусоидати хеле зиёд кард. СММ ва ҳукумати иштирокдор дар шахси муовини Муншии умумӣ оид ба масъалаҳои сиёсӣ ва намояндаи доимии мамлакат дар СММ созишномаи тарафи иштирокдорро пеш аз ҳар навбати гуфтушунид имзо карданд. Чунин ҳуҷҷат шартҳои ташкилии гузаронидани ҳар навбати гуфтушунид ва афзалиятмандии дипломатӣ масунияти ҳар кадоме аз ҳайатҳои вакилони тоҷиконро муайян намуд. Ин ҳуҷҷат дар навбати аввали гуфтушунид алалхусус барои вакилони Иттиҳоди нерӯҳои муҳолифин (ИНМ), ки мақомоти судии Тоҷикистон нисбати бисёр аъзои он айбномаҳои ҷиддӣ пешниҳод карда, мутобиқан ба онҳо парвандаҳои ҷиноятӣ кушода буданд, хеле муҳим махсуб мешуд. Биноан чун Тоҷикистон бо Қазоқистон, Қирғизистон, Россия ва Туркманистон оид ба экстрадиция созишнома дошт, роҳбарони муҳолифин хавф доштанд, ки ҳукумати ин мамлакатҳо метавонанд онҳоро боздошта, ба Ҳукумати Тоҷикистон супоранд. Созишномаи тарафи иштирокдор ба миёнравҳои СММ низ афзалиятмандӣ масуният дода буд. Муқаррароти ин созишномаҳо ба иштирокдорони гуфтушунид боварию эътимод бахшида, аз ҷониби ҳукумати иштирокдор қомилан иҷро карда мешуданд.

Ҳар як навбати гуфтушуниди байни тоҷикон тавре ташкил гардида буд, ки фазои эътимоду махфият, эътимоду кифоят фароҳам оварда шавад. Гуфтушунидҳо ба сохтори пайванде асос доштанд, ки шаклҳои зеринро ба худ мегирифтанд: а) ҷаласаҳои умумӣ бо иштироки ҳайатҳои вакилони тоҷикон, дастаи гуфтушунидии СММ ва мамлакатҳои мушоҳид, б) ҷаласаҳои умумӣ бе иштироки мушоҳидон ва намояндагони матбуот, в) машваратҳои сарони ҳайатҳои вакилон ва миёнравҳои СММ, г) амалиёти байниҳамдигарии миёнравҳои СММ бо намояндагони мамлакатҳои мушоҳид ва ҳукумати иштирокдошта.

Лоихаҳои ҳамаи созишномаҳо намояндагони СММ тартиб медоданд. Ин аз миёнравҳо фаҳмиши амиқи мавқеаҳои ҷонибҳо оид ба ҳар кадоме аз масъалаҳои рӯзнома, ҳамчунин бе ягон саҳву хато муайян кардани чандирии ҳар кадоме аз онҳо,

истифода кардани амалияи мавҷудаи тартиб додани ҳуҷҷатҳои юридикиро талаб мекард. Ба созишномаҳои тайёргардида нусхаҳои мусолимотомези ҳалли проблемаҳои баҳсталаб замима карда мешуданд. Чунин амал хеле манфиатбахш буд. Азбаски он танҳо лоиҳа, на матни охирин буд, имкон меод, ки аз баҳсҳои шадиду давомдор оид ба лоиҳаҳои пешниҳодкардаи худӣ ҷонибҳо, ки дар онҳо бо сабабҳои маълум охириҳо бобати ҷонибдорӣ манфиатҳои яке аз тарафҳо аз ҳисоби манфиатҳои тарафи дигар саҳт истодагарӣ мекарданд, сарфи назар карда шавад.

Дар гуфтушунидҳо ҷонибҳо қариб 95% лоиҳаҳои тайёргардаи СММ-ро қабул мекарданд. Тарафҳои муҳолифро лозим меомад, ки диққати худро ба бартарафсозии проблемаҳои боқимонда фақат аз рӯи баъзе бандҳои муҳим равона созанд. Дар ибтидо чунин амалия шубҳаи ҳайатҳои вакилонро ба амал овард. Тадричан онҳо ба он мӯътақид гаштанд, ки лоиҳаҳо ба манфиатҳои ин ё он тараф мураттаб нагардида, дар доираи созиши имконпазир таҳия мешаванд. Тартиб додани лоиҳаҳо вазифаи басо масъулиятмандонаю ҷиддӣ буд. Амалияи созишкорӣ онҳо ба дастаи СММ имконият дод, ки равандро дастгирӣ карда, онро дар асоси риояи принципҳои Оинномаи СММ (ки Тоҷикистон 2 март соли 1992 узви комилҳуқуқи он гардид) ва ҳуқуқи байналмилалӣ пеш баранд. Ҳамин тавр, аз таносуби ҳуқуқи байналмилалӣ ва ҳуқуқи дохилидавлатӣ (банди 3-и моддаи 1-и Оинномаи СММ) муқаррароте бармеояд, ки ҷомеаи ҷаҳонӣ дар шахси СММ бо воситаҳои осоиштаи юридикӣ тибқи принципҳои адолатнокӣ ва ҳуқуқи байналмилалӣ дар ҳалли низоъи байни тоҷикон кӯмаки хеле калон ва ҳалкунанда расонд.

Он чи дар боло гуфта шуд, аз он шаҳодат медиҳад, ки риояи фарҳанги бурдани гуфтушунидҳо дар ҳамбастагӣ бо донишҳои амиқ дар соҳаи муносибатҳои байналмилалӣ, ҳуқуқи байналмилалӣ ва ҳуқуқҳои инсон гарави муваффақият дар ҳалли низоъи басо мураккаби дар назари аввал ҳеҷ ҳалнашаванда мебошад.

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: *фарҳанги бурдани гуфтушунидҳо, қоидаҳои бурдани гуфтушунидҳо, гуфтушунидҳои сулҳхоҳонаи байни тоҷикон.*

Саволҳо ва супоришҳо:

1. Ба назари Шумо кадом принципҳои бурдани гуфтушунидҳо аз ҳама муҳиманд?

2. Шумо алоқамандии байни тоқатпазирӣ ва бурдани гуфтушунидҳоро дар чӣ мебинед?

3. Шумо дар бораи гуфтушунидҳои байни тоҷикон, ки қабл аз имзои Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва созгории миллии дар Тоҷикистон ба амал омаданд, чӣҳо медонед?

4. Фикр карда, дар синф оид ба бурдани гуфтушунид бозии нақшдоре гузаронед, ки дар он ҳар кадоме аз ҷонибҳо гӯё ихтилофоти назари оштинопазирдоранд.

Боби 13.

ПРОБЛЕМАҲОИ ТАШАККУЛИ ФАРҲАНГИ ҲУҚУҚҲОИ ИНСОН ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

§ 49. НАҚШИ ДАВЛАТ, АҲЛИ ҶОМЕА ВА СОЗМОНҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ДАР ТАШАККУЛИ ФАРҲАНГИ ҲУҚУҚҲОИ ИНСОН

1. Ташаккули фарҳанги ҳуқуқҳои инсон – вазифаи афзалиятноки ҷомеаи байналмилалӣ

Ҳуқуқҳо ва озодиҳои инсон ва шахрванд, тавре қайд кардем, қисмати ҷудонопазири фарҳанги ҳуқуқҳои инсон мебошанд. Эътироф, эҳтиром ва риояи онҳо танҳо дар рафти таълим, тарбия, раванди муттасили омӯзиш дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон имконпазиранд. Ташаккули фарҳанги ҳуқуқҳои инсон бе маърифатноксозии аҳоли, тарбия ва таълим дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон тасаввурнашаванда аст. Одам аз ҳуқуқҳои худ ҳар қадар бештар бохабар бошад, онҳоро дар амалия ҳамон қадар пурсамартар истифода мекунад. Надониستاني ҳуқуқҳо ва озодиҳо дар ин маврид ба бетарафӣ дар соҳаи мазкур оварда мерасонад.

Омӯзиш дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон раванди таҳсилоти мақсаднок, муттасил ва муташаккилест, ки ба ташаккули донишҳо, малакаҳо ва арзишҳои бо ҳуқуқҳои инсон алоқаманд равона карда шудааст.

Омӯзиш дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон **мақсаднок** мебошад, зеро ба ташаккули донишҳо, малакаҳо ва арзишҳои маънавӣ нигаронида мешавад. Омӯзиш дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон **муттасил** мебошад, зеро марҳила бар марҳила амалӣ гардида, таълим ва тарбияи ҳамарӯза ва доимиро дар назар дорад. Омӯзиш дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон **муташаккилона** мебошад, чунки дар асоси барномаҳо ва концепсияҳои байналмилалӣ, барномаҳои таҳсилоти давлатӣ гузаронида шуда, аз ҷониби марказҳои таълимӣ ва тарбиявӣ ташкил намуда ва идора карда мешавад.

Ҳадафи ниҳоии омӯзиш дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон ташаккули фарҳанги ҳуқуқҳои инсон аст. Хотиррасон мекунем, ки фарҳанги ҳуқуқҳои инсон низоми донишҳои аз нигоҳи илмӣ асоснокгардонидашуда ва амалии инсонӣ дар бораи ҳуқуқҳои инсон, малакаҳо ва лаёқатмандии шахсии даркунӣ ва ҳифзи ҳуқуқҳо ва озодиҳо ва арзишҳои маънавиест, ки дар раванди омӯзиш дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон ташаккул меёбанд.

Донишҳои инсонӣ дар ин соҳа тасаввурот, мафҳумҳо, ақидаҳо ва ғояҳоеро, ки дар шуури инсон дар рафти ҷараёни мақсаднок, муттасил ва муташаккилона ташаккул меёбанд, фаро мегирад. Ҳар як фард баробари гирифтани донишҳои зарурӣ дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон бояд онҳоро ба сифати табиӣ ва дахлнопазир дарк кунад, соҳиби малакаҳо ва лаёқатҳои фаъолона истифода карда тавонистани онҳо дар амалия ва ҳимоя намудан тавассути механизмҳои миллӣ ва байналмилалӣ бошад. Фарҳанги ҳуқуқҳои инсон баробари донишҳо ҳамчунин арзишҳои ахлоқӣ (адолат, покҷидонӣ, масъулиятмандӣ, эҳтироми одамон ва ғайра)-ро дар бар мегирад.

2. Сиёсати тарбияи насли наврас дар рӯҳи ҳуқуқҳои инсон ва концепсияи байналмилалии омӯзиш дар ин соҳа

Муқаррароти асосии сиёсати тарбияи насли наврас дар рӯҳи ҳуқуқҳои инсон дар як қатор мавод ва ҳуҷҷатҳои байналмилалӣ, минтақавӣ ва миллӣ инъикос гардидаанд. Беш аз сӣ сол аст, ки СММ, ЮНЕСКО, ЮНИСЕФ ва Шӯрои Аврупо мунтазам бо масъалаҳои омӯзиши ҳуқуқҳои инсон дар мактабҳои таҳсилоти умумӣ машғуланд. Онҳо дар ин соҳа тавсияҳои таҳия месозанд, ки давлат баъд онҳоро ҳангоми ташкили раванди омӯзиш дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон истифода менамояд. Дар ташкили омӯзиши ҳуқуқҳои инсон ҳамчунин созмонҳои ғайриҳукуматӣ нақши муҳим мебозанд. Феълан дар мамолики узви Ҷомеаи Аврупоӣ, дар ИМА ва Канада бо ёрии онҳо концепсияи байналмилалии аз нигоҳи илмӣ асоснокгардонидашудаи омӯзиши ҳуқуқҳои инсон дар мактабҳои таҳсилоти умумӣ таҳия гардидааст.

Зери мафҳуми «**концепсияи байналмилалии омӯзиши ҳуқуқҳои инсон**» низоми ғояҳо ва ақидаҳои оид ба омӯзиши ҳуқуқҳои инсон фаҳмида мешавад, ки характери фаъолиятмандии даркунӣ ва амалиро дар ин соҳа муайян карда, дар сатҳи

байналхалқӣ амал менамояд. Концепсияи мазкур аз ҷониби СММ, ЮНЕСКО, Шӯрои Аврупо, институтҳои байналмилалии ҳуқуқҳои инсон ва ғайра тавсия шудааст. Вай ҷузъҳои зеринро дар бар мегирад; ҳадафҳо, вазифаҳо, самтҳои асосӣ, мундариҷа, методҳо, шаклҳо ва воситаҳои таълим дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон.

3. Ҳуҷҷатҳо ва маводи асосӣ дар соҳаи омӯзиши ҳуқуқҳои инсон

Солҳои 60-70-уми асри гузашта дар мамлакатҳои Аврупо, дар ИМА, Канада барномаҳо – лоиҳаҳо дар соҳаи таҳсилоти иҷтимоӣ, тарбияи шаҳрвандӣ ва сиёсӣ ва дар солҳои 80-ум барномаҳои алоқаманд бо тарбияи ҷавонон дар рӯҳи ҳуқуқҳои инсон, сулҳ ва ҳамдигарфаҳмӣ таҳия карда шуданд. Ҳадафи ҳамаи онҳо тарбияи насли наврас дар рӯҳи ҳуқуқҳои инсон, сулҳ ва ҳамдигарфаҳмӣ буд. Дар даҳсолаҳои охир бо иштирок ва кӯмаки бевоситаи созмонҳои байналмилалӣ, ҳукумати ва ғайриҳукумати дар соҳаи омӯзиши ҳуқуқҳои инсон барномаҳои нисбатан мукамал таҳия ва дар раванди таълим ҷорӣ карда шуданд. Ин барномаҳоро СММ, ЮНЕСКО, ЮНИСЕФ, Шӯрои Аврупо дастгирӣ мекунад. Мувозӣ бо ин ҳама чамъбасти таҷрибаи ғуншудаи таълими ҳуқуқҳои инсон давом дорад.

Дар ин кор созмонҳои байналмилалии ғайриҳукумати (СБҒХ) саҳми муносиб мегузоранд. Онҳо бо муассисаҳои таълимӣ шаклҳои гуногуни алоқаро дастгирӣ мекунад, ба онҳо дар паҳн кардани донишҳо дар бораи ҳуқуқҳои инсон ёрии ҳамаҷониба мерасонанд. Ин созмонҳоро одатан ба се гурӯҳ ҷудо мекунад: 1) Оҷонсиҳои махсусгардонидашудаи ёрирасон (характери дунявӣ ва динӣ дошта), ки марказҳои гуногуни рушди таҳсилотӣ (масалан, Ҳазинаи наҷоти кӯдакон ва ғайра) доранд; 2) Созмонҳои ба масъалаҳои ҳифзи ҳуқуқҳои инсон ва проблемаҳои сулҳ махсусгардонидашуда (масалан, («афви амнистияи) байналхалқӣ); 3) Созмонҳои алоқаманд бо лоиҳаҳои махсус, марказҳои омӯзишӣ ва гурӯҳҳои корӣ (масалан, Шӯрои оид ба таҳсилоти шаҳрвандии умумичаҳонӣ ё Маркази таҳсилоти глобалии Донишгоҳи Йорк дар Британияи Кабир).

Ҳадафҳо ва вазифаҳои таълим ва тарбия дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон дар ҳуҷҷатҳои сатҳҳои байналхалқӣ ва минтақавӣ инъикос ёфтаанд. Симпозиуми 17-20 майи соли 1983 дар шаҳри

Вена (Австрия) зери унвони «**Тарбия дар рӯхи ҳуқуқҳои инсон дар мактабҳои Аврупои Ғарбӣ**» барпогардида номгӯи ҳуҷҷатҳои байналмилалиро дар соҳаи тарбияи ҳуқуқҳои инсон муқаррар кардааст. Ба онҳо пеш аз ҳама Эъломияи умумии ҳуқуқи башар дахл дорад, ки дар он **вазифаҳои давлат оид ба ҳамкорӣ бобати эҳтиром ва риояи ҳуқуқҳои инсон** муайян карда шудаанд. Дар Эъломия ҳамчунин ду муқаррароти муҳим эълон гардидаанд: «фаҳмиши умумии характери ин ҳуқуқҳо ва озодиҳо барои иҷрои пурраи ин ўҳдадорӣ аҳамияти калон дорад»; «ҳар як инсон ва ҳар як мақомоти ҷомеа Эъломияи мазкурро ҳамеша дар мадди назар дошта, бояд бо роҳи таълиму омӯзиш ба эҳтиром кардани ин ҳуқуқу озодиҳо кӯшиш намоянд».

Дар Конфронси генералии СММ оид ба масъалаҳои маориф, илм ва фарҳанг, ки аз 17 октябр то 23 ноябри соли 1974 дар Париж барпо гардид, масъулиятмандии давлатҳо дар ташкили таҳсилот дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон таъкид карда шуд. Дар конфронс ҳуҷҷате бо номи «**Тавсияҳо дар бораи тарбия дар рӯхи ҳамдигарфаҳмӣ, ҳамкориҳои байналмилалӣ ва сулҳ ва тарбия дар рӯхи эҳтироми ҳуқуқҳои инсон ва озодиҳои асосӣ**» қабул гардид. Вай принсипҳо, ҳадафҳо ва вазифаҳои асосии ин таҳсилотро дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон муайян кард, ки дар банди 4-и боби 3 омадаанд. Ба онҳо тааллуқ доранд: а) ҷанбаи байналмилалӣ таҳсилот дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон дар ҳамаи сатҳҳо ва дар ҳамаи шаклҳои он, дурнамои глобалии он; б) эҳтироми ҳамаи халқҳо, фарҳанг, тамаддун, арзишҳо ва тарзи ҳаёти онҳо бо фарогирии фарҳангҳои маҳаллии этникӣ ва фарҳанги миллатҳои дигар; в) дарки вобастагии афзоюндаи глобалии байниҳамдигарӣ миёни халқҳо ва миллатҳо; г) лаёқати муошират кардан бо дигарон; ғ) дарки на танҳо ҳуқуқҳо, инчунин вазифаҳои ба зиммаи ашхоси алоҳида, гурӯҳҳои иҷтимоӣ ва халқҳо нисбат ба якдигар гузошташуда; д) фаҳмиши зарурати ҳамраъӣ ва ҳамкориҳои байналмилалӣ; е) омодагии шахси алоҳида бобати иштирок дар ҳалли проблемаҳои ҷомеа ва мамлакати худ ва умуман, ҷаҳон.

Тибқи ҳуҷҷати мазкур омӯзиш дар соҳаи ҳуқуқҳои инсонро баҳри барҳам додани шароитҳои, ки ба некӯаҳволии инсоният ҳалал мерасонанд (нобаробарӣ, ноадолатӣ, истифодаи қувва дар муносибатҳои байналмилалӣ (банди 18-и боби 5), равона кардан зарур аст.

ЮНЕСКО ба давлатҳои узви ин ташкилот тавсия медиҳад, ки диққати институтҳои миллии худро ба ин ҳуҷҷати бунёди ҷалб гардонда, ҳамчунин ба СММ оид ба иҷрои тавсияҳо мунтазам ҳисоботҳо пешниҳод намоянд.

Дар тавсияҳо ҳамчунин таърифи зерини истилоҳи «тарбия» омадааст:

Калимаи «тарбия» маънои тамоми раванди ҳаёти ҷамъиятиро дорад, ки тавассути он ашхос ва гурӯҳҳои иҷтимоии алоҳида дар доира ва барои некӯахлоқии ҷомеаи миллии ва байналмилалӣ бошуурона инкишоф додани истеъдод, лаёқат, тамоюл ва донишҳои худро меомӯзанд.

*Тавсияҳо дар бораи тарбия дар рӯҳи
ҳамдигарфаҳмӣ, ҳамкориҳои
байналмилалӣ
ва сулҳ ва тарбия дар рӯҳи эҳтироми
ҳуқуқҳои инсон ва озодиҳои асосӣ.*

Ин ҳуҷҷат алоқамандии байниҳамдигарии тарбия дар рӯҳи ҳуқуқҳои инсон ва таҳсилоти глобалӣ (банди 4), тарбияи шаҳрвандӣ ва маънавӣ (бандҳои 10-16), тарбия дар рӯҳи сулҳ (банди 6) ва тарбияи байнифарҳангӣ тавассути омӯзиши фарҳангҳои этникии ватанӣ ва ҷаҳонӣ (бандҳои 4 в, 17, 21, 22, 23)-ро таъкид мекунад. Ҳамчунин зарурати тарбия дар рӯҳи эҳтироми ҳуқуқҳои инсон дар муассисаҳои томактабӣ, мактабҳои миёна, таҳсилоти минбаъдаи калонсолон, ҳамкориҳои байналмилалӣ дар ин соҳа таъкид мешавад.

Тавсияҳо ба сифати **раҳнамои асосӣ** оид ба тарбия дар рӯҳи ҳуқуқҳои инсон дар ҳамаи мамлакатҳои ҷаҳон эътироф шудаанд. Тавсия мешавад, ки онҳо ҳангоми тайёр кардани барномаҳои миллии оид ба таълими ҳуқуқҳои инсон истифода гарданд.

Дар таълими ҳуқуқҳои инсон ҳуҷҷати дигаре бо номи **«Нақшаи умумиҷаҳонии амалиёт оид ба тарбия дар рӯҳи ҳуқуқҳои инсон ва демократия»** аҳамияти калон дорад. Он дар **Конгресси байналмилалӣ оид ба тарбия дар рӯҳи ҳуқуқҳои инсон ва демократия** дар доираи ЮНЕСКО ва Маркази оид ба ҳуқуқҳои инсонии СММ дар Монреал (Канада) моҳи март соли 1993 қабул карда шудааст. Дар ин ҳуҷҷат зарурати

сафарбарсозии қувва дар миқёси глобалӣ – аз инсон, оила, ҷомеа, давлати алоҳида то созмонҳои байналмилалӣ бо фарогирии СММ- бо мақсади таносуи ҷомеаи шаҳрвандӣ ба амсилаи осоишта, ки дар он ҳамаи ҳуқуқҳои инсон эҳтиром карда мешаванд, таъкид мегардад. Ҳамаи чорабиниҳои ба нақша гирифташаванда, ки қорӣ кардани таълими ҳуқуқҳои инсонро дар ҳамаи мактабҳои миёна бо фарогирии муаллимон, шӯроҳои мактабӣ, маъмурият ва волидон кафолат медиҳанд, ба ҳамин мақсад тобеъ гардонда шудаанд.

Дар таълими ҳуқуқҳои инсон ҳамчунин «**Эълумияи Вена ва Барномаи амалиёт**», ки дар Конфронси умумичаҳонӣ моҳи июни соли 1993 қабул карда шудааст, аҳамияти калон дорад. Он ба зиммаи давлатҳои узви СММ вазифадориро оид ба таҳияи барномаҳои таълимӣ дар соҳаи омӯзиши ҳуқуқҳои инсон волегузорад.

Дар асоси ҳуҷҷатҳои байналмилалии зикргардида созмонҳои минтақавию миллӣ дигар ҳуҷҷатҳои заруриро дар соҳаи таълими ҳуқуқҳои инсон қабул кардаанд. Дар резолютсияи Шӯрои Аврупо «**Таълими ҳуқуқҳои инсон**, ки 25 октябри соли 1978 қабул карда шудааст, зарурати омӯзиши ҳуқуқҳои инсон таъкид гардида, нишон дода мешавад, ки омӯзиш дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон кафолати ҳифзи онҳо мебошад. Дар Эълумияи «**Оштинопазирӣ – хатар ба демократия**», ки Кумитаи Вазирони Шӯрои Аврупо 14 майи соли 1981 қабул кардааст, зарурати дониستاني ҳуқуқҳои инсон аз синфҳои ибтидоӣ таъкид карда мешавад. Аҳамияти таҳсилоти ибтидоӣ дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон ҳамчунин дар ҳуҷҷати дигаре зери унвони «**Таҳсилоти ибтидоӣ дар Аврупои Ғарбӣ**», ки конфронси Шӯрои Аврупо соли 1981 қабул кардааст, таъкид карда мешавад. Дар ин самт боз ҳуҷҷатҳои дигаре қабул карда шудаанд, масалан: Тавсияҳои Ассамблеяи парлумонӣ «**Аҳамияти фарҳанг ва маориф дар камшавии зӯроварӣ**», лоиҳаи кор бо омӯзгорон, мутахассисон ва созмонҳои ғайриҳукуматӣ зери унвонҳои «**Ғарбия дар рӯҳи ҳуқуқҳои инсон дар мактабҳои Аврупои Ғарбӣ**», «**Тавсияҳо оид ба таълим ва омӯзиши ҳуқуқҳои инсон дар мактабҳо**».

Ҳуҷҷатҳо оид ба тарбия ва таълим дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон ҳамчунин дар сатҳи мамлакатҳои алоҳида қабул карда шудаанд. Масалан, дар Канада **Билл дар бораи ҳуқуқҳои инсон** (соли 1960), **Конститутсияи Канада** (соли 1982), **Хартияи канадагӣ дар бораи ҳуқуқҳо ва озодиҳои асосӣ**, **Санад дар бораи забонҳои**

расмӣ, Санад дар бораи ҳуқуқҳои инсон (соли 1977) қабул карда шудаанд, ки ҳадафҳо ва вазифаҳои омӯзишро дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон муайян мекунад. Барномаи миллии дар соҳаи таълими ҳуқуқҳои инсон ҳамчунин дар ИМА тасдиқ карда шудааст. Ҳуҷҷатҳои зарурӣ оид ба омӯзиш дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон ҳамчунин дар мамлакатҳои дигар қабул гардидаанд.

4. Мафҳумҳои асосӣ дар соҳаи таълими ҳуқуқҳои инсон

Дар ҳуҷҷатҳои дар боло зикршуда мафҳумҳо ва истилоҳоти дар соҳаи омӯзиши ҳуқуқҳои инсон зарурӣ истифода мешаванд. **«Тарбия дар рӯҳи ҳуқуқҳои инсон»** ба унсурҳои зерини консепсияи ҳуқуқҳои инсон замина дорад: 1) пешгуфторҳои ҳуҷҷатҳои байналмилалӣ (Эълумияи умумии ҳуқуқи башар ва ғайра), ки дар онҳо зарурат ва аҳамияти таълими ҳуқуқҳои инсон таъкид карда мешавад; 2) номгӯи ҳуқуқҳои умумӣ (ба ҳаёт, ба озодӣ, ба амният, ба адолатнокӣ, ба ҳаёти шахсӣ); 3) номгӯи озодиҳои бунёдӣ (аз шиканча, аз ғуломӣ, аз табъиз, аз рондашавӣ). **Мақсади тарбия дар рӯҳи ҳуқуқҳои инсон** муборизаи якҷоя барои адолат ва сулҳ мебошад. **Консепсияи марказии ҳуқуқҳои инсон** ҳамзистии байни одамони алоҳида, байни одамон ва давлат, байни давлатҳо ва миллатҳо мебошад. Зери мафҳуми **мундариҷаи тарбия дар рӯҳи ҳуқуқҳои инсон дар мактаби миёна** ҳамаи он маводе фаҳмида мешавад, ки хонандагон аз фанни ҳуқуқҳои инсон меомӯзанд.

Дар раванди тарбия дар рӯҳи ҳуқуқҳои инсон воситаҳо ва методҳои таълим нақши калон мебозанд. **Мафҳумҳои асосии** ба таълими фанни ҳуқуқҳои инсон шомилкардашуда инҳоянд: ҳуқуқҳои ақаллиятҳо, ҳуқуқҳои занон ва кӯдакон, вазифадорӣ ва масъулиятмандӣ, тоқатпазирӣ, озодӣ, баробарӣ, адолатнокӣ, адолати судӣ, худмуайянкунӣ, сулҳ, некӯаҳволӣ, низоъ.

Мундариҷаи барномаи фанҳои ҷамъиятиро, ки Шӯрои миллии ИМА пешниҳод кардааст, чор категорияи асосӣ ташкил медиҳанд: донишҳо, маҳоратҳо, арзишҳо ва иштироки ҷамъиятӣ. Маънии онҳо дар *Тавсияҳои Кумитаи вазирони Шӯрои Аврупо оид ба таълим ва омӯзиши ҳуқуқҳои инсон дар мактабҳо* баён гардидааст. **Донишҳо** тасаввуроти ҷавонон дар бораи ҳуқуқҳои инсон мутобиқан ба ҳуҷҷатҳои байналмилалӣ, маҳорати онҳоро бобати амал кардан дар мавриди зарурати ҳифзи ҳуқуқҳои инсон фаро мегирад. Мутобиқи *Тавсияҳои Шӯрои Аврупо*

донишҳои хонандагони мактабҳои миёна дар бораи ҳуқуқҳои инсон ба таври зайл тасниф мешаванд: 1) ҳуқуқҳо, вазифаҳо, ӯҳдадорихо ва масъулиятмандии инсон; 2) норавоии ноадолатӣ, нобаробарӣ, таъбири ҳуқуқҳо; 3) шахсиятҳои маъруф; ҳаракатҳои оммавӣ, рӯйдодҳои бузурги таърихӣ, ки моҳияти муборизаро барои ҳуқуқҳои инсон ташкил медиҳанд; 4) ҳуҷҷатҳои асосии байналмилалӣ дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон.

Маҳоратҳо барои фаҳмиши ҳуқуқҳои инсон ва кӯмак кардан ба ин ҳуқуқҳо заруранд. Мутобиқи Тавсияҳои Шӯрои Аврупо маҳорат ё малакаҳое, ки мундариҷаи фанни ҳуқуқҳои инсонро ташкил медиҳанд, ба навҳои зерин тасниф мешаванд: **малакаҳои зехнӣ** (малакаҳои баёни хаттӣ ва шифоҳии афкор бо фарогирии маҳорати баҳс кардан ва шумидан, ҳимоя кардани фикри худ; малакаи гузоштани мулоҳизоти худ бар асоси ҷамъоварӣ ва таҳлили сарчашмаҳои гуногун бо фарогирии воситаҳои ахбори омма; маҳорати таҳлил кардани ин мавод, дуруст баён кардани ҳулосаҳо, маҳорати муайян кардани фикри носаҳеҳ, канораҷӯӣ аз мавҳумот ва қолабҳо); **малакаҳои иҷтимоӣ** (маҳорати дарк кардани фарқиятҳо, муқаррар кардани муносибатҳо бо дигар фикрҳои дурусти ба фишороварӣ асоснаёфта; ҳалли низоъҳо бо роҳҳои ғайризӯроварона; ба зиммаи худ гирифтани масъулият, истифода кардан аз механизмҳои ҳифзи ҳуқуқҳои инсон дар сатҳҳои маҳаллӣ, минтақавӣ ва умумичаҳонӣ).

Арзишҳо ташаккули арзишҳои маънавиро байни хонандагон дар назар доранд. Ба ин тарик, арзишҳо озодӣ, тоқатпазирӣ, адолат, эҳтироми ҳуқуқҳои дигарон ва ғайра мебошанд.

«Иштироки ҷамъиятӣ» ҷузъҳои зеринро фаро мегирад: 1) фазои демократӣ, ки барои иштироки шахсӣ дар ҳаёти ҷомеа ва давлат, озодона баён кардани фикри худ, фаъолияти озодона шароит фароҳам меорад; 2) муҳити созгор дар мактаб, ки ба волидон ва дигар аъзои ҷомеа имконият медиҳад дар ҳаёти мактаб иштирок намоянд; 3) фароҳам овардани шароитҳои барои хонандагон зарурӣ барои рушд додани донишҳо ва маҳоратҳои зехнии худ дар санъат, мусиқӣ, варзиш ва дар фаъолияти амалӣ.

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: фарҳанги ҳуқуқҳои инсон, омӯзиши дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон, тарбия дар рӯҳи ҳуқуқҳои инсон, донишҳо, маҳоратҳо, арзишҳо, иштироки ҷамъиятӣ.

Саволҳо ва супоришҳо:

- 1. Зери таркиби «омӯзиш дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон» чӣ дар назар дошта мешавад?*
- 2. Мутобиқи ҳуҷҷатҳои байналмилалӣ ҳадафҳо ва вазифаҳои омӯзиш дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон кадомҳоанд?*
- 3. Иштироки мактабон ва муаллимонашонро дар ташкили таълим ва тарбия дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон нависед.*
- 4. Шахсан Шумо дар доираи омӯзиши фанни ҳуқуқҳои инсон дар мактаб барои худ чӣ гирифтаед?*

§ 50. ПРОБЛЕМАҲО ВА ДУРНАМОИ ТАШАККУЛИ ФАРҲАНГИ ҲУҚУҚҲОИ ИНСОН ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

- 1. Омӯзиш дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон ҳамчун қисми
сиёсати давлатии Тоҷикистон.
Санадҳои миллии меъёрӣ-ҳуқуқӣ дар соҳаи
омӯзиши ҳуқуқҳои инсон**

Тоҷикистон аз замони ба даст овардани истиқлолият дар раванди доимии ислоҳотӣ ва мукамал гардонидани механизмҳои қонунгузорӣ ва истифодаи ҳуқуқҳо, институтҳои давлатии ҳокимият, низоми маориф, иқтисодиёт ва ғайра қарор дорад. Ин раванд бо аз нав арзёбӣ кардани арзишҳо ва муқаррароти ҳаётӣ дар одамон давом карда, баъзан дар шаклҳои қатъӣ зухур мекунад. Рушди нокифояи фарҳанги ҳуқуқӣ дар сатҳи пасти вазъияти фарҳанги ҳуқуқҳои инсон инъикос меёбад. Байни омилҳои зиёду гуногуни ба ташаккули фарҳанги ҳуқуқҳои инсон дар мамлакати мо монешаванда махсусиятҳои зерини шуури миллии ҷамъиятиро дар назар доштан лозим аст: бартарӣ доштани меъёрҳои ахлоқӣ ва арзёбиҳои маънавӣ, кам донистани нақши ҳуқуқ ва сатҳи наҷандон баланди инкишофи шуури ҳуқуқии шаҳрвандон; набудани тартиботи қатъии ҳуқуқӣ, кафолатҳои боэътимоди ҳуқуқҳои шахсият, худсарии мансабдорон, муносибат ба кор бо манфиатҳои соф идоравӣ ва шахсӣ ва ҷун оқибат –

нобоварии одамон ба ҳуқуқ, қонун, баррасии судӣ ҳамчун усулҳои ҳифзи манфиатҳои шахсият.

Ба омӯзиши ҳуқуқҳои инсон, тавре қайд кардем, дар ташаккули фарҳанги ҳуқуқҳои инсон нақши ҳалқунанда дода мешавад. Таълим дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон дар айни замон қисми **сиёсати давлатии таълимӣ** мебошад. Ҷумҳурии Тоҷикистон бар он асос мекунад, ки тарбияи ҷавонон дар рӯҳи арзишҳои аз ҷониби қулли аҳли башар эътирофшуда чун яке аз вазифаҳои аввалиндараҷа ба сафарбарсозии ҷавонон ва дигар аъзои ҷомеа ба иштирок дар барпо кардани ҷомеаи шаҳрвандӣ ва давлати ҳуқуқбунёд нигаронида шудааст. Рушди ҷомеаи ҳозира аз бисёр ҷиҳат аз тарбия ва таълими хонандагон вобаста аст. Бинобар ин Вазорати маорифи ҷумҳурӣ бо ёрии созмонҳои байналмилалӣ ва бо иштироки мутахассисон барномаи фанни таълимии «Ҳуқуқҳои инсон»-ро таҳия карда, оид ба ин фан барои синфҳои 10 ва 11-и мактабҳои миёна китобҳои дарсӣ омода кардааст. Таҳияи барнома ва китобҳои дарсӣ дар соҳаи омӯзиши ҳуқуқҳои инсон ва ташаккули фарҳанги ҳуқуқҳои инсон дар Тоҷикистон қадами муҳимест.

Ҳанӯз дар «**Эълумияи истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон**» аз 24 августи соли 1990 ба ҳамаи шаҳрвандон ва ашхоси дар қаламрави ҷумҳурӣ зиндагидошта, сарфи назар аз вазъи молӣ, мансабӣ ва вазъиятҳои дигар, мансубияти наҷодию миллӣ, забон, ҷинс, эътиқоди сиёсӣ, дин, ҷои истиқомат ва ҳолатҳои дигар (банди 10) ҳуқуқҳо ва озодиҳо кафолат дода шуда буданд. Банди мазкур ҳамчунин кафолати ҳуқуқҳо ва озодиҳои дар ҳуҷҷатҳои байналмилалӣ эълонгардидаро соҳиб буд. Баъдан Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 характери табиӣ ва дахлнопазирии ҳуқуқҳои инсон (моддаи 5), бартарии санадҳои байналмилалӣ ҳуқуқиро дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон ва низоми ҳуқуқии мамлакат (моддаи 10) эълон кард.

Сипас дар асоси Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «**Дар бораи сиёсати ҳуқуқӣ ва тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон**» (соли 1997) дар ҷумҳурӣ «**Барнома дар соҳаи таълим ва тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон**» таҳия гардид. Барномаи мазкур бо қарори Ҳукумати ҷумҳурӣ (моҳи августи соли 1997) «**Дар бораи баъзе чораҳои беҳтар кардани омӯзиш дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон ва фаъолияти ҳуқуқӣ дар ҷумҳурӣ**» тасдиқ карда шуд. Дар

барномаи мазкур зарурати омӯзиш дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон таъкид гардида буд. Дар асоси ин санадҳо ва ҳуҷҷатҳои меъёрӣ дар вазоратҳо ва идораҳо таҳияи барномаҳо шуруъ гардида, конференсҳо ва семинарҳои байналмилалӣ ва милли даъват карда шуданд. Таҷрибаи кории дар ин соҳа ғунгардида зарурати баланд бардоштани сифати стандартҳои омӯзишро дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон ба миён овард. Ғайр аз ин низоми ягонаи омӯзиш дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон он замон ҳанӯз ташаккул наёфта буд.

Бо ин мақсад дар асоси Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 декабри соли 1999 «**Дар бораи амиксозии демократикунонии ҳаёти ҷамъиятӣ-сиёсӣ дар ҷумҳурӣ**» Барномаи «**Системаи давлатии омӯзиш дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон**» (минбаъд Барнома) қабул гардид. Он дар доираи Конститутсия, қонунҳои ҷумҳурӣ, санадҳои байналмилалии ҳуқуқӣ дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон мутобиқан ба принципҳо, ҳадафҳо ва вазифаҳои Эълومияи умумии ҳуқуқи башар, паймонҳои байналхалқӣ, ҳамчунин дар доираи Даҳсолаи эълومгардидаи омӯзиш дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон (солҳои 1995-2004) таҳия шудааст. Дар таҳияи Барнома Маркази таҳқиқоти стратегияи назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мутахассисони Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Вазорати адлия, Вазорати маориф ва дигар вазорату идораҳои манфиатдори ҷумҳурӣ иштирок намуданд.

2. Ҳадафҳо ва вазифаҳои таълим ва тарбия дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон дар ҷумҳурӣ ва ташкили он

Мутобиқи Барномаи зикргардида таъмини риояи ҳуқуқҳои инсон ва омӯзиши он ба мақоми вазифаҳои муҳимтарин бардошта шудааст. Байни вазифаҳои дигар ба вай аҳамияти афзалиятнок дода мешавад. Барнома бо мақсади амиксозии раванди демократикунонии ҳаёти ҷамъиятӣ-сиёсӣ, татбиқи ҳуқуқҳо ва озодиҳои конститусионӣ, баланд бардоштани сатҳи фарҳанги ҳуқуқии аҳоли, ташаккул додани эҳсоси масъулиятмандӣ ва эҳтироми ҳуқуқҳои инсон, дарки ҷудонашавандагии ҳуқуқҳо ва вазифаҳои фардҳо қабул гардидааст. Барнома вазифаҳои зеринро пайгирӣ мекунад: беҳтар кардани фаъолият дар соҳаи риоя ва ҳифзи ҳуқуқҳо ва озодиҳо; коркарди стратегияҳои омӯзиш дар соҳаи ҳуқуқҳои

инсон; ташкил кардани созмонҳо ва муассисаҳои марказӣ ва маҳаллӣ дар соҳаи омӯзиши ҳуқуқҳои инсон; пешгирии ҳуқуқвайронкуниҳо дар ин соҳа; таҳия ва такмили барномаҳо ва дастурҳои таълимӣ дар соҳаи таълими ҳуқуқҳои инсон; истифодаи сарчашмаҳои гуногун, методҳои ҳамаҷониба имконпазири дарккунӣ дар раванди омӯзиши ҳуқуқҳои инсон; кӯмак ба иҷрои вазифаҳои ба зиммагирифтаи давлат дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон, кӯмак ба мутобиқати (имплементатсияи) талаботи санадҳои байналмилалӣ ҳуқуқӣ ва қонунгузориҳои миллӣ; фароҳам овардани шароитҳои зарурӣ барои ҳамкориҳои созмонҳои ҳукумати ва ғайриҳукумати, воситаҳои ахбори омма ва дигар ташкилотҳои сохтори ҷомеаи шаҳрвандӣ дар раванди амалисозии чораҳои марбут ба ҳуқуқҳои инсон; тарғиби санадҳои байналмилалӣ дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон алалхусус бо иштироки воситаҳои ахбори омма.

Таълим ва тарбия дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон дар низоми Вазорати маориф дар доираи Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон, қонунҳои ҷумҳурӣ, фармонҳои Сарвари давлат, қарорҳои Ҳукумат, ҳуҷжатҳои байналмилалӣ, аз ҷумла Барнома ташкил мегардад. Мутобиқи ин ҳуҷжатҳо дар ҷумҳурӣ дар солҳои истиқлолият таълими фанни «Асосҳои давлат ва ҳуқуқ» барои хонандагони синфҳои 8-9-и мактабҳои таҳсилоти умумӣ, фанни «Ҳуқуқ» дар мактабҳои миёнаи касбӣ, фанни «Асосҳои давлат ва ҳуқуқ» дар ҳамаи мактабҳои олии ташкил карда шудааст. Аз соли 1988 сар карда, дар ҳамаи мактабҳои олии мамлакат имтиҳони дохилшавӣ аз фанни «Асосҳои давлат ва ҳуқуқ» ҷорӣ гардидааст. Дар як қатор мактабҳои олии факултаҳои ҳуқуқшиносӣ, шӯъбаҳои ҳуқуқшиносӣ, «ҳуқуқшинос – равоншинос», «ҳуқуқшинос-омӯзгор» ташкил гардидаанд. Хулоса, таълими васеи асосҳои давлат ва ҳуқуқ ба роҳ монда шудааст, ки дар он қисми муайяне ба мақоми ҳуқуқии шахсият бахшида мешавад.

Бо вучуди ин, низоми мавҷудаи омӯзиш дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон кофӣ набуд ва такмили минбаъдаи худро талаб дошт, зеро омӯзиши фанни алоҳидаи «Ҳуқуқҳои инсон» дар мактабҳои таҳсилоти умумӣ ҳанӯз пешбинӣ нагардида буд. Зимнан, таълими ҳуқуқҳои инсон аз ҳадафҳои рушди ҷомеаи ҷаҳонӣ, талабҳои ҳуҷжатҳои байналмилалӣ бармеояд ва ҷузъи зарурии фарҳанги ҳуқуқҳои инсонро ташкил медиҳад. Бинобар ин дар Барномаи зикршуда зарурати ҷорӣ кардани омӯзиши фанни

«Ҳуқуқҳои инсон» дар ҳамаи муассисаҳои таълимӣ таъкид шудааст. Дар Барнома ҳамчунин баъзе норасоӣҳо дар соҳаи ташаккули фарҳанги ҳуқуқҳои инсон, аз ҷумла чун нарасидани кадрҳои соҳибхисоси омӯзгорӣ дар соҳаи таълими ҳуқуқҳои инсон, заминаи сусти моддӣ-техникии мактабҳо, нарасидани адабиёти таълимӣ оид ба ҳуқуқҳои инсон, таҳия нагардидани консепсияи таълими ҳуқуқҳои инсон, набудани маҳфилҳо дар соҳаи омӯзиши ҳуқуқҳои инсон ва марказҳои махсуси машваратӣ дар мактабҳо нишон дода шудааст.

Барнома бо мақсади бартарафсозии камбудӣҳо дар соҳаи омӯзиши ҳуқуқҳои инсон ва баланд бардоштани сифати таълим андешидани тадбирҳои зеринро пешбинӣ менамояд: ҷорӣ кардани фанни «Ҳуқуқҳои инсон» дар ҳамаи мактабҳои миёна; таъмини муассисаҳои таълимӣ бо маводи зарурии таълимӣ-методӣ; фаъл гардонидани истифодаи воситаҳои ахбори омма ва фаъолияти иттилоотӣ-даркунӣ; ташкили маҳфилҳо оид ба ҳуқуқҳои инсон дар Маркази кӯдакону наврасон, мактабҳо, дигар муассисаҳои таълимӣ; ташкили марказҳои машваратӣ оид ба ҳуқуқҳои инсон дар мактабҳо, бо теъдоди зиёд ҷоп кардани китобҳои дарсӣ дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон ва ҳуқуқҳои кӯдак; таҳқиқи вазъи корҳо дар соҳаи омӯзиши ҳуқуқҳои инсон дар ҷумҳурӣ; истифодаи воситаҳои ҳозиразамони техникӣ; омӯзиши таърихи ҳуқуқҳои миллӣ, таҷрибаи мамлакатҳои мутараққӣ дар соҳаи таълими ҳуқуқҳои инсон.

Дар доираи Барнома бо иштироки Вазорати маориф, устодони факултаи ҳуқуқшиносии Донишгоҳи давлатии миллии Тоҷикистон, ходимони Пажӯҳишгоҳи илмҳои педагогии Академияи илмҳои педагогии ҷумҳурӣ ва дастгирии Идораи Комиссари Олии СММ оид ба ҳуқуқҳои инсон, Дафтари СММ оид ба мусоидат ба бунёди ҳаёти осоишта дар Тоҷикистон, Маркази САҲА дар шаҳри Душанбе барномаи таълимии фанни «Ҳуқуқҳои инсон» таҳия гардида, нахустин бор дар ҷумҳурӣ китоби дарсии «Ҳуқуқи инсон» барои хонандагони мактабҳои миёна нашр гардид. Мутобиқи барномаи мазкури таълимӣ омӯзиши фанни мустақили «Ҳуқуқҳои инсон» дар мактабҳои миёна (синфҳои 10-11) дар ҳаҷми 136 соат пешбинӣ шудааст.

Аммо ташаккули фарҳанги ҳуқуқҳои инсон танҳо бо омӯзиши ҳуқуқҳои инсон дар мактабҳои миёна маҳдуд намешавад. Раванди ташаккули фарҳанги ҳуқуқҳои инсон аз хурдсолӣ шуруъ гардида, тӯли тамоми ҳаёт давом мекунад. Омӯзиш дар

соҳаи ҳуқуқҳои инсон категорияҳои гуногуни аҳолии синну солашон гуногунро фаро мегирад. Ба таври дигар гӯем, фарҳанги ҳуқуқҳои инсон фарҳанги тамоми аҳоли ва умуман ҷомеа аст. Вай аҳамияти ҳам дохилидавлатӣ ва ҳам байналмилалӣ дорад.

Ба ҷуз ин ташаккули фарҳанги ҳуқуқҳои инсон ҳадди ақали зарурии маълумотнокии ҳуқуқи аҳолиро умуман дар назар дорад. Бо ин мақсадҳо омӯзиши ҳуқуқҳои инсон байни хизматчиёни давлатӣ, хизматчиёни ҳарбӣ, кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, кормандони корхонаҳо, муассисаҳо, ташкилотҳо, сарфи назар аз шакли моликияти онҳо, байни кӯдакони یتим, кӯдакони бепарастор, кӯдакони маъҷуб, кӯдакон аз оилаҳои камбизоат, байни занон, нафақагирон, муҳочирини меҳнатӣ ва аъзои оилаи онҳо, шахсони боздошт ва дастгиршуда пешбинӣ мешавад.

Ташкили таълими ҳуқуқҳои инсон ва низоми идоракунии раванди таълим дар Тоҷикистон чор сатҳро фаро мегирад: 1) сатҳи ҷумҳуриявӣ – Ҳукумати Тоҷикистон, вазоратҳои маориф, адлия, корҳои дохилӣ, дигар вазоратҳо ва идораҳо; 2) сатҳи вилоятӣ ва шаҳрӣ (шаҳри Душанбе) – раисони вилоятҳо ва шаҳри Душанбе, идораҳои вилоятӣ маориф, адлия, корҳои дохилӣ ва дигар мақомоти давлатӣ; 3) сатҳи ноҳиявӣ – раисони ноҳияҳо, шӯъбаҳои ноҳиявӣ маориф, корҳои дохилӣ ва дигар мақомоти давлатӣ; 4) сатҳи худидоракунии – ҷамоати шаҳракҳо ва деҳот.

3.Иштироки иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, воситаҳои ахбори оммаи ватанӣ ва созмонҳои байналмилалӣ дар таълим ва тарбия дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон

Ташаккули фарҳанги ҳуқуқҳои инсон дар Тоҷикистон иштироки васеи иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, воситаҳои ахбори омма, оила, мактаб, аҳолиро дар тарғиби арзишҳои аз ҷониби умум эътирофшудаи ҳуқуқӣ, таълим ва тарбия дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон дар назар дорад. Ташаккули фарҳанги ҳуқуқҳои инсон кори тамоми аҳоли, умуман ҷомеа, аз ҷумла давлат буда, дар раванди мазкур фаъолона иштирок кардани мақомоти давлатӣ, аҳзоби сиёсӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ, созмонҳои худфаъолият, воситаҳои ахбор, категорияҳои гуногуни аҳолиро талаб менамояд. Иштироки ташкилотҳои гуногуни сохтори

ҷомеаи шаҳрвандӣ дар ин раванд дар фазои демократикунони ҳаёти ҷомеа, дар шароити гуногунандешии идеологӣ ва сиёсӣ сурат мегирад. Зиёда аз он, ташкил ва идоракунии дар соҳаи омӯзиши ҳуқуқҳои инсон ғайримарказонӣ аст. Ҳукумат ва мақомоти марказӣ баъзе салоҳиятҳоро дар соҳаи таълим ва тарбия дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон ба зиммаи созмонҳои ғайриҳукуматӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятии шаҳрвандон вогузоштаанд, ки имконият медиҳанд, онҳо ба захираҳои инсонӣ, моддӣ ва молиявӣ озодона соҳибхитиёрӣ кунанд. Дар қори таъмини муташаккилӣ дар соҳаи омӯзиши ҳуқуқҳои инсон фармонҳои Сарвари давлат, қарорҳои Ҳукумат, таҳияи барномаҳои давлатӣ дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон, барномаҳо ва дастурҳои Вазорати маориф нақши муҳим мебозанд.

Дар шароити инқилоби умумичаҳонии иттилоотӣ-технологӣ нақши воситаҳои ахбори омма дар ташаккули фарҳанги ҳуқуқҳои инсон пайваста боло меравад. Воситаҳои ахбори омма дар тарғиби арзишҳои ҳуқуқӣ аз ҷониби умум эътирофшуда, бохабарсозии аҳоли аз ин арзишҳо, тарғиби иттилоот дар байни категорияҳои гуногуни аҳоли нақши муҳимро иҷро мекунанд. Дар асоси кафолати конститутсионии озодии иттилоот истифодаи воситаҳои ахбори омма аз ҷониби аҳоли беш аз пеш вусъат меёбад. Таъсиси рӯзномаҳо, маҷаллаҳои нав ба нав, шабакаҳои телевизионӣ, барномаҳои радио аз вусъати тарбия дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон дар саҳифаҳои матбуот ва барномаҳои дигар воситаҳои ахбори омма гувоҳӣ медиҳад.

Фарҳанги ҳуқуқҳои инсонӣ альон дар Тоҷикистон ташаккулёбанда қисми фарҳанги умумичаҳонии ҳуқуқҳои инсон мебошад. Бинобар ин дар ташаккули фарҳанги ҳуқуқҳои инсон дар Тоҷикистон созмонҳои байналмилалӣ (Идораи Комиссари Олии СММ оид ба ҳуқуқҳои инсон, Дафтари СММ оид ба мусоидат ба бунёди ҳаёти ошошта дар Тоҷикистон, Маркази САҲА дар шаҳри Душанбе, намояндагии Институти кӯдакона оид ба ҳуқуқҳои инсон ва ғайра) нақши муҳим мебозанд.

Мафҳумҳои зеринро ба хотир гиред: *сиёсати давлатии омӯзиши дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон, ҳадафҳои омӯзиши дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон, вазифаҳои омӯзиши дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон, марҳилаҳои омӯзиши дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон, сатҳҳои омӯзиши дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон.*

Саволҳо ва супоришҳо:

1. Таълим дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон дар Тоҷикистон дар асоси кадом санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ сурат мегирад?

2. Нақши сохторҳои ҷомеаи шахрвандӣ дар соҳаи омӯзиши ҳуқуқҳои инсон чӣ гуна аст?

3. Дар мактабе, ки Шумо таҳсил мекунед, таҳлили сифати ташкили омӯзиши ҳуқуқҳои инсонро мутобиқи талабҳои ҳуҷҷатҳои байналмилалӣ ва дохилидавлатӣ гузаронед ва дар сурати муайян кардани норасоиҳо онҳоро нишон диҳед ва ҳамчунин оид ба беҳсозии раванди таълим дар соҳаи мазкур пешниҳодот манзур намоед.

Пешгуфтор.....3

Фасли 1

ЧАҲОНИ ҲОЗИРА ВА ҲУҚУҚҲОИ ИНСОН

Боби 1

Чаҳонишавӣ ва ҳуқуқҳои инсон

§ 1. Чаҳонишавӣ ва Ҷумҳурии Тоҷикистон.....5
§ 2. Экстремизм (ифротгарой) ва проблемаҳои
ҳифзи ҳуқуқҳои инсон.....15
§ 3. Экстремизм ва проблемаҳои ҳифзи ҳуқуқҳои инсон
дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....24
§ 4. Проблемаҳои экология ва ҳуқуқҳои инсон.....29
§ 5. Демография ва ҳуқуқҳои инсон.....39
§ 6-7. Проблемаҳои ниғаждорӣ тандурустӣ ва ҳуқуқҳои
инсон.....48
§ 8. Проблемаҳои риояи ҳуқуқҳои дастаҷамъона дар
чаҳон ва дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....56

Боби 2

**Фаъолияти созмонҳои байналмилалӣ
дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон**

§9. Фаъолияти созмонҳои байналмилалӣ
дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон...69
§10. Ҳазинаи кӯдаконаи СММ-ЮНИСЕФ (UNICEF)..... 78
§11. Ҳазинаи СММ барои рушд ба манфиатҳои
Занон (ЮНИФЕМ).....82
§12. Ташкилоти байналхалқии меҳнат ва
Созмони байналмилалӣ оид ба муҳоҷират.....86
§13. Идораи Комиссари Олии СММ оид ба корҳои
гурезаҳо (ИКОГ СММ).....95

- §14. Созмони амниятӣ ҳамкорӣ дар Аврупо (САҲА).....101.
§15. Кумитаи байналмилалӣ Салиби Сурх..... 106

Боби 3

Ҳуқуқ ба ҳаёт

- §16. Арзишмандӣ ва беназирии ҳаёти инсон.....115
§17. Ҷазои қатл: ҷонибдорон ва муқобилон..... ...121

Боби 4

Озодӣ аз шиканча ва дигар намудҳои муносибат ва ҷазои бераҳмона

- §18. Мафҳуми шиканча ва дигар намудҳои муносибат ва
ҷазои бераҳмона.....130
§ 19. Шиканча ва дигар намудҳои муносибат ва ҷазои
бераҳмона: назаре ба проблема136

Боби 5

Ҳуқуқҳои кӯдак

- § 20. Кӯдакон – гурӯҳи нозуки иҷтимоии аҳоли..... 141
§ 21. Конвенсияи СММ дар бораи ҳуқуқҳои кӯдак..... 147
§ 22. Протоколҳои факултативӣ ба Конвенсия дар
бораи ҳуқуқҳои кӯдак.....154
§23. Проблемаҳои риояи ҳуқуқҳои иҷтимоӣ ва
иқтисодии кӯдак..... 160
§24. Ҳифзи кӯдак аз зӯроварӣ ва истисмор.....170
§25. Иҷрои адолати судӣ нисбат ба ноболиғон.....180
§26. Махсусиятҳои адолати судӣ нисбат ба парвандаҳои
ноболиғон аз рӯи қонунгузорию Ҷумҳурии
Тоҷикистон.....184

Боби 6

Ҳуқуқҳои занон

- § 27. Баробарӣ ва этироми байниҳамдигарии мардон ва занон188
- § 28. Нақши зан дар оила ва ҷома191
- § 29. Конвенсияи СММ дар бораи барҳам додани ҳамаи шаклҳои таъбиз нисбат ба занон.....196
- § 30. Проблемаи зӯрварӣ нисбат ба занон.....202

Боби 7

Ҳуқуқҳои ашхоси имкониятҳояшон маҳдуд ва пиронсолон

- § 31. Ашхоси имкониятҳояшон маҳдуд ҳамчун гурӯҳи нозуки иҷтимоии аҳоли.....210
- § 32. Пиронсолон ҳамчун гурӯҳи нозуки иҷтимоии аҳоли.....223
- § 33. Проблемаҳои риояи ҳуқуқҳои ашхоси имкониятҳояшон маҳдуд дар Тоҷикистон.....228
- § 34. Эҳтироми пиронсолӣ – қадр ва шарафи ҳар инсон...231

Боби 8

Ҳуқуқҳои ақаллиятҳои миллӣ

- § 35. Ҷумҳурии Тоҷикистон – давлати сермиллат. Ақаллиятҳои миллӣ.....234
- § 36. Конвенсияи СММ оид ба барҳам додани таъбизи наҷодӣ.....241
- § 37. Проблемаҳои риояи ҳуқуқҳои ақаллиятҳои миллӣ.....245

Боби 9

Ҳуқуқҳои муҳоҷирини меҳнатӣ ва аъзои оилаҳои онҳо

- § 38. Конвенсияи байналхалқӣ оид ба ҳифзи ҳуқуқҳои ҳамаи муҳоҷирини меҳнатӣ ва аъзои оилаҳои

онҳо.....	250
§ 39. Проблемаҳои риояи ҳуқуқҳои муҳоҷирини меҳнатӣ.....	260

Боби 10

Ҳуқуқҳои гурезаҳо ва муҳоҷирини иҷборӣ

§ 40. Гурезаҳо ва муҳоҷирини иҷборӣ ҳамчун гурӯҳҳои нозуки иҷтимоӣ.....	267
§ 41. Конвенсияи СММ дар бораи мақоми гурезаҳо ва проблемаҳои риояи ҳуқуқҳои онҳо.....	273
§ 42. Проблемаҳои риояи ҳуқуқҳои муҳоҷирини иҷборӣ.....	280

Боби 11

Ҳуқуқҳои инсон ва ҳуқуқи башардӯстона

§ 43. Ҳуқуқҳои инсон ва қоидаҳои бурдани ҷанг.....	287
§ 44. Конвенсияҳои Женевагӣ.....	295
§ 45. Проблемаҳои иштироки кӯдакон дар низоъҳои мусаллаҳона.....	302

Фасли 2

Фарҳанги ҳуқуқҳои инсон – асоси рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ ва эътидоли давлат

Боби 12

Фарҳанги ҳуқуқҳои инсон ва фарҳанги ҳуқуқӣ

§ 46. Мафҳуми фарҳанги ҳуқуқҳои инсон ва фарҳанги ҳуқуқӣ.....	307
§ 47. Тоқатпазирӣ (толерантӣ), ғайризӯроварӣ ва муколама.....	312
§ 48. Фарҳанги бурдани гуфтушунидҳо.....	315

Боби 13

Проблемаҳои ташаккули фарҳанги ҳуқуқҳои инсон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

- § 49. Нақши давлат, аҳли ҷомеа ва созмонҳои
байналмилалӣ дар ташаккули фарҳангии
ҳуқуқҳои инсон.....323
- § 50. Проблемаҳо ва дурнамои ташаккули фарҳанги
ҳуқуқҳои инсон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....331